

AZƏRBAYCAN
TARIXİ ŞƏCƏRƏ CƏMIYYƏTİNİN

XƏBƏRLƏRİ

SƏKKİZİNCİ BURAXILIŞ

"ADİLOĞLU"
Bakı - 2012

Azərbaycan Tarixi Şəcərə Cəmiyyətinin Xəbərləri.
Səkkizinci buraxılış. Bakı: «Adiloğlu», 2012. 298 səh.

ISBN 978-9952-25-134-0

4722110018

121 – 2011

qrifli nəşr

© Azərbaycan Tarixi Şəcərə Cəmiyyəti, 2012
© «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2012

AZƏRBAYCAN TARİXİ ŞƏCƏRƏ CƏMIYYƏTİNİN XƏBƏRLƏRİ

SƏKKİZİNCİ BURAXILIŞ, 2012

Redaksiya heyəti:

E.E.İsmayilov (baş redaktor),

A.T.Xanlarov (icraçı redaktor),

K.A.Qacar, Ç.O.Qacar, Ə.Ş.Tahirzadə (məsul redaktor)

İÇİNDƏKİLƏR

SOYKÖTÜKLƏR

Mehdiyev T.R., Mehdiyev Ü.R., İsmayilov E.E. Səlimxanovlar:

nəsillər üzrə şəcərə cədvəli 7

Çingizoğlu Ə. Ağayevlər və Əliyevlər: Əliqulu ağa Əmir

oğlunun törəmələri 61

Çingizoğlu Ə. Nərimanbəyovlar 72

ŞƏCƏRƏ SÖHBƏTLƏRİ

İsmayilov E.E., Quluyev M.R. Kəlbəli xan Kəngərlinin soykötüyü 78

Umudlu İ.B. Qayıboğulları 90

AZƏRBAYCAN QƏBİRİSTANLARI

Umudlu İ.B. Qazax bölgəsindəki səkkiz məzarlığın qısa icmalı 101

Tahirzadə Ə.Ş. Qax məzarlığı 112

«Peterbuq qəbiristanları»nın dördüncü cildindəki Sankt-Peterburq
müsəlman məzarlığında basdırılanların siyahısı 117

ŞƏCƏRƏ OÇERKLƏRİ

<i>Tahirzadə Ə.Ş. Şəkililər Osmanlı sarayında və Türkiyə ordusunda</i>	121
<i>Tahirzadə Ə.Ş., Tahirli O.Ə. Heydərrov (Heydərroğlu) İbrahim bəy İsa bəy oğlu (1879, Dərbənd – 1949, Ankara)</i>	173
<i>Tahirli O.Ə. Zaqafqaziya Seyminin üzvü Cəfər Axundov</i>	201

AİLƏ SALNAMƏSİ

<i>Qabulzadə A.H. Qax Qəbulzadələri: nəsillər üzrə şəcərə cədvəli</i>	206
---	-----

ARXİV SƏNƏDLƏRİ

<i>Quluyev M.R. İrəvan xanlarının diplomatik məktubları</i>	206
---	-----

NƏŞRLƏR, RƏYLƏR

<i>Hacıyev F.N. Rəfibəylilər soyu, ailəsi və ailə macəraları haqqında (Rafael Hüseynovun «Yurdun adındakı can» kitabı haqqında)</i> ..	271
--	-----

XATİRƏLƏRDƏ YAŞAYANLARIN XATİRƏSİ

<i>Arkadi Anatolyeviç Molçanov. E.E.İsmayılov, O.N.Naumov</i>	275
---	-----

«ATŞC-nin XƏBƏRLƏRİ» TOPLUSUNDA NƏŞR EDİLMİŞ

MƏQALƏLƏRİN SİYAHISI	279
-----------------------------------	-----

«ATŞC-nin XƏBƏRLƏRİ» TOPLUSU SƏKKİZİNCİ

BURAXILIŞINDAKI MƏQALƏLƏRİN MÜƏLLİFLƏRİ

VƏ REDAKSİYA HEYƏTİNİN ÜZVLƏRİ	291
---	-----

GÖTÜRÜLMÜŞ QISALTMALAR	295
-------------------------------------	-----

ИЗВЕСТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ИСТОРИКО-РОДОСЛОВНОГО ОБЩЕСТВА

ВЫПУСК 8, 2012

Редакционная коллегия:

*Э.Э.Исмаилов (главный редактор),
К.А.Каджар, Ч.О.Каджар,
А.Ш.Тагирзаде (ответственный редактор),
А.Т.Ханларов (исполнительный редактор)*

СОДЕРЖАНИЕ

РОДОСЛОВИЯ

<i>Мехтиеv Т.Р., Мехтиеv У.Р., Исмаилов Э.Э. Селимхановы: поколенная родословная роспись</i>	7
<i>Чингизоглу Э. Агаевы и Алиевы: потомки Али аги Амир оглу</i>	61
<i>Чингизоглу Э. Нариманбековы</i>	72

РОДОСЛОВНЫЕ СЮЖЕТЫ

<i>Исмаилов Э.Э., Кулиев М.Р. Родословная Келб-Али-хана Кенгерли</i>	78
<i>Умудлу И.Б. Гаибовы</i>	90

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ НЕКРОПОЛЬ

<i>Умудлу И.Б. Краткий обзор восьми кладбищ Казахского региона</i>	101
<i>Тагирзаде А.Ш. Гахское кладбище</i>	112
<i>Список захоронений мусульманского кладбища Санкт-Петербурга в четвертом томе «Петербургского некрополя»</i>	117

РОДОСЛОВНЫЕ ОЧЕРКИ

<i>Тагирзаде А.Ш.</i> Шекинцы при Османском Дворе и в Турецкой армии	121
<i>Тагирзаде А.Ш., Тагирли О.А.</i> Гайдаров (Гайдароглу) Ибрагим-бек Иса-бек оглу (1879, Дербент – 1949, Анкара)	173
<i>Тагирли О.А.</i> Член Закавказского Сейма Джафар Ахундов	201

СЕМЕЙНАЯ ХРОНИКА

<i>Габулзаде А.Г.</i> Гахские Габулзаде: поколенная родословная роспись...	206
--	-----

АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ

<i>Кулиев М.Р.</i> Дипломатическая переписка Эриванских ханов	206
---	-----

БИБЛИОГРАФИЯ, РЕЦЕНЗИИ

<i>Гаджиев Ф.Н.</i> О семье, семейном романе и роде Рафибейли (о книге: Рафаэля Гусейнова «Yurdun adındakı can»)	271
---	-----

ПАМЯТИ УШЕДШИХ

Аркадий Анатольевич Молчанов. <i>Э.Э.Исмаилов, О.Н.Наумов</i>	275
---	-----

УКАЗАТЕЛЬ МАТЕРИАЛОВ, ОПУБЛИКОВАННЫХ В СБОРНИКЕ

«ИЗВЕСТИЯ АИРО»	279
------------------------------	-----

АВТОРЫ СТАТЕЙ И ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

8-го ВЫПУСКА СБОРНИКА «ИЗВЕСТИЯ АИРО»	291
--	-----

ПРИНЯТЫЕ СОКРАЩЕНИЯ	295
----------------------------------	-----

РОДОСЛОВИЯ

Т.Р.Мехтиев, У.Р.Мехтиев, Э.Э.Исмаилов

СЕЛИМХАНОВЫ

Поколенная родословная роспись

Селимхановы – один из старейших бакинских бекских родов, тесно сплетенный родственными связями со многими азербайджанскими знатными родами (например, с Ашурбековыми, Бакихановыми, Гаджинскими, Дадашевыми, Каджарами, Мехмандаровыми, Ханларовыми и др.).

На наш взгляд, странными кажутся факты отсутствия каких-либо воспоминаний о Селимхановых даже в популярных книгах Манафа Сулейманова и Чингиза Гусейнова, в которых повествуется о жизни представителей известных бакинских семейств. Станным, на наш взгляд, являются и факты откровенного причисления представителей этого семейства к другим фамилиям. На вопрос «как такое могло произойти?», доктор исторических наук, профессор Сара Ашурбейли усмехнулась: «Не могут, не хотят, или не дают найти документы, а молчание Селимхановых, естественно, позволяет многим делать подлоги. Так что, вот так!»¹. Правоту ее слов мы осознали в процессе работы над настоящей статьей.

Данная публикация является первой попыткой по воссозданию генеалогии рода Селимхановых, естественно, не претендует на окончательную полноту и затрагивает лишь семь поколений, то есть представителей семейства, проживавших в конце XVII – конце XIX в.

Надеемся, что наши изыскания будут продолжены и дополнены, будут устранены несоответствия и ошибки, от которых не застрахован ни один исследователь. Отметим лишь, что Акты Кавказской археографической комиссии, документы Государственного исторического архива Азербайджанской Республики, Национальной библиотеки Азербайджана им. М.Ф. Ахундова, российских и зарубежных архивов,

¹ От авторов: Разговор с Сарой-ханум Ашурбейли происходил на семейном торжестве в квартире Лалы-ханум Мехтиевой 29 апреля 1993 г., в присутствии всех ее братьев и их жен. Сара-ханум увлеченно рассказывала о своей книге «История города Баку. Период средневековья», странно комментируя текст и отвечая на наши вопросы. В качестве её подарка у проф. Т.Р. Мехтиева до сих пор хранится эта историческая книга с надписью: «С наилучшими пожеланиями Талат-беку Мехтиеву. С. Ашурбейли, 29.04.93».

**Старый Баку. Фото 1861 г.
Слева на переднем плане перед Девичьей Башней виден
караван-сарай Касым-бека, XV в.**

книги, статьи и другие исторические источники, позволили построить достаточно достоверное генеалогическое древо Селимхановых и проследить его связи с другими азербайджанскими ханскими и бекскими родами.

Все найденные документы скрупулезно анализировались. В обнаруженных документах на русском языке часто встречалась путаница в именах, усложняющая идентификацию представителей семейства. Например, имена *Касим*, *Касым*, *Гасым*, *Казым*, *Казим*, *Казем* и т.д. не редко относились к одному и тому же человеку. Были обнаружены также документы, в которых представители этого семейства получали не свойственные им фамилии. Заметим, что русифицированные фамилии ханских и бекских родов Азербайджана вошли в официальный обиход по завершении деятельности бекских комиссий во второй половине XIX столетия². В других случаях, например, двое или несколь-

² Подробнее о деятельности бекских комиссий в Азербайджане см.: *Исмаилов Э.Э.* Бекские комиссии и проект положения о правах высшего мусульманского сословия Закавказья // *Генеалогический вестник*. Вып. 9. Санкт-Петербург, 2002. С. 47–51; *Ахмедов С.А.* Материалы Шушинской и Бакинской бекских комиссий в Государственном историческом архиве Азербайджанской Республики // *Известия АИРО*. Вып. 6. Баку, 2007. С. 118–124; *Абрамян Р.М.* Материалы Эриванской бекской комиссии

ко близких родственников (двоюродных братьев и т.д.) могли употреблять разные фамилии. Большие трудности возникали также при поиске, идентификации и прочтении документов, написанных на старо-персидском, скажем «бакинском», языке, который представлял собою смесь языков пришлых завоевателей или гостей старого Баку. К этому можно добавить, в частности, трудности, возникшие в результате тотального переименования улиц старого Баку и т.д.

Согласно нотариальным записям³, дома семейства Селимхановых занимали в бакинской крепости почти весь ее юго-западный угол (дома Гаджи Гейбат-Кули-бека, Казым-бека, Зейнал-бека, Рза-бека и Иса-бека Селимхановых) и располагались рядом с принадлежащими им баней (баня Касым-бека XV в.), конюшней⁴ и т.д. В этой же части города находился и один из самых красивых домов крепости (согласно литературным источникам) – дом правителя (султана) города⁵. Кроме того, семейству Селимхановых принадлежала и большая часть домов на Варваринской (ныне Х. Рзаевой) улице, на которой находился наследственно принадлежавший им караван-сарай Касым-бека XV в., известный, как караван-сарай Селимхановых⁶. Содержание этих документов свидетельствует, что семейство Селимхановых контролировало торговлю через бакинскую морскую гавань в большей части припортовой территории старого г. Баку. В частности, об этом свидетельствует тот факт, что при организации в Баку таможенной службы были арендованы⁷ для приходящих товаров помещения караван-сарая Касым-бека XV в., наследственно принадлежавшего Гаджи Касым-беку Селимханову. Содержание многих публикаций свидетельствует также и о том, что семейство Селимхановых было едва ли не единственным,

как генеалогический источник // Известия АИРО. Вып. 6. Баку, 2007. С. 125–133.

³ Например: ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 293, Д. 276, Д. 10, Д. 42; Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива города Баку // ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 435, Д. 4107 и т.д.

⁴ Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива города Баку // ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 435.

⁵ *Engelberto Kaempfero. Amoenitatum exoticarum politico-physico-mediarum.* 1712. P. 270.

⁶ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 4107. К этому документу приложена справка Бакинской Городской управы № 14908 от 19 сентября 1914 г. «... за Рзабеком Селимхановым записан дом в квартале 160 по Варваринской, 9 (караван сарай Селимхановых)».

⁷ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 7163 (Запрос об удовлетворении платой за наем караван-сарая).

Современная фотография караван-сарая Касым-бека (ныне Мугам клубу). Дом, который к нему примыкает, построен в 1883 г. (ул. Х. Рзаевой, бывшая Варваринская) – один из домов, принадлежащих семейству Селимхановых (владельцем был Али-Аббас Мехтиев, затем в нем жили дочь Селим-бека Селимханова, ее муж Р.А. Мехтиев и их дети)

за исключением ханской семьи, владевшим нефтяными колодцами на Апшеронском полуострове⁸.

Однако заметим, что перечисление собственности семейства Селимхановых не входило в задачу данной публикации и представляет собой отдельное исследование.

Итак, согласно протоколу заседаний Бакинской бекской комиссии, 20 января 1873 г. в комиссии обсуждались шесть дел по прошением, «поданным в марте 1872 г. жителей: 1. города Баку, выборного члена Комиссии Подпоручика Керим бека сын Наджаф бека; 2. Бакинского уезда селения Фатмаи Ага Рагим бека сын Ага бека; 3. города Баку Гаджи Али бека сын Гаджи Аскер бека; 4. города Баку Джига бека сын Мамед Гашим-бека; 5. города Баку Прапорщик Кязим бек

⁸ *Лисичкин С.М.* Очерки по истории развития отечественной нефтяной промышленности. Москва, 1954. С. 24; *Пажитнов К.А.* Очерки по истории бакинской нефтедобывающей промышленности. Москва, 1940. С. 12.

сын Гаджи Касым бека; и 6. города Баку Мамед Усейн бек сын Кадыр бека, происходящих от одного родоначальника, которым был Селим Хан и признании их в бекском звании под фамилиею Селимханов»⁹.

Проверив семейные списки и родословные просителей, выборные члены комиссии от Бакинского уезда единогласно отозвались, что род просителей происходит наследственно из бекского сословия и никто из их фамилии не был лишен прав. Сопоставив поданные документы с Инструкцией по руководству¹⁰, Бакинская бекская комиссия определила: «просителей... с их нисходящим потомством и прочими членами, показанными в посемейных списках происходящими от данного родоначальника признать их к первому разряду с предоставлением им фамилии “Селимханов”...» (однако представители Фатмаинской линии рода Селимхановых – *Ага Рагим бек* и его братья, показанные в камеральных описаниях 1849 и 1863 г. в числе податных, по решению бекской комиссии были перечислены в отказной список)¹¹.

I поколение

1. Селим-хан (Мухаммед-Селим-хан).

Селим-хан родился ориентировочно около 1660 г.

Как указывала известный историк профессор С. Ашурбейли: «Селим-хан – предок известных в наше время бакинцев – Селимхановых»¹². Его имя – первое в хронологическом *списке бакинских ханов*, помещенном в алфавитном указателе, составленном Броссе к труду П.Г. Буткова «Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год»¹³.

С юношеских лет Селим-хана и Даргах-Кули-бека, основателя рода ханов Бакинских, связала крепкая дружба. О близких, доверительных отношениях между Даргах-Кули-беком и Селим-ханом свиде-

⁹ ГИААР. Ф. 55. Оп. 2. Д. 11 (Журнал заседаний комиссии по определению личных прав беков Бакинского уезда города Баку. 25.12.1873–04.02.1874).

¹⁰ См.: ПСЗ РИ. Собр. 2. Т. XLV. Отд. 1. 1870. Санкт-Петербург, 1874. С. 39–44. № 47905.

¹¹ ГИААР. Ф. 55. Оп. 1. Д. 42 (Поверочный список по протоколам и спискам Бакинской Бекской Комиссии, – семействам или родам и лицам, причисленным этою Комиссиею к потомственному бекскому достоинству Бакинской губернии).

¹² *Ашурбейли С.* История города Баку. Период средневековья. Баку, 1992. С. 219–220.

¹³ См.: *Бутков П.Г.* Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Ч. 3. Хронологический и алфавитный указатели, составленные Л. Броссе. Санкт-Петербург, 1869. С. 429.

тельствуют путешественник Лерхе, описывая охоту на джейранов на Апшероне, организованную в 1733 г. Селим-ханом с участием его сына Гаджи-бека для султана Даргах-Кули-бека¹⁴, а также грамота Даргах-Кули-бека (1731 г.) о назначении внука Селим-хана – Абдуллабека (сына Гаджи-бека) меликом Бакинского магала¹⁵.

22 августа 1722 г., перед вступлением в Дербент, Петр I получил из Баку письмо на тюркском (азербайджанском) (копия на персидском) языке с изъявлениями покорности. В конце письма стояли печати-подписи. Среди подписавших это письмо были Дергях-Кули-бек – будущий султан Баку и Мухаммед-Селим (Селим-хан) – наиб Апшерона. Их подписи стоят также в ответе на второй манифест Петра I от 6 сентября 1722 г.

26 июля 1723 г. Баку был занят русскими войсками. Комендантом города, по указу Петра I, был назначен князь Барятинский, при котором остались полковники Остафьев, Безобразов и Фразер. «Бакинский комендант, полковник Остафьев, заменивший бригадира Барятинского, в сентябре 1724 г. сообщал: «Дергях Гули бей, находясь на даче, 4 сентября тайно послал своего слугу в город и через него передал жителям, чтобы те покинули Баку вместе со своими семьями. Однако русские власти не выпустили жителей из города. В тот же день к Остафьеву пришли бакинские жители, Гаджи Селим и Селим хан, которые сообщили, что Дергях-Кули прислал за людьми из-за случившегося в Сальянах несчастья»¹⁶.

Поясним: в то время (1724 г.) Селим-хан был наибом Апшерона, а Гаджи-Селим – сын Селим-хана.

В 1727 г. султанство было упразднено¹⁷, а наиб Селим-хан, правящий селениями Апшерона, был подчинен коменданту г. Баку.

Заметим, что в том же году султанство было вновь восстановлено, а на это место был назначен Даргах-Кули-бек¹⁸.

В 1731 г. Селим-хан становится правителем г. Баку¹⁹.

¹⁴ См.: *Аиурбейли С.* История города Баку. Период средневековья. Баку, 1992. С. 272.

¹⁵ См.: *Бакиханов А.-К.* Гюлистан-и Ирам. Баку, 1991. С. 133.

¹⁶ *Мустафа-заде Т.Т.* Азербайджан и русско-турецкие отношения в первой трети XVIII в. Баку, 1993. С. 149.

¹⁷ *Аиурбейли С.* История города Баку. Период средневековья. Баку, 1992. С. 219.

¹⁸ Там же. С. 220.

¹⁹ *Мустафа-заде Т.Т.* Азербайджан и русско-турецкие отношения в первой трети XVIII в. Баку, 1993. С. 169.

Баня Касым-бека, XV в. (современный вид)

II поколение

2/1. Гаджи-бек.

Сын Селим-хана. Родился ориентировочно около 1690 г.

Участник охоты на джейранов на Апшероне, организованной в 1733 г. его отцом для султана Даргах-Кули-бека²⁰.

В 1724 г. вместе с отцом явился к полковнику Остафьеву с сообщением, что Даргах-Кули-бек прислал за людьми из-за случившегося в Сальянах несчастья.

Из исторических документов и источников известны имена двух сыновей Гаджи-бека: Абдулла-бека и Селим-бека.

III поколение

3/2. Абдулла-бек.

Сын Гаджи-бека. Родился ориентировочно около 1708 г.

В 1731 г. Даргах-Кули-бек подписал грамоту о назначении Абдулла-бека меликом Бакинского магала²¹. Дальнейшая его судьба неизвестна.

4/2. Селим-бек (Мухаммед-Селим-бек, -хан).

Сын Гаджи-бека. Родился ориентировочно около 1720 г.

²⁰ *Аишурбейли С.* История города Баку. Период средневековья. Баку, 1992. С. 272.

²¹ *Бакиханов А.-К.* Гюлистан-и Ирам. Баку, 1991. С. 133.

В 1747 г., после убийства Надир-шаха, был назначен султаном г. Баку.

В 1795 г. Гусейн-Кули-хан Бакинский направил своих представителей, Мухаммед-Селим-бека и его сына Манаф-бека, к начальнику Кавказской линии генералу Гудовичу с прошением о принятии его и Бакинского ханства в подданство России. 5 декабря 1795 г. генерал Гудович отправил престарелого Мухаммед-Селим-бека с прошением Гусейн-Кули-хана и присягой, которую принес Мухаммед-Селим-бек по доверенности бакинского хана, в Санкт-Петербург²².

Генерал Гудович выделил для сопровождения Мухаммед-Селим-бека в Петербург «Гифлисского мушкетерского пехотного полка поручика Арютонова, двух сержантов Щундрукова и Арютонова и одного рядового». 18 января 1796 г., прибыв в Петербург, Мухаммед-Селим-бек вручил вице-канцлеру прошение бакинского хана о принятии его со всеми подвластными в подданство России. Мухаммед-Селим-бек пробыл в Петербурге довольно долго, покинув его только 8 июня 1796 г. Длительность пребывания Мухаммед-Селим-бека в Петербурге входила в дипломатическую программу посланника, что видно из содержания заранее составленной русскими чиновниками примерной сметы «потребных сумм на шестимесячное содержание прибывшего... [в Петербург] от Бакинского Гусейн-Кули-хана посланца Мегмет-Селим-бека со всеми находящимися при сем чинам». Как почетный гость, бакинский посланник был устроен на специальной квартире со всеми удобствами и прислугой. Все издержки по содержанию бакинского посланника, составившие немалую по тем временам сумму в 4 625 руб. 60 коп, были оплачены из русской казны²³.

Предполагалось вручить Мухаммед-Селим-беку грамоту на имя Гусейн-Кули-хана, «...но по открывшейся с Персиею войны дело сие остановилось...»²⁴.

Что же касается Селим-бека, то по семейным преданиям, отправляясь в Россию, он «простился со всеми родными и родственниками, выражая уверенность, что видит их в последний раз. Селим-бек так и не вернулся из своего последнего путешествия...».

Согласно документам фонда Бакинской бекской комиссии, Селим-бек имел троих сыновей: Мансурхан-бека, Манаф-бека и Гаджи-

²² Архив Государственного Совета. Т. I. Совет в царствование императрицы Екатерины II (1768–1796 гг.). Ч. II. Отделение юридическое. Санкт-Петербург, 1869. С. 799–800.

²³ *Искендерова М.С.* Бакинское ханство. Баку: Чашыюглу. 1999. С. 87–88.

²⁴ *Бутков П.Г.* Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Ч. 2. Санкт-Петербург, 1869. С. 296.

Наджаф-бека, имена которых упоминаются во многих исторических документах и публикациях²⁵.

IV поколение

5/4. Мансурхан-бек.

Сын Селим-бека (Мухаммед-Селим-бека). Родился ориентировочно около 1740 г., умер – ориентировочно в 90 гг. XVIII в.

Согласно документам камеральных описаний беков г. Баку 1848 г., 1860 г. и 1874 г., а также фонда Бакинской бекской комиссии, Мансурхан-бек имел пять сыновей: Гаджи Касым-бека, Гаджи-Аскер-бека, Ага-бека, Гаджи-Ага-Керим-бека и Мамед-Гашим-бека.

6/4. Манаф-бек.

Сын Селим-бека (Мухаммед-Селим-бека). Родился ориентировочно около 1760 г., умер – ориентировочно в 30 гг. XIX в.

Активный участник политических и хозяйственных событий конца XVIII – начала XIX в.

В декабре 1792 г. и в 1795 г. Манаф-бек, будучи родственником Гусейн-Кули-хана Бакинского, был послан им в Россию для передачи генералу Гудовичу доверенности, как от хана, так и от всех жителей Баку о готовности вступить в подданство России. Выполняя поручение хана, Манаф-бек был задержан в Дербенте людьми Шейх-Али-хана Кубинского, имевшего свои притязания на г. Баку. Манаф-бека, после угрожающей беседы, было решено возратить обратно в Баку с грозным посланием к бакинскому хану²⁶.

В марте 1795 г. в Георгиевске послание Гусейн-Кули-хана Бакинского было успешно передано Манаф-беком генералу Гудовичу.

После завоевания Россией г. Баку, в период комендантского управления, давнее знакомство Манаф-бека с генералом Гудовичем вероятно стало причиной привлечения Манаф-бека к участию в мероприятиях по восстановлению порядка и хозяйственной жизни города. В рапорте генерал-майора Гурьева графу Гудовичу от 7 марта 1808 г., в котором проводится анализ получаемых по г. Баку доходов и необходимых мер по их увеличению, указывается, что «... доходы сей области в казну Е.И.В. распространить по самой возможности без отягощения однакож жителей, то, чтоб точнее сие исполнить, отвратив всякое неудобство и сомнение в сборе доходов, определены вследствие повеления в.с. от 8-го декабря 1806 года с № 415, к смотрению за

²⁵ Напр.: Бакиханов А.-К. Гюлистан-и Ирам. Баку, 1991; Ашурбейли С. История города Баку. Период средневековья. Баку, 1992 и др.

²⁶ Мустафаев Дж.М. Северные ханства Азербайджана и Россия (конец XVIII – начало XIX в.). Баку, 1989. С. 42.

Дом Зейнал-бека Ага-бек оглу Селимханова (современный вид; угол ул. Азиза Алиева – пр. Нефтяников). Дата строительства 1897 г.

нефтью и солью, как важнейшими источниками казенного в Баку дохода, кап. Берестецкой, в помощь же к нему пор. Денибеков и сотник Ушаков, – к сборам таможенному, с мясников, красильного дома, вина и других мелочей шт.-кап. Лонгвиненков и Бакинский Манаф бек...»²⁷.

Манаф-беку пришлось принять участие также и в военных событиях.

В своем донесении генералу Торماسову от 16 августа 1810 г. генерал-лейтенант Репин пишет: «...Бакинскому-же Манаф-беку приказал послать на перестрелку Аскер-Али-бека и самому его подкреплять. Аскер-Али-бек бросился на неприятеля со всею Бакинскою конницею, состоящею из 74 чел., и к удивлению моему увидел, что они все передались к Ших-Али, выключая Манаф-бека, мирзы при мне и 3 Бакинцев;...»²⁸.

Доверие к Манаф-беку со стороны российских чиновников подчеркивает предписание генерала Ермолова, направленное 15 июня 1826 г. генерал-майору фон Краббе:

«К высочайшей коронации Г.И. имею я позволение отправить депутатов от мусульманских наших провинций...

Из провинций, управлению в пр. порученных, должны ехать:

²⁷ АКАК. Т. III. Тифлис, 1869. С. 357–359. Док. № 666.

²⁸ АКАК. Т. IV. Тифлис, 1870. С. 655–656. Док. № 1013.

Из Баку Манаф-бек; если же бы что-либо тому препятствовало, я предоставляю вам избрать на место его другого, но чтобы он был человеком благонамеренным и известный преданностью правительству...»²⁹.

В связи с преклонным возрастом вместо Манаф-бека на коронацию российского императора поехал его сын Касим-бек.

В «Ведомости о численности населения и доходах, поступавших в казну с г. Баку и провинции», составленной 30 апреля 1813 г., указывается, что селения Дигях и Магомедли «управляются Манаф беком на вышеозначенных ханских правах», т.е. на правах, «предоставляющих беку употребление жителей деревни на 3 дня в год для посева и уборки его хлеба»³⁰. Однако эти данные отражают лишь малую часть источников его доходов и собственности.

Манаф-бек имел сына Касим-бека.

7/4. Гаджи-Наджаф-бек.

Сын Селим-бека (Мухаммед-Селим-бека). Родился ориентировочно около 1765 г.

Дети: Гаджи Гасан-бек, Гаджи Гейбат-Кули-бек, Кадыр-бек, Керим-бек.

V поколение

8/5. Гаджи Касым-бек.

Сын Мансурхан-бека (никакого отношения к Мансуровым, Мансурбековым и Мансурханбековым не имеет³¹). Родился ориентировочно около 1770 г.

Активный участник политических и хозяйственных событий конца XVIII и начала XIX в.

После смерти Мухаммад-Кули-хана Бакинского в 1792 г., его племянник Гусейн-Кули-ага с помощью своего зятя Гаджи Касым-бека и других приверженных беков, был провозглашен Бакинским ханом³².

²⁹ АКАК. Т. VI. Ч. II. Тифлис, 1875. С. 19–20. Док. № 38.

³⁰ Документы по истории Баку. 1810–1917. Баку, 1978. С. 13–15. Док. № 2.

³¹ Совокупность документов по истории нефтяного дела в Азербайджане (документы ГИААР и АКАК, книги К.А. Пажитнова «Очерки по истории бакинской нефтедобывающей промышленности» и С.М. Личикина «Очерки по истории развития отечественной нефтяной промышленности» и др.) свидетельствует, что в книге Мир-Юсифа Мир-Бабаева «Краткая история азербайджанской нефти» допущена неточность, в результате которой Касым-бек был отнесен к Мансурбековым (Касым-бек был сыном Мансурхан-бека), а не к Селимхановым.

³² Бакиханов А.-К. Гюлистан-и Ирам. Баку, 1991; Ашурбейли С. История города Баку. Период средневековья. Баку, 1992; Тагиев Ф.А. История города Баку в первой половине XIX века (1806–1859). Баку, 1999.

Очевидно, что родственные связи с Бакинским ханом, преданность и ум Гаджи Касым-бека, объясняют большое доверие хана к нему. Это объясняет, например, тот факт, что именно Гаджи Касым-бек принимал участие в переговорах Гусейн-Кули-хана с князем Цициановым, и, следовательно, был свидетелем событий, связанных с убийством генерала Цицианова. Это подтверждает рассказ очевидца, бакинского жителя, 83-летнего Хаджи Урбана, нукера Гаджи Касым-бека, бывшего в ханской свите во время самого происшествия³³.

«В день, назначенный для свидания с князем Цициановым, – говорил он, – Гуссейн-Кули-хан вышел за городские ворота пешком; ключи от крепости не выносили, а шли только для переговоров; ключи же были отданы уже после того через год генералу Булгакову. С одной стороны хана шел Казем-бек (Гаджи Касым-бек. – *авт.*), друг и сподвижник его, с другой – Керим-бек. Все трое имели с собой вооруженных нукеров. Я был тогда нукером у Казем-бека и сопровождал его на это свидание...». Далее Хаджи Урбан описывает обстоятельства убийства князя Цицианова, указывая на двоюродного брата Гусейн-Кули-хана – Ибрагим-бека и его нукеров – как на убийц генерала Цицианова.

В 1806 г. приближаясь к Баку, генерал Булгаков отправил жителям города прокламации, предлагая им добровольно присоединиться к России. В ответ Гусейн-Кули-хан отправил навстречу генералу Булгакову одного «из влиятельнейших лиц в ханстве» Гаджи Касым-бека, который объявил, что если хан не получит прощения, то город будет защищаться. Генерал Булгаков заверил Гаджи Касым-бека, что хан и жители города не пострадают. Для подтверждения своих обещаний Булгаков отправил в крепость вместе с Гаджи Касым-беком своего сына. Однако, боясь мести за гибель Цицианова, жители Баку не поверили обещаниям Булгакова и покинули город. 3 октября генерал Булгаков был встречен Гаджи Касым-беком, представителями духовенства и почетными беками. Поднося крепостные ключи и девять городских знамен, Гаджи Касым-бек еще раз просил о пощаде жителям г. Баку³⁴.

6 декабря 1806 г. граф Гудович в своем письме сообщил министру барону Будбергу: «Управление... г. Баку поручено от меня непосредственно остающемуся там за коменданта и начальника гарнизона ген.-м. Гурьеву, коему в помощь для сбора податей и доходов избраны

³³ Утверждение русского владычества на Кавказе. Т. I. Составлен под руководством начальника штаба Кавказского военного округа генерал-лейтенанта Н.Н. Белявского. Тифлис, 1901. С. 231–233.

³⁴ Там же. С. 258.

Таблички на входе в мечеть Касим-бека

из первых Бакинских чиновников 4 чел. (среди них был и Гаджи Касим-бек. – *авт.*)...»³⁵.

Одним из первых действий, предпринятых российскими чиновниками, было выявление и поимка убийц князя Цицианова и его офицера князя Эривова. Для бакинцев, входивших в свиту хана, это было также очень важно, тем более что у них были враги, например, в лице Шейх-Али-хана Кубинского и Мустафа-хана Ширванского. Это следует хотя бы из рапорта генерал-майора Гурьева от 24 ноября 1806 г. графу Гудовичу: «Ширванский Мустафа-хан (вероятно, желая свалить своих противников. – *авт.*), чрез нарочного уведомляет меня, что Касим-бек и Ага-Керим-бек были из первых причиною смерти ген. Цицианова и что теперешнее поведение их ненадежно. Хотя сие известие нельзя совершенно принять за вероятное, но по повелению в.с. стараюсь примечать за ними, оказывая им всевозможную ласковость и сохраняя при том по городу военный порядок. Между тем сила их в народе при теперешнем управлении уменьшается и они по наружности весьма хорошо себя ведут...»³⁶.

³⁵ АКАК. Т. III. Тифлис, 1869. С. 703–704. Док. № 1185; *Тагиев Ф.А.* История города Баку в первой половине XIX века (1806–1859). Баку, 1999. С. 39.

³⁶ АКАК. Т. III. Тифлис, 1869. С. 350. Док. № 647; *Тагиев Ф.А.* История города Баку в первой половине XIX века (1806–1859). Баку, 1999. С. 8; ПСЗ РИ. Собр. 2. Т. X. Отд. 1. 1835. Санкт-Петербург, 1836. С. 410. № 8123; ПСЗ РИ. Собр. 2. Т. XXIII. Отд. 2. 1848. Санкт-Петербург, 1849. С. 96–

В своем рапорте от 13 ноября 1806 г. генерал-от-инфантерии Булгаков сообщил графу Гудовичу: «Известься я чрез первого почетного Бакинского Касим-бека, что убийца, который с 2 другими сообщниками стрелял в покойных ген.-от-инф. кн. Цицианова и подполк. кн. Эристова, Бакинский Амир-Хамза-Хаджи-Абид-бек скрывается в Ширванском владении неподалеку от Баку, почему я и приказал ему, Касим-беку, стараться всячески его уверить, чтобы он приехал в город, что сей, выполнил, перепискою с ним выманил его в Баку и тогда схватив, представил ко мне 11-го сего ноября и в учинением им злодеянии уличили его, как означенный Касим-бек, так и некоторые прочие беки... О чем в.с. имея честь почтительнейше донести, за долг поставляю предать в милостивое ваше благоусмотрение преданность Бакинского Касим-бека, открывшаго сего злодея»³⁷.

Соответственно, в письме от 3 декабря 1806 г. министру юстиции князю Лопухину граф Гудович пишет: «Все старания достать изверга Хусейн-Кули-хана, злодейским образом убившего кн. Цицианова, остались до сих пор без успеха. Между тем узнано чрез первого Бакинского чиновника Касим-бека, оказывающего усердие и преданность, что один бек, не успевши бежать с извергом ханом, скрылся в одной деревне Ширванского владения и с ведома Ширванского Мустафа-хана, почему чрез посредство сказанного Касим-бека злодей сей был схвачен, привезен в Баку, закован в железа... и посажен на наш корабль...»³⁸.

Граф Гудович, характеризуя Гаджи Касым-бека, в своем письме от 10 марта 1807 г. пишет барону Будбергу: «...долгом считаю уведомить, что по объявленному мне чрез в. выс-о Высочайшему разрешению награждать имеющимися в моем распоряжении медалями тех чиновников из здешних народов, которых я признаю того достойными, я оставшиеся у меня три золотые медали с надписью «за усердную службу» употребил все, наградив оными одною первого чиновника Касим-бека, показавшего большие опыты своего усердия при сдаче Бакинской крепости нашим войскам, который был также избран в число 3-х чиновников для управления Бакинскими делами, под непосредственным надзором ген.-м. Гурьева, весьма много усердствует в собирании Бакинских доходов...»³⁹.

97. № 22838; *Надеждин П.П.* Кавказский край: природа и люди. Тула, 1901. С. 275.

³⁷ АКАК. Т. III. Тифлис, 1869. С. 349. Док. № 645.

³⁸ Там же. С. 94. Док. № 169.

³⁹ Там же. С. 374–375. Док. № 704.

Анализируя причины небольших доходов, получаемых с г. Баку генерал-майор Гурьев в рапорте от 7 марта 1808 г. графу Гудовичу замечает: «... при расспросах же о том Касим-бека он притворялся удивленным, что никогда такого большого количества доходов при хане не собиралось и действительно хан не получал более 70 т. на свои деньги в год... Необходимо нужно для большей верности откупа соединить с ним (с откупщиком Тарумовым – *авт.*) Касим-бека, взяв от него надежные залого, который по проворству своему составил при хане знатный капитал, теперь окружен братьями и другими родственниками, через которых в Персии производит торг, имеет суда, знает совершенно все обороты, чрез него ж могут быть лучшим образом обработаны колодцы и полезно для политических причин, чтоб залого его были в казне, дабы привязать его к верности... Сверх сего Касим-бек еще может открыть источники нефтяные, о чем не хотел до сих пор сказать для своих польз...»⁴⁰.

О правильности, сделанных российскими чиновниками выводов, свидетельствует письмо Гаджи Касым-бека генерал-лейтенанту Репину от 15 июня 1809 г.: «При дер. Куруш и близ дер. Гохарбашской (Йохарбашской – *ред.*), кои владения Лезгинской, и в Кабалинской провинции, находящейся под Шекинским владением и р. Самур, расстоянием от Кубы в 8 милях, также на границах деревень Кубинских, на горе Шах-даге есть руда свинцовая, из которой жители Куруш делают свинец... сие может быть Российскому государству полезным...»⁴¹, а также его участие в организации Бакинской таможи. В описании церемонии, происходившей при открытии Бакинской портовой и пограничной таможи 6, 7 и 8 августа 1809 г., отмечается: «... в 10 часов по полуночи, как все почетнейшие особы обоего пола, приглашенные н.с. Ивановым по билетам, так и оповещенные народы собрались в назначенный для таможи и торжества сего, первейшего из Персидских чиновника Касим-бека гостинный дом...»⁴².

Бакинская таможня была учреждена 25 января 1807 г. и начала функционировать 6 августа 1809 г., с подчинением Астраханскому таможенному округу. В 1807 г. она временно размещалась в караван-сараяе, наследственно принадлежавшему Гаджи Касым-беку⁴³, за что он

⁴⁰ Там же. С. 357–359. Док. № 666.

⁴¹ АКАК. Т. IV. Тифлис, 1870. С. 63. Док. № 73.

⁴² Там же. С. 84–86. Док. № 97.

⁴³ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 4107. К этому документу приложена справка Бакинской городской управы № 14908 от 19 сентября 1914 г. «...за Рза-беком Селимхановым записан дом в квартале 160 по Варваринской, 9 (караван сарай Селимхановых)».

получал от казны 1 200 руб. ханскими абазами⁴⁴ (речь идет о караван-сарае Касым-бека XV в., в настоящее время Мугам-клуб).

Наличие договоров между представителями царского правительства и откупщиком Тарумовым дает право утверждать, что, после присоединения в 1806 г. Баку к России, нефтяные источники этого района были объявлены государственной собственностью⁴⁵. Однако, «...кроме колодцев, составлявших государственное имущество, в окрестностях Балахан существовали еще два колодца, которые принадлежали частным лицам – братьям Селимхановым и их наследникам...» и «которые, после завоевания русскими края, признавались русскими властями, принадлежащими им на наследственном праве...»⁴⁶.

В начале XIX в. Гаджи Касым-бек начал добывать нефть со дна моря. На расстоянии 18 и 30 м от берега Биби-Эйбата им были сооружены два нефтяных колодца. Эти колодцы защищались от воды срубками из плотно сколоченных досок. Из колодцев ежесуточно добывалось 3–4 ведра нефти⁴⁷.

В сентябре 1824 г. сильный шторм волнами разрушил один нефтяной колодец, находившийся в 10 сажнях от берега. Однако уже в декабре 1825 г. о существовании двух колодцев, принадлежавших «Бакинскому жителю Касим-беку», упоминается в донесении Грузинской горной экспедиции генералу Ермолову⁴⁸. О колодцах, принадлежавших «частным владельцам Селим-Хановым», рассказывает в своей книге «Путешествие по Дагестану и Закавказью» известный русский ориенталист И.Н. Березин (первое издание: Казань, 1850; второе издание: Казань, 1852). Далее нефтяные колодцы Селимхановых упоминаются в контракте 1854 г. о поставках нефти⁴⁹ (в этом же документе указано о находящихся рядом с колодцами двух нефтяных погребов, также принадлежавших Гаджи Касым-беку: один на 80 халваров неф-

⁴⁴ Доклады АН АзССР. Т. XIX. Вып. 1–6. Баку, 1963. С. 96.

⁴⁵ Лисичкин С.М. Очерки по истории развития отечественной нефтяной промышленности. Дореволюционный период. Москва, 1954. С. 24–25.

⁴⁶ Пажитнов К.А. Очерки по истории бакинской нефтедобывающей промышленности. Москва, 1940. С. 12, 18.

⁴⁷ АКАК. Т. VI. Ч. I. Тифлис, 1874. С. 172–175. Док. № 225; С. 179–180. Док. № 229; Мастобаев Ю.Б. Становление и развитие технологий и технических средств добычи и химической переработки продукции скважин морских месторождений. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата технических наук. Уфа, 2005. С. 3.

⁴⁸ АКАК. Т. VI. Ч. I. Тифлис, 1874. С. 179–180. Док. № 229.

⁴⁹ ГИААР. Ф. 24. Оп. 1. Д. 161.

ти, другой – на 55 халваров). В 1863 г. два колодца Селимхановых упоминаются в извлечении из отчета в Главное управление наместника Кавказского: «... между Баиловым мысом и Шиховой деревней в 6 верстах от Баку находятся колодцы, принадлежащие братьям Селимхановым. Устроены они в самом море, в расстоянии 3–4 сажень от берега. Срубы их стоят на дне морском»⁵⁰. В 1872 г. колодцы Селимхановых описываются как работающие, с указанием их производительности⁵¹.

В «Ведомости о численности населения и доходах, поступавших в казну с г. Баку и провинции», составленной 30 апреля 1813 г., указывается, что селения Бинагади и Говсан «управляются Касим беком на ханских правах», т.е. на правах, «предоставляющих беку употребление жителей деревни на 3 дня в год для посева и уборки его хлеба»⁵².

В 1817 г. Гаджи Касым-бек восстановил мечеть в селении Хальфедам, отрыл могилу и келью Абу Саида Абдала⁵³. Заметим, что это было время начала заселения форштадта г. Баку. Восстановленная мечеть, могила и келья располагались недалеко от дороги к Шемахинским воротам (ул. Базарная, затем ул. Гуси Гаджиева, в настоящее время – проспект Азербайджана). Вблизи от проведенных раскопок были восстановлены также водяные колодцы, засыпанные в послереволюционный период.

В 1874 г. восстановленная мечеть была названа именем Касим-бека сына Манаф-бека (после его смерти), двоюродного брата Гаджи Касым-бека. Об этом будет рассказано далее.

Гаджи Касым-бек был женат на дочери Гусейн-Кули-хана Бакинского – Чимназ-ханум.

Дети: Зейнал-бек, Рза-бек, Казым-бек, Багир-бек, Биби-ханум.

В интерпретации русских властей Гаджи Касым-бека не редко упоминали по имени его отца под фамилией Мансуров, что послужило появлению различных спекулятивных утверждений со стороны некоторых граждан. Заметим, что в те годы азербайджанцы официально не носили фамилий. Из документов ГИААР следует, что все дети Гаджи

⁵⁰ *Фон-Кошкуль Ф.Г.* Статистические таблицы нефтяного промысла на Апшеронском полуострове // Записки Кавказского отдела императорского русского географического общества. Книжка VI. Тифлис, 1864. С. 154–165.

⁵¹ Сборник сведений о Кавказе. Т. II. Тифлис, 1872. С. 66–67.

⁵² Документы по истории Баку. 1810–1917. Баку, 1978. С. 13–15. Док. № 2.

⁵³ *Тагиев Ф.А.* История города Баку в первой половине XIX века (1806–1859). Баку, 1999. С. 22; *Ашурбейли С.* История города Баку. Период средневековья. Баку, 1992. С. 185.

20/8. Казым-бек Гаджи-Касым-бек оглу Селимханов (ок. 1814–1874)
Фото 1864–1871 гг.

Касым-бека и его братьев после 1874 г. получили фамилию Селимханов, по имени родоначальника их семейства – Селим-хана.

9/5. Гаджи-Аскер-бек⁵⁴.

Сын Мансурхан-бека. Род. ок. 1772 г., ум. 1850 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Гаджи Аскер бек Селим Ханов* был записан в числе беков г. Баку под № 7; ему было показано 77 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Гаджи Аскер бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 29; было отмечено, что он умер в 1850 г.

В «Ведомости о численности населения и доходах, поступавших в казну с г. Баку и провинции», составленной 30 апреля 1813 г., указывается,

что селение Фатмаи «управляется Аскер Али беком на ханских правах», т.е. на правах, «предоставляющих беку употребление жителей деревни на 3 дня в год для посева и уборки его хлеба»⁵⁵.

Дети: Али-бек и Мамед-Кули-бек.

10/5. Ага-бек.

Сын Мансурхан-бека. Родился ориентировочно около 1775 г.

Проживал в казенном селении Фатмаи⁵⁶. Основатель фатмаинской ветви рода Селимхановых.

⁵⁴ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)).

⁵⁵ Документы по истории Баку. 1810–1917. Баку, 1978. С. 13–15. Док. № 2.

⁵⁶ ГИААР. Ф. 24. Оп. 1. Д. 51 (Список № 1 Бекам города Баку и провинции 1816 года).

В связи с тем, что в камеральных описаниях 1849 и 1863 гг. потомки Ага-бека были причислены к податным, Бакинская бекская комиссия отказала им в получении звания *потомственных* беков⁵⁷.

Дети: Ага-Рагим-бек, Искендер-бек, Мехти-бек.

11/5. Гаджи-Ага-Керим-бек.

Сын Мансурхан-бека. Родился ориентировочно около 1780 г.

Ранее (см. Гаджи Касым-бек сын Мансурхан-бека, № 8/5) была приведена ссылка на свидетельство бакинского жителя Хаджи Урбана, сопровождавшего братьев Гаджи Касым-бека и Гаджи Ага-Керим-бека на встрече Гусейн-Кули-хана Бакинского и генерала Цицианова, а также рапорт генерал-майора Гурьева графу Гудовичу от 24 ноября 1806 г. по поводу доноса Мустафа-хана Ширванского, в котором последний уведомлял Гурьева, что «Касим-бек и Ага-Керим-бек были из первых причиною смерти ген. Цицианова и что теперешнее поведение их ненадежно...». Гурьев считал, что «хотя сие известие нельзя совершенно принять за вероятное», «сила их в народе при теперешнем управлении уменьшается и они по наружности весьма хорошо себя ведут...»⁵⁸.

В «Ведомости о численности населения и доходах, поступавших в казну с г. Баку и провинции», составленной 30 апреля 1813 г., указывается, что селение Нардаран «управляется Керим бекон на ханских правах», т.е. на правах, «предоставляющих беку употребление жителей деревни на 3 дня в год для посева и уборки его хлеба»⁵⁹.

Из детей Ага-Керим-бека, по свидетельству родственников, известен только сын Хейдар-бек.

12/5. Мамед-Гашим-бек.

Сын Мансурхан-бека. Родился ориентировочно около 1785 г.

В «Ведомости о численности населения и доходах, поступавших в казну с г. Баку и провинции», составленной 30 апреля 1813 г., указывается, что селения Зиря и Сураханы «управляются Гашим бекон на ханских правах», т.е. на правах, «предоставляющих беку употребление жителей деревни на 3 дня в год для посева и уборки его хлеба»⁶⁰.

⁵⁷ ГИААР. Ф. 55. Оп.1. Д. 42 (Поверочный список по протоколам и спискам Бакинской Бекской Комиссии, – семействам или родам и лицам, причисленным этою Комиссиею к потомственному бекскому достоинству Бакинской губернии).

⁵⁸ АКАК. Т. III. Тифлис, 1869. С. 350. Док. № 647; Утверждение русского владычества на Кавказе. Т. I. Составлен под руководством начальника штаба Кавказского военного округа генерал-лейтенанта Н.Н. Белявского. Тифлис, 1901. С. 231–233.

⁵⁹ Документы по истории Баку. 1810–1917. Баку, 1978. С. 13–15. Док. № 2.

⁶⁰ Там же.

Дети: Джига-бек, Салим-бек, Джеват-бек, Туби-ханум, Нур-Джаган-ханум.

13/6. Гаджи-Касим-бек.

Сын Манаф-бека. Родился ориентировочно около 1810 г.

Был женат на Гюльсум-ханум (в девичестве Ханларовой), дочери ахунда Наджаф-Али-бека⁶¹.

Активный участник политических и хозяйственных событий в Баку в XIX в.

В своей помощи отцу, Манаф-беку, настолько отличился, что генерал Ермолов 27 июля 1826 г. в списке депутатов, «отправленным к Высочайшему Двору от мусульманских провинций по обоим сторонам Кавказа» предложил: «Из Баку Касим-бек. Принадлежа хорошей весьма фамилии, уважаем по престарелому отцу, который всегда отличался приверженностью к правительству. Достоин обласкания»⁶². По сохранившимся в семье воспоминаниям Касим-бек отправился в Петербург в 16-летнем возрасте.

По данным на 1832 г. – подпоручик⁶³.

По данным на 1842 г. – *поручик Касым-бек Минаф-бег-оглы* – получал доходы со следующих казенных селений Апшерона: Магомедли, Дигях, Пиршага, Забрат, Фатмаи, Кюрдаханы и Горадил. Свои права на доходы с селений Магомедли и Дигях он обосновывал тем, что имеет «на право управления ханские документы». Права же на получение доходов с селений Пиршага, Забрат, Фатмаи, Кюрдаханы и Горадил он получил по распоряжениям бывших бакинских военных комендантов⁶⁴.

Памятником для Касим-бека сына Манаф-бека, а также для его двоюродного брата Касым-бека сына Мансурхан-бека, до сих пор служит известная бакинская мечеть Касим-бека с медресе, упоминаемая в «Кавказском календаре на 1886 год», как одна из наиболее замечательных мечетей на Кавказе – «Кязым-бек в Баку, мечеть с большими вакуфными имениями»⁶⁵.

⁶¹ ГИААР. Ф. 290. Оп. 1. Д. 64 (О завещании бакинского жителя Гаджи Касум бека Манаф-бекова).

⁶² АКАК. Т. VI. Ч. I. Тифлис, 1874. С. 91. Док. № 133.

⁶³ ГИААР. Ф. 24. Оп. 1. Д. 369 (Камеральное описание г. Баку, составленное в 1832 г.).

⁶⁴ Колониальная политика российского царизма в Азербайджане в 20–60-х гг. XIX в. Ч. I: Феодалные отношения и колониальный режим: 1827–1843 гг. Москва – Ленинград, 1936. С. 400–401.

⁶⁵ Кавказский календарь на 1886 год. Тифлис, 1885. Отдел III. С. 156.

В своем духовном завещании, написанном во время тяжелой болезни 12 реджеба 1260 г. Хиджры (1844 г.), Касим-бек оставил этой мечети и медресе имущество в виде каменных лавок и домов с пристройками (перечень был приложен к завещанию), а также селение «Уч Тапа» в Бакинском уезде. Вступление в силу его духовного завещания состоялось в 1847 г.⁶⁶

Свое наименование мечеть Касим-бека получила уже после его смерти.

Интересны документы дальнейшей судьбы мечети Касим-бека.

«Перевод журнала 1873 года июня 4 дня

Бакинский губернский меджлис слушал предложение Шиитского Духовного Правления от 31 февраля сего года за № 23 и препровожденную при оном копию с журнального постановления своего, о неимении препятствий на употребление завещанного Гаджи Касым-беком Манаф-бековым достояния в пользу мусульман согласно завещанию его. Из переписки бывшего Шариатского управления видно: что по случаю злоупотребления душеприказчиков Гаджи Касым-бека Манаф-бекова: Гаджи Сулеймана и Ага Рзы, бывший казий Ахунд Молла Мамед устранив их от опекуинства за то собственно, что они без всякой причины замедлили в употреблении завещанного имущества и таковое поручил Ага-беку Рагим-бекову, а за смертью сего последнего означенное имение поступило в распоряжение Шариатского Управления, и по сложности оно, имение это, согласно распоряжению Шейх-уль-Ислама поручено опекунам Гаджи Гаджи Баба Гаджи Ага Усейнову и Гаджи Багир-беку Селимханову, для приведения в исполнение воли завещателя согласно завещанию...»⁶⁷.

Заметим, что Ага-бек Рагим-беков также являлся представителем семьи Селимхановых – фатмаинской ветви рода; Гаджи Сулейман (отстраненный душеприказчик) являлся совладельцем бани (1/3 часть) доход с которой Гаджи Касым-бек также передал на благотворительность (тогда это называлось богоугодные дела).

«... Мая 1889 года № 4772

В Закавказское Шиитское Духовное Правление

В представлении от 13 апреля минувшего года за № 213 Духовное правление сообщило, что Бакинский Шиитский Губернский меджлис донес сему правлению от 21 декабря 1887 за № 345, что общественная мечеть Гаджи Касым-бека в гор. Баку со всеми принадлежащими к ней пристройками, пожертвованными Гаджи Касым-беком в вакуф и ныне находящимися в рас-

⁶⁶ ГИААР. Ф. 290. Оп. 1. Д. 64 (О завещании бакинского жителя Гаджи Касым-бека Манаф-бекова).

⁶⁷ Там же.

36/14. Ага-бек Гаджи Гасан-бек оглу Селимханов
(ок. 1845–?)
Фото 1875 г.

конку, имел в городе несколько караван-сараев, доходных домов, гостиниц и торговую контору. Он заново отстроил старинную полуразрушенную мечеть».

Однако документы или свидетельства, подтверждающие этот факт, ни в фондах ГИААР, ни в «Кавказском календаре», ни в какой-либо другой исторической литературе пока найдены не были.

Мы же сделаем окончательное заключение, на которое указывает вся совокупность обнаруженных нами исторических документов: именно мечеть Касим-бека сына Манаф-бека является реставрированной мечетью, находившейся над гробницей Абу Саида Абдала, восстановленной в 1817 г. Касым-беком сыном Мансурхан-бека.

14/7. Гаджи Гасан-бек⁶⁹.

Сын Гаджи-Наджаф-бека. Род. ок. 1800 г., ум. 16.06.1866 г.

⁶⁸ Там же.

⁶⁹ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то о чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 (Камеральное описание Беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)).

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Прапорщик Гасан Бек Селим Ханов* был записан в числе беков г. Баку под № 2; ему было показано 49 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Прапорщик Гаджи Асан бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 5; ему было показано 60 лет и отмечено, что он умер (до составления следующего камерального описания).

17 мая 1830 г. *Гасан Бек Селимханов* был произведен в прапорщики (при производстве назван «Хасан-Бек Селим-Ханов Бакинец»); имел золотую медаль, пожалованную в 1830 г.; «на основании высочайшего повеления, сообщенного Главнокомандовавшему Кавказским корпусом в отзыве управлявшего Главным штабом Его императорского величества от 17 мая 1830 года № 3605» *Гасан Бек Селимханов* получал жалование из Тифлисской комиссариатской комиссии⁷⁰.

Согласно заявлению его сына Джафар-Кули-бека, Гаджи Гасан-бек участвовал в 1849 г. в организации «Первого Мусульманского училища».

По данным на 1842 г. прапорщик Гасан-бек Селимханов получал «с дозволения г. Главноуправляющего» доходы с казенного селения Ноуханы⁷¹.

Дети: Джафар-Кули-бек, Аббас-Кули-бек, Ага-бек, Мамед-Гусейн-бек, Ана-ханум, Нур-Шараф-ханум, Мелик-Ниса-ханум, Ас-мат-ханум.

15/7. Гаджи Гейбат-Кули-бек⁷².

Сын Гаджи-Наджаф-бека. Род. ок. 1804 г., ум. в 1892 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Гаджи Эйбат Кули Селим Ханов* был записан в числе беков г. Баку под № 10; ему было показано 45 лет.

⁷⁰ ГИААР. Ф. 44. Оп. 1. Д. 590а (Списки офицеров жителей Шемахинской губернии и послужные списки этих же офицеров. 1854–1893 гг.). Л. 6.

⁷¹ Колониальная политика российского царизма в Азербайджане в 20–60-х гг. XIX в. Ч. 1: Феодалные отношения и колониальный режим: 1827–1843 гг. Москва – Ленинград, 1936. С. 400–401.

⁷² ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.).

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Гаджи Эйбат Кули Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 31; ему было показано 55 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Гаджи Эйбат Кули Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 28; ему было показано 69 лет.

Был женат на Биби-ханум (см. № 22/8), дочери Гаджи Касым-бека⁷³.

Дети: Наджаф-бек (Ага-бек), Мехти-Кули-бек, Масума-ханум, Гюльсум-ханум, Туту-ханум.

16/7. Кадыр-бек⁷⁴.

Сын Гаджи Наджаф-бека. Род. ок. 1809 г., ум. до 1860 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Кадыр Бек Селим Ханов* был записан в числе беков г. Баку под № 11; ему было показано 40 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Кадыр бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 32; ему было показано 50 лет и было отмечено, что он умер.

Дети: Махмуд-Селим-бек, Мамед-Гусейн-бек, Абуталыб-бек, Нур-Мамед-бек, Ибрагим-бек, Исмаил-бек, Хадиджа-ханум.

17/7. Керим-бек⁷⁵.

Сын Гаджи Наджаф-бека. Род. ок. 1816 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Прапорщик Керим Бек Селим Ханов* был записан в числе беков г. Баку под № 9; ему было показано 33 года.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Прапорщик Керим бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 17 (в этом году он был уже в чине подпоручика – *авт.*); ему было показано 43 года.

17 августа 1842 г. *Керим Бек Селимханов* был произведен в прапорщики, а 19 августа 1852 г. – в подпоручики; «на основании положения 10 апреля 1840 года» получал жалование из Бакинского уездного управления; по данным на 1854 г. – житель сел. Гоусан Бакинского

⁷³ ГИААР. Ф. 290. Оп. 1. Д. 1279 (Свидетельство о смерти Биби ханум Гаджи Касым бек гызы Селимхановой).

⁷⁴ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)).

⁷⁵ Там же.

uezда, являлся помощником Маштагинского участкового заседателя и в 1854 г. был уволен он занимаемой должности⁷⁶.

Был одним из членов Бакинской бекской комиссии. В марте 1872 г. подал прошение в Бакинскую бекскую комиссию о признании в потомственном бекском достоинстве⁷⁷.

Согласно решению Бакинской бекской комиссии, которое приведено в начале статьи, «...признать их к первому разряду с предоставлением им фамилии “Селимханов”...».

В 1873 г. при обсуждении заявления штабс-ротмистра Гаджи Гусейн-Али-бека Ханларова на заседании Бекской комиссии о признании в потомственном бекском звании покинул зал и не участвовал в обсуждении из этических побуждений, поскольку был связан с подателем заявления родственными связями⁷⁸.

Дети: Мансур-бек, Махмуд-бек, Асад-бек, Фридун-бек, Бахрам-бек, Хосров-бек, Селим-бек, Абдулла-бек.

VI поколение

18/8. Зейнал-бек⁷⁹.

Сын Гаджи Касым-бека.

По данным на 1832 г. *Зейнал-бек Гаджи Касым-бек* управлял

56/17. Асад-бек Керим-бек
оглу Селимханов
(ок. 1852–1907)
Фото. Санкт-Петербург,
1869–1873 гг.

⁷⁶ ГИААР. Ф. 44. Оп. 1. Д. 590а (Списки офицеров жителей Шемахинской губернии и послужные списки этих же офицеров. 1854–1893 гг.). Л. 3об.

⁷⁷ ГИААР. Ф. 55. Оп. 2. Д. 11 (Журнал заседаний комиссии по определению личных прав беков Бакинского уезда города Баку. 25.12.1873–04.02.1874).

⁷⁸ Ханларов А.Т. Право рождения // Известия АИРО. Вып. 3. Баку, 2001. С. 56–83.

⁷⁹ ГИААР. Ф. 24. Оп. 1. Д. 369 (Камеральное описание г. Баку, составленное в 1832 г.).

селением Тур-кент, а также совместно со своим братом – селением Бинагады⁸⁰.

Дети: Садых-бек и Наджаф-бек.

19/8. Гаджи-Багир-бек⁸¹.

Сын Гаджи Касым-бека; род. ок. 1809 г., ум. в 1876 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Прапорщик Багир Бек Селим Ханов* был записан в числе беков г. Баку под № 4; ему было показано 40 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Прапорщик Гаджи Багир бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 6; ему было показано 55 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Прапорщик Гаджи Багир бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 6; ему было показано 69 лет.

2 июля 1839 г. *Багир Бек Селимханов* был произведен в прапорщики⁸².

В письме министру государственных имуществ графу Киселеву от 1 марта 1845 г. командир Отдельного Кавказского корпуса граф Нейдгардт отмечал: «...один из занимающихся разведением шафрана, Бакинский житель прап. Багир-бек Селимханов объявил, что он и прежде выделывал в хозяйстве своем шафран улучшенного качества, но не найдя покупателей на оный, оставил это и теперь prepares шафран, обыкновенно сбываемый в Персию по цене 100 до 120-ти р.с. за пуд, а в доказательство представил образец выделываемого им шафрана. При сем добавил, что он готов и теперь возделывать шафран улучшенный... Все прочие промышленяющие шафраном изъявили согласие последовать примеру Селимханова... Препровождая при сем, как присланный вами образец шафрана, так и выделанный прап. Багир-беком Селимхановым я имею честь покорнейше просить вас по

⁸⁰ Там же.

⁸¹ ГИААР. Ф. 24. Оп. 1. Д. 369 (Камеральное описание г. Баку, составленное в 1832 г.); Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.).

⁸² ГИААР. Ф. 44. Оп. 1. Д. 590а (Списки офицеров жителей Шемахинской губернии и послужные списки этих же офицеров. 1854–1893 гг.). Л. 11об.

какой цене может быть продан шафран улучшенной выделки, а также оказать им покровительство Министерства на продажу шафрана в С.-Петербурге или другом месте России...»⁸³.

По данным на 1842 г. прапорщик Багир-бек Селимханов получал доходы со следующих казенных селений: Бинагады, Гоусан и Тур-кент. Свои права на доходы с этих селений он обосновывал тем, что «его семейство издревле управляло этими селениями» и имеет «на право управления ханские документы»⁸⁴.

Жена: Саадат-ханум Мирза-Мухаммед-Керим.

Дети: Мамед-Багир-бек.

20/8. Казым-бек⁸⁵.

Сын Гаджи Касым-бека. Род. ок. 1814, ум. в 1874 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Прапорщик Казым Бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 1; ему было показано 35 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Прапорщик Казым бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 7; ему было показано 50 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Прапорщик Казым бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 7; ему было показано 64 года; было отмечено, что он умер в 1874 г.

Казим Бек Салим Хан Оглы (т.е. Селимханов – авт.) с 1 мая 1837 г. состоял на службе в Закавказском конно-мусульманском полку, расквартированном в Варшаве; 20 июня 1837 г. получил звание наиба (помощник сотенного командира); по данным на 1838 г. под судом и в штрафах не был, получал жалование 250 руб. серебром в год; «за усердную службу» 27 июня/9 июля 1838 г. был произведен в прапорщики⁸⁶.

В дальнейшем прапорщик *Казым Бек Селимханов* был награжден орденами Св. Станислава 3-й ст. (14.02.1841) и Св. Анны 3-й ст. (6.11.1871); «на основании высочайшего повеления, сообщенного бывшему командиру Кавказского корпуса в отзыве дежурного генерала Главного штаба Его импера-

⁸³ АКАК. Т. IX. Тифлис, 1884. С. 679. Док. № 563.

⁸⁴ Колониальная политика российского царизма в Азербайджане в 20–60-х гг. XIX в. Ч. 1: Феодалные отношения и колониальный режим: 1827–1843 гг. Москва – Ленинград, 1936. С. 400–401.

⁸⁵ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)).

⁸⁶ РГВИА. Ф. 405. Оп. 6. Д. 1786. Л. 1–23об.

**64/19. Мамед-бек Багир-бек
оглу Селимханов
(ок. 1843–1912)**

торского величества от 31 июля 1841 года № 5861» *Казым Бек Селимханов* получал пенсион из Бакинского уездного казначейства⁸⁷.

Казым-бек был одним из организаторов «Первого мусульманского училища», открывшегося в Баку 18 мая 1849 г. Шемахинский военный губернатор генерал-майор барон А.Е. Врангель 24 марта доложил заместителю Воронцову о том, что во время своей поездки в Баку лично передал духовенству, бекам, и гражданам пожелание заместителя об открытии в городе мусульманского училища. «Все сии условия единодушно, с особенной готовностью вызвались содействовать учреждению» и «в доказательство же своего соревнования, они в четверть часа времени пожертвовали единовременно по добровольной подписке, на устройство и содержание училища

700 руб. серебром». Губернатор отметил, что прапорщик Казым-бек Селимханов «нанял на свой счет под помещение заведения дом на 2 года, приняв на себя все потребные на устройство его издержки, а гражданин Гаджи Гаджи Баба назначил от себя также на 2 года, содержание учителю татарского, персидского и арабского языков»⁸⁸.

В другом документе говорилось о решении преподавателя мусульманского училища Джафар-Кули-бека Селимханова «независимо от своего отца, участвовать в пожертвованиях на то училище» и отказаться от получения назначенного ему жалованья (деньги на содержание учителя русского языка отпускались «из сумм» заместителя), обязавшись преподавать «русский язык до 1850 года безвозмездно», и прося причислить полагающуюся ему сумму к «училищной сумме»⁸⁹ (люди с процитированными именами являются ближайшими родственниками – *авт.*).

⁸⁷ ГИААР. Ф. 44. Оп. 1. Д. 590а (Списки офицеров жителей Шемахинской губернии и послужные списки этих же офицеров. 1854–1893 гг.). Л. 11.

⁸⁸ *Тагиев Ф.А.* История города Баку в первой половине XIX века (1806–1859). Баку, 1999. С. 178.

⁸⁹ Там же. С. 94.

По данным на 1850–1852 гг. *прапорщик Казым-Бек Селимханов* являлся младшим чиновником особых поручений при военных губернаторах Шемахинской губернии – генерал-майоре бароне А.Е. Врангеле и генерал-майоре С.Г. Челяеве⁹⁰.

По данным на 1868–1871 гг. *отставной прапорщик Кязум-бек Селимханов* являлся членом (директором) Бакинского губернского попечительного о тюрьмах комитета⁹¹.

Казым-бек был одним из членов Бакинской бекской комиссии. В марте 1872 г. вместе со своими родственниками подал прошение в Бакинскую бекскую комиссию о признании в потомственном бекском звании: «города Баку Прапорщик Кязим бек сын Гаджи Касым бека»⁹².

Жена: Чимназ-ханум (в девичестве Бакиханова)⁹³.

21/8. Рза-бек⁹⁴.

Сын Гаджи Касым-бека. Род. ок. 1819, ум. в 1858 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Прапорщик Рза Бек Селим Ханов* был записан в числе беков г. Баку под № 3; ему было показано 30 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Прапорщик Рза бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 16; было отмечено, что он умер в 1858 г.

Ирза Бек Салим Хан Оглы (т.е. Селимханов – авт.) с 1 мая 1837 г. состоял на службе в Закавказском конно-мусульманском полку, расквартированном в Варшаве; 20 июня 1837 г. получил звание наиба (помощник сотенного командира); по данным на 1838 г. под судом и в штрафах не

⁹⁰ Кавказский календарь на 1851 год. Тифлис, 1850. Отделение пятое. С. 20; Кавказский календарь на 1852 год. Тифлис, 1851. Отделение пятое. С. 569; Кавказский календарь на 1853 год. Тифлис, 1852. Отделение пятое. С. 522.

⁹¹ Кавказский календарь на 1869 год. Тифлис, 1868. Адрес-календарь. С. 22; Кавказский календарь на 1870 год. Тифлис, 1869. Адрес-календарь. С. 23; Кавказский календарь на 1871 год. Тифлис, 1870. Адрес-календарь. С. 22; Кавказский календарь на 1872 год. Тифлис, 1871. Адрес-календарь. С. 23.

⁹² ГИААР. Ф. 55. Оп. 2. Д. 11 (Журнал заседаний комиссии по определению личных прав беков Бакинского уезда города Баку. 25.12.1873–04.02.1874).

⁹³ ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 47 (Крепостная книга Бакинского нотариального архива за 1875 г.).

⁹⁴ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 55. Оп. 2. Д. 11 (Журнал заседаний комиссии по определению личных прав беков Бакинского уезда города Баку. 25.12.1873–04.02.1874).

был, получал жалование 250 руб. серебром в год; «за усердную службу» 27 июня/9 июля 1838 г. был произведен в прапорщики⁹⁵.

Жена: Биби-ханум Абдулла-бек гызы⁹⁶.

Дети: Иса-бек, Муса-бек, Ильяс-бек.

22/8. Биби-ханум⁹⁷.

Дочь Гаджи Касым-бека от брака с Гаджи-Гюльбахар. Род. ок. 1815 г., ум. в 1892 г.

Муж: Гаджи Гейбат-Кули-бек Селимханов (см. № 15/7), сын Гаджи-Наджаф-бека.

Дети: Наджаф-бек (Ага-бек), Мехти-Кули-бек, Масума-ханум, Гюльсум-ханум, Туту-ханум.

23/9. Гаджи-Али-бек⁹⁸.

Сын Гаджи Аскер-бека. Род. ок. 1817 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Гаджи Али* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 32 года.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Гаджи Али бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 42 года.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Гаджи Али бек Гаджи Аскер бек оглы* был записан в числе беков г. Баку под № 25; ему было показано 56 лет.

В марте 1872 г. подал прошение в Бакинскую бекскую комиссию о признании в потомственном бекском звании⁹⁹.

⁹⁵ РГВИА. Ф. 405. Оп. 6. Д. 1786. Л. 1–23об; ГИААР. Ф. 44. Оп. 1. Д. 590а (Списки офицеров жителей Шемахинской губернии и послужные списки этих же офицеров. 1854–1893 гг.). Л. 11.

⁹⁶ ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку).

⁹⁷ ГИААР. Ф. 290. Оп. 1. Д. 1279 (Свидетельство о смерти Биби-ханум Гаджи Касым бек гызы Селимхановой).

⁹⁸ ГИААР. Ф.10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.); Ф. 55. Оп. 2. Д. 11 (Журнал заседаний комиссии по определению личных прав беков Бакинского уезда города Баку. 25.12.1873–04.02.1874); Ф. 535. Оп. 1. Д. 62 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку за 1878 г.).

⁹⁹ ГИААР. Ф. 55. Оп. 2. Д. 11 (Журнал заседаний комиссии по определению личных прав беков Бакинского уезда города Баку. 25.12.1873–04.02.1874).

24/9. Мамед-Кули-бек¹⁰⁰.

Сын Гаджи-Аскер-бека. Род. ок. 1827 г., ум. в 1910 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Мамед Кули* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 22 года.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Мамед Кули бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 32 года.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Мамед Кули бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего брата Гаджи Али-бека Селимханова; ему было показано 46 лет.

Дети: Али-Аскер-бек, Зиб-ханум, Чимназ-ханум, Мина-ханум.

25/10. Ага-Рагим-бек¹⁰¹.

Сын Ага-бека. Род. ок. 1802 г. Принадлежит к фатмаинской ветви семейства Селимхановых.

По камеральному описанию, составленному в 1863 г., *Рагим бек Ага бек оглы* был записан в числе податных сел. Фатмаи Маштагинского участка Бакинского уезда под № 225; ему было показано 61 год.

В марте 1872 г. подал прошение в Бакинскую бекскую комиссию о признании Ага-Рагим-бека и его братьев в потомственном бекском звании¹⁰².

После нескольких заседаний Бакинской бекской комиссии было принято следующее решение:

«... подлежат перечислению в список № III отказной, а именно: из рода № 100, *Селимхановых*, отрасль *Ага Рагим бека* и его братьев...».

Дети: Имам-Мамед-бек, Ага-бек, Ага-Керим-бек.

¹⁰⁰ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.); Ф. 290. Оп. 2. Д. 2542 (Дело о выдаче удостоверения о доходности сада в Бузовна); Ф. 43 Оп. 2. Д. 6898 (Дело о переходе имущества умершего к наследникам).

¹⁰¹ ГИААР. Ф. 55. Оп. 2. Д. 11 (Журнал заседаний комиссии по определению личных прав беков Бакинского уезда города Баку. 25.12.1873–04.02.1874).

¹⁰² Там же.

26/10. Искендер-бек¹⁰³.

Сын Ага-бека. Род. ок. 1809 г.

По камеральному описанию, составленному в 1863 г., *Искендер бек Ага бек оглы* был записан в числе податных сел. Фатмаи Маштагинского участка Бакинского уезда под № 227; ему было показано 54 года.

Дети: Азим-бек, Кязум-бек.

27/10. Мехти-бек¹⁰⁴.

Сын Ага-бека. Род. ок. 1809 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Мехти Бек Ага Бек Селим Ханов* был записан в числе беков г. Баку под № 40; ему было показано 40 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Мехти бек Ага бек Селим Ханов* был записан в числе беков г. Баку под № 61; ему было показано 50 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Мехти бек Ага бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 58; ему было показано 64 года.

Дети: Абдул-Гани-бек, Мамед-Селим-бек.

28/11. Хейдар-бек.

Сын Гаджи-Ага-Керим-бека.

Отрывочные сведения о Хейдар-беке были получены из плохо сохранившегося свидетельства о рождении. По свидетельству родственников известно также, что он имел сына Талыб-бека.

¹⁰³ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 112, Д. 131 (Камеральное описание селений Маштагинского участка Бакинского уезда 1863 г.).

¹⁰⁴ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.).

29/12. Джига-бек¹⁰⁵.

Сын Мамед-Гашим-бека. Род. ок. 1819 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Джига Бек Мамед Гашим Бек оглы Селим Ханов* был записан в числе беков г. Баку под № 58; ему было показано 30 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Джага бек Мамед Гашим бек оглы Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 75; ему было показано 40 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Джага бек Мамед Гашим бек оглы Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 73; ему было показано 54 года.

Дети: Ага-Рагим-бек, Хан-Бала-бек, Пери-ханум, Гызназ-ханум, Зибейда-ханум, Кича-ханум, Мулайим-ханум и Сюзан-ханум.

30/12. Салим-бек¹⁰⁶.

Сын Мамед-Гашим-бека. Род. ок. 1824 г., ум. до 1860 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Салим Бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего брата Джига-бека Селимханова; ему было показано 25 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Салим бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего брата Джига-бека Селимханова; ему было показано 35 лет и было отмечено, что он умер.

31/12. Джеват-бек¹⁰⁷.

Сын Мамед-Гашим-бека. Род. ок. 1827 г.

¹⁰⁵ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 535 Оп. 1. Д. 10 (Крепостная книга Бакинского нотариального архива за 1869 г.); Ф. 55. Оп. 2. Д. 11 (Журнал заседаний комиссии по определению личных прав беков Бакинского уезда города Баку. 25.12.1873–04.02.1874); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.).

¹⁰⁶ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 10 (Крепостная книга Бакинского нотариального архива за 1869 г.).

¹⁰⁷ ГИААР. Ф.55. Оп. 2. Д. 11 (Журнал заседаний комиссии по определению личных прав беков Бакинского уезда города Баку. 25.12.1873–04.02.1874); Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 10 (Крепостная книга Бакинского нотариального архива за 1869 г.).

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Джеват Бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего брата Джига-бека Селимханова; ему было показано 22 года.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Джеват бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего брата Джига-бека Селимханова; ему было показано 32 года.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Джеват бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего брата Джига-бека Селимханова; ему было показано 46 лет.

Дети: Мамед-Кули-бек, Гаджи-бек, Ага-бек, Рза-бек.

32/12. Туби-ханум¹⁰⁸.

Дочь Мамед-Гашим-бека.

33/12. Нур-Джаган-ханум¹⁰⁹.

Дочь Мамед-Гашим-бека.

34/14. Джафар-Кули-бек¹¹⁰.

Сын прапорщика Гаджи Гасан-бека Селимханова. Род. ок. 1829 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Джафар Кули* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 19 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Губернский секретарь Джафар Кули бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 32 года.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Губернский секретарь Джафар Кули бек Аджи Аслан беков Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 5; ему было показано 46 лет.

В 1849 г. работал учителем русского языка в Первом мусульманском училище, открытом 18 мая 1849 г. Казым-беком Селимхановым в Баку. Джафар-Кули-бек Селимханов отказался от получения назначенного ему жалования (деньги на содержание учителя русского языка отпускались «из сумм» наместника), обязавшись преподавать

¹⁰⁸ ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 10 (Крепостная книга Бакинского нотариального архива за 1869 г.).

¹⁰⁹ ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 10 (Крепостная книга Бакинского нотариального архива за 1869 г.); Д. 18 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку за 1902 г.); Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.).

¹¹⁰ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 535. Оп. 1. Д. 47 (Крепостная книга Бакинского нотариального архива за 1875 г.).

«русский язык до 1850 года безвозмездно», и прося причислить полагающуюся ему сумму к «училищной сумме»¹¹¹.

По данным на 1873–1881 гг. Джафар-Кули-бек Селимханов исполнял должность делопроизводителя Бакинского губернского медреса в Закавказском Шийтском Духовном Правлении¹¹².

35/14. Аббас-Кули-бек¹¹³.

Сын прапорщика Гаджи Гасан-бека Селимханова. Род. ок. 1834 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Аббас Кули* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 15 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Аббас Кули бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 25 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Аббас Кули бек Прапорщик Аслан бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 17; ему было показано 39 лет.

Гусейн-Кули-бек, сын Мамед-бека Селимханова
(см. № 64/19)
(ок. 1865–?)

¹¹¹ Тагиев Ф.А. История города Баку в первой половине XIX века (1806–1859). Баку, 1999. С. 94.

¹¹² Кавказский календарь на 1874 год. Тифлис, 1873. Адрес-календарь. С. 83; Кавказский календарь на 1875 год. Тифлис, 1874. Адрес-календарь. С. 64; Кавказский календарь на 1876 год. Тифлис, 1875. Адрес-календарь. С. 68; Кавказский календарь на 1877 год. Тифлис, 1876. Адрес-календарь. С. 73; Кавказский календарь на 1878 год. Тифлис, 1877. Адрес-календарь. С. 76; Кавказский календарь на 1879 год. Тифлис, 1878. Адрес-календарь. С. 66; Кавказский календарь на 1880 год. Тифлис, 1879. Адрес-календарь. С. 75; Кавказский календарь на 1881 год. Тифлис, 1880. Адрес-календарь. С. 81; Кавказский календарь на 1882 год. Тифлис, 1881. Адрес-календарь. С. 98.

¹¹³ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.).

36/14. Ага-бек¹¹⁴.

Сын прапорщика Гаджи Гасан-бека Селимханова. Род. ок. 1845 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Ага Бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 4 года.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Ага бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 15 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Ага бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего брата Аббас-Кулибека Селимханова; ему было показано 29 лет.

Дети: Али-Бала-бек, Гаджи-Ага-бек.

37/14. Мамед-Гусейн-бек.

Сын прапорщика Гаджи Гасан-бека Селимханова.

38/14. Ана-ханум¹¹⁵.

Дочь прапорщика Гаджи Гасан-бека Селимханова. Ум. в 1901 г.

Муж: Мамед-Гусейн-бек Селимханов¹¹⁶ (см. № 48/16).

Дети: Юсуф-бек, Сулейман-бек.

39/14. Нур-Шараф-ханум¹¹⁷.

Дочь прапорщика Гаджи Гасан-бека Селимханова. Ум. в 1913 г.

Муж: Иса-бек Селимханов (№ 65/21).

Дети: Рза-бек, Кязим-бек, Селим-бек, Хейранса-ханум, Сакина-ханум, Тукезбан-ханум.

40/14. Мелик-Ниса-ханум¹¹⁸.

Дочь прапорщика Гаджи Гасан-бека Селимханова.

¹¹⁴ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку); Ф. 43. Оп. 2. Д. 3471 (Дело о переходе имущества умершей ее детям).

¹¹⁵ ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку).

¹¹⁶ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 3471 (Дело о переходе имущества умершей ее детям).

¹¹⁷ ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 18 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку за 1902 г.); Ф. 43. Оп. 2. Д. 4107 (Дело о переходе имущества умершей (Нур-Шараф-ханум Селимхановой) ее мужу и детям).

¹¹⁸ ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку).

41/14. Асмаг-ханум¹¹⁹.

Дочь прапорщика Гаджи Гасан-бека Селимханова.

Муж: Мешади Гаджи-Баба Гаджи-Мехти оглы¹²⁰.

Дети: Мешади Мамед-Таги, Абдул-Джаббар, Али-Аббас, Ниса-ханум.

42/15. Наджаф-бек (Ага-бек)¹²¹.

Сын Гаджи Гейбат-Кули-бека. Род. ок. 1833 г., ум. в 1895 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Наджаф Кули* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 16 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Губернский секретарь Наджаф бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 8; ему было показано 26 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Губернский секретарь Наджаф бек он же Ага бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 8; ему было показано 40 лет.

По данным Кавказского календаря на 1879 г., Наджаф-беку Селимханову в конце 1872 г. с торгов были отданы 10 десятин земли между горами *Кюргез* и *Лон-Бенлан*, на которых находились 10 недействующих колодцев с суточной производительностью 100 пудов нефти и

¹¹⁹ ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку); Ф. 43. Оп. 2. Д. 4107 (Дело о переходе имущества умершей (Нур-Шараф-ханум Селимхановой) ее мужу и детям).

¹²⁰ ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 93 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку за 1882 г.).

¹²¹ ГИААР. Ф. 55. Оп. 2. Д. 11 (Журнал заседаний комиссии по определению личных прав беков Бакинского уезда города Баку. 25.12.1873–04.02.1874); Ф. 24. Оп. 1. Д. 369 (Камеральное описание г. Баку, составленное в 1832 г.); Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 154 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку за 1890 г.); Ф. 290. Оп. 1. Д. 1279 (Свидетельство о смерти Биби-ханум Гаджи Касым-бек гызы Селимхановой); Ф. 535. Оп. 1. Д. 189 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку: за 1893 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку).

годовой добычей – 18 350 пудов. Кроме того, Наджаф-беку Селимханову были отданы в аренду по особому контракту на основании решения наместника Кавказского на Балаханской площади 2 группы промыслов: 9 десятин 1 240 квадратных сажен и 10 десятин, на которых находились 7 и 4 действующих нефтяных колодцев соответственно с годовой производительностью 32 886 ½ и 945 пудов нефти¹²².

В 1883 г. вместе с двоюродным братом Мамед-Гусейн-беком Селимхановым упоминается в числе крупных нефтепромышленников г. Баку¹²³.

Жена: София Михайловна N.

Дети: Зейнал-бек, Ума-Салима-ханум, Ума-ханум.

43/15. Мехти-Кули-бек¹²⁴.

Сын Гейбат-Кули-бека. Род. ок. 1847 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Мехти Кули* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 2 года.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Мехти Кули бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 12 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Мехти Кули бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 26 лет.

44/15. Масума-ханум¹²⁵.

Дочь Гейбат-Кули-бека.

¹²² Кавказский календарь на 1879 год. Тифлис, 1878. Отделение второе. Таблица № 7. Описание и производительность существующих Бакинских нефтяных разработок. С. 362–373.

¹²³ *Рустамова Дж.Я.* Экономические позиции азербайджанской буржуазии в нефтяной промышленности Российской империи в первом десятилетии XX века // Вопросы гуманитарных наук. Вып. 4. Москва, 2009. С. 33–37.

¹²⁴ ГИААР. Ф. 290. Оп. 1. Д. 1279 (Свидетельство о смерти Биби-ханум Гаджи Касым-бек гызы Селимхановой, 1892 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку); Ф. 43. Оп. 2. Д. 3169 (Отношение к податному инспектору на неправильное обложение); Ф. 10. Оп. 1. Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 389. Оп. 2. Д. 714 (Об отчуждении участка земли из владений Селимхановых).

¹²⁵ ГИААР. Ф. 290. Оп. 1. Д. 1279 (Свидетельство о смерти Биби-ханум Гаджи Касым-бек гызы Селимхановой).

45/15. Гюльсум-ханум¹²⁶.

Дочь Гейбат-Кули-бека.

46/15. Туту-ханум¹²⁷.

Дочь Гейбат-Кули-бека.

47/16. Махмуд-Селим-бек.

Сын Кадыр-бека. Род. ок. 1839 г., ум. до 1860 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Махмуд Селим* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 10 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Магмед бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; было отмечено, что он умер.

48/16. Мамед-Гусейн-бек¹²⁸.

Сын Кадыр-бека. Род. ок. 1840 г., ум. в 1917 г.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Мамед Гусейн* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 20 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Мамед Гусейн Кадыр бек Селимханов* был записан в числе беков г. Баку под № 29; ему было показано 34 года.

Жена: Ана-ханум (см. № 38/14), дочь Гаджи Гасан-бека.

Дети: Юсуф-бек, Сулейман-бек.

¹²⁶ ГИААР. Ф. 290. Оп. 1. Д. 1279 (Свидетельство о смерти Биби ханум Гаджи Касым бек гызы Селимхановой); Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку).

¹²⁷ ГИААР. Ф. 290. Оп. 1. Д. 1279 (Свидетельство о смерти Биби-ханум Гаджи Касым-бек гызы Селимхановой, 1892 г.).

¹²⁸ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 189 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку: за 1893 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку); Ф. 43. Оп. 2. Д. 3471 (Дело о переходе имущества умершей ее детям); Ф. 55. Оп. 2. Д. 11 (Журнал заседаний комиссии по определению личных прав беков Бакинского уезда города Баку. 25.12.1873–04.02.1874).

49/16. Абуталыб-бек¹²⁹.

Сын Кадыр-бека. Род. ок. 1847 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Абуталиб* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 2 года.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Абуталиб* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 12 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Абуталиб* был записан в числе беков г. Баку в семье своего брата Мамед-Гусейн-бека Селимханова; ему было показано 26 лет.

О детях ничего неизвестно.

50/16. Нур-Мамед-бек¹³⁰.

Сын Кадыр-бека. Род. ок. 1852 г., ум. в 1909 г.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Нур Мамед* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 8 лет и было отмечено, что он «новорожденный», т.е. родился после составления предыдущего камерального описания.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Нур Мамед* был записан в числе беков г. Баку в семье своего брата Мамед-Гусейн-бека Селимханова; ему было показано 22 года.

Жена: Сакина-ханум Мамед-Керим.

О детях Нур-Мамед-бека ничего неизвестно.

¹²⁹ ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 165 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку: за 1891 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 172 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку: за 1892 г.); Ф. 535 Оп. 1. Д. 189 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку: за 1893 г.); Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)).

¹³⁰ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 2975 (Дело о переходе наследства умершего жене и детям); Ф. 43. Оп. 2. Д. 5808 (Решение о переходе наследства умершего); Ф. 10. Оп. 1. Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 535. Оп. 1. Д. 165 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку: за 1891 г.), Д. 172 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку: за 1892 г.); Д. 189 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку: за 1893 г.).

51/16. Ибрагим-бек¹³¹.

Сын Кадыр-бека. Род. ок. 1854 г.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Ибрагим* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 6 лет и было отмечено, что он «новорожденный», т.е. родился после составления предыдущего камерального описания.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Ибрагим* был записан в числе беков г. Баку в семье своего брата Мамед-Гусейн-бека Селимханова; ему было показано 20 лет.

О детях ничего неизвестно.

52/16. Исмаил-бек¹³².

Сын Кадыр-бека. Род. ок. 1856 г.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Исмаил* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 4 года и было отмечено, что он «новорожденный», т.е. родился после составления предыдущего камерального описания.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Исмаил* был записан в числе беков г. Баку в семье своего брата Мамед-Гусейн-бека Селимханова; ему было показано 18 лет.

О детях ничего неизвестно.

53/16. Хадиджа-ханум¹³³.

Дочь Кадыр-бека.

54/17. Мансур-бек¹³⁴.

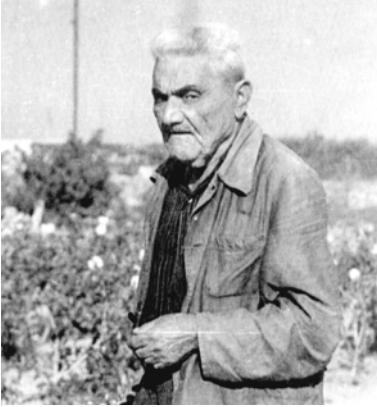
Сын подпоручика Керим-бека Селимханова. Род. ок. 1848 г., ум. до 1860 г.

¹³¹ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.).

¹³² ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.).

¹³³ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 2975 (Дело о переходе наследства умершего жене и детям); Ф. 43. Оп. 2. Д. 5808 (Решение о переходе наследства умершего).

¹³⁴ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.).

**Рза-бек, сын Иса-бека
Селимханова (см. № 65/21)
(1875–1962)**

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Мансур бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему был показан 1 год; в последующих камеральных описаниях его имя не упоминается.

55/17. Махмуд-бек¹³⁵.

Сын подпоручика Керим-бека Селимханова.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Магмуд бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; возраст его указан не был и было отмечено, что он умер (вероятно, после составления камерального описания).

56/17. Асад-бек¹³⁶.

Сын подпоручика Керим-бека Селимханова. Род. ок. 1852 г., ум. в 1907 г.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Асад бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 9 лет и было отмечено, что он «новорожденный», т.е. родился после составления предыдущего камерального описания.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Асад бек сын Пропорщика Керим бека Селимханова* был записан в числе беков г. Баку под № 21; ему было показано 22 года.

¹³⁵ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)).

¹³⁶ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку); Ф. 43. Оп. 2. Д. 3689 (Дело о безвозмездном переходе имущества умершего его детям).

По данным послужного списка, составленного 8.06.1873 г., *Асад Бек Селимханов от роду имел 21 год*, происходил из беков Бакинской губернии, вероисповедания магометанского. Грамотен. Холост. В службу вступил оруженосцем в 4-й взвод (Мусульман) лейб-гвардии Кавказского эскадрона Собственного Его Величества конвоя – 1.06.1869 г.¹³⁷ Приказом по конвою № 1740 от 6.07.1871 г. за отличную усердную службу и хорошее поведение был произведен в юнкеры¹³⁸.

Высочайшим приказом от 10.08.1873 г. *за выслужением установленных сроков Асад Бек Селимханов (Асад-Бек-Салимханов)* был произведен в прапорщики милиции с награждением серебряной медалью с надписью: «За службу в Собственном конвое государя императора Александра Николаевича», для ношения на шее на Аннинской ленте. Высочайшим приказом 21.05.1882 г. разрешено носить персидский орден Льва и Солнца 5-й ст. Высочайшим приказом 26.05.1893 г. награжден орденом Св. Станислава 3-й ст.¹³⁹

По данным на 1882 г. прапорщик Асад-бек Селимханов являлся дистанционным начальником земской стражи Бакинского уездного полицейского управления¹⁴⁰.

В 1882 г. прапорщик Асад-бек Селимханов был назначен заведующим Бакинским уездным полицейским участком¹⁴¹.

По данным на 1888–1891 гг. являлся исполнительным комиссаром Бакинского городского общественного управления¹⁴².

Следующий документ характеризует Асад-бека Селимханова:

«Л. 162–163 Лолуа Михаил Элисбарович, 33 лет, бухгалтер нефтепром. Фирмы насл. Антоновых, Николаевская ул. д. Антонова, православный, не судился.

Я жил в доме Нерсесова и во время октябрьского погрома в прошлом 1905 году у меня расхищены все почти вещи... Указать кто принимал участие в погроме не могу, т.к. никого в лицо из громил не знаю и не запомнил. Я должен заявить, что войска вовсе не ограждали жильцов от погрома... До разгрома дома Нерсесова я находился в квартире члена суда Геловани и из окна видел, как татары руками ука-

¹³⁷ РГВИА. Ф. 970. Оп. 1. Д. 1147. Л. 134–135.

¹³⁸ РГВИА. Ф. 970. Оп. 1. Д. 1085. Л. 15.

¹³⁹ ГИААР. Ф. 44. Оп. 1. Д. 590а (Списки офицеров жителей Шемахинской губернии и послужные списки этих же офицеров. 1854–1893 гг.). Л. 408об–409.

¹⁴⁰ Кавказский календарь на 1883 год. Тифлис, 1882. Адрес-календарь. С. 44.

¹⁴¹ ГИААР. Ф. 45. Оп. 1. Д. 2; Д. 8.

¹⁴² Кавказский календарь на 1889 год. Тифлис, 1888. Адрес-календарь. С. 137; Кавказский календарь на 1892 год. Тифлис, 1891. Адрес-календарь. С. 113.

зывали по какому направлению стрелять, солдаты же числом 4–5 человек стреляли тут же по указанному направлению. Квартира Геловани находится в доме Саакова через два дома от дома Нерсесова. Офицеров тогда на улице не было. У окна в квартире Геловани я тогда стоял один. Не могу сказать, видел ли еще кто либо из квартиры Геловани эту сцену. Татар, которые указывали солдатам, куда стрелять, я не знаю и в лицо не запомнил, но спустя некоторое время я видел как влиятельные татары Абас Айвазов (лавка фруктовая на Николаевской улице), Исафил Гаджиев и Асадбек Селимханов разгоняли громил вообще и этих 10–12 человек татар, которые указывали солдатам куда стрелять. Благодаря этим 3-м влиятельным татарам многие спасли свои вещи, а некоторые армяне и жизнь свою.

Подпись Лолуа.

Л. 163–164 Абас Айвазов, 30 лет, живу в собс. доме на Краснокрестовской ул., шиит, не судился.

Я, Исафил Гаджиев и Асадбек Селимханов принимали все меры со своей стороны, чтобы удержать хулиганов от погрома, но трудно было что либо сделать. Т.к. войска бездействовали и это обстоятельство поощряло темные массы народа. Трудно было разобраться в общем хаосе, кто спасает вещи жильцов, а кто ворует. Унять толпу трудно было еще и потому, что она была слишком большая в несколько тысяч. Кто принимал участие в погроме, я не заметил. Но несомненно только хулиганы, как из татар, так и из русских. Ни одного из таких хулиганов ни татар, ни русских, действовавших на месте происшествия, я не знаю. Среди них было много каких-то пришельцев, по-видимому из селений и Персии. Мне пришлось оказывать содействие тогда в спасении вещей грузину Лолуа, моему хорошему знакомому. Для этого я призвал человек 10 солдат (какого полка не знаю) и, обещал им 25 руб. вознаграждения, просил их спасти вещи и не пропускать в квартиру Лолуа грабителей, но они ни вещей не спасали, ни грабителям не препятствовали таскать вещи и когда я им говорил, зачем они пропускают в квартиру грабителей и дают им грабить, то солдаты отвечали: «не приказано нам разгонять»... Я не видел чтобы татары указывали солдатам по какому направлению следует стрелять и при мне солдаты ни в армян, ни вообще не стреляли. Я того убеждения, что если бы войска захотели прекратить погромы, то они его моментально прекратили бы в самом же начале и даже могли бы не допустить до погрома, но войска вообще бездействовали, толп хулиганов они не разгоняли; они стояли и смотрели только на то, что происходило, и относились ко

всему безучастно. Полицейских я вовсе не видел на месте происшествия. Очевидцем поджогов, убийств я не был...

Неграмотен. Подпись»¹⁴³

Жена: Ана-ханум Паша-бек гызы.

О детях Асад-бека ничего неизвестно.

57/17. Фридун-бек¹⁴⁴.

Сын подпоручика Керим-бека Селимханова. Род. ок. 1858 г.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Фридон бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 2 года и было отмечено, что он «новорожденный», т.е. родился после составления предыдущего камерального описания.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Фридон бек сын Прапорщика Керим бека Селимханова* был записан в числе беков г. Баку под № 21; ему было показано 18 лет.

Жена: Сария-ханум¹⁴⁵.

58/17. Бахрам-бек.

Сын подпоручика Керим-бека Селимханова. Род. ок. 1865 г.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Баграм бек сын Прапорщика Керим бека Селимханова* был записан в числе беков г. Баку под № 21; ему было показано 9 лет и было отмечено, что он умер (вероятно, после составления камерального описания).

59/17. Хосров-бек. Род. ок. 1867 г.

Сын подпоручика Керим-бека Селимханова.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Хосров бек сын Прапорщика Керим бека Селимханова* был записан в числе беков г. Баку под № 21; ему было показано 7 лет и было отмечено, что он умер (вероятно после составления камерального описания).

60/17. Селим-бек.

Сын подпоручика Керим-бека Селимханова.

В камеральных описаниях его имя не значится. Имя *Салим бека Кярим бек оглы Селимханова* упоминается в числе жителей сел. Фат-май, подавших заявление в Бакинскую казенную палату в 1908 г.¹⁴⁶

О детях ничего неизвестно.

¹⁴³ ГИААР. Ф. 375. Оп. 1. Д. 17 (О беспорядках в Баку в 1905 г. Протокол допроса 1905 г. декабря 22 дня Баку). Л. 23–26.

¹⁴⁴ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)).

¹⁴⁵ ГИААР. Ф. 389. Оп. 2. Д. 715 (Об отчуждении участка земли из владений Селимхановых).

¹⁴⁶ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 273 (Дело о высылке окладных листов).

61/17. Абдулла-бек.

Сын подпоручика Керим-бека Селимханова.

В камеральных описаниях его имя не значится. Имя *Абдула бека сына Кярим бека* упоминается в числе жителей сел. Фатмаи, подавших заявление в Бакинскую казенную палату в 1908 г.¹⁴⁷

О детях ничего неизвестно.

VII поколение

62/18. Садых-бек¹⁴⁸.

Сын Зейнал-бека. Род. ок. 1843 г., ум. в 1914 г.

По камеральному описанию, составленному в 1863 г., *Садых бек Зейнал бек оглы* был записан в числе податных сел. Фатмаи Маштагинского участка Бакинского уезда под № 229; ему было показано 20 лет.

Жена: Мешади Санам Гюль-Мамед гызы.

Дети: Кербалай Ага-бек, Мешади Рза-бек, Мешади Хамза-бек, Зибейда-ханум, Атир-ханум, Ханум-Мема.

63/18. Наджаф-бек.

Сын Зейнал-бека.

64/19. Мамед-бек¹⁴⁹.

Сын прапорщика Гаджи Багир-бека Селимханова. Род. ок. 1843 г., ум. в 1912 г.

¹⁴⁷ Там же.

¹⁴⁸ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 273 (Дело о высылке окладных листов); Д. 2047 (Дело по прошению об исключении из обложения Государственным налогом); Д. 2783 (Прошение о выдаче удостоверения); Д. 6418 (Дело о переходе имущества умершего (Садых-бека Зейнал-бек оглы Селимханова) жене и детям).

¹⁴⁹ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.); Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 62 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку за 1878 г.); Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку); Ф. 43. Оп. 2. Д. 2568 (Дело о выдаче удостоверения); Д. 3570 (Дело о переходе имущества); Д. 4560 (Дело по прошению о регистрации участков земли); Д. 6418 (Дело о переходе имущества умершего (Садых-бека Зейнал-бек оглы Селимханова) жене и детям); Ф. 290. Оп. 2. Д. 3415 (Дело о выдаче метрического свидетельства отца).

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Мамед бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 6 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Мамед бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 19 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Мамед бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 33 года.

Жена: Зейнаб-ханум.

Дети: Гусейн-Кули-бек (ок. 1865–?), Нариман-бек (ок. 1867–?),

Алекпер-бек (ок. 1870–?), Ахмед-бек (ок. 1873–?), Мамед-бек.

65/21. Иса-бек¹⁵⁰

Сын прапорщика Рза-бека Селимханова. Род. ок. 1847 г., ум. в 1910 г.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Иса бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 13 лет.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Иса бек сын Прапорщика Рзы бека Селимханова* был записан в числе беков г. Баку под № 20; ему было показано 27 лет.

**Сакина-ханум, дочь Иса-бека
Селимханова (см. № 65/21)
(1893–1943)**

¹⁵⁰ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.); Ф. 43. Оп. 2. Д. 2880 (Прошение о выдаче удостоверения).

Унаследовал крупные нефтяные богатства и недвижимость, среди которых Караван-сарай Касым-бека (на ул. Варваринская, потом ул. Менжинского, а ныне ул. Х. Рзаева) и караван-сарай на месте ныне известного бакинцам «бешмэртэбе».

Был похоронен в Кербалаи (Ирак).

Жена: Нур-Шараф-ханум (см. № 39/14), дочь Гаджи Гасан-бека Селимханова.

Дети: Рза-бек (1875–1962), Казим-бек, Селим-бек (1881–1943), Хейранса-ханум (1891–1974), Сакина-ханум (1893–1943), Тукезбан-ханум.

66/21. Муса-бек.

Сын прапорщика Рза-бека Селимханова. Род. ок. 1851 г.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Муса бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 9 лет и было отмечено, что он «новорожденный», т.е. родился после составления предыдущего камерального описания.

67/21. Ильяс-бек¹⁵¹.

Сын прапорщика Рза-бека Селимханова. Род. ок. 1855 г.

По камеральному описанию, составленному в 1860 г., *Ильяс бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 5 лет и было отмечено, что он «новорожденный», т.е. родился после составления предыдущего камерального описания.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Ильяс бек сын Прапорщика Рзы бека Селимханова* был записан в числе беков г. Баку под № 20; ему было показано 19 лет.

О детях ничего неизвестно.

68/24. Али-Аскер-бек¹⁵².

Сын Мамед-Кули-бека. Род. ок. 1860 г.

¹⁵¹ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 80 (Список о лицах и семействах, не принадлежащих податному сословию: как-то. О чиновниках, беках, почетных гражданах и армяно-грегорианском и магометанском духовенстве. Составлен в декабре 1860 г. (Камеральное описание беков и чиновников г. Баку за 1860 г.)); Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.); Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку).

¹⁵² ГИААР. Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.); Ф. 43. Оп. 2. Д. 6898 (Дело о переходе имущества умершего к наследникам 1918 г.).

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Али Аскер бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего дяди Гаджи-Али-бека Селимханова; ему было показано 14 лет.

О детях ничего неизвестно.

69/24. Зиб-ханум¹⁵³.

Дочь Мамед-Кули-бека.

70/24. Чимназ-ханум¹⁵⁴.

Дочь Мамед-Кули-бека.

71/24. Мина-ханум¹⁵⁵.

Дочь Мамед-Кули-бека.

72/25. Имам-Мамед-бек¹⁵⁶.

Сын Ага-Рагим-бека. Род. ок. 1826 г.

По камеральному описанию, составленному в 1863 г., *Имам Мамед бек Рагим бек оглы* был записан в числе податных сел. Фатмаи Маштагинского участка Бакинского уезда под № 226; ему было показано 37 лет.

Дети: Ахмед-бек (1857–1937), Ага-Бала-бек, Ума-Салимаханум.

73/25. Ага-бек¹⁵⁷.

Сын Ага-Рагим-бека. Род. ок. 1840 г.

По камеральному описанию, составленному в 1863 г., *Ага бек* был записан в семье своего отца в числе податных сел. Фатмаи Маштагинского участка Бакинского уезда; ему было показано 23 года.

Дети: Мамед-Рагим-бек, Мамед-Гани-бек.

74/25. Ага-Керим-бек¹⁵⁸.

Сын Ага-Рагим-бека. Род. ок. 1844 г.

По камеральному описанию, составленному в 1863 г., *Ага Керим бек* был записан в семье своего отца в числе податных сел. Фатмаи Маштагинского участка Бакинского уезда; ему было показано 19 лет.

75/26. Азим-бек¹⁵⁹.

Сын Искендер-бека. Род. ок. 1846 г.

¹⁵³ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 6898 (Дело о переходе имущества умершего к наследникам 1918 г.).

¹⁵⁴ Там же.

¹⁵⁵ Там же.

¹⁵⁶ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 112, Д. 131 (Камеральное описание селений Маштагинского участка Бакинского уезда 1863 г.).

¹⁵⁷ Там же.

¹⁵⁸ Там же.

¹⁵⁹ Там же.

По камеральному описанию, составленному в 1863 г., *Азим бек* был записан в семье своего отца в числе податных сел. Фатмаи Маштагинского участка Бакинского уезда; ему было показано 17 лет.

76/26. Кязум-бек¹⁶⁰.

Сын Искендер-бека. Род. ок. 1855 г.

По камеральному описанию, составленному в 1863 г., *Кязум бек* был записан в семье своего отца в числе податных сел. Фатмаи Маштагинского участка Бакинского уезда; ему было показано 8 лет.

Дети: Искендер-бек.

77/27. Абдул-Гани-бек¹⁶¹.

Сын Мехти-бека. Род. ок. 1866 г.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Абдул Кани* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 8 лет; «согласно предписания Бакинской казенной палаты от 26 августа 1893 г. за № 7004 Кани бек и Мамед Селим бек исключены из числа беков гор. Баку и оставлены по принадлежности в числе податных по сел. Фатмаи».

78/27. Мамед-Селим-бек¹⁶².

Сын Мехти-бека. Род. ок. 1874 г.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Мамед Салим бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 4 месяца от роду; «согласно предписания Бакинской казенной палаты от 26 августа 1893 г. за № 7004 Кани бек и Мамед Селим бек исключены из числа беков гор. Баку и оставлены по принадлежности в числе податных по сел. Фатмаи».

79/28. Талыб-бек.

Сын Хейдар-бека.

80/29. Ага-Рагим-бек¹⁶³.

Сын Джига-бека. Род. ок. 1846 г.

По камеральному описанию, составленному в 1849 г., *Ага Рагим* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 3 года.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Ага Рагим бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего отца; ему было показано 22 года.

¹⁶⁰ Там же.

¹⁶¹ ГИААР. Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г.).

¹⁶² Там же.

¹⁶³ ГИААР. Ф. 10. Оп. 1. Д. 24 (Камеральное описание г. Баку 1849 г.).

Дети: Рустам-бек (1902–?).

81/29. Хан-Бала-бек¹⁶⁴.

Сын Джига-бека.

Дети: Гашим-бек, Касым-бек, Джафар-бек, Зохра-ханум, Зивер-ханум.

82/29. Пери-ханум.

Дочь Джига-бека.

83/29. Гызназ-ханум.

Дочь Джига-бека.

84/29. Зибейда-ханум.

Дочь Джига-бека.

85/29. Кича-ханум.

Дочь Джига-бека.

86/29. Мулайим-ханум.

Дочь Джига-бека.

87/29. Сюзан-ханум.

Дочь Джига-бека.

88/31. Мамед-Кули-бек¹⁶⁵.

Сын Джеват-бека. Род. ок. 1860 г.

89/31. Гаджи-бек¹⁶⁶.

Сын Джеват-бека. Род. ок. 1865 г.

90/31. Ага-бек¹⁶⁷.

Сын Джеват-бека. Род. ок. 1870 г.

91/31. Рза-бек¹⁶⁸.

Сын Джеват-бека. Род. ок. 1875 г.

92/36. Али-Бала-бек¹⁶⁹.

Сын Ага-бека. Род. ок. 1870 г.

¹⁶⁴ ГИААР. Ф. 535. Оп. 1. Д. 574 (Алфавитный указатель собственников к реестру крепостных дел для Бакинского нотариального архива г. Баку); Д. 18 (Крепостные акты Бакинского нотариального архива по г. Баку за 1902 г.).

¹⁶⁵ ГИААР. Ф. 495. Оп. 1. Д. 2 (Камеральное описание беков, агаларов, меликов, чиновников и православного, армяно-грегорианского и магометанского духовенства г. Баку за 1874 г. (Дополнения к документу, датированные 1885 г.)).

¹⁶⁶ Там же.

¹⁶⁷ Там же.

¹⁶⁸ Там же.

¹⁶⁹ Там же.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Али Бала бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего дяди Аббас-Кулибека Селимханова; ему было показано 4 года.

93/36. Гаджи-Ага-бек¹⁷⁰.

Сын Ага-бека. Род. ок. 1873 г.

По камеральному описанию, составленному в 1874 г., *Гаджи Ага бек* был записан в числе беков г. Баку в семье своего дяди Аббас-Кулибека Селимханова; ему было показано 1 год.

94/42. Зейнал-бек¹⁷¹.

Сын Наджаф (Ага)-бека. Род. 1886 г., ум. в 1942 г. (на могильном камне даты жизни: 1886–1941).

Сведения о Зейнал-беке Селимханове были найдены как среди документов фонда Бакинской казенной палаты, так и в книге М. Сулейманова «Дни минувшие» и публикациях Сафии-ханум, дочери Зейнал-бека Селимханова¹⁷².

В 1906 г. окончил гимназию. Получил звание учителя средней школы. Затем окончил юридический факультет Московского государственного университета. Работал секретарем по студенческим делам.

Хорошо известна характеристика Зейнал-бека Селимханова, которую он дал своему тестю (она опубликована в книге М. Сулейманова «Дни минувшие»): «...по вечерам в кабинете Гаджи собирались родные и близкие, именитые люди города. Они вели неторопливые беседы, обменивались новостями, читали газеты, журналы, книги. Здесь звучала арабская, персидская, турецкая речь, со вниманием просматривали русскую печать, газеты на французском, английском, немецком языках. Гаджи Зейналабдин был чрезвычайно любознательный и жадный до знаний человек. Во все, до малейших мелочей, он вникал сам, *головоотяпства*, дилетантства не терпел ни в одном деле. Он всегда жалел, что в юности ему не довелось выучиться, получить образования. Может, потому он так поощрял молодежь, стремившуюся к знаниям, потому так опекал гимназистов, семинаристов, студентов – независимо от национальности и вероисповедания».

Зейнал-бек Селимханов входил в правление Бакинского Купеческого банка, созданного Гаджи-Зейналабдином Тагиевым.

Зейнал-бек Селимханов был арестован НКВД 28 июня 1941 г. по обвинению в антисоветской агитации. Приговорен к исправитель-

¹⁷⁰ Там же.

¹⁷¹ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 1435 (Дело по прошению о распределении недоимок Зейнал бека Селимханова 1911 г.); Д. 2783 (Прошение о выдаче удостоверения).

¹⁷² Напр., см.: Вышка. 17 мая 2002 г. №20; Вышка. 18 октября 2001 г. № 39.

ным работам сроком на 8 лет. 8 сентября 1942 г. был отправлен в Узбекистан; погиб 18 октября 1942 г.

Согласно заключению прокуратуры Азербайджанской Республики от 22 сентября 1989 г. реабилитирован.

В своей статье (Вышка. 17 мая 2002 г. № 20) Сафия-ханум пишет, что «... в 1991 году здесь же похоронили дочь Тагиева – Сару, поставили надгробный камень в память о зяте Гаджи – Селимханове... Его дочь Сара-ханум и ее супруг Зейнал-бек также отличались высокой моральной чистотой... Надгробный памятник Зейнал-беку Селимханову, мужу Сары-ханум и моему отцу, я поставила на свои средства... Я лишь выполнила просьбу моей матери. Никакой другой вины за моим отцом, кроме того, что он был из древнего ханского рода и имел в банках немалые деньги, недвижимость, землю, не выявилось. Зейнал-бека взяли из дома ночью, сообщив родным, что его отправили в ссылку. Больше его не видели. По рассказам очевидцев, после жесточайших пыток моего отца сбросили в море».

Жена: Сара-ханум Гаджи-Зейналабдин гызы (в девичестве Тагиева) (9.05.1899–1991).

Дети: Садых-бек, Сафия-ханум (1917–2005).

95/42. Ума-Салима-ханум¹⁷³.

Дочь Наджаф (Ага)-бека.

Муж: Ибрафил Гаджиев.

96/42. Ума-ханум¹⁷⁴.

Дочь Наджаф (Ага)-бека. Ум. в 1904 г.

Муж: Ханлар-Ага Ханларов.

Дети: Адиль-бек.

97/48. Юсуф-бек¹⁷⁵.

Сын Мамед-Гусейн-бека и Ана-ханум, дочери Гаджи Гасан-бека.

98/48. Сулейман-бек¹⁷⁶.

Сын Мамед-Гусейн-бека и Ана-ханум, дочери Гаджи Гасан-бека.

Завершая свою статью, мы хотим еще раз подчеркнуть, что ее задачей было восстановление генеалогии рода Селимхановых, по крайней мере, для семи поколений (т.е. до окончания заседаний Бакинской бекской комиссии).

¹⁷³ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 1435 (Дело по прошению о распределении недоимок Зейнал бека Селимханова 1911 г.).

¹⁷⁴ Там же.

¹⁷⁵ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 3471 (Дело о переходе имущества умершей ее детям); Д. 4945 (Дело о переходе имущества умершего жене и детям).

¹⁷⁶ ГИААР. Ф. 43. Оп. 2. Д. 3471 (Дело о переходе имущества умершей ее детям).

В связи с отсутствием архивных документов недостаточна информация о деятельности представителей прошедших поколений Селимхановых. Мы допускаем, что где-то в статье были допущены неточности. Тем не менее, очевиден факт, что главная ценность этого рода – бакинская интеллигенция, видными представителями которой являлись Казым-бек, Мамед-Рза-бек, Керим-бек, Ага-бек, Зейнал-бек, Мамед-бек и др., их дети, внуки, правнуки и т.д., среди которых яркие представители интеллигенции XX в. – Иса-бек Рза-бек оглы Селимханов (всемирно известный ученый, член комиссии ЮНЕСКО и т.д.), Мир Юлдуз Агабек оглы Караев (профессор, доктор технических наук, почетный нефтяник СССР, кавалер ордена «Слава» Азербайджана), академик Ага Дадаш Алиев, известный врач Гудрат Селимханов, профессора, доктора физических наук Рауф Гусейнов и Талат Мехтиев, бывший сотрудник отдела внешних связей Совета Министров Азербайджана Ханлар Селимханов, и др. архитекторы, нефтяники, медики, химики, деятели музыкальной культуры, спортсмены.

В заключении, мы хотим выразить свою благодарность Чингизу Каджару, Юлдузу Караеву, Рауфу Ханларову, Рауфу Гусейнову, Ханлару Селимханову и всем, кто нам помог советами, фотографиями и другими материалами при работе над данной статьей.

AĞAYEVLƏR VƏ ƏLİYEVlər:
Əliqulu ağa Əmir oğlunun törəmələri

Qarabağ xanlığı qurulandan sonra Bayat nahiyəsindəki Ağcabədi kəndi Kəbirli mahalının tərkibinə qatıldı. Ağcabədi Pənahəli xan Sarıcalı-Cavanşir tərəfindən kəndin hörmətli sakini, hələ Səfəvilər dönmindən kərxuda nəslə olan **Əliqulu ağa Əmir oğlunun** törəməsinə tiyul verildi. Sonra onun törəmələri bu kəndi mülk kimi idarə etməyə başladılar.

Əliqulu ağanın oğlu **Hacı Aslan bəyin** yükdə gəbəsi tavana çatar, qaytabanda dəvəsi qatardı. Sürüsü dağ dolandırardı, naxırı otlaq.

Əliqulu ağa varından oğlu **Hacı Əlirza bəyə** saxlamağa dövlət, paylaşmağa xələt ayırmışdı. Hacı Əlirza bəy İbrahimxəlil xan Sarıcalı-Cavanşirin yaxın adamlarından sayılırdı. Bu bilgin-bilici kişinin gen gündə gənəşiyinə, dar gündə danışığına ehtiyac duyulurdu.

Hacı Əlirza bəyin **Nağı bəy**, **Ağarza bəy**, **Əmir ağa**, **Tağı bəy** və **Aslan ağa** adlı oğulları vardı.

Nağı bəy Hacı Əlirza bəy oğlu Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Kəndlərinin kəxdudası idi. Kənddə yaşamağına baxmayaraq İbrahimxəlil xanın mühüm tapşırıqlarını yerinə yetirərdi. Dəfələrlə xanın buyruğu ilə qonşu xanlıqlara yardım aparmışdı və kömək ardınca getmişdi.

Nağı bəy 1823-cü ildə Ağcabədi kəndinin kovxası idi¹.

Fərəc bəy Ağayev
(1814–1891)

¹ Описание Карабагской провинции, составленное в 1823 году, по распоряжению главноуправляющего в Грузии Ермолова, действительным стат-

Nağı bəyin **Xəlil bəy**, **Qasım bəy**, **Rüstəm bəy** və **Süleyman bəy** adlı oğulları vardı.

Xəlil bəy 1809-cu ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. O və qardaşları 1851-ci il torpaq qeydiyyatlarında Ağcabədi kəndinin mülkədarları kimi göstərilir. Xəlil bəyin **Mirzəli bəy**, **Nağı bəy** adlı oğlanları vardı.

Mirzəli bəy 1843-cü ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində doğulmuşdu.

Xəlil bəyin ikinci oğlu **Nağı bəy** 1851-ci ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu.

I Nağı bəyin ikinci oğlu **Qasım bəy** 1819-cu ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Özel təsərrüfatını idarə etməklə keçinirdi. Qasım bəy varissiz vəfat edib.

I Nağı bəyin üçüncü oğlu **Rüstəm bəy** 1821-ci ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Özel təsərrüfatını idarə etməklə keçinirdi. Rüstəm bəyin **Kəlbəli bəy**, **Sadıq bəy**, **Ələkbər bəy** adlı oğlanları vardı.

Kəlbəli bəy 1853-cü ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində doğulmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Özel təsərrüfatını idarə etməklə keçinirdi.

Rüstəm bəyin ikinci oğlu **Sadıq bəy** 1855-ci ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Özel təsərrüfatını idarə etməklə keçinirdi.

Rüstəm bəyin üçüncü oğlu **Ələkbər bəy** 1858-ci ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Özel təsərrüfatını idarə etməklə keçinirdi.

I Nağı bəyin dördüncü oğlu **Süleyman bəy** 1829-cu ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Özel təsərrüfatını idarə etməklə keçinirdi. Süleyman bəyin **Azad bəy** adlı oğlu vardı.

Azad bəy 1853-cü ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində doğulmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Özel təsərrüfatını idarə etməklə keçinirdi.

Hacı Əlirza bəyin ikinci oğlu **Ağarza bəy** Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində dünyaya boy göstərmişdi. Sulu yerdə mülkü, quru yerdə kilki vardı. Var sözünə kar deyildi. İstəyəni boş qaytarmazdı. Oğullarını da

ским советником Могилевским и полковником Ермоловым 2-м. Тифлис, 1866.

əliaçıq, gözütöx böyütmüşdü. Ağarza bəy 1828-ci ildə Şuşanın müdafiəsinə görə medalla təltif olunmuşdu. Ağarza bəy çox zaman Şuşa şəhərində yaşayırdı. Elə bu şəhərdə də dünyasını dəyişdi.

Ağarza bəyin övladları **Əbdürrəhman bəy**, **Nəsir bəy**, **Əbdülhüseyn bəy** və **Fərəc bəy** ata adını uca tutub **AGAYEV** soyadını qəbul etdilər².

Ağarza bəyin böyük oğlu **Əbdürrəhman bəy** 1784-cü ildə Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Ata mülkünü idarə edib, qazancı, bar-bəhrəni toplayıb, qardaşlarının payını ayırıb özünə düşənin çox hissəsini yoxsullara verərdi. Hatəm səxavəti ilə camaatı özündən razı etmişdi. Əbdürrəhman bəyin **Cəfərqulu bəy**, **Kərim bəy** və **Ağarza bəy** adlı oğulları vardı.

Cəfərqulu bəy 1823-cü ildə Ağcabədi kəndində doğulmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Cəfərqulu bəy subay vəfat edib.

Əbdürrəhman bəyin ikinci oğlu **Kərim bəy** 1826-cı ildə Ağcabədi kəndində dünyaya gəlmişdi. Molla yanında oxumuşdu. Süfrə yaymağı atasından öyrəndiyindən qapısı qərib üzünə, qonaq üzünə daim açıq idi. Rəiyyətinə urvatla, rəncbərini mürvətlə dolandırardı. Kərim bəyin **Paşa bəy**, **Davud bəy**, **Hacı bəy**, **Məmmədhəsən bəy** və **İsfəndiyar bəy** adlı oğulları vardı.

Paşa bəy 1844-cü ildə Ağcabədi kəndində dünyaya göz açmışdı.

Kərim bəyin ikinci oğlu **Davud bəy** 1845-ci ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu.

Kərim bəyin üçüncü oğlu **Hacı bəy** Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu.

Kərim bəyin dördüncü oğlu **Məmmədhəsən bəy** Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu.

Kərim bəyin beşinci oğlu **İsfəndiyar bəy** Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu.

Əbdürrəhman bəyin üçüncü oğlu **Ağarza bəy** 1833-cü ildə Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. O da qardaşı kimi dada çatan, imdada yetən idi. Sitemdən səxavəti yey bilirdi. Ağarza bəyin **Əbdürrəhman bəy** adlı oğlu, **Nəcabət xanım** və **Hürü xanım** adlı qızları vardı.

Ağarza bəyin ikinci oğlu **Nəsir bəy** 1800-cü ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. Əslən Ağcabədi kəndindəndir. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu. Nəsir bəy Qarabağın ünlü

² ARDTA. F. 69. Siyahı 1. İş 1.

adamlarından biri olub. Şuşada və Tiflisdə yaşayıb. Dövlət idarələrində məmur işləyib. Quberniya katibi mülki çini vardı.

Nəsir bəy Qasım bəy Zakirlə dostluq eləyib. Zakir şeirlərinin birini Nəsir bəyə ünvanlayıb yazırdı³:

*Səndən ayrılandan sonra, Nəsir bəg!
İstədim qayıram bir nəzmi-göyçək.*

*Cövlənə gətirəm təb tövsənin,
Seyr edəm meydanın uzunun, enin.*

*Çəkilmə bir küncə, əlimdə qələm,
Divanbəgilərə bir həcv deyəm.*

*Deyəm: bu ehmalın nədir səbəbi?
Neçün işlədirsiniz bu büləcbəbi?*

Nəsir bəy Qasım bəy Zakirlə söhbətə, fikirdaş olduğundan hər dərdinə ortağ çıxırdı. Qasım bəy divanbəyilərin özbaşınalığını dostuna qoşqularla xəbər verirdi⁴:

*Türreyi-mişkinin olan əsiri,
Harda görsə sərkuş edər Nəsiri.*

*Vələh olan kimsə qaşları yayə,
Qasimin qismətin atar dəryayə.*

*Mundan imiş belə təğafüli-kar,
Zahirən ərzəmiz on ildə yatar;*

*Nə məlahət kanı işvədən düşər,
Bizim kimilərin nə işi aşar.*

*Sən də dəxi eylə bu üzri qəbul,
Divanbəyilərdən heç olma məlul!*

Nəsir bəyin bir ürək yangısı qoşqularda yangulanır⁵:

³ *Qasım bəy Zakir*. Əsərləri. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1964. S. 398.

⁴ *Qasım bəy Zakir*. Əsərləri. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1964. S. 398.

*Gər çeşmi-xumarın görə dilmanc Nəsir bəy,
Dili dutulub valehü məstanəcə olmaz...*

Nəsir bəy mükəmməl savad görmüşdü. Bir neçə dil bilirdi. Şuşada və Tiflisdə işlədiyi sürədə el-obasına, yurduna xeyirli övlad olmuşdu.

Nəsir bəy Şirin xanım ilə ailə qurmuşdu. **Abbas bəy, Əsəd bəy, Abdulla bəy, Süleyman bəy, Aslan bəy, Qasım bəy** və **Nəsir bəy** adlı oğulları vardı.

Abbas bəy 1829-cu ildə Şuşa şəhərində doğulmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu. Abbas bəy çar ordusunda xidmət etmiş, mayor rütbəsinədək yüksəlmişdi. Mayor Abbas bəy Səhra bəyim Abdullapaşa ağa qızı Sarıçalı-Cavaşirlə ailə qurmuşdu. **Kərim bəy, Mustafa bəy** adlı oğulları, **Böyükxanım xanım, Sona xanım** və **Güllü xanım** adlı qızları vardı.

Kərim bəy 1856-cı ildə Şuşa şəhərində dünyaya gəlmişdi. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Tiflis klassik gimnaziyasını bitirmişdi. Kərim bəyin **Abbas bəy** adlı oğlu vardı.

II Abbas bəy 1876-cı ildə Şuşa şəhərində dünyaya göz açmışdı.

I Abbas bəyin ikinci oğlu **Mustafa bəy** 1862-ci ildə Şuşa şəhərində dünyaya gəlmişdi. Tiflis gimnaziyasını bitirmişdi. Ali hüquq təhsili almışdı. Mustafa bəy Ağayev 1906-cı ildə Tiflis dairə məhkəməsinə çalışmışdı. Mustafa bəy 1921-ci ildə Tiflis şəhərində vəfat edib. Mustafa bəy Nurcahan xanım Bəhmən mirzə qızı Qovanlı-Qacarla (1868–1955) ailə qurmuşdu. **Çingiz bəy, Bəhram bəy** adlı oğlanları, **Tamara xanım** (1893–23.11.1965, Bakı), **Zəhra xanım** (17.11.1895, Xankəndi – 16.09.1977, Bakı), **Ziba xanım** (1905, Tiflis – 26.04.1946), **Leyla xanım** (25.12.1906, Tiflis – 5.03.1995), **Qəmərxanım** (1911–1968) adlı qızları vardı⁶.

Zəhra xanım Mustafa bəy qızı Nemətulla bəy Şahtaxtinski (1885–1954) ilə ailə qurmuşdu. Toğrul bəy və Teymur bəy adlı oğlanları vardı. Zəhra xanım Şahtaxtinskaya – biologiya elmləri doktoru (1953), professor (1954), Azərbaycan Respublikasının əməkdar elm xadimi (1960). Əmək fəaliyyətinə 1916-cı ildə qadın gimnaziyasında müəllimlikdən başlamışdır. 1922-ci ildən ömrünün sonunadək Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda

⁵ *Qasım bəy Zakir*. Əsərləri. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1964. S. 400.

⁶ *Исмаилов Э.Э. Персидские принцы из дома Каджаров в Российской империи*. Москва: Старая Басманная, 2009. С. 242–243.

(indiki APU) işləmiş, biologiya fakültəsinin dekanı, 1937-ci ildən zoologiya kafedrasının müdiri olmuşdur. Elmi araşdırmaları, əsasən, Azərbaycanda yaşayan su və bataqlıq quşlarında parazitlik edən qurdların tədqiqinə həsr edilmişdir. Zəhra xanım bir çox elmi əsərin, dərsliyin müəllifidir. Elmi kadrlar hazırlanmasında xidməti olmuşdur. «Lenin» ordeni ilə təltif edilmişdir. Toğrul Nemətulla bəy oğlu Şahtaxtinski (d. 22.10.1925, Bakı) – kimya elmləri doktoru (1968), professor (1968), Azərbaycan Milli EA akademiki (1976), Azərbaycan Respublikası əməkdar elm xadimi (1991).

Mustafa bəyin qızı **Ziba xanım** Ataulla Şahtaxtinski (1904–1938) ilə ailə qurmuşdu. Ailə tərkibi: oğlu Baxşəli –1930-cu il, qızı Aza – 1925-ci il təvəllüdü. Həyat yoldaşı Ataulla Baxşəli oğlu Şahtaxtinski 21 sentyabr 1937-ci ildə Azərbaycan SSR XDİK tərəfindən əksinqilabi fəaliyyətinə görə həbs edilmiş, 9 yanvar 1938-ci ildə SSRİ Ali Məhkəmə Hərbi Kollegiyanın Səyyar Sessiyası tərəfindən tutulub əksinqilabi trotiski-terrorçuluq təşkilatının üzvü kimi II kateqoriya ilə güllələnməyə məhkum edilmişdir. Şahtaxtinskaya Ziba Mustafa qızı SSRİ MİK-nin 4 iyul 1934-cü il qərarına əsasən vətən xaininin həyat yoldaşı kimi 10 noyabr 1937-ci ildə həbs edilmişdir. Uşaqları uşaq qəbulu məntəqəsinə göndərilmişdir. SSRİ XDİK Xüsusi Müşavirəsinin 9 aprel 1938-ci il qərarına əsasən Şahtaxtinskaya Ziba Mustafa qızı sosial-təhlükəli ünsür kimi 2 il müddətinə səsi alınmışdır. Azərbaycan SSR Prokurorluğunun 15 iyun 1990-cı il rəyinə əsasən Şahtaxtinskaya Ziba Mustafa qızına bəraət verilmişdir.

Mustafa bəyin qızı **Leyla xanım** Həbibulla bəy Şahtaxtinski ilə ailə qurmuşdu. Məhəmməd bəy adlı oğlu, Sona xanım, Gülnara xanım, Elmira xanım və Nəzirə xanım adlı qızları vardı. Şahtaxtinski Məhəmməd Həbibulla oğlu (d. 10.7.1932, Bakı) – fizika-riyaziyyat elmləri doktoru (1970), professor (1971), Azərbaycan Milli EA akademiki (1989), Azərbaycan Respublikası əməkdar elm xadimi (1991).

Nəsir bəyin ikinci oğlu **Əsəd bəy** 1837-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu. Şuşa qəza məktəbində rus dilini öyrənmişdi. 13 yanvar 1858-ci ildən 2-ci dərəcəli dəftərxana xidmətçisi kimi işə başlamışdı. Sonra tərcüməçi kimi çalışmışdı. XII klas mülki çini daşıyırdı.

Nəsir bəyin üçüncü oğlu **Abdulla bəy** 1844-cü ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu. Ata mülkünü idarə etməyə güzəran keçirirdi. Abdulla bəy Tubu bəyim Abdullaşpaşa ağa qızı Sarıçalı-Cavanşirlə yaşam qurmuşdu. **İsmayıl bəy** adlı oğlu, **Züleyxa xanım** adlı qızı vardı.

Nəsir bəyin dördüncü oğlu **Süleyman bəy** 1844-cü ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu. Ata mülkünü idarə etməkə güzəran keçirirdi.

Nəsir bəyin beşinci oğlu **Aslan bəy** 1848-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra Şuşa Müsəlman məktəbində oxumuşdu. Məmur işləmişdi. Aslan bəyin **Yusif bəy**, **Həşim bəy**, **İsgəndər bəy** adlı oğlanları, **Zəhra xanım** adlı qızı vardı.

Yusif bəy 1868-ci ildə Şuşa şəhərində doğulmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı.

Aslan bəyin ikinci oğlu **Həşim bəy** 1870-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra Şuşa Real məktəbində oxumuşdu.

Aslan bəyin üçüncü oğlu **İsgəndər bəy** 1881-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra Şuşa Real məktəbində oxumuşdu.

Aslan bəyin qızı **Zəhra xanım** Şuşa şəhərində dünyaya boy göstərmişdi. Zəhra xanım Əli bəy Fətəli bəy oğlu Əlibəyovla (?–1916) ailə qurmuşdu.

Nəsir bəyin altıncı oğlu **Qasım bəy** 1848-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra Tiflis klassik gimnaziyasında oxumuşdu. Qasım bəyin **Əsəd bəy** adlı oğlu vardı.

II Əsəd bəy 1881-ci ildə Şuşa şəhərində doğulmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra Şuşa Real məktəbində oxumuşdu.

Nəsir bəyin yeddinci oğlu **Nəsir bəy** 1849-cu ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu. Ata mülkünü idarə etməkə güzəran keçirirdi.

Ağarza bəyin üçüncü oğlu **Əbdülhüseyn bəy** Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Əbdülhüseyn bəyin **Əbdülhüseyn bəy** adlı oğlu vardı.

II Əbdülhüseyn bəy 1825-ci ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində doğulmuşdu. II Əbdülhüseyn bəyin oğlu **Yaqub bəy** Pak Xorasan torpağını, Məşhədi-müqəddəsi ziyarət etmişdi.

Ağarza bəyin dördüncü oğlu **Fərəc bəy** 1814-ci ildə anadan olub. Bu qəribə taleli adam haqqında bir çox araşdırmalar var. Ən mükəmməli Şəmistan Nəzirliyə məxsusdur. Fərəc bəyin yaşam yolundan bəzi ayrıntılar

vermək üçün araşdırıcı Şəmistan Nəzirinin «Azərbaycan generalları» kitabına müraciət etdik⁷.

Fərəc bəy Ağarza bəy oğlu xidmətə 1834-cü ildə Varşavada yerləşən Zaqafqaziya atlı-müsəlman alayının naibi kimi başladı. Fərqləndiyinə görə 1838-ci ildə zabibliyə keçirildi. 1839-cu ildə o, Peterburqdakı əlahəzrət imperatorun Özel Konvoyunun müsəlman komandasına dəyişdirildi, buradakı xidməti zamanı poruçik və ştaps-rotmistr zabit çinlərinə yüksəldi.

Fərəc bəy Ağayev 1844-cü ildə Kazak leyb-qvardiya alayına dəyişdirildi və buradakı xidməti zamanı 1845-ci ildə rotmistr, 1849-cu ildə polkovnik zabit rütbələrinə yüksəldi.

Kazak leyb-qvardiya alayında xidmət edərkən Fərəc bəy dinini dəyişərək pravoslavlığı qəbul etdi, həm də bu zaman onun xaç ata-anası imperator I Nikolayın özü və onun gəlini Mariya Aleksandrovna oldu. Bu çağdan Fərəc bəy Nikolay Nikolayeviç adlanmağa başladı.

1850-ci ildə polkovnik Ağayev Qafqaza göndərildi, burada dağlılara qarşı döyüslərdə iştirak etdi, eləcə də 1853–1856-cı illərdə Krım müharibəsinin Qafqaz cəbhəsindəki döyüslərə qatıldı.

1853-ci ildə Krım müharibəsi başlananda polkovnik Ağayev Qarabağın azərbaycanlılardan ibarət süvari dəstəsi təşkil edib, özü də onun komandiri olur. Müxtəlif arxiv sənədləri, komandanlığına göndərilən raport və məktublarda göstərir ki, Ağayevin şuşalılarından ibarət süvari dəstəsi Kürəkərdə uğrunda gedən döyüslərdə altmış minlik korpusa qarşı dönməz bir iradə ilə vuruşmuşdur.

1854-cü ildə osetinlərdən təşkil olunmuş milis dəstəsi da polkovnik Ağayevin dəstəsinə təhkim edilir. Süvari qoşun dəstəsinin komandiri kimi yüksək vəzifə daşıyan polkovnik Ağayev hərbi xidmətinə və qoşun başçısı kimi göstərdiyi qəhrəmanlığa görə üstündə «Cəsurluğa görə» yazılmış qızıl xəncərlə, çoxlu hərbi ordenlərlə, həmçinin birinci dərəcəli «Müqəddəs Anna» (qılıncla birgə) ordeni və ikinci dəfə imperator tacı ilə bəzədilmiş birinci dərəcəli «Müqəddəs Anna» ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

1862-ci ildə Nikolay Nikolayeviç Ağayevə xidmətdə fərqləndiyinə görə Qafqaz ordusunda saxlanılmaqla general-mayor çini verildi.

O, Qacarların 2-ci dərəcəli, ulduzlu «Şirü Xurşid» ordeni və Osmanlı dövlətinin 1-ci dərəcəli Məcidiiyyə ordeni ilə də təltif olunmuşdu.

Əlli ilə yaxın orduda qüsursuz xidmət edən Fərəc bəy Ağayev 1882-ci ildə general-leytenant rütbəsində istefaya çıxmışdır. Ömrünün sonuna kimi Tiflis Xeyriyyə cəmiyyətində çalışan general-leytenant Ağayev 1891-ci il noyabrın iyirmi altısında Tiflisdə vəfat etmişdir.

⁷ Bax: Nəzirli Ş. Azərbaycan generalları. Bakı: Gənclik, 1991. S. 27–29.

Hacı Əlirza bəyin üçüncü oğlu **Əmir ağa** torpağında iş gördürər, tikintisində daş hördürərdi. Ağcabədi kəndi onun sayəsində abadlaşdı. Əmir ağanın övladları **ƏLİYEV** soyadını qəbul etmişdilər⁸.

Əmir ağanın **İsgəndər bəy**, **Əsəd bəy** və **Rəsul bəy** adlı oğulları vardı.

İsgəndər bəy 1789-cu ildə Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. İbrahimxəlil xana xidmət etmişdi. İsgəndər bəy çalışmışdı ki, uşaqları savad yiyəsi olsunlar. Bu istəyindən dolayı oğulları **İsmayıl bəyi**, **Əli bəyi**, **Şirin bəyi** və **Nəcəfqulu bəyi** oxutmuşdu.

İsmayıl bəy 1814-cü ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində doğulmuşdu. Mədrəsə təhsili almışdı. Həm şərq, həm də rus dilini bilirdi. İsmayıl bəyin **Əli bəy**, **Həsənqulu bəy**, **Məmməd bəy** adlı oğlanları, **Ayna xanım** adlı qızı vardı.

Əli bəy İsmayıl bəy oğlu 1838-ci ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. O, boylular içində buxunlu, baylılar içində yığımlı idi.

İsmayıl bəyin ikinci oğlu **Həsənqulu bəy** 1843-cü ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində dünyaya gəlmişdi. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra Şuşa qəza məkəbində oxumuşdu. Çar ordusunda xidmət etmişdi. Praporşik rütbəsi daşıyırdı. Həsənqulu bəy Ağayev ordudan tərxis olduqdan sonra Şuşa Qəza torpaq şöbəsində işləyirdi. Şuşada «Zemlyannik Həsənqulu bəy» kimi tanınırdı. Həsənqulu bəyin **Məmmədcəfər bəy**, **Əkbər bəy**, **Məmmədhəsən bəy** adlı oğlanları vardı.

Məmmədcəfər bəy 1858-ci ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində dünyaya göz açmışdı.

Həsənqulu bəyin ikinci oğlu **Əkbər bəy** 1860-cı ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu.

Həsənqulu bəyin üçüncü oğlu **Məmmədhəsən bəy** də Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndinin savadlı adamlarından sayılıdı.

İsmayıl bəyin üçüncü oğlu **Məmməd bəy** 1855-ci ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu.

İsgəndər bəyin ikinci oğlu **Əli bəy** 1819-cu ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Saçaqlı çuxa geyir, pıçaqlı kəmər qurşayırdı. Sözüylə danişmənd yırırdı, dumbuzyla düşmənd. Ağa bəyin **Məmmədbağır bəy**, **Məmməddağı bəy** adlı oğulları, **Əziz xanım**, **Abihəyat xanım** və **Səkinə xanım** adlı qızları vardı.

⁸ ARDTA. F. 69. Siyahı 1. İş 1.

Məmmədbağır bəy 1853-cü ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində doğulmuşdu.

İsgəndər bəyin üçüncü oğlu **Şirin bəy** 1824-cü ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Şirin bəy varissiz vəfat edib.

İsgəndər bəyin dördüncü oğlu **Nəcəfqulu bəy** 1838-ci ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Nəcəfqulu bəyin **İsgəndər bəy**, **Abbas bəy** adlı oğlanları vardı.

II İsgəndər bəy 1855-ci ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində doğulmuşdu.

Nəcəfqulu bəyin ikinci oğlu **Abbas bəy** 1860-cı ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu.

Əmir ağa Hacı Əlirza bəyin ikinci oğlu **Əsəd bəyin** şəhərdə böyük mülkü, kənddə iri torpaq sahələri vardı. Əsəd bəy **Məmməd bəy** adlı oğlu vardı. Məmməd bəy qızı **Gülsüm xanıma** bir toy vurdurmuşdu ki, ruzigarın gözü belə düyün görməmişdi.

Əmir ağanın üçüncü oğlu **Rəsul bəy** Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. O, dövlət məmuru olmuşdu. Yoxsulun halına yanan, dərddlinin halını qanan adam idi. Rəsul bəyin **Rüstəm bəy** adlı oğlu vardı.

Rüstəm bəy 1800-cü ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində doğulmuşdu. hallılar içində halal adam sayılırdı. Yetimi yedirdər, dousuzu donadardı. Rüstəm bəy oğlu **Rəsul bəyə** də halallıq aşlamışdı.

II Rəsul bəy 1843-cü ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində dünyaya gəlmişdi. O, ata andına sadıq qalıb zorluya zəif, zəifə zalım olmadı. II Rəsul bəyin **Heydər bəy**, **Süleyman bəy** adlı oğlanları vardı.

Heydər bəy Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində dünyaya göz açmışdı.

Rəsul bəyin ikinci oğlu **Süleyman bəy** Şuşa qəzasının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Bədtəftar adam kimi tanınmışdı.

Arxiv materiallarında yazılır: «Bəylər və qolçomaqlar kəndlilərlə istədikləri kimi rəftar edirdilər. Bunu hətta çar məmurları özləri etiraf edirdilər. Yelizavetpol qubernatoru Qafqaz canişininə yazırdı ki, Şuşa qəzasının Ağcabədi kəndi mülkədarı Süleyman bəy Rəsul bəy oğlu

“Kəndlilərlə kobud rəftar edir, özü isrədiyi kimi onlardan cərimə alır, kəndlini məhkəməyə cəlb edir. Onlara maddi ziyan vurur”. Ağcabədililər şikayət ərizələrində yazırdılar ki, Süleyman bəy öz hərəkətlərilə onları müflisləşdirmiş, yoxsul, dilənçi halına salınmışdır. Bu “qəddar və ziyankar adamdan” yaxalarını qurtarmaq üçün onların çoxu başlarını götürüb qaçaırdılar. O nəinki kəndliləri sıxışdırır, onları açıq-açığına döydürür, öz məhkəməsi, ya da başqa yol ilə “kəndlilərdən öz istədiyini alır, hətta oğurluqla məşğul olub kəndlilərin var-yoxunu mənimsəyirdi”».

Hacı Əlirza bəyin dördüncü oğlu **Tağı bəy** də xanlıq dönəmində gündüz silahlı, gecə çıraqlı yurd keşiyi çəkirdi. Tağı bəyin **Şükür bəy** adlı oğlu vardı.

Şükür bəy 1826-cı ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu. Doğma kəndlərində torpaqlarını idarə etməklə keçinirdi. Şükür bəyin **Tağı bəy** adlı oğlu, **Səkinə xanım** və **Tutu xanım** adlı qızları vardı.

Hacı Əlirza bəyin beşinci oğlu **Aslan ağanın** da oğul-övladları **ƏLİYEV** soyadını daşıyırdılar. Aslan ağa özü babasının adını daşdığı kimi oğluna da ulu babası **Əliqulu bəyin** adını qoymuşdu.

Əliqulu bəy Şuşa şəhərində yaşayırdı. Bolluca varı, doluca anbarı vardı.

Əliqulu bəyin oğulları **Cəfər bəy** ata malı hesabına şəhərdə xan kefində yaşayırdı. Cəfər bəyin Ağcabədidə xeyli torpağı vardı. Torpağının yarısını taxıl, yarısında bostan edirdi. Şəhəri qovun-qarpızla təmin edənlərdən biri də Cəfər bəy idi. Cəfər bəy oğlu **İsmayıl bəy**, **Əli bəy** adlı oğlanları vardı.

İsmayıl bəy 1840-cı ildə Kəbirli mahalının Ağcabədi kəndində doğulmuşdu. İsmayıl bəyin **Qədiməli bəy**, **Mədət bəy** adlı oğulları vardı.

Qədiməli bəy 1858-ci ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində dünyaya gəlmişdi.

İsmayıl bəyin ikinci oğlu **Mədət bəy** 1860-cı ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində anadan olmuşdu.

Cəfər bəyin ikinci oğlu **Əli bəy** 1843-cü ildə Şuşa qəzasının Kəbirli sahəsinin Ağcabədi kəndində dünyaya gəlmişdi. Əli bəyin **Cəfər bəy** və **Məmiş bəy** adlı oğulları vardı.

NƏRİMANBƏYOVLAR

Qədim-qədim Qarabağın ulu-uduq soylarından biri də Nərimanbəyovlardır. Soyadın banisi Nəriman bəy XVIII yüzilin sonları – XIX yüzilin önlərində yaşamışdı. O, Əhməd xan İbrahimxəlil xan oğlu Sarıcalı-Cavanşirin məiyuəti arasında idi [Описание Карабагской провинции, составленное в 1823 году, по распоряжению главноуправляющего в Грузии Ермолова, действительным статским советником Могилевским и полковником Ермоловым 2-м. Тифлис, 1866]. Nəriman bəy 1822-ci ildə vəfat edib.

Nəriman bəyin törəmələri Nərimanbəyov, Nərimanbəyli soyadlarını daşıyırdılar [AMDTA, fond 69, siyahı 1, iş 1].

Nəriman bəyin Allahverən bəy, Nəriman bəy adlı oğulları vardı.

Allahverən bəy 1807-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. Mükəmməl mədrəsə təhsili almışdı. Rus ordusunda, sonra dövlət idarələrində xidmət etmişdi. Praporşik rütbəsi vardı. Allahverən bəy Cansəfa xanımla ailə qurmuşdu. Abbas bəy, Hüseynqulu bəy, Mehdiqulu bəy adlı oğlanları vardı [AMDTA, fond 10, siyahı 1, iş 9].

Abbas bəy 1832-ci ildə Şuşa şəhərində dünyaya göz açmışdı. Mədrəsədə oxumuşdu. Ticarətlə məşğul idi.

Allahverən bəyin ikinci oğlu Hüseynqulu bəy 1836-cı ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Ticarətlə məşğul idi.

Allahverən bəyin üçüncü oğlu Mehdiqulu bəy 1838-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. Molla yanında oxumuşdu. Şuşa qəzasının Ətyeməzli kəndindəki özəl mülkünü idarə etməklə güzəran keçirirdi.

Nəriman bəyin ikinci oğlu Nəriman bəy 1822-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. O, ibtidai təhsilini molla yanında almış, sonra mədrəsədə oxumuşdu. Ticarətlə məşğul idi.

II Nəriman bəy Zeynəb xanımla və Gövhər xanım Hüseyn bəy qızı Hacıyeva ilə ailə qurmuşdu. Həşim bəy, Teymur bəy və Əmir bəy adlı oğulları, Zümrüd xanım adlı qızı var idi.

Həşim bəy 1859-cu ildə Şuşa şəhərində dünyaya göz açmışdı. İrəvan şəhər gimnaziyasında oxumuşdu. Gimnaziyanı bitirdikdən sonra orada qalıb müəllimlik etmişdi. O, kollej qeydiyyatçısı mülki çini almışdı. Onun Nəriman bəy adlı oğlu var idi.

III Nəriman bəy 1889-cu ildə dünyaya gəlmişdi. Orta təhsilini bitirdikdən sonra Moskvaya yollanmışdı. Moskva Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsində oxumuş, sonra Xarkov Universitetinin hüquq fakültəsinə dəyişilərək buranı bitirmişdi. Ali təhsilini başa vurandan sonra vəkillik etmiş, maarifçiliklə məşğul olmuşdu. 1917-ci ildə Müsavat partiyasına üzv yazılmışdı. 1918-ci ildə Zaqafqaziya Seyminin və Azərbaycan Parlamentinin üzvü seçilmişdi. Azərbaycan Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının 4-cü kabinetində nəzarət naziri vəzifəsində çalışmışdı.

Nəriman bəy sovet dönəmində müxtəlif idarələrdə hüquq məsləhətçisi işləmişdi. Cümhuriyyət Parlamentinin üzvü olduğuna görə kommunistlər onu bir neçə dəfə həbs edərək müəyyən müddətdən sonra buraxmışdılar. Ancaq 1937-ci ilin sonunda yenidən tutulan Nəriman bəyə daha güzəşt edilmədi və o, 1938-ci ilin başlanğıcında 48 yaşındaykən güllələndi.

II Nəriman bəyin ikinci oğlu Teymur bəy 1865-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. Təhsil almışdı.

II Nəriman bəyin üçüncü oğlu Əmir bəy 1871-ci ildə Şuşa şəhərində doğulmuşdu. Orta təhsilini bitirdikdən sonra Xarkov Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olmuşdu. Universiteti bitirərək bir sıra dövlət idarələrində məmur işləmişdi. Azərbaycan Cümhuriyyəti dönəmində Naxçıvanın və Bakının general-qubernatoru olmuş, istiqlalımızın qorunması üçün əlindən gələni etmişdi.

Əmir bəy Rəhim bəy Behbudovun qızı Nəstərən bəyimlə ailə qurmuşdu. Bu izdivacdan Fərman bəy, Yaqub bəy, Asif bəy, Arif bəy və İldırım bəy adlı oğulları olmuşdur [*Ənvər Çingizoğlu*. Behbudovlar. Bakı: «Mütərcim», 2008].

Fərman bəy 1898-ci ildə Şuşa şəhərində dünyaya gəlmişdi. Orta təhsil aldıqdan sonra 1920-ci ilin yanvarında Cümhuriyyət hökuməti onu Fransaya ali təhsil almağa göndərmişdi. Nansi şəhərindəki Politexnik İnstitutu bitirdikdən sonra Azərbaycana dönmüşdü. İxtisasca energetik idi. Azərbaycan Dövlət Plan Komitəsində elektrikləşdirmə bölməsinin rəisi işləmişdi. 1938-ci ildə tutulmuşdu. Sürgündən qayıtdıqdan sonra Mingəçevirdə yaşamış və işləmiş, 1970-ci illərdə orada vəfat etmişdir. Fərman bəy Fransada oxuyarkən fransız qızı İrma ilə həyat qurmuşdu. Onun Vidadi bəy və Toğrul bəy adlı oğulları var*.

* Bir çox yazılarda və rəsmi sənədlərdə Vidadi Nərimanbəyov Yaqub Nərimanbəyovun oğlu kimi göstərilib. 1920-ci ilin yanvarında xaricə oxumağa Yaqub Nərimanbəyov göndərilməliydi və AC Xalq Təhsili Nazirliyi bütün rəsmi sənədləri onun adına tərtib etmişdi. Ancaq ən son anda kimsə qərarı dəyişib və Parisə Yaqubun yerinə onun böyük qardaşı Fərman göndərilib. Bu zaman sonrakı sənədlərdə tələbənin adını *Yaqub* əvəzinə

Vidadi Fərman bəy oğlu Nərimanbəyov 1926-cı ildə Fransanın Kann şəhərində dünyaya göz açmışdı. İlk addımlarını da qürbət ölkədə atmışdı. Valideynləri qəriblikdə çox qala bilməyib doğma vətənə qayıtdılar. İkinci dünya müharibəsi bu ailənin də həyatına təsir etdi. Qorxu, səksəkə yeniyetmə Vidadinin dincliyini, rahatlığını aldı. Dövrün amansızlıqlarına qarşı nifrətini kağız üzərində «Nədir günahımız?» adlı ilk əsərində təsvir etdi. İllər ötüb keçdi. Müharibə əzabları tədricən unuduldu. Vidadi də yaradıcılıq həvəsi ilə düşündü, axtarışlar apardı, eskizlər etdi. Ə.Əzimzadə adına Rəssamlıq Texnikumunu bitirib V.Muxin adına Leninqrad Ali Rəssamlıq-Sənaye Məktəbində, sonra isə Tbilisi Rəssamlıq Akademiyasında təhsil aldı. Tələbə ikən «Düşmənin sevinci...» tablosu ilə şöhrət qazandı. Gənc rəssam həmin əsərdə qərribə mənzərə təsvir etmişdi.

Açıq səmanın, Günəşin fonunda qara bulud layları təsvir olunub. Tablonun önündə iki insan obrazı görünür. Onlardan biri yağış, digəri quraqlıq arzulayır. Bu mənzərə o qədər inandırıcı, bədii, gələcəyə inam, ümid həvəsi ilə işlənib ki, seyrçilər əsərə yaradıcı əməyin məhsulu kimi yox, həyat həqiqətinin rəmzitik baxır, müəllifin fikrini asanlıqla dərk edirlər.

Vidadi Nərimanbəyov 1963-cü ildə «Yolda» irihəcmli monumental tablosu ilə şöhrət qazandı. Əsərin süjeti, kompozisiya quruluşu sadədir, lakin diqqətlə baxanda dərin məntiqi insanı düşünməyə vadar edir. Müəllif az ştrixlə mövzunu açmağa nail olub. Əsər R.Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyinin daimi eksponatıdır. Sənətsünaslıq doktoru, professor Mürsəl Nəcəfov görkəmli fırça ustasının yaradıcılığına həsr etdiyi məqalədə vurğulayıb: «Vidadi olduqca səmimi insan, mehriban, qayğıkeş dostdur. Onun sevilməsinin, tanınmasının iki əsas cəhəti var: həddindən artıq zəhmətkeş və işinə məsuliyyətlidir. Bir dəfə də olsun molbert önündə könülsüz dayanmayıb, əlinə fırça almayıb. Axtarıb, arayıb, hələ işıq üzü görməyən əsərini xəyalında canlandırır. Bəyənibsə, onu kətan üzərində əbədiləşdirib. Rəssamın bütün əsərlərinin mövzusu halal əmək, vətənsəvrlik, sadəlik və səmimiyyətdir. Doğrudur, Vidadi Nərimanbəyov

Yaqubfərman yazmağa məcbur olublar. Beləliklə, Fransadakı təhsil illərində yazılmış bütün sənədlərdə, o saradan diplomda biz yalnız *Yaqubfərman* adını görürük. Həmin Yaqubfərman, yəni əslində Fərman Parisdə bir fransız qızıyla evlənib və həmin qızdan *Vidadi və Toğrul* adlı oğulları olub. Vidadi Nərimanbəyov 1926-cı ildə Fransada doğulub. Bu zaman onun atası hələ Yaqubfərman adlandırılırdı və sənədlərə bu yalançı adın birinci hissəsi düşüb, halbuki Yaqub Nərimanbəyov evlənməyib və heç vaxt Fransada olmayıb. Toğrul Nərimanbəyov isə 1930-cu ildə artıq Bakıda anadan olub; burada onun atası özünü yenidən *Fərman* adlandırırırdı. – *Redaksiya heyəti.*

təbiəti sevir, ilin fəsillərinə həsr etdiyi mənzərələri var. Lakin insan qüruru, gələcəyə inam onun əsərlərinin əsas qayəsini təşkil edir».

1977-ci ilin payızında V.Səmədova adına sərgi salonunda Vidadinin fərdi sərgisi açılmış, bundan bir az sonra ona Azərbaycanın xalq rəssamı fəxri adı verilmişdi.

Vidadi Nərimanbəyovun yalnız keçmiş SSRİ məkanında deyil, Macarıstanda, Çexiyada, Bolqarıstanda, Rumıniyada, Əlcəzairdə, Finlandiyada, bütövlükdə dünyanın 20 xarici ölkəsində fərdi sərgisi olmuşdur. Dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq qədirlən sənətsevərlər firça ustasının yaradıcılığından mənəvi zövq almış, əsərlərinin hər birini yüksək qiymətləndirmişlər.

Görkəmli təsviri sənət ustası fəal çalışır, bir-birindən baxımlı mənzərələr, obrazlar yaradırdı. 20 Yanvara həsr etdiyi «Qatillər» tablosu dünyanın bütün sərgi salonlarında nümayiş etdirilmiş, qəddar sovet rejiminə qarşı nifrət oyatmışdı. Milli dəyərləri daim uca tutan rəssam quduzlaşan ermənilərin ümumiləmiş obrazını yaratmışdı.

2001-ci ildə rəssam «Şöhrət» ordeninə layiq görüldü. Təəssüf ki, bu təltifi almaq ona nəsib olmadı. Görkəmli sənətkar az sonra dünyasını dəyişdi.

Fərman bəyin ikinci oğlu Toğrul bəy 7 avqust 1930-cu ildə Bakı şəhərində doğulmuşdur. 1950-ci ildə Əzim Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbini bitirmişdir. 1955-ci ildə Litvanın Vilyus şəhərində Litva Dövlət Rəssamlıq İnstitutunu tamamlamışdır.

Məişət, portret, mənzərə və natürmort janrlarında, monumental boyakarlıq, illüstrasiya və teatr rəssamlığı sahələrində fəaliyyət göstərir. Yaradıcılığında monumental boyakarlıq mühüm yer tutur (məsələn, Azərbaycan Kukla Teatrının foyesindəki panno). «Nəsimi dastanı» xoreoqrafik poemasına, «Qobustan kölgələri», «Yeddi gözəl», «Min bir gecə» baletlərinə verdiyi bədii tərtibat Azərbaycan teatr rəssamlığının qiymətli nümunələrindəndir.

Toğrul Nərimanbəyov SSRİ Rəssamlar Birliyinə qəbul olunmuşdur. 1964-cü ildə Azərbaycanın əməkdar rəssamı adını almışdır. Bundan sonra çox keçmədən 1967-ci ildə Azərbaycan xalq rəssamı adına layiq görülmüşdür.

Rəssam dünyada və eləcə də Azərbaycanda bir çox orden, medal və fəxri adların sahibidir.

1974-cü ildə Fikrət Əmirovun «Nəsimi haqqında poema» baletinin tərtibatına görə SSRİ dövründə Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

1980-ci ildə yenidən Fikrət Əmirovun «Min bir gecə» baletinin tərtibatına görə SSRİ Dövlət mükafatı almışdır.

Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində, Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyində, Moskva Rəssamlar Birliyində və Moskvanın bir çox incəsənət muzeyi, birlik və fondlarında Nərimanbəyovun əsərləri qorunub saxlanılır.

Dünyanın bir çox ölkələrində: Çexoslovakiyada, Rusiyada, Hindistanda, Fransada, Litvada və bir çox ölkələrdə müxtəlif illərdə onun sərgiləri olmuşdur.

Əmir bəyin ikinci oğlu Yaqub bəy 1900-cü ildə dünyaya göz açıb. İqtisadçı idi.

Əmir bəyin üçüncü oğlu Asif bəy mühəndis işləmişdi.

Əmir bəyin dördüncü oğlu Arif bəy 1917-ci ilin sentyabr ayında Bakıda dünyaya göz açmış, uşaqlıqdan texnikaya çox həvəs göstərmiş, fotoqraflıq onu çox cəlb etmişdi. Arif Nərimanbəyovun çəkdiyi fotolar oxuduğu orta məktəbin divarlarını bəzəyirdi və onu elə fotoqraf deyə çağırırdılar. Elə bu həvəslə o, Ümumittifaq Dövlət Kinematografiya İnstitutuna qəbul olunmuşdur. Amma institutda təhsil alanda hiss etmişdi ki, bu, o qədər də asan peşə deyil. Operatorun güclü müşahidə qabiliyyəti olmalı, rəngləri, rakursları müəyyənləşdirməyi bacarmalıdır. Təhsil illərində rus kinooperatorlarının təcrübəsini mənimsədi.

Sonra doğma Azərbaycana qayıdıb kinostudiyada işə düzəldi. Yefim Dziqanın Zeynəb Kazımova ilə birgə çəkdiyi «Fətəli xan» filmində ikinci operator kimi fəaliyyətə başladı. Məşhur Əlisəttar Atakişiyevin quruluşçu operator işlədiyi bu film onun sənət taleyində çox güclü rol oynadı. Bir tərəfdən təcrübəli kinooperator Əlisəttar Atakişiyevin, digər tərəfdən böyük aktyorların – Ələsgər Ələkbərovun, İsmayıl Əfəndiyevin, Leyla Bədərbəylinin, Mustafa Mərdanovun, Nəcibə Məlikovanın, Möhsün Sənaninin və digər sənətkarların işlədikləri filmdə operator kimi çalışmaq, əslində, elə məktəb idi. O, çox şeylərin fərqiə varmağa başladı. İlk növbədə, müxtəlif rakurslardan çəkiliş apardı, hadisələrin mahiyyətinə uyğun vəziyyətlər seçdi, bir sözlə, kameranın dilini öyrəndi, çəkiliş prosesinə alışdı. Beləcə, «Fətəli xan» filmi ilə sənətdə ilk uğurlu addımını atdı və bundan sonra ona sərbəst operator kimi işləmək imkanı yaradıldı.

1955-ci ildə kinorejissor Lətif Səfərov ona «Bəxtiyar» filmində quruluşçu operator kimi işləməyi təklif edəndə ürəyincə olmuşdu. Gözəlliyi hansı rakursdan ekrana gətirməyin yollarını artıq öyrənmişdi və özü də təbiətən romantik bir sənətkar idi. O, bəzən təbiətin sərt və şıltaq motivlərindən sakit epizodlara keçid edir, tamaşaçı bu motivlər arasında gərgin vəziyyətdə qalır. Rəşid Behbudovun mahnıları elə bil operatorun lentə köçürdüyü epizodları, hadisələri tamamlayır. Ümumiyyətlə, ağ-qara pilyonkada lentə alınmış bu film onun ilk uğurlu yaradıcılıq müvəffəqiyyəti idi.

«Qızmar günəş altında», «Bir qalanın sirri», «Leyli və Məcnun», «Qaraca qız» və digər filmlərdə özünəməxsus dəst-xətti ilə seçilən gənc kinooperatorun yaradıcılığı getdikcə təkmilləşdi və artıq aparıcı sənətkarlardan birinə çevrildi.

1969-cu ildə Həsən Seyidbəyli «Bizim Cəbiş müəllim» filminə operator işini Arif müəllimə həvalə etdi. İndi üstündən 40 ilə yaxın bir vaxt keçməsinə baxmayaraq bu film sevilə-sevilə baxılır. Və filmin belə müvəffəqiyyətli alınmasında, söz yox ki, Arif Nərimanbəyovun xüsusi payı vardır. O, Bakının, İçərişəhərin küçələrini ekrana ustalıqla gətirib.

Sonralar «O qızı tapın» filminə quruluşçu operator işlədi. Burada da yüksək sənətkarlıqla hadisələrin mahiyyətinə uyğun çəkilişlər apardı. «Həyat bizi sınayır», «Var olun, qızlar», «Ömrün səhifələri», «Onun bələli sevgisi» kimi filmlərimizdə onun istedadla lentə köçürdüyü kadrlar bu gün də yaşayır. Və bu gün tamaşaçılar «ekranda görünməyən» bu böyük sənətkarın filmlərini hörmət və məhəbbətlə xatırlayırlar. «Nizami» filminə isə, o, daha maraqlı tarixi hadisələri lentə alıb.

Arif Nərimanbəyov 1986-cı ildə «17 yaşlı oğlan» adlı filmə son dəfə quruluşçu rejissor kimi işlədi.

Onun yaradıcılığı dövlətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və o, «Əməkdar incəsənət xadimi» fəxri adına layiq görülmüşdür. Arif Nərimanbəyovun filmləri dəfələrlə Ümumittifaq festivallarında mükafat almışdır.

Sənətkar 1992-ci ildə isə uzun sürən xəstəlikdən sonra dünyasını dəyişdi.

Əmir bəyin beşinci oğlu İldırım bəy həkim kimi sağlamlığımızın keşiyində dayanmışdı...

РОДОСЛОВНЫЕ СЮЖЕТЫ

Э.Э.Исмаилов, М.Р.Кулиев

РОДОСЛОВНАЯ КЕЛБ-АЛИ-ХАНА КЕНГЕРЛИ

В настоящей статье мы попытаемся реконструировать восходящую родословную одного из самых видных государственных деятелей Западного Азербайджана конца XVIII – начала XIX столетия Келб-Али-хана Кенгерли.

За последние годы было опубликовано множество трудов и сборников документов, посвященных как политической истории Нахичеванского ханства, так и генеалогии потомков нахичеванской ханской фамилии¹. В связи с этим, мы не ставили перед собой цели описывать историю Нахичеванского ханства, а также рассказывать о нисходящей родословной потомков нахичеванских ханов.

Также мы не будем подробно останавливаться на жизни и деятельности самого Келб-Али-хана, хотя нами в этом направлении проведены и продолжают вестись определенные изыскания. В частности, были изучены вывезенные К.Н. Смирновым в Тифлис в начале XX в. документы так называемого «кенгерлинского архива» (более 350 дел), лишь небольшая часть из которых – всего 25 документов – была переведена и опубликована им в сборнике «Передняя Азия в документах»².

Как не парадоксально, но определенная путаница и неточность в восходящей родословной Келб-Али-хана были внесены именно одной из работ Смирнова: «Материалы по истории и этнографии Нахичеванского края» (книга была написана в 1930-х гг., при жизни автором не была издана и хранилась в машинописном варианте в Институте рукописей АН Грузии). Смирнов в родословной ханов Нахичеванских по-

¹ Из последних публикаций, например, см.: *Əliyev F., Əliyev M.* Нахчыван ханлыгы. Баку: «Елм», 1996; *Əliyev F., Əliyev M.* Naçıvan xanlığı. Bakı: «Şərq-Qərb», 2007; *Sejiddəjli E.* Нахчыван торпаг мүлкијјəтинə аид XVII – XVIII əsr кəнкəрли археографик сənəдлəри. Баку: «Елм», 2000; *Нагодишев Ф.* Ханы Нахичеванские в Российской Империи. Москва: «Новый Аргумент», 2006; *Смирнов К.Н.* Материалы по истории и этнографии Нахичеванского края. Баку: «Озан», 1999.

² См.: *Передняя Азия в документах* (серия памяти Ю.Н. Марра). Кн. I. Нахичеванские рукописные документы XVII – XIX вв. / Перевод и комментарии К.Н. Смирнова и Дж. Гаибова / Под редакцией доктора Ю.Н. Марра. Тифлис: Издательство Грузинского филиала Академии Наук СССР, 1936.

казывает Келб-Али-хана сыном некоего *Мурада-Халифэ*, называя последнего выходцем из Дийарбакира и не принадлежащим к никаким документальным подтверждениям данного факта Смирнов не прилагал. Однако он предполагал, что *Мурад-Халифэ* был женат на дочери одного из старшин племени кенгерли, и что от этого брака происходят ханы Нахичеванские.

Далее, ссылаясь на устные предания, Смирнов сообщает, что вторая дочь старшины племени кенгерли вышла замуж за представителя одного из тюркских племен, также не принадлежащего к ни что от этого брака происходят все кенгерлинские беки.

Но эти предположения Смирнова содержат в себе целый ряд неточностей и противоречий.

Во-первых, временного характера. Если предположить, что *Мурад-Халифэ* приходился отцом Келб-Али-хану, то он должен был быть деятелем середины XVIII в. С другой стороны, Смирнов предполагает, что от сестры супруги *Мурада-Халифэ* происходит род беков и векилей Кенгерлинских. Но согласно архивным документам, в частности, согласно делам бекских комиссий, непрерывная мужская восходящая родословная беков Кенгерлинских восходит к концу XVI – началу XVII столетия. Согласно этой родословной, старшие в роду беков Кенгерлинских наследственно занимали должность векиля, т.е. заместителя главы племени кенгерли, и управляли внутренними делами племени.

Во-вторых, Смирнов сам приводит разъяснения, что ханы Нахичеванские при персидской власти официально назывались не Нахичеванскими, а ханами Кенгерлинскими. Действительно, Нахичеванский край был наследственной улька племени кенгерли еще в XVII столетии. Главы племени кенгерли являлись одновременно и *хакимами*, т.е. правителями Нахичеванскими³. Собственно же Нахичеванское ханство было образовано лишь в 1747 г., но и после этого правители ханства в целом ряде документов эпохи Каджаров называются ханами *Кенгерлинскими*, а не *Нахичеванскими*. Смирнов даже приводит в пример знамя сына Келб-Али-хана – Эксан-хана, на котором было написано «Ихсан-хан Кенгерли».

Таким образом, версия Смирнова о том, что ханы Кенгерлинские и Нахичеванские происходят от брака некоего выходца из Дийарбакира и представительницы рода Кенгерли, на наш взгляд, является

³ См.: *Петрушевский И.П.* Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI – начале XIX вв. Ленинград, 1949.

ошибочной, так как ханы Нахичеванские сами непосредственно принадлежали к главам племени кенгерли.

Что же касается *Мурада-Халифэ*, а точнее *Мурад-хана Кенгерли*, то он действительно является историческим персонажем, и от него действительно происходят обе линии рода ханов Нахичеванских, т.е. линия потомков первого хана Нахичеванского – Гейдар-Кули-хана Кенгерли, и линия потомков Келб-Али-хана Кенгерли. Об этом будет рассказано ниже, а пока мы попытаемся установить приблизительную дату рождения Келб-Али-хана.

Как известно, Келб-Али-хан пришел к власти в Нахичевани в 1787 г. и управлял этим азербайджанским ханством до 1797 г., когда был ослеплен Ага-Мухаммед-шахом Каджаром. В 1801 г. он вновь смог вернуть себе власть в Нахичевани и управлял этими землями с перерывами вплоть до 1820 г. (с 1808 г. уже как персидский хаким Нахичевани). В общей сложности Келб-Али-хан оставался у власти в Нахичевани около 25 лет.

В 1820 г. престарелый Келб-Али-хан отправился на паломничество в Мекку и скончался на обратном пути в Тебризе⁴ около 1823 г.

Хотя нам и не удалось обнаружить документы, с помощью которых можно было бы определить дату рождения Келб-Али-хана, мы попытаемся установить приблизительный временной отрезок, в который он мог бы родиться, по возрасту его сыновей, указанных в Камеральном описании города Нахичевани 1831 г.

Нам известны имена шести сыновей Келб-Али-хана: *Назар-Али-хан*, *Эксан-хан*, *Шейх-Али-бек*, *Фараджулла-ага*, *Мехти-ага* и *Искендер-бек*⁵. На момент составления в 1831 г. Камерального описания города Нахичевани трое из них – Назар-Али-хан, Эксан-хан и Фараджулла-ага – проживали в Нахичевани. Старшему из них – Назар-Али-хану Келб-Али-хан оглы – было показано 55 лет, т.е. Назар-Али-хан родился около 1776 г. Второму брату – нахичеванскому наibu полковнику Эксан-хану Келб-Али-хан оглы – было показано 40 лет, т.е. он родился около 1791 г. Третьему брату – капитану Фараджулла-беку Келб-Али-хан оглы – в 1831 г. было показано 25 лет, т.е. он родился около 1806 г.⁶

⁴ Əliyev F., Əliyev M. Naхçivan xanlığı. Bakı: «Şərq-Qərb», 2007. S. 72–73, 104.

⁵ См.: ЦГИАГ. Ф. 2. Оп. 1. Д. 1974. Л. 39; *Нагдалиев Ф.* Ханы Нахичеванские в Российской Империи. Москва: «Новый Аргумент», 2006. С. 332–333.

⁶ См.: ГИААР. Ф. 24 (Казённая экспедиция Верховного Грузинского правительства). Оп. 1. Д. 353 (Камеральное описание Армянской области. Отделение II. Провинция Нахичеванская. Часть 1-я. Город Нахичевань. Составлено губернским секретарем Золотницким). №№ домов 1, 639, 640.

Таким образом, старший сын Келб-Али-хана родился около 1776 г. и соответственно мы можем предположить, что самому Келб-Али-хану в это время могло быть не менее 20 – 25 лет. Т.е. Келб-Али-хан мог родиться в период конца 1740-х – начала 1750-х гг.

Проведя изыскательские работы в Центральном государственном историческом архиве Грузии, нам удалось обнаружить дело с перепиской Кавказского начальства о правах представителей рода ханов Нахичеванских на деревню Бадамлы Нахичеванской провинции. С помощью этого небольшого по объему дела (8 листов) мы установили ряд очень важных фактов, относящихся к генеалогии рода ханов Нахичеванских. Самым главным из этих фактов, на наш взгляд, является упоминание имени отца Келб-Али-хана. В 1840-х гг. селение Бадамлы находилось во владении внука Келб-Али-хана – подпоручика Наджаф-Кули-аги, который по требованию Кавказского начальства предоставил документы в доказательство своих прав на это селение. В частности подпоручик Наджаф-Кули-ага предоставил документ 1170 г. Хиджры, т.е. 1756/1757 г., согласно которому деревня Бадамлы принадлежала его прадеду по имени *Эксан-хан*. От *Эксан-хана* деревня перешла к его сыну Келб-Али-хану, затем – супруге Келб-Али-хана Тукезбан-ханум, которая скончалась 12 июня 1833 г.⁷

Таким образом, с помощью этого архивного документа мы уточнили, что отца Келб-Али-хана звали *Эксан-хан* (условно назовем его «старшим» – *авт.*). Более того, в этом документе указывается, что последний наиб Нахичеванской провинции генерал-майор *Эксан-хан* (условно назовем его «младший» – *авт.*) был рожден от брака Келб-Али-хана с Тукезбан-ханум. Вероятно, Келб-Али-хан назвал второго сына, родившегося около 1791 г., в честь своего отца уже после смерти последнего. Поэтому мы можем предположить, что *Эксан-хан* «старший» скончался до 1791 г.

Необходимо отметить, что имя отца Келб-Али-хана упоминается и в заметках архимандрита Авраама Астапатского, составленных 12 января 1796 г., т.е. в первый период правления Келб-Али-хана в Нахичевани. Эти заметки были опубликованы на русском языке в «Сборнике материалов для описания местностей и племен Кавказа» в 1901 г. В переводе с армянского имя отца «храброго владетеля Нахичевани Кялбалай-хана» было записано как *Гасан-хан*. Возможно здесь описка переводчика, а возможно оно было так записано и в армянском оригинале⁸.

⁷ ЦГИАГ. Ф. 16. Оп. 1. Д. 8958. Л 1–4об.

⁸ См.: *Туманов А.И.* Армянские древние рукописи монастыря св. Фомы // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 29. Тифлис, 1901. С. 1–18.

На данный момент имя Эсан-хана «старшего» нам встречалось только один раз в сборнике археографических документов, подготовленных и опубликованных Э. Сеидбейли. В частности в документе о продаже земли Тушмал в феврале 1761 г. было сказано, что на юге эти земли граничат с землями *алиджах Эсан хана*⁹.

Так или иначе, но в обнаруженных нами источниках имя отца Келб-Али-хана упоминается не только с ханским титулом, но и с титулованием «алиджах» («высокопостный»). Упоминание этих титулов косвенно служит доказательством либо принадлежности Эсан-хана «старшего» к правящей ветке нахичеванского ханского дома (т.е. к семье Гейдар-Кули-хана), либо о получении этих титулов за службу и отличие от центрального иранского правительства.

В последний период существования Нахичеванского ханства представители рода Кенгерли были, по сути, титулярными, а не наследственными ханами Нахичевани, т.е. хакимами, назначаемыми центральным иранским правительством. Соответственно и титул «хан» не передавался в этот период в семье Кенгерли по наследству от отца к сыну, а мог быть пожалован только хакиму Нахичевани или за службу и отличие.

Так, например, произошло с двумя сыновьями Келб-Али-хана. Старший его сын – *Назар-Али-хан* – получил ханский титул, вероятно, в 1810 г., когда на короткое время был назначен хакимом Нахичевани¹⁰. Второй сын Келб-Али-хана – *Эсан-хан «младший»* (в будущем наиб Нахичеванской провинции после завоевания ханства Российской империей) – получил ханский титул и титулование «алиджах» указом Фатх-Али-шаха в 1822 г. за отличие в войне против Турции¹¹. Остальные сыновья Келб-Али-хана носили либо титул «бек», либо титул «ага».

Еще одна неточность, связанная с родственными отношениями Келб-Али-хана и Мурад-хана, была обнаружена нами в деле Кавказского комитета по предположению наместника на Кавказе «о пожало-

⁹ *Сејидбәјли Е.* Нахчыван торпаг мүлкијјәтинә аид XVII – XVIII әср кәнкәрли археографик сәнәдләри. Бақы: «Елм», 2000. С. 49–51.

¹⁰ См.: Рапорт ген.-м. Небольсина от 11-го сентября 1810 года № 300. – Лагерь при канале Даллар // АКАК. Т. IV. Тифлис, 1870. С. 738–739. Док. № 1130.

¹¹ См.: Передняя Азия в документах (серия памяти Ю.Н. Марра). Кн. I. Нахичеванские рукописные документы XVII – XIX вв. / Перевод и комментарии К.Н. Смирнова и Дж. Гайбова / Под редакцией доктора Ю.Н. Марра. Тифлис: Издательство Грузинского филиала Академии Наук СССР, 1936. С. 18–21. Док. № 1.

вании некоторым лицам, принадлежащим к ханским фамилиям за Кавказом недвижимых имений в этом крае и об оставлении этого предположения без последствий по случаю назначения этим фамилиям пожизненного содержания»¹².

Что любопытно, начало этого дела было датировано 26 декабря 1847 г., т.е. ровно через год после подписания императором Николаем I 6 декабря 1846 г. рескрипта «об утверждении за ханами, беками и агаларами в потомственном владении земель, которыми они владели во время присоединения Кавказа к России». Тем же рескриптом повелевалось заняться определением личных прав этого сословия, приравнявая его «к правам, благородному дворянству российскому присвоенным», что и было возложено в середине 1860-х гг. на функции четырёх бекских комиссий – Бакинской, Тифлисской, Шушинской и Эриванской.

Согласно делу Кавказского комитета, 1847 г. предполагалось назначить потомкам бывших владетельных ханов в потомственное владение часть имений, которые были «во владении отцов их и частью даже приобретенных ими покупкою». В этом деле были перечислены 119 семей потомков и родственников бывших владетельных ханов с указанием от кого они происходят, чем владели их семьи при ханской власти, когда и по какому поводу были лишены своих наследственных прав, получали ли взамен лишенных имений от русского правительства какое-либо денежное вознаграждение, подавали ли прошения о денежном вознаграждении и чем их предполагалось обеспечить. Между тем, обеспечить недвижимым имуществом предполагалось только те семьи, «которые по особенной бедности и личным услугам правительству вполне того заслуживают и были бы не далее как в третьем колене родства с последними владетельными ханами»¹³.

В этом деле все потомки нахичеванских ханов – 10 семей – были записаны по Нахичеванскому уезду, где у них были наследственные имения. При этом абсолютное большинство из них не просили об увеличении своего содержания, были «достаточно обеспечены» и ни каких из своих имений лишены не были:

1. семья подполковника Назар-Али-хана, сына Келб-Али-хана;
2. семья умершего майора Фараджулла-аги, сына Келб-Али-хана;
3. семья умершего генерал-майора Эксан-хана, сына Келб-Али-хана;

¹² См.: РГИА. Ф. 1268. Оп. 1. Д. 7316. Начало данного дела датировано 26 декабря 1847 г., а окончание – 29 июля 1865 г.

¹³ РГИА. Ф. 1268. Оп. 1. Д. 7316. Л. 4об.–5.

4. семья поручика Мехти-аги, сына Келб-Али-хана;
5. семья Шукюрулла-хана, сына Зульфугар-хана (потомки Гейдар-Кули-хана – *авт.*);
6. семья Могбали-аги, сына Фатали-бека (возможно один из братьев Келб-Али-хана; установить пока не удалось – *авт.*);
7. семья Ибрагим-хана, сына бежавшего в Персию подполковника Шейх-Али-бека, сына Келб-Али-хана;
8. семья поручика Мамед-Садых-хана, сына бежавшего в Персию подполковника Шейх-Али-бека, сына Келб-Али-хана;
9. семья Аскер-хана, сына бежавшего в Персию подполковника Шейх-Али-бека, сына Келб-Али-хана;
10. семья Иса-хана, сына бежавшего в Персию подполковника Шейх-Али-бека, сына Келб-Али-хана.

Как видно из перечисленного выше списка, только две семьи – № 5 и № 6 – не принадлежали к потомкам Келб-Али-хана. В кратком пояснении о происхождении семей сыновей Келб-Али-хана было отмечено, что они сыновья «Калбалай Хана» и внуки «Мурад Хана, бывшего владетельным при Персидском Правительстве в Нахичеванском уезде». Но внуками Мурад-хана в этом деле названы также Шукюрулла-хан и Могбали-ага¹⁴.

По нашему предположению, в этом архивном деле под понятием «внук Мурад Хана» понималось принадлежность этих семей к одному известному общему предку, бывшему «владетельным при Персидском Правительстве в Нахичеванском уезде». Наше предположение косвенно доказывают обнаруженное имя отца Келб-Али-хана – Эксан-хан, а также дела Эриванской бекской комиссии, копии которых были предоставлены нам московскими коллегами.

Как известно, после смерти первого нахичеванского хана Гейдар-Кули-хана Кенгерли (1763/64 г.) и прихода к власти в 1787 г. Келб-Али-хана Кенгерли нахичеванскими ханами были несколько представителей этого рода, в том числе и два сына Гейдар-Кули-хана – Рагим-хан (1770 г.) и Шукюрулла-хан (1785–1787 гг.)¹⁵.

Согласно журналам Эриванской бекской комиссии, сын Шукюрулла-хана – Зульфугар-хан – «управлял Азаджиранским округом», т.е. Ордубадом*. У Зульфугар-хана был один сын – Шукюрулла-хан,

¹⁴ РГИА. Ф. 1268. Оп. 1. Д. 7316. Л. 165об.–175.

¹⁵ Əliyev F., Əliyev M. Naхçivan xanlıđı. Bakı: «Şərq-Qərb», 2007. S. 61, 68.

* В период подчинения Нахичеванского ханства правителю Южного Азербайджана (1797–1828 гг.) ханство было разделено на собственно Нахичеванский округ и округ Азаджиранский (Ордубадский) [см.: Əliyev F., Əliyev M. Naхçivan xanlıđı. Bakı: «Şərq-Qərb», 2007. S. 33, 36]. Во главе

семья которого и была записана в деле Кавказского комитета под № 5 (см. выше). Сыновья Шукюрулла-хана «младшего» – Зульфугар-хан «младший» (род. ок. 1827 г.), Джагангир-хан (род. ок. 1840 г.) и Амир-Аслан-хан (род. ок. 1850 г.) подали прошение в конце 1865 г. в Эриванскую бекскую комиссию о признании их в потомственном бекском достоинстве с фамилией Зюльфугархановых – по имени своего деда. В этом же журнале было отмечено, что потомки Рагим-хана Гейдар-Кули-хан оглы на тот период проживали в Персии¹⁶.

Еще очень любопытным моментом в делах Эриванской бекской комиссии является то, что при подаче своего заявления эти три брата были записаны как «Мурадхановы» или как потомки «Гейдар Кули Хана Мурад Хана»¹⁷.

Все эти факты, на наш взгляд, являются прямым доказательством того, что и первый хан Нахичевани – Гейдар-Кули-хан Кенгерли – являлся прямым потомком Мурад-хана, бывшего, как было отмечено в деле Кавказского комитета, «владельческим при Персидском Правительстве в Нахичеванском уезде».

О принадлежности же линии Келб-Али-хана к потомству нахичеванского хакима Мурад-хана Кенгерли доказывают не только архивные документы (в частности, не только описанное выше дело Кавказского комитета, но и то, что в переписке Кавказского начальства середины 1830-х гг. шесть сыновей Келб-Али-хана назывались «братьями Мурадовыми Кенгерлинскими»¹⁸), но и знамя Кенгерлинской конницы периода Русско-турецкой войны 1828–1829 гг., на котором было написано имя Мурада Кенгерли¹⁹.

О самом родоначальнике нахичеванского ханского дома – Мурад-хане Кенгерли – на данный момент нам известно лишь то, что он был одним из Сефевидских хакимов Нахичевани в середине XVII столетия²⁰.

На протяжении почти всего XVI и начала XVII столетия азербайджанские земли, в том числе Нахичеванский округ, являлись ареной борьбы между Сефевидской и Османской империями. С окончательным утверждением в Нахичевани власти Сефевидов, после заклю-

этих округов стояли хакимы. В некоторые периоды во главе двух округов стоял один хаким.

¹⁶ НАА. Ф. 89. Оп. 1. Д. 22.

¹⁷ НАА. Ф. 89. Оп. 1. Д. 4. Л. 12–13об.

¹⁸ ЦГИАГ. Ф. 2. Оп. 1. Д. 1974. Л. 39.

¹⁹ Azərbaycan bayraqları. Kataloq. Bakı: «Elm», 2005. S. 41.

²⁰ Мусэви Т.М. Орта эср Азэрбајчан тарихинэ даир фарсдилли сэнэдлэр. (XVI – XVIII эсрлэр). Бақы: «Елм», 1977. С. 40.

ченного мирного договора 1639 г. и вплоть до 1723 г., когда эти земли были вновь оккупированы Османской империей, правителями округа назначались феодалы из местного племени кенгерли: *Надир-бек* (хаким по данным до 1642 г.)²¹, *Рзаэддин-хан* (хаким по данным на 1647 г.)²², *Али-Кули-хан* (хаким по данным на 1660–1668 гг.)²³, *Мурад-хан* (хаким по данным на 1668–1669 гг.), *Шараф-хан* (хаким по данным на 1669–1678 гг.), *Мухаммед-Рза-хан* (хаким по данным на 1678–1691 гг.)²⁴, *Сафи-Кули-хан* (хаким по данным на 1717 г.)²⁵.

Из перечисленных выше имен хакимов Нахичевани, известно, что Али-Кули-хан был сыном Мурад-хана Кенгерли²⁶, а Сафи-Кули-хан – старший брат первого нахичеванского хана Гейдар-Кули-хана, и оба они сыновья астрабадского беглярбека Муртуза-Кули-хана Кенгерли²⁷.

Кроме того, известно, что в 1688–1691 гг. беглярбеком Чухур-Саада (Эривани) был сын нахичеванского хакима Мухаммед-Рза-хана под именем Муртуза-Кули-хан²⁸. Его имя значиться в списке правителей Эривани, составленном епископом Шайхатунянцем. Этот список на русском языке был впервые опубликован в «Сборнике материалов для описания местностей и племен Кавказа»²⁹.

²¹ Передняя Азия в документах (серия памяти Ю.Н. Марра). Кн. I. Нахичеванские рукописные документы XVII – XIX вв. / Перевод и комментарии К.Н. Смирнова и Дж. Гаибова / Под редакцией доктора Ю.Н. Марра. Тифлис: Издательство Грузинского филиала Академии Наук СССР, 1936. С. 136.

²² *Мәммәдов Р.* Нахчыван шәһәринин тарихи очерки (орта эсрләр дөврү). Бақы: «Елм», 1977. С. 138.

²³ *Мәммәдов Р.* Нахчыван шәһәринин тарихи очерки (орта эсрләр дөврү). Бақы: «Елм», 1977. С. 138; *Мусәви Т.М.* Орта эср Азәрбајчан тарихинә даир фарсдилли сәнәдләр. (XVI – XVIII эсрләр). Бақы: «Елм», 1977. С. 40.

²⁴ *Мәммәдов Р.* Нахчыван шәһәринин тарихи очерки (орта эсрләр дөврү). Бақы: «Елм», 1977. С. 138.

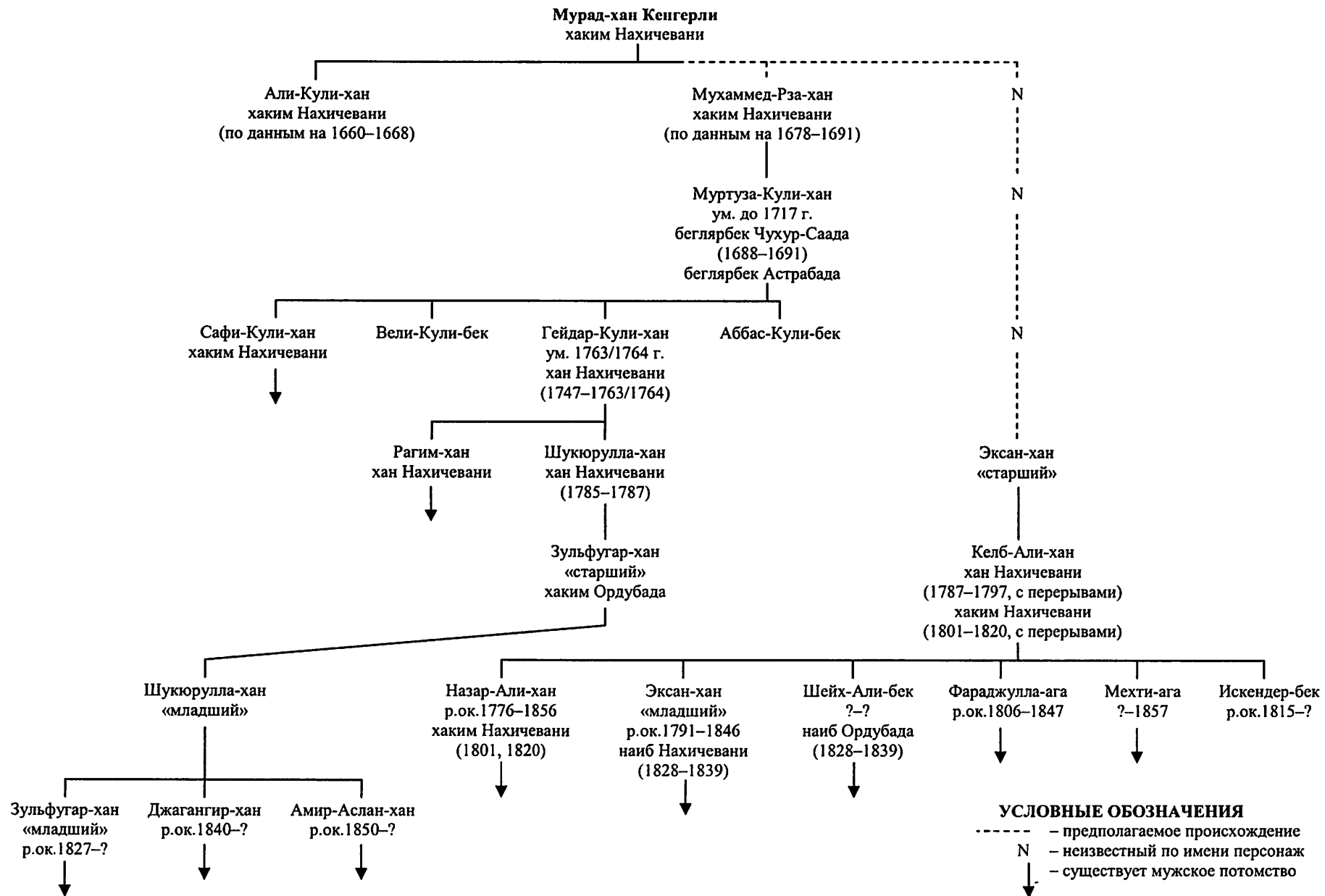
²⁵ *Сејидбәјли Е.* Нахчыван торпаг мүлқијјәтинә аид XVII – XVIII эср кәнкәрли археографик сәнәдләри. Бақы: «Елм», 2000. С. 22–33, 111–118.

²⁶ *Мусәви Т.М.* Орта эср Азәрбајчан тарихинә даир фарсдилли сәнәдләр. (XVI – XVIII эсрләр). Бақы: «Елм», 1977. С. 40.

²⁷ *Сејидбәјли Е.* Нахчыван торпаг мүлқијјәтинә аид XVII – XVIII эср кәнкәрли археографик сәнәдләри. Бақы: «Елм», 2000. С. 22–33, 111–118.

²⁸ *İrəvan xanlığı. Rusiya işğalı və ermənilərin Şimali Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi.* Bakı, 2010. S. 59.

²⁹ *Зелинский С.П.* Город Эривань // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 1. Тифлис, 1881. С. 1–54.

Первоисточником же того, что сын нахичеванского хакима Мухаммед-Рза-хана – Муртуза-Кули-хан – в течение двух с половиной лет управлял Чухур-Саадским беглярбекством, вероятно, является изданная в 1870 г. на армянском языке «Хроника» Закария Канакерци, который являлся современником и Мухаммед-Рза-хана и Муртуза-Кули-хана³⁰.

Таким образом, мы можем предположить, что и беглярбек Чухур-Саада под именем Муртуза-Кули-хан и беглярбек Астрабада под именем Муртуза-Кули-хан являются одним и тем же лицом и, что после отъезда из Эривани в 1691 г. он был вскоре назначен на должность беглярбека Астрабада.

Если же учесть, как было рассказано выше, что первый нахичеванский хан Гейдар-Кули-хан (род. до 1717 г, ум. 1763/1764 г.) был прямым потомком Мурад-хана Кенгерли, то можно предположить, что его отец астрабадский беглярбек Муртуза-Кули-хан (чухур-саадский беглярбек Муртуза-Кули-хан – сын нахичеванского хакима Мухаммед-Рза-хана) приходился внуком Мурад-хану Кенгерли. Т.е. хаким Мухаммед-Рза-хан предположительно приходился сыном Мурад-хану.

К сожалению, на данный момент мы смогли установить лишь то, что первый нахичеванский хан Гейдар-Кули-хан и один из последних нахичеванских ханов Келб-Али-хан являлись прямыми потомками нахичеванского хакима Мурад-хана Кенгерли. Но мы не смогли пока установить их родственные отношения. Отец Келб-Али-хана – Эксан-хан «старший» мог приходиться как двоюродным, так и более дальним родственником Гейдар-Кули-хану.

Если принять во внимание, что Мурад-хан Кенгерли был деятелем третьей четверти XVII в., а Эксан-хан «старший» деятелем третьей четверти XVIII в. и между ними существует пробел в целое столетие, то можно сделать вывод, что их разделяют два или три поколения рода. Т.е. Эксан-хан «старший» приходился или правнуком или прапра-внуком Мурад-хану Кенгерли.

Теоретически Эксан-хан «старший» мог приходиться первому нахичеванскому хану Гейдар-Кули-хану не только двоюродным или троюродным братом или племянником, но даже и родным племянником (если бы он был сыном одного из братьев Гейдар-Кули-хана). Но, повторимся, на данный момент мы, к сожалению, не смогли установить его точную родственную связь ни с Мурад-ханом Кенгерли, ни с Гейдар-Кули-ханом.

³⁰ *Закарий Канакерци*. Хроника / Перевод с армянского, предисловие и комментарий М.О. Дарбинян-Меликян. Москва: «Наука», 1969. Стр. 218, 223.

Вариант нашей реконструкции родословной потомков Мурад-хана Кенгерли приложен к настоящей статье.

В данной родословной таблице мы указали не всех ханов и хакимов Нахичевани периода 1747–1828 гг., что выходило за рамки целей настоящей статьи.

В частности, в таблице не указаны имена Гаджи-хана Кенгерли (1763/64–1765), Али-Кули-хана Кенгерли (1770–1773), Вели-Кули-хана Кенгерли (1773–1780), Аббас-Кули-хана Кенгерли (1780–1783, 1787, 1797–1803, 1806–1808, 1809–1812), Джафар-Кули-хана Кенгерли (1783–1785, 1787) и Керим-хана Кенгерли (1808, 1813–1816, 1823–1827).

В исторической литературе и документах встречаются различные версии родственных отношений перечисленных выше ханов и хакимов Нахичевани.

К примеру, в переписке русского военного начальства на Кавказе герой нашей статьи Келб-Али-хан и один из вышеперечисленных ханов – Аббас-Кули-хан – называются как двоюродными, так и родными братьями.

Так в рапорте генерал-майора Лазарева главнокомандующему в Грузии генерал-лейтенанту Кноррингу они указаны как двоюродные братья³¹, а в рапорте главнокомандующего в Грузии князя Цицианова на имя императора – Аббас-Кули-хан назван братом «слепого Келб-Али-хана»³².

В книге Фуада и Мирабдуллы Алиевых «Нахичеванское ханство» Аббас-Кули-хан был назван «представителем племени кенгерли» (*kəngərli tayfasının nümayəndəsi*) и двоюродным братом (*əmisi oğlu*) Джафар-Кули-хана и Келб-Али-хана. Сам Келб-Али-хан назван родным братом Джафар-Кули-хана. В этой же книге последний хаким Нахичевани – Керим-хан – назван племянником (*qardaşı oğlu*) Келб-Али-хана³³.

Иранский историк Самед Сардариния в своей статье приводит отрывок из работы Алипура Аскера, в котором последний называет Керим-хана Кенгерли сыном Аббас-Кули-хана³⁴.

³¹ См.: Рапорт ген.-м. Лазарева ген.-л. Кноррингу от 27-го июня 1802 года № 295. – Из лагеря при Алгете // АКАК. Т. I. Тифлис, 1866. С. 689–690. Док. № 990.

³² См.: Всеподданнейший рапорт кн. Цицианова от 30-го декабря 1804 года № 28 // АКАК. Т. II. Тифлис, 1868. С. 621–624. Док. № 1248.

³³ Əliyev F., Əliyev M. *Naхçıvan xanlığı*. Bakı: «Şərq-Qərb», 2007. S. 61, 75, 104.

³⁴ *Sərdariniya Səməd. Naхçıvan türklər məskənidir // Naхçıvan: tarixi gerçəklik, müasir durum, inkişaf perspektivləri (9–10 iyun 2006-cı ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları)*. Naхçıvan, 2006. S. 165–176.

В любом случае установление родственных отношений ханов и хакимов Нахичевани требует отдельного генеалогического исследования с привлечением, как русских, так и иранских документальных источников.

В заключении следует отметить, что русифицированные варианты фамилий потомков нахичеванского ханского дома – *Нахичеванские*, *Келбалихановы*, *Зульфугархановы* – вошли в официальный оборот лишь по завершении деятельности Эриванской бекской комиссии (1865–1867 гг.). До этого периода все представители ханского дома упоминались в основном только с отчеством без фамилий. Это полностью относится и к сыновьям последнего нахичеванского наиба генерал-майора Эксан-хана – известным генералам русской армии братьям Исмаил-хану Эксан-хан-оглы (род. 1819 – ум. 1909) и Келб-Али-хану Эксан-хан-оглы (род. 1824 – ум. 1883), которые и после деятельности Эриванской бекской комиссии официально не носили фамилию *Нахичеванских*. Также без фамилии, их имена занесены на мраморные доски Георгиевского зала Кремлевского Дворца. Фамилию *Нахичеванских* приняли уже их сыновья и потомки.

Потомки же векилей племени кенгерли, признанные в бекском достоинстве, по завершении деятельности бекских комиссий носили фамилию *Векиловых-Кенгерлинских* (*Кенгерлинских*). Их родоначальником был Керим-султан Кенгерли, наследственно занимавший должность векиля.

QAYIBOĞULLARI

**Müfti Hüseyin əfəndi
Qayıbzadə
(1826–1917)**

Qayıboğulları (Qayıbovlar, Qayıbzadələr) XIX və XX yüzillərdə onlardan yetişmiş ziyalı şəxsiyyətlər, alimənsəb ruhanilər, maraqlı peşə sahibləri, hərbcilər, elm adamları ilə Azərbaycanın ictimai, elmi və mədəni həyatında dərin izlər buraxmışlar. Qayıboğullarının bilinən nəsil tarixinə və şəcərələrinə görə XVIII yüzildən Qazax mahalının Salahlı kəndində yaşamış və buradan parlamlıqlar. Bu soyun bəzi təmsilçiləri (**Molla Yusif, Fədai təxəllüslü Mirzə Məhəmməd ağa, Qazi Mirzə Nəbi əfəndi, müdərri İbrahim əfəndi** və s.) zəmanəsinə görə yaxşı təhsil görmüş olmalarından dolayı, XIX yüzilin əvvəllərindən rəsmən ruhanilər zümərəsinə daxil edilmişlər. Rus hakimiyyəti tərəfindən Zaqafqaziya Diyarında XIX yüzilin 40-cı illərindən etibarən imtiyazlı zümərənin hüquqları

təsbit edilməyə başlayanda onlardan hökumət qulluğunda olan mirzələr, onların hərbi qulluqda olan övladları, rəsmi maaşda işləyən ruhanilər Tiflis Bəy Komissiyası tərəfindən bəylər / ağalar kateqoriyasına aid edilmişlər. Baxmayaraq ki, onların adı bilinən əcdadları, rəvayətə görə, cütçü Qayıb adlı sadə bir insan olmuşdur.

Tiflis Bəy Komissiyasının qərarı ilə Qafqaz Sərdarı İdarəsinin bəylər və ağalara dair 20 fevral 1869 və 19 dekabr 1877-ci il tarixli xüsusi jurnalında Borçalı, Qazax, Şəmsəddin mahalları və Trialet pristavlığına bağlı Sərtçala bölgəsi və Axaltsıq qəzası üzrə adbaad siyahıda Qayıbovlar ağaların və bəylərin «nəsillikə ağa olmayan, lakin nəsillikə torpaq sahələri almış ağalar» kateqoriyasında 18-ci nömrədə yer alırlar.

Belə görünür, bu nəslin imtiyazlı təbəqənin sırasına qatılması, onların elm yolunu tutmaları, nəsillikə elmə-savada önəm vermələri olmuşdur. Bu xüsusatı Abbas ağa Nazir də öz məşhur «Bəyani-halım» mənzuməsində qeyd edir. Bilavasitə mənşələrinə gəldikdə, XVI yüzilin

sonlarında bölgənin Həsənsu nahiyəsində Həsən Qayıb oğlu adlı tək bir cə şəxsin ailəsinin yaşadığı «Qayıb kəndi» qeydə alınmışdır. Ola bilər ki, onlar həmin zamanlarda Salahlıya qarışıblar.

Təbii ki, Azərbaycanda belə bir tanınmış soyun şəcərəsi genealoji baxımdan maraqlıdır. Bunun elmi və tarixi önəmini ilk dəfə bu nəslin ziyalı şəxsiyyətlərindən, biolog-alim Zülfüqar Qayıbov dərk etmiş və üzərində uzun illər işlədikdən sonra 70-ci illərin sonlarında şəcərənin son variantına gəlmişdir. Qayıboğulların təxmini şəcərəsi hesab olunsa belə bu sənəd hazırda əldədir.

Soyun rus hakimiyyəti tərəfindən imtiyazlı təbəqəyə aid edildiyi dönmədə Tiflis Bəy Komissiyasına təqdim olunmuş rəsmi şəcərəsi isə hələlik əldə edilmədiyindən bu sənədə isnad etməli oluruq. Qeyd edək ki, soyun əcdadları qismində mübahisəli yerlər aşkarlansa da, onların XIX və XX yüzillər təmsilçiləri şəcərəvi ardıcılıqla əsasən dürüst təsvir edilmişlər. Salahlı, Qazax və Bakıda Dağüstü qəbristanlıqlardakı gözdən keçirdiyimiz məzarüstü epigrafik yazılar, Qafqaz Sünni Ruhani İdarəsinin fondlarında rast gəldiyimiz sənədlər, arxiv materialları, ailə sənədləri bu cədvəldə təsvir edilmiş qohumluq bağlılıqlarını, ailə tərkiblərini əsas etibarilə təsdiqləyir.

Qayıboğulları nəslinin Zülfüqar Qayıbov tərəfindən tərtiblənmiş nəsil ağacında (şəcərə) **Qayıbdan** sonra üç oğul – **Əhməd, Ali** (Qarsın (İqdırın) Çamurlu köyündə yaşayanların ulu babası) və şair **Molla Vəli Vidadi** göstərilir. Amma burada bir məqamı da qeyd etməliyik ki, Molla Vəli, onun həyatından da bildiyimiz kimi – Məhəmməd oğludur. Məhəmmədin adı şəcərədə Molla Vəlinin atası kimi göstərilmədən buraxılmışdır. Molla Vəlinin oğlu mufti Osman əfəndinin adı da yoxdur. Molla Vəli Vidadi təxəllüsün oğlu Məhəmməd ağanın cavankən dünyadan getmiş oğlu şair Yəhya bəy Qazağının, Vidadinin adı bəlli olan digər oğul və qızlarının da adı bu şəcərədə yer almır. Hələ Vidadinin cavankən əlində tüfəng açılıb ölənlər oğlu Eyyub ağanın da adı burada yoxdur.

Amma qeyd edək ki, XIX yüzillər sənədlərində müdarris İbrahim əfəndi hər yerdə «Molla Vəli oğlu» kimi göstərilir. Zülfüqar Qayıbov onun atası Molla Vəlini məhz Molla Vəli Vidadi kimi qəbul edir. Amma Abbas ağa «Bəyani-halım» mənzuməsində özünün «nəsl-i Qayıbdən» gəldiyini fəxrli ifadə edir və əlavə olaraq «ana cəddim mənim Vidadidir» deyir, onun həm də öz ata cəddi olduğunu göstərmir. Şair Vidadidən qonşu Şıxlı kəndində parlamaş görkəmli şəxs kimi bəhs edir. Bu da diqqəti cəkir ki, Qayıbovlarda Vəli adı sonra təkrarlanmır. Onlar kənd sakinlərinin adqoyma ənənəsinə əməl edərək öz şöhrətli babalarının adını niyə övladlarına vermədikləri sual doğurur.

Hər halda, Qayıbovların kökündə duran Molla Vəli ilə şair Molla Vəli Vidadinin eyni adam olub-olmadığını əlavə dəqiqləşdirmə tələb edir.

Mansur ağa Qayıbov
(1848–?)

Onu da qeyd edək ki, mərhum Zülfüqar Qayıbovun tərtib etdiyi şəcərədə bu soydan olan bəzi şəxslər qeyd olunmayıb. Türkiyəyə getmiş Qayıbovlar da burada əksini tapmayıb. Bizcə, sözügedən şəcərədə tamamlama işlərinə ehtiyac var.

Zülfüqar Qayıbovun tərtiblədiyi şəcərədə Molla Vəlinin oğulları bunlardır: **müdərris İbrahim əfəndi, müfti Hüseyin əfəndinin atası Molla Yusif, Mirzə Məmməd («Mirzəməmməd») və ya Mirzə Məhəmməd ağa), Molla Nəbi, Molla Qasım**. Bunlardan sonuncu iki oğlu – Molla Qasım və Molla Nəbidən (XVIII yüzilin ikinci yarısında və ehtimal ki, XIX yüzilin əvvəllərində

yaşayıblar) övlad qalmadığı göstərilir. İlk üç oğlunun isə hər birinin çoxsaylı davamçıları qalmış, nəsilləri davam etmiş və şaxələnərək artıb çoxalmışlar.

Bundan başqa, şəcərədə nəslin qadın təmsilçiləri və onların hansı nəslə ərə verildiyi də göstərilir.

Başqa bir arqument: Zülfüqar Qayıbova əsaslansaq, Qayıbovlar qonşu Şıxlıda yaşamış Müftizadələrlə (Vidadovlar) kök qohumudurlar, halbuki şair Molla Vəli Vidadinin Şıxlıda yaşamış törəmələrindən – Müfti Osman əfəndidən olanlar Müftizadə, onun qardaşlarından olanlar paralel olaraq Vidadov soyadı daşıyıblar. Molla Vəli iki oğlunu – Məhəmməd ağa və Osman əfəndini Molla Pənah Vaqifin iki qızı – Mələkcahan və Pərisultan xanımlarla evləndirmişdi. Salahlıda yaşayanlar isə Qayıbov, Qayıboğlu, Qayıbzadə soyadı ilə tanınmışlar. Bu fəmiliaların kök qohumluğu ciddi sual doğursa da, süd qohumluqları bəllidir.

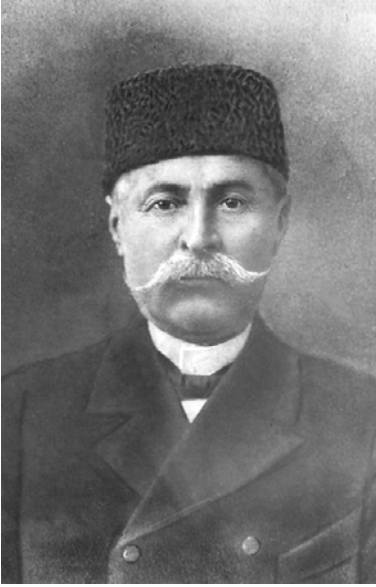
1846–1850-ci illərin torpaq islahatı zamanı Salahlı ağalığı fəmilialarının mülkiyyətinə verilmiş Qazax kəndlərinin torpaqlarından hissələr **Mirzə Nəbi əfəndi Qayıboğlunun** nəsillicə mülkiyyətinə verilmişdi. Qalan Qayıbovların torpaq mülkiyyətçisi olaraq adları çəkilmir, onların əksəriyyəti dövlət orqanlarında maaşlı xidmətdə olublar.

Bu nəsilədən xronoloji ardıcılıqla bəzi şəxslər barədə qısa məlumat verməklə kifayətlənək: **Fədəi təxəllüslü Mirzə Məhəmməd Molla Vəli oğlu** XVIII yüzilin sonları XIX yüzilin birinci yarısında yaşamışdır. Doğum

və vəfat tarixləri bəlli deyil. Fədai Qazax mühitində dərin ədəbiyyat sərrafı, xoştəb bir şair kimi qəbul olunurmuş. Şıxlıdan şair Kazım ağa Salıqla müasir, yaxın dost və həmdəm olmuşlar. Hüseyn əfəndi Qayıbzadənin məşhur «Məcmuə»sində Salikin Fədaiyə müraciətən yazdığı qəzəllərdən örnəklər verilmişdir və bu örnəklər Mirzə Məhəmməd Fədaiyə bir şəxsiyyət və şair olaraq səciyyələndirməyə müəyyən mənada imkan verir. Firidun bəy Köçərli də onun şeir yaradıcılığına müsbət qiymət vermişdir.

Mirzə Məhəmməd ağa Fədaiyənin qızı Şahyəmən xanım artilleriya generalı Əli ağa Şıxlınskinin anasıdır. Ümumiyyətlə, Mirzə Məhəmməd ağanın törəmələri öz intellektual səviyyələri ilə bütün XIX və XX yüzillər boyu fərqlənmişlər. Məsələn, **Məmmədkərim (Sarı) Əhməd ağa oğlu Qayıbov** imperator II Aleksandrın Qafqaz tatarlarından (azərbaycanlı bəyzadə gənclərdən) təşkil olunmuş 4-cü süvari konvoy vzwodunda xidmət etmişdir. Yunker Məmmədkərim ağa Qayıbov burada nümunəvi xidmətinə görə 27 iyul 1877-ci ildə praporşik rütbəsinə keçirilmişdir. Hərbi xidmətdən istefaya çıxdıqdan sonra Qazağa qayıtmış, mülki işlərdə çalışmışdır. 1894-cü ildə 3-cü dərəcəli Müqəddəs Stanislav ordeni ilə təltif edilmişdir. Onun oğlu **poruçik Fərrux ağa** (1891–1916) azərbaycanlılar arasında ilk hərbi təyyarəçi kimi tarixə düşmüşdür. Fərrux ağanın qardaşı **doktor Məhəmməd ağa Qayıbov** (1885–1957) Xarkov Universiteti tibb fakültəsinin məzunu idi, Bakıda işləyirdi. Azərbaycan Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra Nəsim bəy Yusifbəyli hökumətində səhiyyə nazirinin müavini olmuşdur. Sovet dönməsində Bakıda Müalicə Komissiyasının baş həkimi işləmiş, Kreml xəstəxanası konsiliumunun üzvü olmuşdu. Milli səhiyyənin inkişafında xidmətləri var. Qızı **Leyla xanım** (1917–1985) ixtisasca psixiatr idi. Böyük Vətən müharibəsi başlananda könüllü olaraq cəbhəyə yollanmışdı, tibb xidməti kapitanı idi. «Qırmızı ulduz» ordeni və başqa hərbi medallarla təltif olunmuşdu. Doktor Məhəmməd ağa Qayıbovun arvadı **Rüxsarə Qayıbova** (1900–1969) görkəmli dilçi alim, Azərbaycanda ingilis dilini tədris etmiş ilk pedaqoqlardan idi. Onların oğlu **Davud Qayıbov** (1916–1973) Azərbaycanın əməkdar iqtisadçısı idi, mühüm dövlət vəzifələrində olmuşdu. **Həmidə Davud qızı Qayıbova** (doğ. 1944) biologiya elmləri doktorudur. **Məmmədkərim Məhəmməd oğlu Qayıbov** (1919–1977) iqtisadçı alim idi. Yəni onlardan **Səməd ağa Əhməd ağa oğlu Qayıbov** (1864–?) Qori Seminarıyının məzunu, Tiflis mühitinin tanınmış ziyalılarından idi. «Şərqi-rus» və digər mətbuat orqanlarında çıxış edirdi, bir ara teatr aktyorları dəstəsinə qoşulmuşdu və bir çox maraqlı rolları ilə adı teatr tariximizdə çəkilir. Sonra məhkəmələrdə vəkillik etmişdir.

Qayıbzadə Mirzə Nəbi ağa Mirzə Məhəmməd əfəndi oğlu (1810–1869) Şamaxı quberniyasının, sonra Qazax mahalının sünni qazisi idi, Kazım ağa Salıq, Hüseyn əfəndi Qayıbov, Firidun bəy Köçərli onun

Abbas ağa Nazir (Qayıbov)
(1849–1919)

barəsində xoştəb bir şair, dəyərlı ziyalı kimi bəhs etmişlər. Təhsilini Şirvanda almış və burada Mövlana İsmayıl Siracəddin Şirvanidən nəqşbəndiliyi qəbul etmiş, onun müridi olmuşdur. Müfti Osman əfəndi Vidadizadənin qızı Fəxrənnisa xanımla evlənmişdir.

Mirzə Nəbi əfəndi eyni zamanda dərin ədəbiyyat bilicisi, əsl şeirə qiymət verməyi bacaran bir adam idi. Onun yüksək ədəbi zövqü müasirlərindən Mustafa ağa Nasir, İsgəndər ağa Şair tərəfindən də qeyd edilir. Onun «Vəsfi-yaran», «Dərdi-pünhan», «Əhvali-dövrən» adlı cəmi üç mənzuməsi zamanəmizə qədər gəlib çatmışdır. 1846-cı il torpaq islahatı zamanı Salahlı, Canallı, Pirili və sair kəndlərdə Salahlı ağalarının

mülkiyyətinə verilən torpaqlarda Mirzə Nəbi ağanın nəsillicə ayrıca payı müəyyən edilmişdi.

Onun oğlu **Nazir təxəllüslü**

Abbas ağa Qayıbov (1849–1919) dövrünün tanınmış şairi və ictimai xadimi olmuşdur. Uzun illər Tiflisdə Zaqafqaziya Sünni Ruhani İdarəsinin katibi işləmiş və buradan pensiyaya çıxmışdır. Təltifatları vardı. Firdövsinin «Şahnamə»sindən «Rüstəm və Söhrab» dastanını dostu Cəlil Məmmədquluzadənin məsləhəti ilə son dərəcə məharətlə türkcəmizə tərcümə edib, 1908-ci ildə Tiflisdə Cəlil Məmmədquluzadənin «Qeyrət» mətbəəsində çap etdirmişdir. Kitabdakı şəkilləri «Molla Nəsrəddin» jurnalının rəssamı Yozef Rotter çəkmişdi. Şərq ədəbiyyatının bu klassik əsəri Qafqazda sürətlə yayılmış və tərcüməçiyə şöhrət gətirmişdir. Daha sonra «İki qardaş», «Mövludi-nəbəvi», «Molla və şeytan», «Millətə xitab» kitabçaları da işıq üzü görmüşdür. Abbas ağa Nazir 1909-cu ildə böyük yazıçı Lev Tolstoya məktub yazaraq «Çoxmu lazımdır insana torpaq?» adlı əsərini nəzmlə tərcümə etməyə icazə istəyir və bu icazəni almışdır. Abbas ağanın əsərləri bizim günlərdə təkrar nəşr edilmişdir. Abbas ağanın qardaşı **İsmayıl ağa Qayıbov** da ali təhsilli idi (adı Zülfüqar Qayıbovun tərtiblədiyi şəcərəyə düşməmişdir).

Mirzə Məhəmməd ağanın oğullarından **Hacı Molla Mirzalı ağa** Salahlı ruhanilərindən idi. Oğlu **Əbdürrəhman ağa** qonşu Borçalı qəza

idarəsində tərcüməçi işləmişdir (1914-cü ildə vəfat edib). Zəmanəsinin tanınmış təəssübkeş ziyalılarından olub. Oğlu **Rəşid Qayıbov** (1898–1938) əvvəlcə Qazax Seminariyasında müəllim işləyib. Moskvada Plexanov adına İqtisadiyyat İnstitutunu bitirdikdən (1926) Azərbaycanda rəhbər vəzifələr tutmuş, Bakıda İqtisadiyyat İnstitutunun rektoru olmuşdur (1934–1938). Repressiya olunmuşdur. Görkəmli musiqi xadimi olan arvadı **Xədico Qayıbova** da (1893–1938) repressiya olunmuşdur. Mirzalı ağanın ikinci oğlu **İsmayıl ağa Qayıbov** Qazaxda polisdə işləmiş, pristav olmuşdur. Qardaşı **Osman ağa Qayıbov** (1875–1902) Qori Seminariyasının məzunu (1892) idi. Gənc ikən həyatdan gəlib.

Yenə Mirzə Məhəmməd ağa Fədainin oğullarından praporşik **Mirzə Nəsim ağanın** övladları da sayılıb-seçilən insanlar olmuşlar. Məsələn, **Mansur ağa** (1848–?) İrəvan leyb-qrenadyor alayı yanında hərbi məktəbi bitirmişdir (1864). İlisu naibinin katibi vəzifəsini icra etmişdir (1866-cı ildən). Sonralar Qazaxda mülki vəzifələrdə çalışmışdır. Nəsim ağanın o biri oğlu **stabs-kapitan Əbdülkərim ağa Qayıbov** (1851–1894) Peterburqda Artilleriya Məktəbini topoqrafiya üzrə bitirmiş, lakin sonralar xəstəliyi üzündən hərbi xidmətdən uzaqlaşaraq özünü riyaziyyata həsr etmişdir. Onun riyaziyyata dair «İslam təqvimi» adlı altı hissəli ikicildlik məşhur bir əsəri var. Peterburqda vəfat etmiş, orada torpağa tapşırılmışdır.

Yenə kökdən başlasaq, Molla Vəli Qayıboğludan törəyənlərdə də eyni yüksək intellektuallığı izləyə bilirik. **Molla Yusif** qonşu Şıxlıdan Molla Vəli Vidadinin nəvəsi – Müfti Osman əfəndinin başqa bir qızı ilə evlənmişdir. Oğulları – **müfti Hüseyn əfəndi, Molla Mustafa ağa, Molla Həsən ağa, Molla Mahmud ağadır.**

34 il Zaqafqaziya müftisi olmuş **Hüseyn əfəndi Qayıbzadə** (1826–1917) tarixə böyük maarifçi-ilahiyyatçı, ictimai xadim və filoloq alim kimi düşmüşdür. Övladları: **Nigar xanım, Nadir bəy, doktor Bahadur bəy, Cahangir bəy, Gövhər xanımdır.** Onların hamısı gözəl təhsil görmüş, öz zəmanələrinin parlaq insanları sayılmışlar.

Məsələn, **Nigar xanım** (1871–1931) – azərbaycanlılar arasında ilk şəfqət bacısı, general Əli ağa Şıxlınskinin ömür-gün yoldaşı, əri ilə birlikdə milli Qızıl Aypara Cəmiyyətinin yaradıcısı kimi tarixə düşmüşdür. **Nadir bəy Qayıbov** (1874–1941) ali təhsilli yol mühəndisi olmuşdur. Bədiî yaradıcılığı da olub, «Namus uğrunda» dramı varmış. Onun oğlu mühəndis **Əbdülkərim Qayıbov** (1913–1981) Voronejdə yaşadı, orada vəfat etdi. Azərbaycan səhiyyəsi tarixində Bakıda poliklinikaların qurucularından biri, infeksionist məktəbin yaradıcısı olmuş doktor **Bahadur bəy Qayıbov** (1881–1949) Xarkov Universitetinin məzunu idi (1903). Sovet dönəmində Azərbaycanın əmək qəhrəmanı, əməkdar həkim və dosent idi.

Fərrux ağa Qayıbov
(1891–1916)

Cahangir bəy Qayıbov (1882–1938) Moskvada Lazarev İnstitutunun (Şərq Dilləri İnstitutu) məzunu idi (1909). Mətnşünaslıqla bağlı işləri olub. Bank və ticarət sektorunda işləyib. Repressiya olunmuşdur. Cahangir bəy 1911-ci il avqustun 18-də Qacar şahzadəsi **Ziba xanım** (Əmir Kazım mirzə Qacar qızı) ilə ailə qurmuşdur. Onların iki qızı olub – **Fatma xanım** (1912–1987) Gürcüstan Sənaye İnstitutunu bitirmiş (1937), silikatlarda texnologiyası üzrə mütəxəssis idi. **İzzət xanım Qayıbova** (1914–1994) Tbilisidə Dəmiryol Mühəndisləri İnstitutunu bitirmiş, uzun müddət Azərbaycanın təchizat naziri olmuş, sonralar Bakıda cihazqayırma zavodunun direktoru işləmişdir.

Gövhər xanım Qayıbova-Usubova (1885–1944) görkəmli maarif və mədəniyyət xadimi kimi qeyd edilir. Tiflis Nüçəba Qızlar İnstitutunu bitirmişdir (1903). Türk dili ilə yanaşı rus, fransız və ərəb və fars dillərini bilirdi. 1905-ci ildən Tiflisdə qız məktəbində pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. Həmkəndlisi, sonralar general rütbəsinə qədər yüksəlmiş **İbrahim ağa Usubovla** ailə qurmuşdur. Onların qızları **Nigar xanım Usubova** Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının prorektoru, professoru idi. 1920-ci ildə Bakıda Qızlar Seminariyasının açılmasında və fəaliyyətində Gövhər xanımın da xidmətləri olmuş, burada dərs demişdir (Mədinə xanım Qiyasbəyli müdir, o isə müavin idi). Onun vətəni və xalqı qarşısında ən böyük xidməti isə M.F.Axundov adına Respublika Kitabxanasının təşkili və kitab fondunun zənginləşdirilməsidir. Bu mühüm işin beşiyi başında Gövhər xanım Usubova dayanmışdı. Onun bu vacib işdə böyük zəhməti olmuş, 1928-ci ildən ömrünün sonuna qədər burada Şərq şöbəsində baş bibliograf işləmişdir.

Müfti Hüseyn əfəndinin qardaşı **Molla Mustafa Qayıbov** (1818–?) Salahlının mötəbər ruhanilərindən olmuş, 1860-cı ildən Qazaxlı prixodunun ruhani mollası təyin edilmişdi. Onun oğullarından **Süleyman ağa Qayıbov** (1865–1932) Qori Seminariyasının məzunu (1887), görkəmli pedaqoq kimi məlumdur. Ağdaşda və Qazax qəzasında, 1918-ci ildən isə Qazax Seminariyasında müəllim işləmişdir. Maarifin inkişafında xidmətləri var. Oğlu **İlyas Qayıbov** (1892–1940) Xarkov Universiteti biologiya

fakültəsinin məzunu olmuş və bu ali məktəbdə namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş və tədrislə məşğul olmuşdur. Xarkov Universitetinin professoru idi. Qızı **Leyla Qayıbova** aktrisa idi, Moskva və Bakı teatrlarında çalışmış, bir sıra yadda qalan rollar oynamışdı.

Maarifpərvər bir insan olan **Həmid Molla Mustafa oğlu Qayıbovun** (?–1913) oğulları **Bilal** və **Zülfüqar Qayıbovlar**, onlardan törəyənlər ziyalı şəxsiyyətlər olublar.

Bioloq-alim, mənsub olduğu nəslin şəcərəsini tərtib etmiş **Zülfüqar Qayıbov** (1910–1981) botanika sahəsində əsərlərin müəllifidir.

Molla Yusifin oğullarından **Molla Həsən** 1874-cü ildən Salahlının Qazaxlı pıxodu üzrə ruhani mollası idi. Oğlu praporşik **İsmayıl ağa Qayıbov** 1880-ci illərdə bir müddət Salahlı polis sahəsinin rəisi işləmişdir. Pristav İsmayıl ağanın oğlu **Əli bəy Qayıbov** (1892–1960) da Xarkov Universitetinin məzunu, Azərbaycanın əməkdar həkimi idi, Bakıda 4 saylı xəstəxanada cərrah işləyirdi, ömrünün sonlarında Naxçıvan Muxtar Respublikasının baş cərrahı olmuşdu. Molla Həsənin oğlu **Əhməd ağa Qayıbov** da Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir (1890). 1891-ci ilin yanvarından Tiflis Sünni Ruhani Mədrəsəsində rus dili müəllimi işləyirdi.

Yenə bu nəsilədən **Alı əfəndi Qayıboğlu** (1815-ci il doğumlu) zəmanəsinin mötəbər Salahlı ruhanilərindən olmuşdur. 1853-cü ildə Qazax qazisi Məhəmməd əfəndi Müftizadə tərəfindən Salahlının ruhani mollalarından biri təyin edilmişdir. Müəllim Zülfüqar Qayıbovun tərtiblədiyi şəcərədə onun kimə bağlandığı bilinmir, amma Məhəmməd ağa adında bir oğlu və Zəhra adında qızı qeyd olunur. Bir sənəddə Alı əfəndi Qayıboğlunun Məhəmməd ağanın oğlu kimi göstərildiyinə rast gəldik (yəni, şəcərənin bu yerinə bir aydınlıq gəlmiş oldu). Alı əfəndinin oğlu Məhəmməd ağa cavankən vəfat etdikdən sonra onun adını bacısı öz oğluna qoymuşdur. Zəhra xanımın üç oğlu qalıb: **Əhməd, Məhəmməd, Allahverdi**.

Poruçik **Məhəmməd ağa Alı əfəndi oğlu Qayıbov** (1843–1875) İmperator II Aleksandrın şəxsi mühafizə leyb-qvardiyası 4-cü dəstəsinin komandiri olmuşdur. 5 dekabr 1875-ci ildə Peterburqda cavan yaşında vəfat etmiş, orada da torpağa tapşırılmışdır. Poruçik Məhəmməd ağa Qayıbovun kədərli həyat tarixçəsi barədə müfti Hüseyn əfəndi Qayıbov öz «Məcmuə»sində məlumat vermişdir.

Qayıboğullarından müdərris **İbrahim əfəndi Molla Vəli oğlu XIX** yüzilin birinci yarısında Salahlıda məscid yanındakı məktəbdə müdərrişlik etmişdir. Dövrünün mütərəqqi fikirli ziyahlarından olmuş, bütün Qazax-Borçalıda nüfuzlu müdərriş kimi tanınmışdır. Hicri 1275-ci (milady 1859) ildə Salahlıda vəfat etmişdir. Məzarı Sudağılandadır. İbrahim əfəndinin dörd oğlu, dörd qızı olmuşdur: **Molla Məmmədzərif, Molla Xəlil** (1823-cü

İlyas Qayıbov
(1892–1940)

hörmətli ilahiyyatçı pedaqoqlarından olmuşdur. İbrahim əfəndi 1918-20-ci illərdə Qazax Seminariyasında şəriət dərsi demişdir. Yeni təsis edilmiş bu məktəbə şagird cəlb edilməsində məktəbin müdiri Firidun bəy Köçərliyə yaxından köməklik göstərənlərdən biri olduğu barədə xatirələr vardır. Sovet vaxtı pedaqoji fəaliyyətini davam etdirmişdir. Qazaxda ikiillik Müəllimlər İnstitutunda fars dilini tədris etmişdir. Sovet hökumətinin din sahəsində siyasəti yumşaldığı vaxtlar onun ərəb və fars dillərini, şəriəti bildiyini əsas götürməklə, şeyxülislam vəzifəsini tutmasını təklif ediblər. Lakin sünni olması səbəbincə bu vəzifədən imtina etmişdir (məzhəbini dəyişdirmək istəməyib). Bu maraqlı insanın məzarı Qazax şəhər qəbristanlığındadır. **Abdulla ağa İsmayıl ağa oğlu Qayıbov** Qori Seminariyasının məzunudur (1902), 1908-ci ilin sentyabrında Quba I sinifli məktəbinə müəllim göndərilmişdir. Sovetləşmədən sonra Zaqatalada milis rəisi vəzifəsində idi. Əbdürrəhman Fətəlibəyli-Düdənginskinin bacısı Səkinə xanım ilə evlənib. Onların övladlarının hamısı təhsillidir. Nəvəsi **Vasif Abid oğlu Qayıbov** Rusiyanın tanınmış tarixçi alimi, arxeoloqdur. Elmlər doktoru, Rusiya Elmlər Akademiyasının əməkdaşdır. Nüfuzlu arxeoloq alim kimi beynəlxalq miqyasda tanınır.

il doğumlu), **Abdulla** (1829-cu il doğumlu), **Molla İsmayıl** (1832-ci il doğumlu), **Fatma** (praporşik Nəsim ağa Qayıbovun arvadı – Əbdülkərim ağa Qayıbovun anası), **Zəhra** (Əfəndiyeva), **Ayişə** (Vəkilova), **Xeyrənnisa** (Əfəndiyeva).

Onlardan **Abdulla əfəndi** 1859-cu ildə Müfti Məhəmməd əfəndi tərəfindən Salahlı əfəndi mollası təyin edilmişdir.

Molla İsmayıl da Salahlının ruhani mollalarından olmuşdur. Bu vəzifəyə 1862-ci ildə Qafqaz müftisi Məhəmməd əfəndi Müftizadə tərəfindən təyin edilmişdir. Övladları: **İbrahim əfəndi**, **Badiyəlcəmal xanım**, **Abdulla ağa**. Badiyəlcəmal xanım Paşayevanın üç oğlu qalıb: Hacıməmməd ağa, Paşa ağa və Nadir ağa.

İbrahim əfəndi Qayıbov (1876–1954) Tiflis Sünni Ruhani mədrəsəsini bitirmiş, zəmanəsinin

Müdərris İbrahim əfəndinin digər bir oğlu **Molla Məmmədzərif** Qazax qəzasının mötəbər ruhanilərindən olub, uzun müddət Salahlıda prixod mollası işləmişdir.

Oğulları **İsmayıl və Əhməd Qayıbovlar** maariflə bağlı olublar. Onlardan **İsmayıl ağa Qayıbov** (1886–1967) Qori Seminariyasının məzunudur (1907). Şimali Qafqazda və Nuxa qəzasında, Bərdədə və Bakıda müəllimlik etmişdir. 1918-ci ildən sonra Gəncədə yaşamış və maarif sahəsində çalışmışdır. 1931-ci ildə Gəncə Kənd Təsərrüfatı İnstitutuna dillər kafedrasının müdiri dəvət edilən İsmayıl Qayıbov ömrünün sonunadək burada işləmişdir. Ömür-gün yoldaşı, əməkdar müəllimə **Füruzə Qayıbova** da şəhərdə tanınmış pedaqoqlardan olub. Onlar övladlarının hamısına yaxşı təhsil vermişlər. Gənc ikən həyatdan gedən konservatoriya təhsilli **Zərif Qayıbovun** (1920–1943) adı musiqi tariximizdə xatırlanır. **Şaqibə Qayıbova (Əhmədova)** (1925) parazitoloq, baytarlıq elmləri doktoru (1965), professorudur (1967). **Nazilə Qayıbova** (Vəliyeva) (1928) Timiryazev adına Moskva Kənd Təsərrüfatı Akademiyasının məzunu (1950), elmlər namizədidir. İsmayıl ağanın oğlu, hüquqşünas alim **Sabir Qayıbov** (1930–2002) Moskva Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinin məzunu idi (1954). Hüquq-mühafizə orqanlarında çalışmış, 1965-ci ildən Bakı Dövlət Universiteti hüquq fakültəsində mühazirələr oxuyurdu. Dövlət xadimi **İsmət Qayıbov** (1942–1991) Azərbaycan Dövlət Universiteti hüquq fakültəsini bitirmişdi (1967). Respublikanın hüquq-mühafizə orqanlarında çalışmışdı. İsmət Qayıbov 1990-cı ilin avqustundan faciəli şəkildə həlak olana qədər Azərbaycan Respublikasının baş prokuroru idi. Xalqına, Vətəninə dərinə bağlı olan bu fədakar insan Azərbaycanın bir sıra dövlət xadimləri ilə bir yerdə 1991-ci il noyabrın 20-də Qarabağın Qarakənd məntəqəsi üzərində müəmmalı vertolyot qəzasında həyatını itirdi.

Əhməd Məmmədzərif oğlu Qayıbov (1906–1975) Moskva Pedaqoji İnstitutunun məzunu (1934), əməkdar müəllim (1960) idi.

Qayıbovlar öz göstəricilərinə, onların arasından çıxan istedadlı ziyalılar və dövlət məmurları ilə Azərbaycan tarixində öz yeri olan məşhur fəmilialarla bir sırada dayana bilirlər. Sovetləşmədən əvvəl onlardan **Qayıboğlu Qurban** adlı bir şəxs 1906-cı ildə ailəliklə Türkiyənin Amasiya şəhərinə mühacirət etmişdir. Sovetləşmədən sonra da onlardan bəzi ailələr Türkiyəyə mühacirət etməyə üstünlük vermişlər. Nəslin ağsaqqallarından rəhmətlik Sabir Qayıbovun bu sətirlərin müəllifinə söylədiyinə görə, hazırda Türkiyənin Qars ilçəsinə bağlı Çamurlu köyündə bu soyaddan bir neçə ailənin yaşayır (bu faktla maraqlandıq, onlar 60-cı illərdə oradan deyəsən İstanbula köçüblər). Bu faktı Zülfüqar Qayıbov tərtib etdiyi nəsil şəcərəsində də qeyd etmiş, lakin onların bu fəmiliyaya bağlı olduqlarını

göstərsə də, konkret olaraq məhz kimə və nə şəkildə bağlandıqlarını müəyyənləşdirə bilməmişdir.

Sovetləşmədən sonra Qayıbovların əksəriyyəti Salahlıdan Qazax şəhərinə, Qaraçöp mahalına, Gəncəyə və Bakıya köçmüşlər. Hazırda xarici ölkələrdə yaşayanları da az deyildir. Qayıbov soyadlı bir neçə ailə isə Yuxarı Salahlıda yaşayır və özlərini bu soya aid edirlər. Onların bu soya aid olduqlarını yaşlı kişilər də təsdiq edirdilər.

Əlavə edək ki, Yelizavetpol quberniyasının Şuşa qəzası üzrə ikinci bir Qayıbovlar əsilzadə soyu da qeydə alınmışdı, onların mühitindən də bir sıra hərbcilər və ziyalı şəxslər çıxmışdı, lakin onların Qazax qəzasında yaşayan Qayıboğulları ilə kök bağlılığının olub-olmadığı hələlik müəyyən edilməyib.

AZƏRBAYCAN QƏBİRİSTANLARI

İ.B.Umudlu

QAZAX BÖLGƏSİNDƏKİ SƏKKİZ MƏZARLIĞIN QISA İCMALI

Coğrafi-siyasi baxımdan, Güney Qafqazda üç dövlətin sərhədinin kəsişməsində yerləşməklə, çox həssas bir bölgə olan tarixi Qazağın ötən yüzillərə güzgü tutan epiqrafik abidələrinin, özəlliklə nekropolların öyrənilməsinin nə kimi mühüm önəm kəsb etdiyini vurğulamağa ehtiyac yoxdur. Digər tərəfdən, bölgədə bu kimi abidələr həddən artıq çoxdur və onlardan bir qismi tərəfimizdən müəyyən dərəcədə öyrənilmişdir.

Qeyd edək ki, Qazax qəzasına bağlı bir silsilə əsilzadə soyların şəcərəsini tərtib etmək, onların nəsil tarixlərini işləmək istərkən XIX yüzildə rus məmurlarının vaxtaşırı apardıqları kameral siyahıyaalma kitabları, Tiflis bəy komissiyasının protokolları da, fraqmental materiallar istisna olmaqla, əldə deyildir. Nə qədər qəribə görünsə də, bu qaynaqlar Bakı və Tbilisi arxivlərində aşkarlanmadı. Bu kitabların hələlik əldə edilmədiyi səbəbindən nekropollar, ailə məzarlıqlarındakı epiqrafik mətnlər mühüm mənbə sayıla bilər. Nekropollar bu baxımdan önəmli və dəqiq bilgiler verir.

Qazax kəndlərində gözdən keçirdiyimiz nekropollarda bir sıra tarixi şəxsiyyətlərin məzarlarını, türbələrini, ayrı-ayrı soylara məxsus nəsil məzarlıqlarını aşkarladıq, onların mətnlərini yazıya köçürdük və müəllif tərəfindən indiyədək nəşr edilmiş «Vəkiloğulları» (2003), «Dilbazilər» (2007), «Dağ Kəsəmə» (2009) adlı şəcərəvi mahiyyətli bioqrafik-tarixi araşdırmalarda, Vəkilovlar, Dilbazilər, Muradovlar və Qiyasbəyovlar əsilzadə soylarının bir neçə yüz illik şəcərə cədvəllərinin tərtibində istifadə edildi. Bu məqalədə isə müəyyən fasilələrlə gözdən keçirdiyimiz Qazax nekropollarına ümumi baxışımızı təqdim etmək istərdik.

Yuxarı Salahlıda üç qəbiristanlıq

Orta çağlarda Salahlı elinin məkan tutduğu Salahlı çökəyində yerləşən bu kəndin ətrafında hər biri böyük sahəni tutan beş böyük nekropol mövcuddur. Bundan əlavə, tərəfimizdən Salahlı təpələrinin üstündə hələ öyrənilməmiş küp qəbirlər nekropolu da – Orta və Şəmmətli qəbiristanlıqlarına yaxın yerdə – aşkarlanmışdır. Eyni zamanda qədim Salahlının Kür boyunca aşağı obaları olan Saatlı və Qazaxlının da öz səmtlərində üç tarixi qəbiristanlığı var. Hazırda Aşağı Salahlı (keçmiş Saatlı və Qazaxlının əsasında 20-ci illərdə Salahlı təpələrinin üstündə yeni məkanda bina olub) və Orta Salahlının son 80–90 ilə aid öz yeni

Sudağlan qəbiristanlığı

qəbiristanlıqları mövcuddur. Maraq doğuran isə köhnə nekropollardır. Onlar 2000–2002-ci illərdə tərəfimdən diqqətlə gözdən keçirilmiş və epigrafik mətnlər yazıya alınmışdır.

Bunlardan birincisi XVII–XVIII yüzillərə aiddir. XIX yüzilin əvvəllərinə aid məzarüstü abidələr də qalır. Burada balbal tipli bir məzarüstü abidəyə rast gəlini. Məzar daşları ayaqüstə qalan az saylı epigrafik abidələr Vəkilov (Kosalı) ağalarının əcdadlarına aiddir. Bunlardan üç yanaşı məzarüstü abidə onların sahiblərinin tarixi şəxsiyyət olmalarından dolayı maraq doğurur. Birincisi Salahlı elinin başçısı «**Vəkil Məmmədşərif ağa bin Molla Əhməd ağa Salahlı**»nın məzarıdır. Onun adına «Tiflis əyalətinin müfəssəl dəftəri»ndə (1725–1728), II İraklinin fərmanlarında rast gəlirik. 1749–1768-ci illərdə II İrakli xanın fərmanı ilə Salahlı elinin vəkili olmuşdur. Məzar daşında 1189/1775-ci ildə vəfat etdiyi göstərilir. Onun oğlu «**Vəkil Pənah ağa bin Məmmədşərif ağa Salahlı**» yanaşı dəfn olunub. 1217/1802-ci ildə vəfat edib. Maraqlıdır ki, vəkil Pənah ağanın şəxsi möhürünün mətni (bu möhür bizimgünlərdək qorunub saxlanıb) məzar daşına da həkk olunub:

*Qərq-dəryayi günahəm,
Ya xuda, sənsən pənah.*

Pənah ağanın təyinatları və fəaliyyətinə dair II İraklinin, hakimiyyətdə onu əvəz etmiş XII Georgi Davudun hökmləri, rusdilli

mənbələrdə qeydlər vardır. Pənah ağa (mənbələrdə Pənah bəyin soyadı həm də Kosalu, Kosaoğlu kimi dəgöstərilir) 1768–1774-cü illərdə Salahlı elinin başçısı (vəkili) idi, 1774-cü ildə Qazax mahalının vəkili təyin edilib, arada onu bu vəzifədə vəkil Əhməd ağa Şıxıoğlu (Əhməd sultan Qazaği) əvəz edib. 1785-ci ildə Pənah bəy yenidən bu vəzifəyə təyin edilib. 1798-ci ildə isə Gürcüstanın qafiləsəlarlıq və karvanbaşılıq vəzifəsi ona həvalə edilir. Yerinə isə oğlu Alı ağa Kosalu təyinat alır.

Üçüncü məzar Pənah ağanın oğlu, rus ilhaqından sonra Qazax vəkili olmuş mayor Alı ağa Kosaluya məxsusdur. Yazı belədir: «**Alı ağa vəkili-Qazaq ibn Pənah ağa vəkili-Qazaq**». 1246/1831-ci ildə vəfat etdiyi göstərilir. Alı ağa Kosalu Qazax mahalının vəkili (başçısı) təyin edilməzdən əvvəl mahalda məskun olan Butayerli-Qaraqoyunlu tayfasına başçı idi. Mayor Alı ağa 1804-cü ildən başlanmış Rus-İran müharibələri zamanı Qazax mahalının vəkili idi, onun rus komandanları, o cümlədən knyaz Sisianovla yazışmaları məlumdur. Onun şəxsi möhüründəki farsca: *Ruze-təng ayəd, ianət əz xuda xahəd Əli (Çətin gün gələndə bağlışlanmanı Tanrıdan dilər Alı)* sözləri onun məzar daşına da həkk edilmişdir.

Hər üç məzarın başdaşının yuxarısında medalyon və içərisində türkcə «Ruhu üçün fatihə» sözlərini oxuyuruq.

Bu qəbristanlıq düzənlikdə yerləşdiyi və əkinlər suvarılarkən buraya su düşdüyü üçün sonrakı qəbristanlıqlar təpəliklərdə salınmışdır. Şosse yolun o biri tərəfindəki **başqa bir nekropol** XVIII–XIX yüzillərə aiddir. Ütəlgə dağının güneyində yerləşən bu nekropolda **Gülməmmədli ağalarının** əcdadları da ayrıca bir səmtdə dəfn olunmuşlar.

Yuxarı Salahlı ətrafında üçüncü nekropol, yazılı qaynaqlarda adıçəkilən **Sudağılan qəbristanlığıdır**. Bura geniş bir ərazini əhatə edir. Məzarüstü abidələr XIX yüzildən başlamış 1920-ci illərə qədərki zamana aiddir. Sonrakı dövərdə bir-iki hal istisna olmaqla, burada dəfn icra olmayıb. Elin dəfn işləri kəndə bitişik və Salahlı təpələrinin ətəyində yerləşən İncəyolu qəbristanlığına salınmışdır.

Sudağılanda Vəkilovların ailəvi hərəmlərdə dəfn olunduqlarını, Qayıbzadələrdən, Alınaqovlardan müəyyən şəxslərin, o cümlədən XIX yüzildə kənd koxaları (kənd starşinaları) olmuş bəzi şəxslərin məzarları vardır. Məzarüstü abidələr əksərən qırmızı Avey daşındandır. Vəkilov ağaları sırasında el şairi, Kühənsal təxəllüslü **Mehdixan ağa Yusif ağa oğlu Vəkilovun** (Səməd Vurğunun ana babası) məzarı (1886-cı ildə vəfat edib), el şairi Şəmsi bəy Şəhlanın (kapitan Mansur ağa Vəkilovun oğludur) məzarüstü abidəsi də ayaqüstədir (1913-cü ildə vəfat edib).

XIX yüzilin birinci yarısında Salahlıda məscid yanındakı məktəbdə müdərrişlik etmiş, dövrünün mütərəqqi fikirli ziyalılarından **İbrahim əfəndi Molla Vəli oğlu Qayıbzadənin** məzarüstü abidəsi yonma daşın iriliyi ilə

diqqəti çəkir. Bu böyük müdərri hicri 1275-ci (miladi 1859) ildə vəfat etmişdir. Baş daşına farsca bu şeir parçası həkk olunmuşdur:

*İlahi, rəhmətət dəryayi-ümman əst
Əz in yek qətrə dəh ma ra təmam əst.
Hər ke ayəd qəbre-ma, ümid midarəm azan
Əz bərai ruhəm yek fatihə xand rəvan
(İlahi, rəhmətin ümman dəryasıdır
Ondan bir qətrə mənə versən bəsimdir.
Hər kim məzarım üstə gəlsə, umudvaram həvəslə
Oxuyar bir «Fatihə» mənim ruhuma)*

Ədəbiyyat tariximizdə adı keçən demokrat şair **Abbas ağa Nazir Qayıbzadənin** (Qazi Mirzə Nəbi əfəndinin oğludur) və zövcəsi Səltənət xanımın məzarları yanaşdır. Abbas ağa 1849-cu il doğulmuşdur, baş daşında 1919-cu il dekabrın 31-də vəfat etdiyi qeyd olunur. Səltənət xanım 1920-ci ildə vəfat edib.

Babadərviş

Tipik Qazax ənənəsi ilə işlənmiş məzarüstü abidələr, hərəmlər və XIX yüzilə aid üç türbənin ayaq üstə qaldığı nekropollardan biri Xanlıqlar kəndi yaxınlığında Ağstafa çayının o üzündə yerləşir. Buranı 2007-ci ildə başdan-başa gözdən keçirmiş və qeydlər aparmışam və bu qeydlər müəllifin «**Dilbazilər**» kitabında (2007) yer-yer istifadə edilmişdir. Bura Xanlıqlar camaatının keçmiş yüzillərdə məskunlaşdığı ərazi – Coğaz(an) və Ağstafa çaylarının arasındadır. Babadərviş məqbərəsinə görə Babadərviş adlanan və keçən yüzilin 50-ci illərindən arxeoloji baxımdan böyük önəm kəsb edən məkan və burada aşkarlanan tapıntılar barədə söz deməmək olmaz. Arxeoloqlardan prof. İ.H.Nərimanov və Q.S.İsmayılovun burada 1958–1966-cı illərdə apardıqları arxeoloji qazıntılar eramızdan öncə 3-cü minilliyə aid zəngin tapıntılarla nəticələnmişdi. Burada alt təbəqə Şomulütəpə mədəniyyətinə, orta təbəqə Kür-Araz mədəniyyətinə, üst təbəqə isə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid edilir.

Elə həmin bu çay sahilindəki yüksəklik yerdə Xanlıqların ilk qəbristanlıqlarından biri salınıb və buraya el arasında yerin adı ilə Babadərviş qəbristanlığı deyilir. Dilbazilər (Dilbazovlar) bəylik soyunun nəsil qəbristanlığı bütünlüklə buradadır. Burada eyni zamanda XVIII–XIX yüzillərin birinci yarısında kəndin nəsillicə ruhaniləri olmuş Çələbilərin də məzarlığı yerləşir.

Çoxşaxəli bir nəsil olan Dilbazilərin məzarlıqları yaxın qohumluq prinsipi ilə qruplar halındadır. İncə işləməli məzar daşları ilə yanaşı, sadə görünüşlü başdaşları da var. Məzar daşı olmayan, ətrafı iri çay daşından kobudtəhər hörülmüş alçaq hasarlar da gözə dəyir.

Şair Mustafa ağa Nasir Qiyasbəyovun türbəsi

Burada bir-birinə yaxın məsafədə və qırmızı kərpicdən səliqə ilə hörülmüş üç türbə aralıdan diqqəti çəkir. Hiss olunur ki, bu türbələr bir yerlikdir. Lakin bu türbələrin heç birində yazı aşkarlanmadı və kimlərə aidliyi sual altında qaldı. İş burasındadır ki, 1980-ci illərin əvvəllərində rayon bərpa idarəsi bu üç türbədə «bərpa» işləri aparıb – türbənin iç döşəməsi betonlanmış, məzar daşı (ehtimal ki varmış) betonun altında qalıb...

Bizə görə bu türbələrdən biri nəslin şöhrətli əcdadı Molla Alı ağa Dilbaz, ikincisi yenə bu nəsilin şöhrətli isimlərindən Allahyar ağa Dilbazov (Firidun bəy Köçərli onu «dəyanətqirdar və səxavətşüar bir bəy» deyə xarakterizə edib), üçüncüsü isə milli ədəbiyyatımızda siyasi lirikanın dəyərli örnəklərini yaradan Əbdürrəhman ağa Şair Dilbazogluya aiddir. Bu türbənin ətrafında onların ailə fərdlərinin dəfn edildiyi fikrimizi qüvvətləndirən dəlidir.

Babadərvişdə iki şairin və təriqət başçısının məzarüstü abidələri barədə ayrıca söz açmaq istərdik. Firidun bəy Köçərliyə öz məşhur «Azərbaycan ədəbiyyatı» əsərində haqqında ehtiramla bəhs etdiyi **Hacırahim ağa Vəhidinin** məzarı Xanlıqlarda Babadərviş qəbristanlığında doğmalarının yanındadır. Şairin baş daşına yazılmışdır: *Həza mərqəd əl-mərhum əl-məğfir əl-ləqəb əl-Vəhidi Hacırahim ağa bin Allahyar ağa*

Dilbazzadə gəfuruallah. Sənə 1291. Baş daşına şeirlə tarixi-vəfat da həkk edilmişdir. Vəfat tarixi 1874-cü ilə müvafiqdir.

«Divani-fəhəhət» müəllifi Camal ağa Giryən Dilbazi 1893-cü ilə Türkiyə səfərindən Qazağa nəqşbəndilərin dördüncü xəlifəsi sayılan (bilavasitə təriqətin başçısı Mirhəməzə Nigarinin özündən xəlifəlik almış dördüncü şəxs) Hüseyn Xülusi əfəndi ilə birlikdə qayıdır, yayda birlikdə yaylaqda olur, iki ay vaxtlarını yazı-pozu ilə keçirirlər və Arana enəndə Xülusi əfəndi qara qızdırmaya tutularaq vəfat edir. Camal ağa onu böyük hörmətlə Xanlıqlar qəbristanlığında dəfn etdiyini, Aveyin Qurumsulu daşından baş daşı qoydurduğunu, məzarın ətrafına həsar çəkdiyini, adətə uyğun olaraq ehsanlar verdiyini əlyazma kitabında təfsilatı ilə yazır.

Hüseyn Yasər Xülusi əl-İstanbulinin də məzarını Babadərviş qəbristanlığında Dilbazilərin məzarlıq səmtindəaşkarladıq. Camal ağanın inşa etdirdiyi hasar iki hissədən ibarətdir. Elə hörülüb ki, üstü qaldırılıb, tağvari örtülə bilərmiş. Lakin bu iş yarımçıq qalıb. Bu hasarın bir hissəsində Hüseyn Xülusi əfəndi dəfn edilib, o biri hissədə Camal ağa (siyasi sürgündən döndükdən sonra Qazaxda yoxsuluq içərisində vəfat edib), lakin Camal ağanın məzarına baş daşı qoyulmayıb. Bu yeri ziyarət edərkən bizi təəccübləndirən həmin hasarın səliqə ilə yonulmuş daşlarının məzarın ətrafında pərakəndə şəkildə tökülüb almış olması oldu. Kənd ağsaqqalları danışdılar ki, 60–70-ci illərdə qonşu Ürkəmzlikəndindən bir sarsaq adam bu «güzgünlük» daşları söküüb aparmış və evinə hördürmüşdür. Lakin az sonra gənc oğlu həyatını itirmiş, camışının iki qıçı sınımış və evi çat vermişdir. O kəndin məlumatlı kişiləri ona xəbərdarlıq ediblər ki, sən bir evliyanın məzar hasarını sökərək böyük günah işlətmisən, bu əməlinə görə sənənin başına Tanrıdan hələ çox bələlər gələcək. Həmin adam qorxaraq daşların bir qismini gətirib əvvəlki yerinə tökmüşdür...

Hüseyn Xülusi əfəndinin keyfiyyətli və iri qırmızı baş daşı bütün möhkəmliyi ilə ayaq üstədir. Baş daşına bu sözlər həkk edilmişdir:

La-ilahə illəllah, Məhəmməd ər-rəsulillah.

Sahibi-seyf-ül-ədalət,

Mətləi şəm-ül-qüdrət,

Rəayəti-sur-ən-nəhayət,

Mövlana sultan-əs-səlatin,

Qaim əl-həqq

əs-Seyyid Yasəri Hüseyn

Xülusi əl-İstanbuli

qəddəsə əs-sirrə əl-qərib.

Sənə 1311.

Tarix miladi 1893-cü ilə uyğundur.

Bu nekropolda yazıya aldığımız geniş epiqrafik məlumatlar Dilbazilərin şəcərəsinin tərtibində kömək etdi.

Dağ Kəsəmən qəbristanlığı

Dağ Kəsəməndə müasir və köhnə hissəsi kəndin bir səmtində və geniş bir sahədə yerləşir. Ətrafı hasara alınıb və səliqə-sahmanlıdır. Qazağın bu kənddə bağlı bəylik/ağalığ soylarından **Muradovların** (Muradoğulları) və **Qiyasbəlilərin** (Qiyasbəyovların) bu kənddə yaşamış təmsilçilərinin məzarlıqları yanaşı səmtə yerləşir. Bu nekropol və kənd məscidi tərəfimizdən kəndin əfəndi mollasının müşayiəti ilə 2008-ci ildə gözdən keçirilmiş, epiqrafik mətnlər qeydə alınmışdır.

Muradov ağalarının baş daşlarından ayaqüstə olanlarla yanaşı yıxılanlar da var. Bu məzarların sırasında dahi rus rəssamı V.V.Vereşagin qolunda qızıqlıq tutmuş halda rəsmi çəkdiyi qusar **İbrahim ağa Muradovun** məzarı aşkarlanmadı. Dağ Kəsəmən məscidini inşa etdirmiş podpolkovnik Eyyub ağa Muradovun da məzarı aşkarlanmadı. Bir versiyaya görə, onun məzarı məscidin həyatindəki türbədədir. Lakin türbə yazısız olduğu üçün bunu dəqiqləşdirmək mümkün olmadı. Bu məzarların sırasında podpolkovnik **İsgəndər ağa Muradovun** (1284/1866-cı ildə vəfat edib), mərhum yazıçı Fərman Eyvazlının məşhur «Qaçaq Kərəm» romanında epizodik obrazı yaradılmış **Qurban ağanın** məzarları (1888-ci il iyulun 27-də yaylaqda qaçaqlar tərəfindən qətlə yetirilib) aşkarlandı.

Qiyasbəylilərdən Dağ Kəsəməndə yaşamış olanların məzarları arasında bizim üçün maraqlı kəşf – Fəridun bəy Köçərlinin haqqında ehtiramla bəhs etdiyi şair **Mustafa ağa Nasir Qiyasbəyovun** (1824–1873) dairəvi türbəsi idi.

Rus ordusunda hərbi xidmətdən kapitan rütbəsində istefaya çıxan, bir neçə Avropa dilini bilən, zəngin ədəbi irsi olmuş Mustafa ağanın məzar daşına öz kəlamından bu beyt həkk olunmuşdur:

Olur qəbrim görən gündə xütu xatiri-arif –

Ki, Nasir əslinə rücat edib, axır qübar oldu...

Maraqlıdır ki, 1910-cu ildə Qafqazda görkəmli şəxsiyyətlərin məzar daşlarının, üstlərində həkk olunan yazıların qeydə alınması və tərcümə olunması işi yerinə yetirilərkən Dağ Kəsəməndə Mustafa ağa Nasirin də məzar daşı bu sıraya aid edilmiş və burada onun hərbi rütbəsi polkovnik kimi göstərilmişdir.

Mustafa ağa Nasirin zərif işləməli başdaşı türbənin iç divarına hörülmüşdür. Mustafa ağa ilə yanaşı arvadı Zeynəb xanım dəfn edilmişdir (vəfatı – 1296/1878). Zeynəb İsgəndər ağa qızının baş daşı qırılmış vəziyyətdədir. Türbənin iç suvağı da ovulub tökülüb və tikili pərişan vəziyyətdədir. Öndən bayır divara hörülmüş yazılı daş da bərpa edilməlidir. Ümumiyyətlə hesab edirik ki, bu türbə hərbi və ədəbi şəxsiyyətə aid

**İkinci Şıxlı qəbiristanlığı. Şair Mustafa ağa Arifin zövcaçı
Aişə xanımın dairəvi türbəsi**

olduğundan və tarixi önəm kəsb etdiyindən Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən qeydiyyatata alınmalı və onda təmir-bərpa işi aparılmalı və mühafizəyə götürülməlidir.

Cözügedən türbənin arxasında pristav **Şəhriyar bəyin** (1873–1916) və qardaşı **Kərim ağa Əsgər ağa oğlu Qiyasbəyovun** (1335/1917-ci ildə vəfat edib) məzar daşları var, yaxınlıqda digər Qiyasbəyovların hasarlı məzarları sıralanır. Qori Seminariyasının məzunu (1890), Qazax qəzasında pristav işləmiş Şəhriyar bəy Azərbaycanda qadın təhsilinin beşiyi başında duranlardan Mədinə xanım Qiyasbəylinin ömür-gün yoldaşı, məşhur mühəndis Əziz Qiyasbəylinin atasıdır.

Lakin biz burada İsgəndər ağa Şair Qiyasbəyov, Şahnigar xanım Rəncur Qiyasbəyova kimi milli ədəbiyyatımızda adları çəkilən tanınmış isimlərin məzarlarını aşkar edə bilmədik.

Qazaxlı qəbiristanlığı (Aşağı Salahlı)

Burada Salahlı təpələrinin yamacında, Aşağı Salahlıdan çıxıb Kürə enən yolun sağında 150–200 metrlik məsafədə köhnə Salahlı prixdolarından Qazaxlının (məşhur generallar Əli ağa və Cavad bəy Şıxlinskilərin göz açdıqları oba) bir-birindən aralı iki qəbiristanlığı yerləşir. Biz onlardan birini bu ilin mayında ötəri olaraq gözdən keçirdik. Burada yonma qırmızı və boz

Avey daşından səliqə ilə hörülmüş, ovalşəkili tağlı qapı qoyulmuş iki hərəm vardır. Hasarın çölündə də şeirlə kitabələr həkk edilmişdir. Bunlardan biri – köhnə Salahlının hökumət starşinası olmuş **Alıqazax bəy Məmməd ağa oğlu Şıxlınskinin** ailə məzarlığıdır (1307/1891-ci ildə vəfat edib). Alıqazax bəy sovetləşmədən əvvəl Qazax qəza rəisi olmuş, sovetləşmədən sonra İrana mühacirət etmiş məşhur Cahangir bəy Şıxlınskinin atasıdır.

Digər eyniölçülü hərəm isə bu nəslin təmsilçilərindən **Abdulla ağa Osman ağa oğlu Şıxlınskinin** (1308/1892-ci ildə vəfat edib) ailə məzarlığıdır. Onun gənc ikən vəfat etmiş oğlu Osman ağanın da məzarı hərəmin içərisindədir. Hər ikisinin vəfat tarixi türçə şeirlə əbcəd hesabında həkk olunmuşdur. Osman ağanın məzarüstü abidəsinin aşağı hissəsi ovulduğundan yazını sonadək oxumaq mümkün olmadı. Abdulla ağa bu nəsilədən məşhur kişilərdən olmuş Mamay bəy Şıxlınskinin atası, akademik Ənvər Şıxlinski və professor Abdulla ağa Şıxlınskinin isə doğma babasıdır.

Birinci Şıxlı qəbiristanlığı (Gəmiqaya)

Birinci Şıxlı kəndində Gəmiqaya səmtdəki qədim və müasir qəbiristanlıq bir sahədədir və böyük bir ərazini tutur. Burada bir sıra ruhani şəxslərin türbələri, hasara alınmış ailə məzarlıqları, hətta məzarüstü abidə olaraq qoç heykəli vardır. Qəbiristanlığın lap ətəyində böyük klassik şairimiz **Molla Vəli Vidadinin** ailə məzarlığı yerləşir. Onun ön səmtindəki hasarın içərisində əfəndi dini rütbəli ruhani şəxslərin məzarları var. Biz buranı ötəri olaraq bu ilin mayında gözdən keçirdik.

Molla Vəli Vidadi 1223/1808-ci ildə vəfat etmişdir.

Məzar daşına həkk olunmuş yazı:

Haza mərqəd əl-mərhum əl-məğfur Molla Vəli əl-məşhur ba-l-Vidadi bin Məhəmməd ǧafurullah-təali. 1223.

Kim Vidadi xəstənin qəbrin görüb etsə dua,

Edə həq rəhmət, şəfi ola Məhəmməd Mustafa.

Burada şairin ailə fərdlərindən yalnız oğlu **Əhməd** və qızı **Cavahirin** məzar daşları ayaqüstədir. «**Əhməd bin Molla Vəli Vidadi**» 1210/1795-ci ildə dünyadan getmişdir. Nəsildə belə bir rəvayət var ki, dağlı quldur dəstələrinin Qarayazı səmtdən Qazax hüduclarına basqınlarının birində Əhməd Qarayazıdan əsir götürülür. Dağlılar sonra onun məşhur şair Molla Vəli Vidadinin oğlu olduğunu bilib sərbəst buraxırlar.

Ədəbi mənbələrdə şairin böyük oğlu Məhəmməd ağa və kiçik oğlu deyə sonralar müfti olmuş Osman əfəndinin, gənc ikən həyatdan getmiş oğlu Eyyub ağanın adı göstərilir. Lakin onların məzar daşları burada gözə dəymir.

Qız övladlarına gəldikdə, şairin altı qızının doğulduğu, onlardan dördünün uşaqkən tələf olduğu nəsil rəvayətlərində söylənir. Şairin

məzarının yanında yalnız qızı Cavahirin də başdaşı var: «Cavahir binti Molla Vəli Vidadi» atası ilə eyni ildə (1808) dünyadan getmişdir. Onun həyatı barədə bilgi yoxdur.

İkinci Şıxlı qəbiristanlığı

Şıxlinskilər bəylik soyunun böyük nəsil qəbiristanlığının birinin məhz burada yerləşdiyini müəyyən edə bildik və bu ilin mayında bu yeri ötəri olaraq gözdən keçirdik. Bizim təxminimizə görə, nəslin bəzi təmsilçiləri onların mülkü olan Məliklidə (Kəmərliyə bitişik kənd olub, hazırda belə bir kənd yoxdur, bura Kəmərlı kəndinin ərazisisidir) dəfn edilmişdir.

İkinci Şıxlı kəndində bu qədim «Ağalıq qəbiristanlığında» Ayişə xanımın türbəsini gözdən keçiririk. Ayişə xanım bəlli olur ki, ədəbiyyat tariximizdə adı keçən, sürgündən yazdığı məşhur «Ağlaram» mənzuməsinə Firidun bəy Köçərlinin yüksək qiymət verdiyi şair Mustafağa ağa Arif Şıxlınskinin zövçəsidir. Nəsil rəvayətində belə söylənir ki, yonma boz Avey daşından olan bu türbəni onun məzarı üstündə anasını çox sevən oğlu ucaltırmışdır. Kitabəni oxuyuruq:

*Aişə xanım binti qüfranpənah Pənah ağayı vəkil
zövceyi-Mustafağa vələdi-Əhməd ağayı vəkil. Sənə 1258.*

Müəyyən edirik ki, Ayişə xanım Qazax mahalının vəkili olmuş qonşu Salahlı sakini Pənah ağa Kosalunun qızıdır və 1842-ci ildə – Mustafağa sürgündə olarkən vəfat etmişdir. Mustafağa ağaya isə bu türbədə dəfn olunmağı tale qismət etməyib.

Bundan başqa şair Kazım ağa Salikin oğlu (bəzi şeirləri müfti Hüseyn əfəndi Qayıbzadənin məşhur «Məcmuə»sində yer alır) praporşik Usub ağa Şıxlınskinin məzarını müəyyən edə bildik. Yusif ağa Kazım ağa oğlu Şıxlinski 1286/1869-cu ildə Şıxlıda vəfat etmişdir.

Məzar daşının epiqrafik mətni belədir:

*Həza mərqəd əl-mərhum əl-məğfur Yusif ağa bin Kazım ağa əl-ləqəb
ba-Salik bin Əhməd ağa əl-məşhur Şıxızadə.*

Əlavə olaraq türkcə tarixi-vəfatı bu şəkildə ifadə olunmuşdur:

*Könül, aldanma çox bivəfayə
Gedəcəksən yəqin bir gün fənayə.
Bu misra tarix oldu vəqti-mövtə
Xuda rəhm eyləsün Yusif ağayə.*

Bir sıra tarixi və ədəbi şəxsiyyətlərin (Kazım ağa Salik, Yəhya bəy Qazaği və s.) də məzarlığının burada olduğunu ehtimal edirik və bu geniş yer əlavə ciddi tədqiqat tələb edir.

Qazax kəndlərində tarixi nekropollarda epiqrafik yazıların Azərbaycanın bir sıra digər bölgələrindəki bu tip abidələrdən bir önəmli özəlliyi də ondadır ki, onlarda türkcə şeirlə yazılmış tarixi-vəfatlar daha geniş yer tutur. Onlarda dövrün silahları – düz xəncərlər, əyri qılınclar,

arxaik tapança və tüfənglər, silahlı süvari (yaxud yəhəri boş, sahıbsız at) və s. rəsmlərinə sıx-sıx rast gəlinir. Onlarda stilizə olunmuş aypara, səkkizguşəli, altıguşəli ulduzlar mütləq atributlardır. Bəzən stilizə olunmuş günəş rəsminə də rast gəlinir.

Təbii ki, qeyd etdiyimiz bu məkanlar Qazax bölgəsinin nekropolistik xəritəsini tam əhatə etmir. Bu iş həm Qazax bölgəsinin tarixinin, həm də daş plastikasının öyrənilməsi aspektində planlı şəkildə davam etdirilməli, bölgədə bütün bu tipli məkanlar diqqətlə gözdən keçirilməli, mətnlər yazıya alınmalıdır.

Çox heyf ki, bu tarixi nekropollar lazımi səviyyədə mühafizə olunmur. Əlbəttə, tarixi şəxsiyyətlərin türbələri respublika əhəmiyyətli, nekropolların özü isə yerli əhəmiyyətli abidələr kimi qeydə alınaraq müəyyən bir formada mühafizə olunmalıdır. Bunlar bölgənin daşlaşmış tarixinin epizodlarıdır.

QAX MƏZARLIĞI

Məhəmməd Hacı Abbas oğlunun başdaşı

Qəbulzadələrin tarixini dəqiqləşdirmək üçün onların məzar daşlarını araşdırmaqdan ötrü bu ilin yazında Abdurrahman bəy Qəbulzadənin dəvətiylə onunla birgə Bakıdan Qax şəhərinə yola düşdük. Vaxtımız dar olduğundan burada cəmi bir-cə gün qalmalıydıq, o üzdən də şəhərə çatan kimi birbaşa qəbiristanlığa yollandıq. 2011-ci ilin 9 apreliydi...

Qaxdakı bu məzarlıq çox qədim olsa da onun yaşını dəqiq müəyyənləşdirmək indi mümkün deyil, çünki əski çağlarda islamın istəyinə uyğun olaraq qəbir üstündə dəbdəbəli başdaşları qoymurdular ki, məzarın yeri itsin, ona görə də bu qəbiristanlıqda yaş bir neçə yüzillə ölçülən, üstü yazılı qədim məzar daşı qalmayıb.

Elə ilkin görünüşündən bu məzarlığın üç bölümdən ibarət olduğu aydınlaşır. Aşağı hissə nisbətən köhnə qəbirlərdən, orta hissə yeni qəbirlərdən, yuxarı hissə isə əski qəbirlərdən ibarətdir. Hər hissədəki başdaşlarının və məzarüstü daşların hazırlanma texnologiyası, yazıların biçimi və naxışlama sistemi bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir.

100–150 yaşlı məzarların bulunduğu aşağı hissədəki başdaşlarının, demək olar ki, hamısı sal çay daşlarından hazırlanıb. Onların üzərindəki yazılar ərəb dilindədir. Bir çox başdaşları sınıb və məzarlığın girəcəyinə yaxın yerdə baxımsız halda atılıb. Adi çay daşı üzərində yüksək sənətkarlıqla qazılmış yazılar və naxışlar onları dəyərli sənət əsərinə və tarixi vəsiqəyə çevirsə də, təəssüf ki, bu abidələr gərəksiz bir şeyə çevrilib. Örnək üçün Məhəmməd bəy Hacı Ömər bəy oğlunun başdaşını göstərə bilərəm. Çox mahir bir sənətkarın əlindən çıxmış bu qiymətli əsər hansı yollarsa zorla sındırılıb və məzarından ayrı salınıb. Biz onu torpaqdan, zir-

zibildən birtəhər təmizlədikdə gözəlliyinə heyran olduq. Burada bir neçə belə başdaşı gördük. Təbii ki, onların hamısının üstünü oxuyub qeydə almağa vaxtımız yoxdu.

Ümumən bu məzarlıqdakı əksər əski qəbirlərin üzərində yalnız başdaşı var. Heç yerdə üstü yazılı sinə daşına, yaxud sənduqəyə rast gəlmədik, çünki əskidən bəri bu yerlərdə məzarın üstünü açıq saxlamağa üstünlük verilib. Başdaşlarındakı yazılar və naxışlar müxtəlif rənglərlə boyadılıb. Xeyli başdaşının ətrafı qızıl kərpiclə hörülüb. Görünür, bu, çay daşından hazırlanmış başdaşının üstündəki yazıların qar-yağışdan və başqa təbii təsirlərdən xarab olub qopmaması üçün edilib. Xatırladım ki, bu üsul Oğuz – Balakən bölgəsi qəbirləri üçün səciyyəvidir. Bəzi məzarların üstündə günbəzvari tikililər var, ancaq onların çoxu artıq uçulub və yarımxaraba haldadır.

Orta hissədəki çağdaş qəbirlərin üzərində qoyulmuş, əsasən mərmərdən hazırlanan və mərhumun fotosu həkk olunmuş, ad-soyadı və doğum-ölüm tarixləri yazılmış (türkəmizdə əski latın, kiril və yeni latın qrafikalarında) hündür başları üstünlük təşkil edir. Bu hissə səliqəli və təmizdir. Çox yerdə güllər əkilib və əlaq otlarından, kol-kosdan əsər-ələmət yoxdur, çünki burada basdırılanların ailə üzvləri hələ sağdır və bu qəbirləri tez-tez ziyarət edirlər.

Qəbiristanlığın əski qəbirlərin yerləşdiyi yuxarı hissəsində isə durum sözün gerçək anlamında faciəlidir. Qaxlıların ulu babalarının əbədi uyuduğu bu müqəddəs guşə yalnız Allahın umuduna buraxılıb. Buranı görəndə, insanların öz ulularına necə hörmətsiz yanaşdığının, təhqiramiz münasibət bəslədiyinin şahidi olanda adamın ürəyi parçalanır. Qaxın tarixinə şərəflə daxil olmalı neçə-neçə böyük şəxsiyyətin dəfn edildiyi bu yer indi əsasən mal-qara otlağına çevrilib. Neçə yerdə kəndirlə bağlanmış inək, otlağa

Hacı Məhəmməd oğlunun başdaşı

Hacı Yusif Hacı Bilal oğlunun başdaşı

bilmək üçün gah daşların üzərinə tabaşir sürtdük (Tiflisdəki məzarlıqda bu üsul mənə çox kömək etmişdi), gah da onları suyla islatdıq. Gördük ki, suyla islatdıqda yazılar daha aydın oxunur və sonadək bu üsuldan yararlandıq.

Təbii ki, ilk oxuduqlarımız Qəbulzadələrin başdaşları oldu, çünki Bakıdan onları deyib yola çıxmışdıq. Qəbulzadələrin şəcərəsini hazırlayan Abdurrəhman bəy bütün qohumlarının başdaşlarındakı yazıları diqqətlə köçürərək sonra öz məqaləsində verdiyinə görə mən onlardan burada söz açmıram.

buraxılmış qoyunlar gördük. Əlbəttə, onlar olan yerdə hansı başdaşı salamat qala bilər?! Bu ərazinin yarısında, «xoşbəxtlikdən», mal-qara otlaya bilmir, çünki... böyütkən kolluğu hər yanı basıb və həmin kolluğu nəinki insanlar, hətta heyvanlar belə yarıb qabağa gedə bilmir. Xatırladıram: bu kolluğun altında onlarca qəbir qalıb! Deməli, burada yatanlar artıq büsbütün unudulub! Deməli, artıq neçə illərdir ki, onları ziyarət edən, üstündə *Qur'an* oxutduran yoxdur! Ürəyində soruşursan: «Tanrım, bu insanlar necə müsəlmandır?!». Və cavab tapa bilmirsən... Axı necə cavab tapasan – burada uyuyanların çoxu rayonun indiki başçılarından qohumlarıdır!!! Deməli, onlar nəinki övladlıq, qohumluq təəssübü çəkmir, hətta öz vəzifə borclarını da yerinə yetirmir, məzarlığın bu sahəsinin qorunması, təmiz və abad saxlanması üçün heç nə etmirlər. Öz doğma ulusunu saymayan sırası soydaşına hörmət bəsləyərmi? Əsla! Böyük Sabir nə qədər haqlıymış: «Öz qövümümüzün başına əngəlkəlfiz biz»...

Başdaşlarını yaxşı oxumaq üçün Abdurrəhman bəylə bir neçə üsula əl atdıq. Yazıları aydın seçə

Başdaşlarını oxumağa məzarlığın yuxarı başından – əski qəbirlərin bulunduğu yerdən başladıq. Abdurrəhman bəyin göstərdiyi ilk başdaşı yuxarısında dairəvi medalyon içərisində «Kullu nəfsin zaiqətul-mout» («Hər ruh ölümü dadır»; Qur'an, 29, 57) ayəsi yazılmış, nəbati (bitkisel) naxışlarla bəzədilmiş «*əmirəl-kərim*» (*kərəmlilərin başçısı*) **Məhəmməd bəy Hacı Abbas bəy oğlu Qəbulov**'unku oldu. Əsas mətnin sağ və solunda üzüaşağı iki sətirdə ərəbcə 4 misralıq (2 beyt) şeir də yazılıb; onları oxuya bilmədik. Mətnin rəngini daşın öz rəngindən seçdirmək üçün yazılar daha çox göy və qızılı boyayla əhatələnib. Ətrafi qızıl kərpiclə hörülmüş, ancaq hörgüsü artıq uçub-dağılmağa başlamış bu başdaşının da yazısı ərəbcədir. Məhəmməd bəyin ölüm tarixi *rəbiül-axir 1342 (miladi tarixlə: noyabr – dekabr 1923)* göstərilib. Doğum tarixi yoxdur.

Köhnəliklə yeniliyin qovuşması

Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918–1920) Parlamanının üzvü olmuş görkəmli ictimai-siyasi xadim, böyük ruhani və el ağsaqqalı **Abdulla əfəndi Qəbulzadə**'nin (1853, Qax – 1943, Qax) məzarı da Məhəmməd bəyinkiylə yanaşı olsa da biz onun başdaşını heç cür tapa bilmədik, halbuki Abdurrəhman bəy bir vaxtlar onu burada gördüyünü bildirdi.

Oxuduğumuz ikinci başdaşı Qəbulzadələrdən «əz-zəki əl-aqıl» (zəkali və ağıllı) **Hacı Məhəmməd oğlu**'nunku oldu. Bitkisel (nəbati) naxışlarla süslənmiş bu abidədə mərhumun ölüm tarixi *1341-ci ilin şəvvalı (may – iyun 1923)* göstərilib.

Bundan bir qədər aralıda yerləşən başqa bir qəbirdə **Hacı Baba əfəndi Qəbulzadə** uyuyur. Onun çay daşından hazırlanmış başdaşının üzərində qazılmış ərəbcə mətnədən aydın olur ki, «məşhur alim, təqva sahibi» **Hacı Baba əfəndi Molla Xəlil oğlu 1 cəmədiyüs-sani 1301-də (29 mart 1884-də)** vəfat edib.

Böyürtkən kolluğunu çətinliklə aralayaraq onun altında sağ qalmış bir başdaşını da oxuduq. Bu, hicri 1314-cü (miladi: 13 iyun 1896-1 iyun 1897) ildə dünyasını dəyişmiş *Hacı Yusuf Hacı Bilal əfəndi oğlu*'nun məzarının başdaşığıdır. Böyürtkən kolları onu mal-qaradan qoruduğuna görə yaxşı qalıb.

Bunlar mənim Qax şəhərinin məzarlığı haqqında ötəri qeydlərimdir.

Azərbaycan xalqının tarixinin çox önəmli bir bölümü məzarlıqlarımızdadır, çünki millətimizin ən dəyərli övladları onlarda əbədi uyuyur. Həmin məzarlıqları qorumaqla, öyrənməklə eyni zamanda tariximizi də qorumuş və yaşatmış oluruq. XX yüzilin başlanğıcında böyük knyaz *Nikolay Mixayloviç Romanov*'un (1859–1919) təşəbbüsüylə bütün Rusiyada, o sıradan Azərbaycanda şeyxülislam və müfti qəbiristanlıqlarımızda və başqa müqəddəs ocaqlarımızda araşdırma apararaq məzar daşları, məscid kitabələri və başqa abidələr üzərində görkəmli soydaşlarımızla bağlı qeydlərin üzünü köçürərək rusca tərcüməsiylə birgə Peterburqa göndərmişdilər. Bu işdə Qafqaz müftisi, görkəmli alim *Mirzə Hüseyn əfəndi Qayıbzadə* (1830–1917) xüsusilə seçilmişdi. Bu gün biz onun hazırladığı materiallardan yararlanmaqdayıq. İndi də bizə yeni bir böyük knyaz gərəkdir ki, məzarlıqlarımızı öyrənmək, onları tarixi baxımdan araşdırmaq üçün hərəkət başlatsın.

СПИСОК ЗАХОРОНЕНИЙ МУСУЛЬМАНСКОГО КЛАДБИЩА САНКТ-ПЕТЕРБУРГА В ЧЕТВЕРТОМ ТОМЕ «ПЕТЕРБУРГСКОГО НЕКРОПОЛЯ»

В 1907–1908 гг., при непосредственном участии видных ученых историков В.И.Саитова и Б.Л.Модзалевского, был выпущен трехтомный «Московский некрополь», а в 1912–1913 гг. – четырехтомный «Петербургский некрополь». Эти справочники дают ценный биографический, хронологический и генеалогический материал по лицам, погребенным на кладбищах Москвы и Санкт-Петербурга.

В частности к 4-му тому «Петербургского некрополя» было приложено дополнение с выборочными алфавитными данными о погребенных на мусульманском кладбище (всего 52 захоронения), расположенном за Волковой деревней. Данное дополнение, составленное ахундом Санкт-Петербурга Мухаммед-Сафа Атаулловичем Баязитовым, содержит сведения и о нескольких азербайджанцах, похороненных на Волковом кладбище¹.

При всей своей неполноте и информационной неравнозначности любые описания могильных камней и кладбищ представляют собой уникальный источник биографических, генеалогических и культурно-бытовых сведений о жизни наших предков. Данные «Петербургского некрополя», несомненно, могут оказать существенную помощь для исследователей истории и генеалогии азербайджанских родов. В связи с этим редколлегия «Известий АИРО» посчитала целесообразным опубликовать в рубрике «Азербайджанский некрополь» весь список захоронений на мусульманском кладбище, а также вступительный абзац составителя данного списка ахунда М.-С.А.Баязитова, помещенные в качестве 2-го дополнения к 4-му тому «Петербургского некрополя». При этом нами сохранено написание имен и фамилий согласно списку 1913 г. По возможности, также сохранены орфография и синтаксис оригинала.

Редколлегия

Мусульманское кладбище в С.-Петербурге существует со времен Императора Петра Великого. Первоначально, для магометан было отведено место на Выборгской стороне, за Арсеналом, не доходя Католического кладбища. Там хоронили до 1827 года. В 1827 году, по

¹ См.: [Баязитов М.-С.А.] Дополнение II [Мусульманское кладбище в Санкт-Петербурге] // [Саитов В.И.] Петербургский некрополь. Санкт-Петербург, 1913. Т. 4. С. 743–747.

ходатайству военного муллы гвардейского корпуса Джангира Хантемирова, с Высочайшего соизволения, было отведено за Волковой деревней особое место для погребения воинских чинов, исповедующих мусульманскую религию. В настоящее же время здесь хоронят лиц и других сословий. Для суннитов отведена одна часть кладбища, а для шиитов – другая. Места бесплатные. Благодаря содействию покойного ахуна г. Петербурга Атауллы Баязитова, купцом первой гильдии, покойным хаджи Атауллой Байрашевым куплен и завещан прилегающий к кладбищу участок земли, предназначенный также под кладбище. Кроме того, магометане погребены и на Преображенском кладбище, где для них отведено особое место.

Ахун г. С.-Петербург Мухаммед-Сафа Баязитов.

Абдуррахманов, Исхак Забирович, колл[ежский] ас[ессор], ум. 6 октября 1862, 48 л.

Абдуррашидов, Зубеир Абдуннасыров, отставной чиновник 14-го класса, ум. 4 июня 1876, 66 л.

Абединов, Мирза-Казем-бек, ст[атский] сов[етник], преподаватель персидского языка на восточных курсах при Азиатском Департаменте, ум. 10 марта 1912, 67 л.

Абисанов, Темир-булат, юнкер л[ейб]-гв[ардии] Кавказско-горского полуэскадрона, ум. 31 октября 1852.

Айтбакин, Темир-Али Дурман-оглы, поручик л[ейб]-гв[ардии] 1-й артиллерийской бригады, ум. 28 ноября 1901, 27 л.

Акчурун, князь Исмаил Идрисов, ум. 8 декабря 1900, 40 л.

Алышев, Фатхулла, хаджи, С.-Петербургский купец, ум. 1902.

Ассанович, Александр, юнкер Константиновского училища, ум. 1888, 21 г.

Байрашевский, Искандер, подполковник 68-го лейб-Бородинского полка, род. 2 февраля 1864, ум. 20 декабря 1907.

Байрашевский, Махаммед Искандерович, капитан 68-го лейб-Бородинского полка, ум. 20 декабря 1907, 40 л.

Байрашев, Атаулла, хаджи, купец. Пожертвовал прилегающий участок земли под кладбище, ум. 22 октября 1908, 62 г.

Бакиров, князь Гумар, ум. 1828, 48 л.

Балгужин, Ахмед-бек, тит[улярный] сов[етник], ум. 25 марта 1910, 33 г.

Баязитова, Айша, жена купца, ум. 19 октября 1911, 62 г.

Баязитов, Атаулла, ахун-мударрис 2-го прихода г. С.-Петербурга, драгоман Министерства Иностранных дел, преподаватель офицерских курсов при Азиатском Департаменте, преподаватель му-

сультманского Закона Божия в военных училищах, редактор-издатель первой в России мусульманской газеты «Нур», колл[ежский] сов[етник] и кавалер ордена св. Анны 3-й степени, инициатор постройки мечети в Петербурге, род. 1847, ум. 21 апреля 1911, 64 г. Жена: *Азиза*, ум. 19 февраля 1907, 55 л. Дети: *Сафа*, 14 л.; *Рабия*, 9 л.; *Кадыр*, 6 л.

Вали-Хан-Султан, генерал, учредитель и председатель Мусульманского благотворительного общества в Петербурге, ум. 22 июня 1909. Погребен 1-го июля.

Гаиров, Абдул-Керим-ага, отставной штабс-капитан, ум. 8 июля 1894, 43 г.

Гаиров, Мухаммед-Али, офицер конвоя, ум. 5 декабря 1875, 32 г.

Давлетшин, Абдуррахман, подполковник, ум. 9 апреля 1907, 56 л.

Даудов, Ислям, инженер путей сообщения, ум. 21 декабря 1892, 37 л.

Джасенбеков, Жамбулат, киргиз, ум. 2 марта 1890, 57 л.

Джафаров, Садык, перс, купец, ум. 1842.

Дударов, Темир-Булатович-Казбекович, генерал-лейтенант, ум. 6 декабря 1912.

Еникеев, Мухтар Мустафич, капитан Туркестанского стрелкового батальона, ум. 23 апреля 1902.

Желтов, Шарафетдин, С.-Петербургский купец, ум. 4 января 1906, 62 г.

Ишмухаммедов, Абдуррашит, крестьянин, ум. 1906, 70 л.

Ишмухаммедов, Алиакбер, губернский секретарь, ум. 1 января 1910, 30 л.

Канзафаров, Сираджетдин Хамзич, отставной колл[ежский] ас[ессор], ум. 23 августа 1889.

Кануков, Ирдахоску, горец, ум. 21 апреля 1871, 20 л.

Махмуд-Ишан, почитаемый старец, аскет, ум. 1844.

Мильковский, Яхья, студент С.-Петербургской Военной Медицинской Академии, ум. 11 февраля 1903, 20 л.

Мирзаев, Ибрахим, преподаватель С.-Петербургского Университета, ум. 1860.

Насыр, сановник Бухарского ханства, ум. 11 декабря 1830, 45 л.

Ризаков, Темир-Булат, офицер в запасе, ум. 12 мая 1900, 32 г.

Сабуджи-Оглы, киргиз, служитель орды киргиз-казака Султана-Губейдуллы-хана, ум. 1828.

Смольский, Давид Сулейманович, ст[атский] сов[етник], польский мусульманин, казначей Мусульманского благотворительного общества в С.-Петербурге, ум. 10 июля 1908, 58 л.

Таканаев, Фаттахетдин, хаджи, С.-Петербургский купец, ум. 4 октября 1906, 61 г.

Тантави, Шейх-Мухаммед-Айяд, преподаватель арабского языка в С.-Петербургском Университете, тит[улярный] сов[етник], ум. 27 октября 1861, 50 л.

Тхвостов, Камбулат, уроженец Кавказа, ум. 23 июля 1908, 19 л.

Умеров, Мирза-Хаки, ст[атский] сов[етник], состоявший при Туркестанском генерал-губернаторе, ум. 23 декабря 1891, 68 л.

Усманов, Хамидулла, тит[улярный] сов[етник], ум. 1882, 77 л.

Хаджибеков, Ахмед, студент Горного Института г. С.-Петербурга, ум. 18 апреля 1872, 21 г.

Халитова, Мадина, жена инженера путей сообщения, род. 1865, ум. 4 декабря 1902.

Халитов, Зейнул-Абдин, муэzzин военного прихода г. С.-Петербурга, ум. 10 апреля 1908, 41 г.

Халитов, Ибрахим, инженер путей сообщения, колл[ежский] сов[етник], род. 13 декабря 1863, ум. 9 ноября 1903.

Халитов, Рахматулла, С.-Петербургский купец, член комитета по постройке мечети в Петербурге, ум. 16 января 1898, 65 л.

Халитов, Хамидулла, ахун, военный мулла-ишан, ум. 18 декабря 1895, 65 л.

Хантемиров, Тархан-Мухаммед-Амин, имам г. С.-Петербурга, ум. 9 февраля 1867, 110 л.

Шанаев, Гуцар Гекаевич, тит[улярный] сов[етник], бывший член Эриванского Окружного Суда, ум. 22 мая 1892, 53 г.

Шафи-Хан, Персидский принц, генерал-майор, род. 19 апреля 1853, ум. 2 января 1909.

Энемук, Мухаммед-Сулейман-оглы, генерал-майор, ум. 8 апреля 1894, 54 г.

Янович-Чанский, Салих Мустафович, доцент Императорской Военной Медицинской Академии и профессор Женских медицинских курсов, тайн[ый] сов[етник], род. 1834, ум. 31 марта 1903.

ŞƏCƏRƏ OÇERKLƏRİ

Ə.Ş.Tahirzadə

ŞƏKİLİLƏR OSMANLI SARAYINDA VƏ TÜRKİYƏ ORDUSUNDA

YAZARDAN BİR-İKİ SÖZ

Bu yazıda mən Azərbaycanın Şəki şəhərindən Osmanlı torpaqlarına gedərək «Yıldız» sarayında özünə yüksək mövqe qazanmış qürəna **Məhəmmədəmin Dərğazadə**, onun kiçik qardaşı, general-mayor **Həsən Behcət paşa** və çar zülmündən qurtularaq ailəsiylə birlikdə Bursanı özünə ikinci vətən seçmiş ipək taciri **Hacı İlyas Sarıkorımlinin** general oğulları **Məhəmməd (Məhəmmədnuru / Mehmet Nuri Bərköz)** və **Mahmud (Mahmud Bərköz) paşalar** haqqında söz açacağam.

Öncə bildirim ki, adı dünyadakı 78 tarixi şəhər siyahısında bulunan Şəki Azərbaycanın, tarixi 2.500 ili aşan ən əski şəhərlərindən, ən önəmli mədəniyyət, sənaye və ticarət mərkəzlərindəndir. Şəkililər hər zaman azad yaşamağı sevmiş, onlara ağılıq etmək istəyən ərəblərlə də, Əmir Teymurla da, Səfəvilərlə də, Nadir şahla da, çar ordusuyla da, kommunist rejimiylə də qanlı savaflara girmiş, özgürlüklərini hər zaman hər şeydən üstün tutmuşlar. Bu gün Şəki, ərazisi 2.432,8 kv. km, əhalisi 165,9 min kişi olan (2006) rayonun mərkəzidir.

Mövzuya keçməzdən qabaq iki önəmli məsələyə toxunmağı gərəkli sayıram.

Birincisi, bu kişilərin yaşamını əks etdirən bəlgələrin çoxunda onların *Dağıstan*'ın *Şəki*, yaxud *Nuxa / Noxu* şəhərində doğulduğu yazılır. Bu sözlər isə Türkiyə oxucusunu çaşdırır. Burada da iki mövzuda anlaşılmazlıq mövcuddur. Bilməliyik ki, çar dönəmində «Azərbaycan» adlı

**Məhəmmədəmin bəy rəsmi geyimdə
(Mühibbə Dərğa kolleksiyası)**

bir dövlət, ölkə yoxdu – bütün imperatorluq «Rusiya» adı daşıyırdı. Ancaq Şəki dağlıq bir bölgədə yerləşdiyinə görə oralılar özünü Osmanlıda «Dağıstanlı» kimi tanıtmışlar, halbuki Dağıstanla Azərbaycan arasında keçilməz Qafqaz dağları vardır və bugünün özündə də Şəkidən Dağıstana keçmək mümkün deyildir. Başqa bir mövzu da Şəki – Nuxa / Noxu adı ilə bağlıdır. Rusiya Quzey Azərbaycan torpaqlarını işğal etdikdən az sonra Şəki xanlığını ləğv etdi və onun bir neçə min illik şərəfli adını da yaddaşlardan silmək üçün dəyişdirərək Nuxa / Noxu etdi (1840)¹, Sovet dönəmində də bu ad təqribən 50 il yaşadı və «Şəki» adı yalnız 1968-ci ildə (!) yenidən qaytarıldı.

İkincisi, doğrudur, bu kişilərin hər biri haqqında Azərbaycanda və Türkiyədə az-çox yazılıb, onların yaşamı topluma tanıtılıb. Ancaq mən öncəki qaynaqlardan da yararlanmaqla yeni bilgi və bəlgələri ortaya qoymağa cəhd etdim.

Məni adı keçən kişiler haqqında araşdırmalar aparmağa ruhlandırmış Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) Şəki Regional Elmi Mərkəzinin direktoru Prof. Dr. Zəkəriyyə Əlizadəyə, bu məqaləni yazmağa məni təşviq etmiş dəyərli dostum Ömər Özcan, mövzu ilə bağlı qaynaqları taparaq Türkiyədən mənə yollamış dəyərli jurnalist dostum Mina Tanselə, bir çox yeni bilgi, bəlgə və fotoları lütfkarlıqla mənə göndərmiş olan korgeneral (general-polkovnik) Məhəmməd nuru Bərköz paşanın oğlu Prof. Dr. Sina Bərközə minnətdarlıq bildirməyi özümə vicdan borcu sayıram.

1. QÜRƏNA MƏHƏMMƏDƏMİN HACI ƏBDÜRRƏHİM ƏFƏNDİ OĞLU DARĞAZADƏ

(h. 1271 / m. 1854, Şəki – 25 sentyabr 1925, İstanbul)

Məhəmmədəmin bəyin həyatını incəliklə araşdırmış üç önəmli qaynaq mövcuddur. Prof. Dr. Əli Birincinin «Asyayi-Vüstə səyyahı qürəna Məhəmmədəmin bəyin hekayəsi» adlı məqaləsi M.Darğazadənin həyatını arxiv bəlgələrinə dayalı incələyən indiyədək yazılmış ən ciddi elmi tərcümeyi-haldır. Yazar Osmanlı dönəminin mövzu ilə bağlı bütün arxiv materiallarını gözədən keçirib və Məhəmmədəmin bəyin ailəsi, doğumu, evliliyi və ölümü, təhsil və iş həyatı, şəxsiyyəti, əsərləri haqqında ilk dəfə ətraflı bilgi verib.

M.Darğazadənin «Səyahətnamə»sini 2007-ci ildə mükəmməl bir biçimdə yayınlamış olan nəvəsi Prof. Dr. Mühibbə Darğanın kitaba yazdığı «Babam məbəynçi Darğazadə Məhəmmədəmin bəy (Sultan II

¹ *Nuxa / Noxu* Şəki şəhərinin yaxınlığındakı bir əski kəndin adı idi. O kənd indi Şəki şəhərinə qovuşub.

Əbdülhəmidin qarinlərindən)» adlı ön sözdə də bəlgələrə düşməyən bir çox dəyərli bilgiler verilib. Ayrıca M.Darğazadənin qızı Xeyriyyə Kərimzadənin, adı keçən kitabın baş tərəfində yer alan «Məhəmmədəmin bəyin həyatı» başlıqlı tərcümeyi-halı da ailə arxivi bəlgələrinə və Məhəmmədəmin bəyin ailə üzvlərinin güvənən xatirələrinə dayanaraq qələmə alındığı üçün olduqca önəmlidir.

Mövzuya keçməzdən öncə M.Darğazadə ilə bağlı iki düşüncə üzərində durmaq istəyirəm.

Birincisi, nəticəsi Murat Darğanın özkeçmişini əks etdirən bir saytda bunlar yazılıb: «Murad Darğanın ata tərəfi əslən Qaraqalpaq türklərindən olub, Özbəkistanın Xivə xanlığında darğa ikən köç edərək Azərbaycan Dağıstan Şəkiyə yerləşmiş, sonra da İstanbula gəlmişlər»². Düzdür, qızı Xeyriyyə xanım və nəvəsi Mühibbə xanım bununla bağlı bir söz deməmişlərsə də özü «Səyahətnamə»də Xivə xanı Məhəmmədrəhim xanla görüşü təsvir edərkən belə yazır: «Bəndəniz zətən **o tərəflər** əhalisindən bir adamın oğlu olub **oralarca** pədərimin şöhrəti məni dəxi hüsn-i surətlə tövsiyə etdirmiş olduğu kimi...». Yaxud «...Çağatay lisanını isə Xivəlilər qədər gözəl söyləməkdə bulunmuş olduğumdan yerlidən heç bir fərq olunmazdım».

İkincisi Məhəmmədəmin bəyin Sultan II Əbdülhəmid xanın *Başmabeynçisi* olması və Əbdülhəmid xan tərəfindən ona paşalıq verilməsi haqqında iddiadır. Azərbaycan oxucusu üçün xatırladım ki, Osmanlı sarayında *mabeynçi* padşahı qoruyan, xalqla Babi-Ali (hökumət, sədrəzəmlək) arasında əlaqə yaradan, padşahın dışarı ilə işlərinə baxan və diləkləri onun özünə çatdıran, saraya gələn ziyarətçilərin ziyarətlərini düzənləyən, saray protokolunu gerçəkləşdirən saray məmurudur. (*Mabeynçi* əvəzinə, «yaxın» anlamındakı «qürəna» sözü də işlədilib). Əbdülhəmid xan dönəmində dövlətin idarəsi Babi-Alidən çox, saraydan yürüdüldüyü üçün **Mabeyn dairəsi 1876–1908-ci illər arasında dövlətin ən güclü qurumuydu**. Mabeyn dairəsi genişləndikcə mabeynçilərin sayı da artıb. Mabeynçilərin ən yüksək rütbəsinə *Başmabeynçi* (*Sər-qürəna*) deyilir, onun yardımçısı isə *İkinci mabeynçi* adlanırdı.

Osmanlının bütün Başmabeynçilərini müəyyənləşdirmiş Prof. Dr. Yılmaz Öztunanın, doğruluğu şübhə doğurmayan siyahısında Başmabeynçi Əmin əfəndi var, ancaq onun Başmabeynçiliyi 1844–1846-cı illərdə olub. Həmin siyahıda *bala* rütbəli Məhəmmədəmin bəyin adı isə Başmabeynçi Hacı Əli paşanın dönəmində (1894–1908) yalnızca *mabeynçi* olaraq keçir.

² Cümlə originalda yanlışdır.

Tarixlərdən də göründüyü kimi, bu iki Əmin bəyi heç cür qarışdırmaq olmaz.

Paşalıq məsələsinə gəlincə, Prof. Dr. Əli Birincinin incələdiyi sicillərdə də Əmin bəyin son rütbəsi «bala» olaraq göstərilib. Prof. Dr. Yılmaz Öztuna yazır: «Bala, vəzir'dən bir pillə aşağı mülki rütbədir. Birinci fəriq isə bugünkü orgeneral'dır. Bu iki rütbə mülki və hərbi rütbələr olaraq bir-birinə təndir... Bu rütbə sahibləri də Avropa protokolunda ekselans'dır, klassik dönmədə olsun bu pillənin Avropanın markiz (fr. *marquis*) soyluluq dərəcəsinə qarşılıq olduğu söylənə bilir. Birinci fəriq daim «paşa»dır. «Bala» isə mənşəyindəki ünvana görə ya əfəndi, ya bəy'dir... Balalara əsla paşa deyilməz».

Ömrünün 30 ildən çoxunu Osmanlı imperatorluğuna xidmətdə keçirmiş Məhəmmədəmin bəy Darğazadə hicri tarixlə 1271-ci (miladi 1854) ildə Azərbaycanın Şəki şəhərində **Hacı Əbdürrəhim əfəndi Darğa Əhməd oğlu** ilə **Dostu xanının** ailəsində dünyaya göz açıb. İlk adı «Məhəmmədəli» olub, Osmanlı sarayında xidmətə başlarkən ona «Məhəmmədəmin bəy» deyilib (bu ad bir çox qaynaqlarda «Əmin bəy» kimi də işlədilib). Soyadı babası **Darğa Əhmədin** adından götürülüb. Məhəmmədəmin əfəndinin «Səyahətnaməsi»nin «Üsuli-hökumət» bölümündə «darğa» sözünün Xivədə «xanın lətifəçisi» anlamında işlədildiyi göstərilə də monqol köklü bu rütbə Azərbaycan türkcəsində «şəhər, qəza, mahal, ya vilayət hakimi» anlamı da verməkdədir.

Babası – zamanının böyük ipək, barama tacirlərindən olan Hacı Əbdürrəhim əfəndi Hindistan, İtaliya (Milan) və Fransa (Marsel) arasında ticari əlaqələr qurubmuş. O, «məhəlli ibtidai məktəbdə müqəddəmati-ülum etmiş» olan 9 yaşlı oğlu Məhəmmədəlini də 1863-cü ildə yanına alıb Marselə aparıb, onu orada əmisi oğlu Səlim əfəndiyə, *Madam Andree*'yə və Fransız Liseyi müdirinə əmanət edərək Şəkiyə dönüb. Yalnız 6 ildən sonra Fransaya qayıdan atası bu qədər müddət ailəsindən xəbərsiz yaşamış 15 yaşlı Məhəmmədəlini yanına alaraq Dərsəadətə (İstanbula) gəlib və oğlunu dərslərin fransızca verildiyi *Məktəbi-Sultanıyyə*'yə verib. 2 il oxuduqdan sonra bir haqsızlıq üzündən bu məktəbdən ayrılan Məhəmmədəli 1871-də *Hüquqi-Şahanə Məktəbi*'ndə oxumağa başlayıb. O, ikinci sinifdəyəkən xəstələnib. Həkimlər səyahətə çıxmasını tövsiyə ediblər. 1877-nin aprelində o, İstanbuldan yola çıxaraq Poti'yə, oradan Tiflis və Gəncə'dən keçərək doğma yurdu Şəki'yə gedib. O sıralarda babası Hindistandaymış. Xəstəliyi burada da müalicə edilə bilmədiyini üçün həm Hindistandakı babasını axtarmaq, həm də uzunmüddətli səyahətdə bulunmaq məqsədiylə Şəkidəki ailəsindən ayrılaraq «böyük mərasimlə gedib», Bakı'ya gəlib və oradan

Xəzər dənizi üzərindən keçərək Orta Asiya (Türküstan / Asiyayi-Vüstə) gəzintisinə çıxıb. Xivə, Daşkənd, Xocənd, Kaşğar, Əfqanıstan və Hindistan'ı gəzib, sonra yenidən İstanbula dönərək Hüquqi-Şahanə Məktəbində oxumağa davam edib.

Hüquq tələbəsi ikən Əhməd Midhət əfəndinin təşviqi ilə «Asiyayi-Vüstəyə Səyahət» onun «Tərcümanihəqiqət» qəzetində hissə-hissə verilib. Səyahətnamə kitab şəklində basıldıqdan sonra Sultan II Əbdülhəmidin diqqətini çəkib. Sultan onunla görüşərək söhbətləşib və «Yıldız» sarayı kitabxanasına məmur olaraq görvələndirib (2 mart 1880). Əli Birincinin bildirdiyi kimi, «6 sentyabr 1882-də Sultanın ən yaxın və inandığı çevrəsinə, yəni qürəna arasına daxil edilən Məhəmmədəmin bəy tam iyirmi yeddi il Sultan Əbdülhəmidin

yanında çətin və həssas şərtlərdə bu vəzifəsini ifaya müvəffəq oldu». Məhəmmədəmin bəyin ən son vəzifəsi 14 avqust 1908-də *qarineyi-sani şəhriyari* məqamı oldu. İttihadçılar Əbdülhəmidə taxtdan endirdikdən sonra 27 aprel 1909-dan «təbəddüli-səltənət həsəbiylə» (hakimiyyət dəyişikliyi üzündən) açıqda qalıb, görəvi bitib. Sultanın ətrafında bulunmuş yüksək mövqə tutan bir çoxları ağır cəzalandırılsa da namusluluğu və düzgünlüyü ilə tanınmış, siyasi intriqalardan daim uzaq qaçmış Məhəmmədəmin bəyə kimsə toxunmadı və o, təqaüdə çıxdı. 11 il sonra, «yaxından tanıdığı və etimad etdiyi anlaşılan» Sultan Vəhidəddin onu «Xəzineyi-xasseyi-şahanə»nin ümumi müdirliyinə və eyni zamanda onun idarə heyətinin sədrliyinə təyin etdi (17 aprel 1920 – 25 fevral 1922).

Məhəmmədəmin bəy sarayda bulduğu müddətcə də Azərbaycanla əlaqəsini kəsməyib. Azərbaycanın, o sıradan Şəkinin tanınmış kişiləri onun yanına gələrək yardımlarından faydalanıblar. Məsələn, məşhur Şəki şairi İsmayıl bəy Nakam (1841–1906) Sultan Əbdülhəmid dönəmində bir müddət İstanbulda bulunub. Məhəmmədəmin bəy İstanbulda onun şeirlər divanını nəşr etdirmək istəyib, əsəri sensor baxışından da keçirdib və kitabın

Məhəmmədəmin bəy təqaüd illərində nəvəsi Mühibbə ilə (Mühibbə Darğa kolleksiyası)

basılmasına Sultandan icazə alıb. Ancaq Tahir adlı sensorun müqəddimə bölümünü və bəzi şeir parçalarını çıxarması üzündən Nakam əsərin basılmasını istəməyib. Sonralar divanın əlyazma mətni məşhur Əli Əmirinin əlinə keçib. Həmin əlyazma divanı indi Fateh «Millət» kitabxanasında 487 nömrə altında qorunur³.

Xatırlatmalıyam ki, bu divanın müqəddiməsində şairin öz əliylə yazıldığı zənn edilən 26 səhifəlik bir məktub da var və bu məktub «Qürəneyi-həzrəti-şəhriyaridən bir zata ərz və təqdim olunan istirhamnamə surətidir» cümləsi ilə başlamışdır. Adı keçən «qürəna»nın Məhəmmədəmin bəy olduğu şübhəsizdir.

Qaynaqlarda daha çox «Mabeynçi Əmin bəy» adıyla tanınan, avropalıların «Son Excellence (ekselans) Əmin bəy» deyə xitab etdikləri Məhəmmədəmin bəy poliqlot olduğu üçün (o, türkcədən başqa ərəb, fars və fransız dillərini çox yaxşı, ingilis, alman və italyan dillərini isə orta dərəcədə bilirdi) göründə bu üstünlük göz önünə alınmışdı. O, güclü fransızcasıyla Sultan Əbdülhəmidə romanlar tərcümə etmişdi. Sultanın qızı Ayişə Osmanoglundun xatirələrinə dayanan araşdırıcılardan biri yazır: «Sultanın bir vərdisi də gecə yatarkən bəndələrindən birisinə başucunda pərdənin arxasından detektiv və cinayət romanları ilə səyahətnamə kitabları oxutdurmasıydı. Ciddi əsərlərin, yuxusunu qaçıracığı düşüncəsiylə sanki bir layla niyyətiylə sözükeçən romanlara üstünlük verərdi. Roman oxuyan kişi padşahın uyuduğunu hiss edincə üsulluca dışarı çıxardı. [...] Ayrıca Nişan əfəndi adında biri özünə aid xüsusi dairəsində Avropa qəzetlərini oxuyar və dövləti maraqlandıran məqalə və yazıları tərcümə edərdi. Bunlar və gələn agentlik teleqraflarının tərcümələri günü-gününə padşaha ərz edilirdi. Sultan önəmli və ciddi tarix kitablarını isə gündüzləri Mabeynçi Əmin bəyə oxutdururdu». Əmin bəy bəzən Osmanlı şahzadələrinə fransız dili dərsi də keçirdi.

O, «avropalı zəvata, süfəraya rəfaqət edərək (zətləri, səfirləri müşayiət edərək) Sultana xüsusi tərcümanlıq yapmaq kimi məsuliyyətli bir vəzifə» daşıyır, Osmanlı dövlətinin özəl əcnəbi qonaqlarına mehmandarlıq edirdi. Məsələn, II Əbdülhəmidin dostu, Prussiya kralı və Almaniya imperatoru olan kayzer II Vilhelm və kraliça Auqusta-Viktoriya 2.11.1889 və 30.11.1898 tarixlərində İstanbula gəldiklərində sarayda və şəhərdə kayzerə

³ *M. Ali Resulzadə*. Şair İsmail Nakam. – «Azerbaycan Yurt Bilgisi», yıl: 3, 27.4.1934, sayı 28, ss. 154–155. Məqalə yazarı Məhəmmədəli Rəsulzadə buradakı bilgilərin bir çoxunu «İstanbulda yaşayan Şəki alimlərindən Saleh bəyəfəndi»dən alıb (s. 155).

yoldaşlıq və bələdçilik işini Sultan məhz Məhəmmədəmin bəyə tapşırıb. Onun mehmandarlığından son dərəcədə məmnun qalan II Vilhelm Əmin bəyi «Qara Qartal» şərəf ordeni ilə təltif edib.

İtaliya şahzadəsi, kral I Umbertonun oğlu vəliəhd Viktor Emmanuel və yoldaşı, Qaradağ şahzadəsi Helena 1900-də İstanbula gəldiklərində onlara mehmandarlıq etmək də Məhəmmədəmin bəyə həvalə olunmuşdu. Gənc ər-arvad bu yoldaşlıqdan çox məmnun qalmışdı. Onlar İtaliyaya dönməkçün Mərmərə'ni aşıb Çanaqqala'ya yol alarkən İtaliya kralı Umbertonun ölümü (29.7.1900) xəbəri Osmanlı sarayına yetişmiş, Sultan Əbdülhəmid: «Əmin bəy, sarayın rəsmi bir sürət qayığını hazırladıb arxalarınca gedin və İtaliya kralının vəfatını bildirib mənim təziyyələrimi arz edin və krallıqlarını təbrik edin» deyər əmr vermişdi. Çanaqqalada onlara çatan Əmin bəy əmri yerinə yetirmiş, vəliəhdə «Majestələri» («Zati-aliləri») kitabıyla İtaliya kralı olduğunu ifadə etmişdi. Beləcə, III Viktor Emmanuelə «Majestələri» deyən ilk saray adamı bir Şəkili Türk olmuşdu!

Əmin bəy memarlığın incəliklərinə də bələddi və İstanbuldakı bir sıra binaların layihələndirilməsi və tikintisi zamanı Sultan onu memarların yanında görüvləndirib. Qızı Xeyriyyə xanım həmin tikililəri sadalayır: Şalə köşkü, Etfal xəstəxanası, Heydərpaşa Tibbiyyə binası, Sənayeyi-Nəfizə binası (Gülxanədə Arxeologiya muzeyləri). Eskişehir Söğütdə ilk Osmanlı sultanlarının türbələrinin təmir işlərində də Əmin bəyin əməyi olub. II Vilhelmin İstanbula hədiyyəsi olan, Sultan Əhməd meydanındakı «Alman çeşməsi»nin quraşdırılmasına da (1901) Əmin bəy nəzarət edib.

Vilhelm İstanbulda xatirə çeşməsi ucaldıqdan sonra II Əbdülhəmid də qarşı jest olaraq Berlində bir xatirə bina tikdirmək istəyib. Bu məqsədlə kayzer Berlin Universiteti Qadınlar Klinikası bağçasında ərazi ayırır. Sultan Türk-alman dostluğunun simgəsi olacaq hərəsi 6 yataqlı iki xəstəxana binası («Həmidyyə xəstəxanası») tikdirmək istəyən Sultan alman və italyan memarların layihələrini bəyənməyib və bu işi Türk memar Kəmaləddin bəyə tapşırıb. «...21 sentyabr 1902 tarixində Mabeynci Əmin bəy saray baş memarı Nazim paşa və memar Kəmaləddin bəy hazırlanan üç layihəni də alaraq Almaniyanın İstanbuldakı elçisinə gedərək görüşmələr yapılmış və Sultanın memar Kəmaləddin bəyin hazırladığı layihəni münasib gördüyü ona bildirilmişdir».

Sultan Məhəmmədəmin bəyə o qədər ürək qızdırırdı ki, onu hətta ailəsinin sirləri sayılacaq məsələlərə də cəlb edirdi. Bəllidir ki, Sultanla oğlu şahzadə Əbdülqadir arasında münasibət xoşagəlməzdi. Bu mövzudan söz açan Ayişə Osmanoglu «Atam Sultan Əbdülhəmid» adlı kitabında yazır: «(II Əbdülhəmid Bəylərbəyi Sarayında sürgün həyatı yaşarkən) Əbdülqadir əfəndi əsla gəlməmişdir. Əsasən o, atama qarşı daim küskün davranır, sosialist olduğunu iddia edirdi. «Burhanəddin əfəndi'ni bizdən üstün tutur»

deyirdi. Özünə məxsus əcayib fikir və hərəkətləri vardı. Atamın heç xoşlamadığı hərəkəti etməkdən çəkinməz, məsələn, fəsinə yana əyərək geyər, atamdan daim təqdir xəbərləri alırdı. Atam çox dəfə Mabeynçi Əmin bəyi göndərərək nəsihət edərdi».

Bütün bunlar Məhəmmədəmin Dağazadənin Sultan Əbdülhəmid sarayında nə qədər böyük nüfuzu olduğunu göstərir. Onun Osmanlı dövlətinə xidmətləri layiqincə dəyərləndirilib – o, məmurluq həyatı boyunca bir çox rütbə, orden və medala layiq görülüb. 1880–1904-cü illər arasında bütün dərəcələrdən (4 dərəcədən) Məcidi və Osmani, nəhayət, Murassa Osmani ordeni alıb. Bir çox əcnəbi dövlətlər də (Almaniya, İtaliya, Rusiya, Serbiya, İsveç, Qaradağ, Belçika, Fransa, Bolqarıstan, Siyam, Rumıniya, İran, Həbəşistan...) onu öz ordenləriylə təltif edib. Əmin bəyə verilən medallarınsa siyahısı çox uzundur.

Məhəmmədəmin bəyin ailə həyatı onu sevindirməyib, həmişə dörd-qəm içində, üzücü keçib. Öncə babasının istəyinə qarşı çıxaraq, özündən 11 yaş böyük boşnak qızı **Məryəm Münirə xanımla** evlənib. Ondan övladı olmayıb, bu üzədən qadın ruhi sarsıntıya uğrayıb. 1888-də ikinci dəfə Rodoslu bir katolik qızla (müştəlik adı: **Ləman xanım**) evlənib, oğlu həkim **Əhməd Səid Dağə** (1899–1963) bu xanımdan doğulub. 1900-də onun ölümü Əmin bəyi sarsıdıb. 1904-də **Zehniyyə xanımla** evlənib, qızı **Fatma Xeyriyyə Kərimzadə** (1905 – 13 yanvar 1985) bu xanımdan doğulub. Ancaq bir neçə il sonra Zehniyyə xanım⁴ da vəfat etməsiylə bu üçüncü ailə də, nə yazıqlar ki, dağılıb.

Ailəsindəki sarsıntıları Məhəmmədəmin bəy Kadıköydə Osmanıyyə məhəlləsindəki Nişantaşı caddəsində 14 saylı köşkdə Şəkidən gətirdiyi kiçik qardaşı **Həsən (Behçət paşa)**, bacıları **Səlimə, Xeyriyyə, Səlihə** və **Fatma xanımlarla**, övladları **Əhməd Səid** və **Fatma Xeyriyyə**, nəvələri **Mühəbbə** və **Zərifə** ilə məşğul olaraq unutmaq istəyib. Köşkdə hər gün böyük ailə toplantıları təşkil etmək ona üzüntülərini unutmağa gerçəkdən yardımçı olub. O, burada özünün yazdığı əsərləri, özəlliklə «Səyahətnamə»sini oxuyurmuş. «Yazıb bitirə bilmədiyini “Mascotte” adlı operasına çox üzülürdü».

Məhəmmədəmin bəy 16 sentyabr 1925-də İstanbulda, adı keçən köşkdə dünyasını dəyişib və Qaraca Əhməd məzarlığında basdırılıb.

⁴ Məhəmmədəmin bəyin zövcələrinin adlarını Xeyriyyə Kərimzadənin adı keçən yazısından aldıq. Əli Birincinin məqaləsində bu adların yanlış verildiyini düşünürük.

Məhəmmədəmin bəy özündə səyyah, həkim, rəssam, memar, musiqiçi, müəllim, dilmanc (tərcüməçi), diplomat, sosioloq, etnoqraf, şair... kimi bir çox peşələri birləşdirən gerçək bir bilgin və yazıçıydı. Onun qələminin məhsulu olan aşağıdakı kitablar günümüzədək gəlib çatıb.

Elmi əsərləri:

1. «Asiyayi-Vustaya» («İstanbuldan Asiyayi-Vustaya Səyahət») əsəri. «Səyahətnamə»də Əmin bəy yazır: «Bəndəniz Rusiya, Almaniya, İtaliya, Fransa, İngiltərəni bir çox gözdüm». Başqa bir yerdə isə deyir: «...Asiyayi-Vustaya bir deyil, iki səyahət verdim». Özəlliklə Türkmənlərə vurğun müəllif onların yaşamı, mənəviyyəti, əxlaqı və b. haqqında olduqca qiymətli və zəngin bilgilər verir. Bu bilgi çağımızın oxucusu üçün daha dəyərlidir. Məsələn, ermənilərin Türkmənlərin əxlaqına mənfi təsiri haqqında yazır: «Əsl Türkmənlərdə yalan söyləmək və adam aldatmaq məlum belə olmadığı halda bu səvahlil xalqı ermənilərdən bittəhsil (öyrənərək) qayət firibgər (yalançı) və xüdəpərvər (fırıldaqcı) olmuşlar». «Təkə Türkmənləri» bölümündə o bildirir: «Səlcuqların əsli işbu Təkə Türkmənləri olub» «Asiyada və bəlkə bütün dünyada hürryyəyə ən ziyadə

General-mayor Həsən Behcət paşa
(Sina Bərköz kolleksiyası)

rağib əhali bunlardır. İndiyə qədər həməən heç bir hökumətin təhti-idarəsinə girməyib, İran, Buxara və rusiyalılara qarşı öz istiqlallarını pək gözəl muhafizə etmişlər». Xivə xanı Məhəmmədrəhim xanla görüşünü təsvir edən bölümündə Əmin bəy yazır ki, xan «...Rusiya müharibəsinə dair məndən bir xeyli məlumat aldıqdan sonra xanədani-cəlilüş-şani-Osmaniyanın da Asiya və hətta bu Xarəzm qitəsindən olmaları[nın] bu məhəllər üçün də bir böyük mədari-iftixar (iftixar qaynağı) olduğunu və ara yerə İranın hayuləti (yolu

kəsməsi, əngəl olması) ilə dövləti-Osmaniyyədən cüda düşmələri[ni] özləri üçün mücibi-təəssüf bulduğunu və Kaşğar əmirinin himayeyi-Osmaniyyəyə düşulundan çox ziyadə məmnun olub əgər Kaşğar hökuməti təəssüs və təəyyüd edərsə (qurular və güclənərsə) bütün Asiya xanlıqlarının da o ittifaqa girərək şövkəti-islamiyyənin artacağını bəyan eylədi». Məncə, əsəri elmi baxımdan araşdıranlar bu cür bir çox nöqtələrə özəlliklə diqqət yetirməlidirlər.

«Səyahətnamə» indiyədək hicri 1295-də (m. 1878) və 1986-da (2-ci basqısı 2000-də), 1998-də, 2007-də 4 fərqli biçimdə 5 dəfə nəşr edilib. Ancaq bizcə, əsərin ən kamil və elmi baxımdan ən dəyərli nəşri nəvəsi Prof. Dr. Mühibbə Dərğanın, Prof. Dr. Müəmmər Özərginin çeviriyazısı üzrə hazırlayaraq 2007-də gerçəkləşdirdiyi son basqısıdır.

Osmanlı dövlətindən Orta Asiyaya ilk səyahəti gerçəkləşdirmiş səyyahın bu bahabiçilməz «Səyahətnamə»siylə bağlı Prof. Dr. Əli Birinci nə gözəl söyləyib: «...[Əmin bəyin] yalnız «Səyahətnamə»si belə adını yaşatmaq üçün kafidir». Əli Birinci səyyahın Xivə'dən sonra Daşkənd, Xocənd, Kaşğar üzərindən Əfqanıstan və Hindistan'a keçdiyini, oradan İstanbul'a döndüğünü bildirir və ardınca həməən qeyd edir: «Ancaq bu qismin hekayəsini, nə yazıq ki yazmayıb». Ancaq nəvəsi, Prof. Dr. Mühibbə Dərğa, Xivədən sonrakı səyahətin də yazıya alındığını təsdiqləməkdədir: «Ailə böyüklərimiz və babam Dr. Əhməd Səid Dərğadan, gəzisinin yayımlanmamış ikinci bölümünü yazdığı mətnin Quruçəşmədəki yalısında (sahil villasında) kül olduğunu⁵ üzülərək illər əvvəl öyrənmişdim».

2. «İpək bəcəyi bəsləmək üsulu» Osmanlı dönəmində ipəkqurdu saxlamağa dair ilk elmi əsərlərdəndir. Bu kitabın yazılmasını təsadüf saymaq yanlış olar. Unutmayaq ki, yazar dünyaya gözlərini açar-açmaz Şəkiddə ipəkqurdu görüb, barama ilə məşğul olub. Prof. Dr. Zəkəriyyə Əlizadənin araşdırmaları «Şəki ərazisinin tut ipəkqurdunun yarandığı məkanlardan biri olmasına» şübhə yeri qoymur. O dönəmdə Şəki dünyada məşhur ipəkçilik mərkəziydi. Məhəmmədəmin bəy 9 yaşında olduğunda – 1863-də Şəkiddə dünyanın ən böyük ipək fabriki qurulmuşdu. Burada 452 çarx vardı və 1.861 işçi çalışırdı. Bu üzdən də Əmin bəyin ipəkqurdu haqqında əsər yazması çox təbiidir. 78 səhifəlik bu kitab hicri 1296 / miladi 1879-da Dərsədətdə (İstanbulda) Kırkambar mətbəəsində basılıb. Əli Birinci, Əmin bəyin bu kitabı Əhməd Midhət əfəndinin həvəsləndirməsiylə yazmış ola biləcəyini təxmin edir.

⁵ Məhəmmədəmin bəyin buradakı yalısı 1919-un martında İstanbuldakı böyük yanğında külə dönmüş, bütün əntiqə əşya, saray rəssamlarının hədiyyə etdiyi tablolar, böyük, Harəkə taban xalıları və kitabxanası məhv olmuşdu. Bax: *Hayriye Kerimzade*. Mehmet Emin bey'in həyatı, ss. xxx-xxxi.

3. «Sığır bəsləmək üsulu» kitabının adını buradan oxuyuruq: «Mabeyinci Mehmet Emin Beyin Sicil Kaydı. T.C. Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü. O. №: 3199». Türkiyə qaynaqlarında bu əsər haqqında heç bir bilgi yoxdur, ancaq biz AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda onun bir nüsxəsini taparaq üzə çıxarmışıq. Üzərində «Sığır bəsləmək üsulu. Mürəttibi qürənayi-həzrəti-şəhriyaridən M. Əmin» yazılmış kitab Dərsəadətdə Mətbəeyi-Osmaniyyədə basılıb. Cildin üzərində və 72-ci səhifəsində basılma tarixi 1305 / 1887–88, titul səhifəsində isə 1306 / 1888–89 göstərilib. 8 bölümdən ibarət, bir çox şəkillərlə bəzədilmiş (şəkilləri Əmin bəyin özünün çəkdiyini düşünürük) 72 səhifəlik bu kitabda inək bəsləməklə bağlı hərtərəfli bilgi vardır.

4. «Müəllimi-lisanı-farsı». Hicri 1308-də (m. 1890/91) Dərsəadətdə Mahmud bəy mətbəəsində basılmış 234 səhifəlik əsər farscanı Türklərə öyrətmək üçün yazılıb. Bu kitab Məhəmmədəmin bəyin farscanı yüksək səviyyədə bilməsinin göstəricisidir.

5. «Müsəvvər tərif-i heyvanat». Dərsəadətdə ilk dəfə 1306 / 1889-da Mətbəeyi-Amirədə, ikinci dəfə 1310 / 1893-də Mətbəeyi-Osmaniyyədə basılmış kitabdır. Əsasən uşaqlar üçün hazırlanmış bu əsərdə heyvanlar aləmindən danışılır, heyvan növləri tanıdılır. Mətni 71 səhifə olan əsərə artırılan 23 qoşa səhifədə çox sayda müxtəlif (quruda gəzən, havada uçan və suda üzən) heyvanların rəngli şəkilləri verilib.

6. «Müsəvvər tərif-i üməm». Dərsəadətdə 1308 / 1891-də Mətbəeyi-Osmaniyyədə basılmış 68 səhifəlik bu kitabda dünya millətlərinin tarixi, dünya tarixi genəlliklə araşdırılmaqda, millətlərin adları verilməkdədir. Əlavə 2 səhifədə rəngli 12 şəkil var.

Fransızcadan tərcümələri:

1. «Mərkəzi-Ərzə səyahət». Jül Vern'in (1828–1905) bu romanını «qürənayi-həzrəti-şəhriyaridən» Məhəmmədəmin bəy fransızcadan tərcümə edərək 1302 / 1884–85-də Dərsəadətdə Mətbəeyi-Osmaniyyədə basdırıb (416 s.). Bu, romanın Türkiyədə ilk tərcüməsidir.

2. «Beş həftə balon ilə səyahət». Jül Vernin 1863-də yazdığı ilk romanını fransızcadan çevirən Məhəmmədəmin bəy onu bu ad altında 1305 / 1887–88-də Dərsəadətdə Mətbəeyi-Osmaniyyədə nəşr etdirib (351 s.).

Bu tərcümələrin ikisi də Türkiyə uşaq ədəbiyyatının ilk örnəklərindən sayılır.

Bədii əsərləri:

1. «Mélange de Poésies – Turques et Persanes, Composées et Traduites en Français» (şeirlər toplusu). 85 səhifəlik bu fransızca kitab 1912-də Dərsəadətdə basılıb. Qızı Xeyriyyə Kərimzadə yazır ki, Məhəmmədəmin bəy bu «kitabını öz hesabına basdırmış, ancaq çox bəyənmədiyi üçün satışı çıxarmayıb. Halbuki şeirlər fəlsəfi, səmimi,

hüznüldür; ruhən yalqızlığı hiss edilir; mənəcə, Ömər Xəyyam tərzindəki kimi».

2. «**Ana nəsihəti**». Bu kiçik kitabın adını yalnız qızı Xeyriyyə Kərimzadənin yazısında görürük.

Bitirmədiyi əsərləri:

1. **Fransızca-türkcə lüğət.**

2. «**Mascotte**» adlı **opera mətni.**

Qızı Xeyriyyə xanım yazır: «Şeirləri xaric, yarımçıq qalmış bu iki yazısı məndə yoxdur, itib». Atasını nəzərdə tutaraq, başqa bir yerdə bildirir: «Yazmağı bitirmədiyi Mascotte adlı operasına çox üzülürdü».

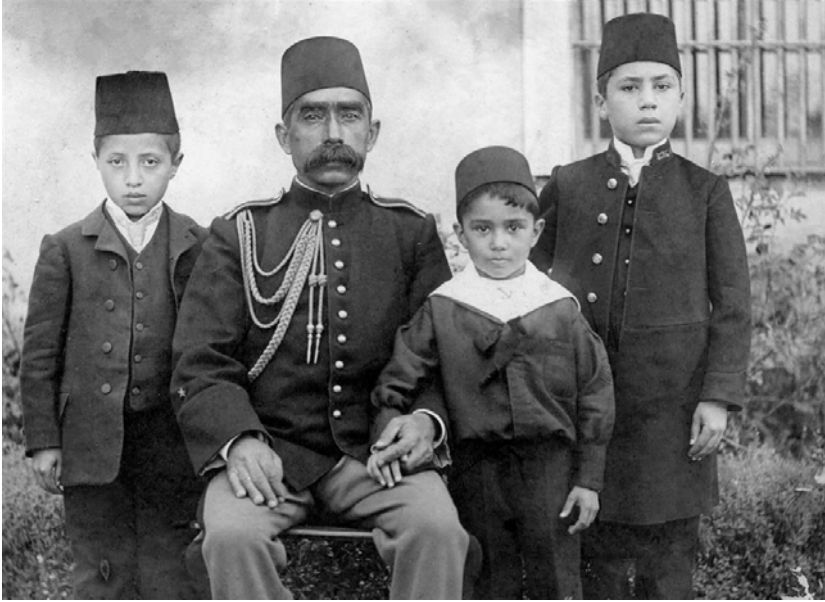
2. SÜVARI LİVASI (GENERAL-MAYOR) HƏSƏN HACI ƏBDÜRRƏHİM ƏFƏNDİ OĞLU DARĞAZADƏ (HƏSƏN BEHCƏT PAŞA)

(1863-ədək, Şəki – 1925-dən sonra, İstanbul)

Osmanlı dönəmi Türkiyə tarixində önəmli xidmətlərdə bulunmuş bu dəyərli şəxsiyyət haqqında, heyf ki, Türkiyədə də, Azərbaycanda da indiyədək ayrıca heç bir yazı qələmə alınmayıb, onun həyatı bugünədək qaranlıqlar içində qalıb. Yalnız qardaşının qızı **Xeyriyyə Kərimzadə** babası Məhəmmədəmin Darğazadənin həyatını anladarkən əmisindən də yeri gəldikcə söz edib, nəvəsi Prof. Dr. **Sina Bərköz** isə İnternetdə onun haqqında ingiliscə qısa bilgi verib. Ondən söz açılan heç bir başqa qaynaq bizə bəlli deyil. Dəyərli Sina bəy atası və əmisi ilə birlikdə, babası (anası Ayişə Ülvyyə xanımın atası) Həsən paşa və onun böyük qardaşı Məhəmmədəmin bəyin olduqca qiymətli fotolarını və bir çox bilgiləri bizə göndərib. İnşallah, yaxın dövəndə Türkiyə arxivlərində onun sicilləriylə şəxsən tanış olmaq umudundayam.

Həsən Hacı Əbdürrəhim əfəndi oğlu Darğazadənin (Həsən Behcət paşanın) doğum tarixi hələlik bəlli deyil. Xeyriyyə Kərimzadənin, əmisi haqqında yazdıqlarından öyrənirik ki, Məhəmmədəmin bəy Osmanlı sarayında vəzifə aldıqdan az sonra Şəkiddəki atasını xəbərdar edir, «çox sevdiyi kiçik qardaşı Həsən'ı yanında istəyir», Həsən atasıyla İstanbula gəlir. Əmin bəyin 1854-də doğulduğunu və 9 yaşındaykən Şəkiddən Fransaya aparıldığını göz önündə tutsaq, qardaşının ən gec 1863-cü ildə doğulduğunu, İstanbula isə 1880-ci illərin başlanğıcında gəldiyi məntiqlə aydınlaşır.

Gənc Həsən «əsgərliyi çox sevdiyi üçün İstanbulda *Hərbiyyə Məktəbi*'nə girir və süvari sinfini bitirib Osmanlı ordusuna zabit olaraq qatılır». Yenə Xeyriyyə xanımın bildirdiyinə görə, Həsən paşa «bir neçə il Sultana yəvərlik də edib».

**General-mayor Həsən Behcət paşa İstanbuldakı köşkünün bağçasında.
Əlindən tutduğu böyük qardaşı Məhəmmədəmin bəyin oğlu Səid Darğa'dır.
Arxada: bacısı Səlimə xanım'ın İstanbulda oxumaq üçün Şəkiddən gəlmiş iki oğlu:
solda Əli, sağda Hüseyn (Ocak)
(Sina Bərköz kolleksiyası)**

Xatırladım ki, qürəna olduqdan sonra Əmin bəy sultanın istəyiylə *Nişantaşı*'ndan *Quruçəsmə*'yə köçüb, bundan bir müddət sonra qardaşı Həsən də «yüzbaşılığa yüksəlib, süvari yüzbaşısı olub, Balkan hərbləri sonunda İstanbula köçkün olaraq gəlmiş Bolqarıstan Türklərindən **Zeynəb Səlvət xanımla** evlənilib və ailəsiylə *Quruçəsmə*'də bir köşk tikdirib və oraya yerləşib». Yaxın-yaxına olmaları özəlliklə ailədən yarımamış Əmin bəyi ovundurmuşdu.

Əmin bəy 1909-da saraydan ayrıldıqdan sonra uşaqlarıyla birlikdə Acıbadamda bir köşkə çəkilib. Xeyriyyə xanım bidirir ki, «əmin Həsən paşa da təqaüdcü olaraq aşağı Acıbadamda tikdirdiyi bir başqa köşkə uşaqlarıyla yerləşib. Hər iki qardaş da Quruçəsmədəki evlərini kirəyə verib».

Həsən paşanın ölüm tarixi də bəlli deyil. Onun, 1925-də dünyasını dəyişmiş böyük qardaşı Əmin bəydən sonra Haqqın rəhmətinə qovuşduğunu düşünə bilərik.

Həsən paşanın Zeynəb Səlvət xanımdan 3 qızı (**Şərifə**, **Səbiyə** və **Ayişə Ülviyyə**) və bir oğlu (**Kamal**) olub. Ən kiçik qızı Ayişə Ülviyyə xanım korgeneral (general-polkovnik) **Məhəmmədnuru (Mehmet Nuri) Bərközün** yoldaşı, Prof. Dr. **Sina Bərközün** anasıdır. O, 24 yanvar 1993-də dünyasını dəyişərək Zincirliqyu məzarlığında dəfn edilib.

Tək oğlu **Kamal Darğa** 40 il, onun yoldaşı isə 2 il öncə vəfat ediblər. Övladları olmayıb.

Həsən Behcət paşanın əsgəri xidmətləri haqqında bilgimiz qıtdır. Sina Bərköz yazır: «Hərbi həyatı boyunca Osmanlı imperatorluğunun çeşidli yörələrinə və bu arada Bağdadda süvari komandanı olaraq görüb».

Çeşidli qaynaqlarda eyni adı («Həsən Behcət») daşıyan, tanınmış rəssam olan bir xəritəçi zabıtdən də söz edilməkdədir. Həsən Behcət paşanın onunla eyni adam olub-olmadığı ancaq ikisinin də əsgəri sicillərinin incələnməsindən sonra kəsinlik qazana bilər.

3. KORGGENERAL (GENERAL-POLKOVNİK) MƏHƏMMƏDNURU HACI İLYAS OĞLU SARİKƏRİMLİ (MEHMET NURİ BƏRKÖZ / NURİ BƏRKÖZ) (1889, Şəki – 16 yanvar 1975, İstanbul)

1912-ci ildən 1950-ci ilədək Osmanlı imperatorluğu və Türkiyə Cümhuriyyəti ordularında xidmət etmiş korgeneral (general-polkovnik) **Mehmet Nuri Bərköz / Nuri Bərköz paşa** kiçik qardaşı orgeneral (ordu generalı) **Mahmud Bərköz paşa** kimi Azərbaycan (Şəki) toprağının yetişdirməsi olaraq şərəfli adını Türk savaşı tarixinə yazıb.

Mehmet Nuri paşanı (Mahmud Bərköz və Həsən Behcət paşaları da) Azərbaycana ilk dəfə tanıdan onun oğlu Prof. Dr. **Sina Bərköz** olub. O, Adil Bağirovun ABŞ-da qurduğu «Virtual Azerbaijan» saytına ilk bilgini göndərmiş. Eyni yazının qısa versiyası Wikipediada yer alır.

Bu bilgilərdən yararlanmış görkəmli Azərbaycan araşdırıcısı Prof. Dr. Vilayət Quluyev bəzi başqa bilgiler də əldə edərək bu kişiler haqqında dəyərli bir məqalə yazıb. Təəssüf ki, indiyədək bu üç paşanın ömür yolu arxiv bəlgələrinə söykənilməklə öyrənilməyib.

Mehmet Nuri Bərköz haqqındakı bu yazını biz onun, həyatda ikən Hərb Akademiyasında yazdığı qısa tərcümeyi-halı üzərində qurmuşuq. Bu tərcümeyi-halı oğlu Prof. Dr. Sina Bərköz ailə arxivindən götürərək lütfkarlıqla bizə təqdim edib. Əlbəttə, yazımızda bircə bu bəlgə ilə kifayətlənməyərək başqa qaynaqlardan öyrəndiyimiz bilgiləri də buraya artırmışıq.

Mehmet Nuri və Mahmud Bərköz qardaşları Azərbaycanın Şəki şəhərində yaşamış «Sarıkərimli», ya da «Sarıkərimoğulları» soyundandır (bu gün Şəkidə onlardan kimsə qalmayıb). Mehmet Nuri paşanın qayınatası olan Həsən Behçət paşa isə Şəkinin «Darğazadə» soyundan gəlir. Hər iki soy Şəkinin «Yuxarıbaş» məhəlləsindəndir və aralarında uzaq qohumluq vardır⁶.

Mehmet Nuri bəyin anası **Fəxrənnisa xanım**, atası **Hacı İlyas**, onun atası **Sarı Kərim**, onun da atası **Rəsul**, anası isə **Səkinədir**. Hacı İlyas Şəkidə ipək ticarəti ilə məşğul olur, zərgərlik də edirmiş.

1889-da Şəkidə doğulmuş Mehmet Nuri⁷ ilk təhsilini buradakı rus-türk məktəbində alıb. Ruslar Qafqaz Türklərini Türkiyədəki soydaşlarından ayırmaq üçün onlara «Tatar» dediklərinə görə həmin məktəbi də «rus-tatar məktəbi» adlandırırdılar. Mehmet Nuri, bu məktəbə getdiyi ilk gün evə döndüyündə anası Fəxrənnisa xanımdan «biz tatarıqmı?» deyə soruşub, anası da «xeyr, biz Türkük» deyərək ona soykökünü anladığı. Ailə genəlliklə təəssübkeş Türk və müsəlman idi.

Kiçik bir əhvalat: Mehmet Nuri bəyin babası – Fəxrənnisa xanımın atası **Həmid ağa** 120 yaşına qədər yaşayıb. Bunu eşidən çar (güman ki, Nikolay) ona bir medal göndərmiş. Bundan sonra rus gəzətçilər 120 yaşlı qocanın fotosəklini çəkmək üçün Şəkiyə gəlirlər. Ancaq medal xaç şəklində olduğu üçün Həmid ağa onu boynundan asmağı rədd edib və foto medalsız çəkilib.

1905-ci ildə Hacı İlyas ailəsini də özüylə götürərək Osmanlı dövlətinə, ipək ticarətində bulunduğu Bursa şəhərinə köçüb. Bu köçün səbəblərinin başında Hacı İlyasın, iki oğlunun çar ordusunda əsgərə alınmasını istəməməsinin durduğu anlaşılır. Ancaq o, Bursaya gəldikdən az sonra oğullarının ikisini də bu şəhərdəki hərbi məktəbə vermiş, övladlarının Türk zabiti olacağından qürur duymuşdu. Nə yazıq ki, Hacı İlyas o fərəhli günü görə bilmədi – Bursaya gəldikdən az sonra 45 yaşlarında ürək xəstəliyindən vəfat etdi.

⁶ Sina Bərközün mənə yazdığına görə, Mehmet Nuri Bərközün ulu babası – onun ana tərəfdən nənəsi Nurcahan xanımın atası Hacı Məhəmməd kişi Həsən Bəhçət paşanın babası Darğa Əhmədin qardaşdır.

⁷ Sina Bərközün mənə yazdığına görə, Məhəmmədnuru paşanın Azərbaycandakı adı sadəcə «Məhəmməd»dir. İkinci «Nuri» adını, o zamanların adətində görə, Bursada bir xocasının verdiyini (başqa Mehmetlərlə qarışmasın deyə) özü oğluna danışmış. Deməli, o, Azərbaycanda «Məhəmmədnuru» adı daşımamış. Qardaşların «Sarıkərimli» soyadı daşdıqları da şübhəlidir. Nuri paşa sadəcə «Sarıkərimoğullarından» olduqlarını söyləyirmiş.

Xatırladım ki, Mehmet Nurinin Şəkidə dörd dayısı qalmışdı: **Samət, Məcid, Hidayət** və **Mustafa** (Həmid ağa oğulları). Ailə Bursaya köçdükdən sonra Samət dayısı onları baxımsız buraxmayıb, ziyarətlərinə gələrək (Bursa hərbi məktəbinin tələbələri olan bacısı oğulları ilə şəkil də çəkdirib) qayğılarını çəkib və sonra Şəkiyə dönüb.

Mehmet Nuri bəy orta məktəbi Bursa Əsgəri Rüşdiyyəsində və liseyi də Işıqlar Əsgəri Liseyində oxuduqdan sonra 1909-da Hərb Məktəbinə girərək 1912-də buranı bitirib.

1912-nin martında o, təğmən (leytenant) olaraq öncə Vanda 11-ci kolordu (korpor) 33-cü tımən (diviziya) 97-ci alay birinci tabur ikinci bölükdə taqım komandiri olub, 1913-ün aprelində yenə Vanda 52-ci alay birinci bölükdə görəvləndirilərək gerilla (partizan) savaşı aparmaq və rus ordusunu öyrənmək üçün qısa bir müddət Güney Azərbaycana göndərilib.

1913-ün iyulunda yurda döndükdən sonra 1914-də üstəğmən (baş leytenant) rütbəsi alıb və 1916-yədək 33-cü tımən (diviziya) komandanı albay (polkovnik) Qalatalı Şövkətin əmir subayı (yavəri) olaraq Sarıqamış savaşılarına qatılıb. 14 iyul 1916-dan 12 fevral 1917-yədək Ərzurumda İkinci Qafqaz Kolordusunun (korporusunun) bütün cəbhə savaşılarında iştirak edib, xüsusən marşal Fevzi Çakmağın qərargahında rusca tərcümanı vəzifəsində çalışıb.

1917-nin martında İstanbulda Ənvər paşanın Ümumi Qərargahında İstixbarat (Kəşfiyyat) Şöbəsinə təyin edilib və burada qısa bir müddət işlədikdən sonra «gizli kişiliklər (şəxsiyyətlər) altında» öncə bir il Stokholm və Kopenhagenə, daha sonra da Peterburq və Moskvaya istixbarat işçisi olaraq göndərilib⁸. Birinci dünya savaşının sonlarına doğru yüzbaşılığa (kapitanlığa) yüksəlib.

1918-də Birinci dünya savaşının bitməsindən sonra Türkiyəyə dönərək 24 oktyabr 1919-da Hərb Akademiyasına girib, bir il oxuduqdan sonra, 18 may 1921-də Ulu Öndər Mustafa Kamal Atatürkün başlatdığı Qurtuluş Savaşına qatılmaq üçün Anadoluya keçərək öncə Genəlkurmay (Baş Qərargah) Şərq İşləri Müdirliyini, 1921-in noyabrından 1923-ədək də Qərb Cəbhəsi Qərargahı Üçüncü Şöbəsinin Müdirliyini edib⁹.

⁸ Mehmet Nuri Bərköz Türk hərbi əsirlərinin rus hərbi əsirləri ilə dəyişdirilməsi ilə görəvli «Hilali-Əhmər» (Qırmızı Aypara) Cəmiyyəti heyətinə üzv kimi qatılaraq Sankt-Peterburqa göndərilib. Bu heyətin başında Türk siyasi düşüncə tarixinin və özəlliklə Türkçülük tarixinin görkəmli simalarından olan (aslən Kazan tatarı) Yusuf Akçura bulunmaqda idi. – *Sina Bərköz*.

⁹ Bu sinifdə oxuyanlar birinci ili 24 oktyabr 1919 – 7 iyul 1920-də tamamladıqdan sonra Anadoluda Milli Mücadiləyə qatılıblar. Savaşda Qərargah zabitlərinə ehtiyac olduğundan, ancaq bu zabitlər yalnız bir il təhsil gördüklərindən,

Turqut Özakmanın «Bu çilgin Türklər» romanının (İstanbul: «Bilgi» yayınevi, 2005) surətlərindən biri də yüzbaşı Mehmet Nuri Bərközdür. Əsərin «Sakarya savaşına hazırlıq (25 iyul 1921 – 13 avqust 1921)» adlı üçüncü bölümündə oxuyuruq:

«FEVZİ PAŞA da Ankarada qərargahdakılarla durumu dəyərləndirirdi. Ordu düşmənlə aranı 200 km. açaraq, yəni bir savaşa hazırlanmaq üçün gərəkən zamanı qazanmışdı.

Yunan ordusu da yıprandığı üçün çəkilən ordunu izləyə bilməyib durmuşdu. Hücumu keçə bilmək üçün ciddi hazırlıq yapması gərəkdi. Bu müddət iyirmi gün olaraq hesablanırdı.

Bu zamanı çox yaxşı dəyərləndirmək, zərbə yemiş ordunun silah və savaşı əsgər sayını çoxaltmaq, kamil təşkilatını yenidən düzənləmək gərəkdi.

Sakaryanın şərqinə çəkilən orduda ancaq 30.000 savaşı (tüfəngli əsgər) qalmışdı. Qalanları: istehkamçı, poçt, rəbitəçi, sağlıq, orkestr, çörəkçi heyəti kimi siniflərin və yardımçı xidmət birliklərinin çoxu silahsız əsgərlər idi.

**İşıqlar Hərbi Liseyinin tələbəsi Məhəmmədnuru və qardaşı, Bursa Hərbi Rüşdiyyəsi tələbəsi Mahmud'un Şəkidən Bursaya qonaq gəlmiş Samət dayıları ilə çəkirdikləri xatirə fotosu
Bursa, 1905
(Sina Bərköz kolleksiyası)**

böyük hərbdə olduğu kimi, Ankarada Genəlkürmay Rəisliyində 1922 ilində bunlara məxsus üç aylıq bir kurs açılıb və bunun nəticəsində imtahanla qərargah zabiti olublar. Qurtuluş Savaşıdan sonra bu sinif Yıldızdakı məktəbdə iki il oxuyaraq təhsillərini tamamlayıb. O zaman müxtəlif səbəblərlə qərargah zabiti olmayanlar məktəb təhsilini tamamladıqdan sonra olublar. Bu sinifdən qərargah zabiti olmayan qalmayıb. Bu sinif Anadoluya gəldikdən sonra İstanbulda Hərb Akademiyasında heç bir sinif qalmamışdı. Buna görə 1921-də İstanbulda bir giriş imtahanı açılıb, 25-ədək zabiti məktəbə qəbul edilib və bir il təhsil görüblər. Bunların arasında Şahzadə Faruq əfəndi də vardır. Ancaq İstiqlal Hərbindən sonra Genəlkürmay Başqanlılığı bu sinfi qəbul etməyib və təhsillərinə son verib. – *Sina Bərköz.*

Mərkəz Ordusundan bir tımən (diviziya) təşkil etmək və yollamaq istənmişdi. Təhsil mərkəzlərində də beş minədək hərbiçisi vardı.

«Qalan boşluğu yeni əsgərlərlə dolduracağıq».

Yüzbaşı **Nuri Bərköz**: «Bəli, amma, paşam... – dedi, – ...tükənmiş xalq yenilmiş bir orduya yenidən dəstək verərmisi? Üstəlik zaman çox dardır, ancaq yaxın bölgələrdən hərbiçi toplaya bilirik. Bu kəsimin əsgərlik yaşına girənlərinin sayı ehtiyacı ödəyərmi? Yetər sayda hərbiçi gəldi deyək, yeni əsgəri 10–15 gündə öyrədib savaşa hazırlamaq mümkündürmü? Bu qədər qısa müddət içində yeni bir əsgər nə öyrənə bilər ki?».

Problem bu qədər deyildi, əlbəttə.

Məsələn, bütün ratsiyalar xilas edilmişdi, amma çəkilmə sırasında çoxu xarab olmuşdu. Əldə ehtiyat hissə yoxdu. Məsələn, bütün süvarilərin əlində yalnız yüz on səkkiz qılınc vardı. Bu üzdən süvarilər hamılıqla piyada savaşı aparır, əsgərlər atlı hücumu süngü deyər ucları sıvrıldılmış uzun zopalarla qalxırdılar. Məsələn, 75 mm-lik mərmisi çox azalmışdı, halbuki topların çoxu bu çapdaydı. Cəbhə çox təcili bu mərmilərdən istəyirdi. Amma yaxın anbarlarda bu çapda mərmisi yoxdu. Quru yoluyla şərqdəki anbarlardan gətirmək isə aylar alırdı» [ss. 217–218].

Bu dönəmin gerçək mənzərəsini göz önündə canlandıran «Türkiyə» qəzetinin yazarı İsmayıl Yağcı «Qurtuluş Savaşımız Batının vəhşiliyi ilə mücadilədir» adlı məqaləsində bunları anladır:

«Tarixin təsdiq edər bildiyi beş min illik Türk varlığını, bir həmlədə dünyadan silməyə həvəslənən Batının işğalçıları Böyük Hücumda başlarını daşlara vurdular.

26 avqust 1922-də başlayan Türk irəli həmləsi 30 avqusta gəlindiyində yunanı məğlub etdi. Çapqınçılar da darmadağın qaçmağa başladılar.

Bu darmadağınla yanaşı, vəhşi niyyətləri və üzləri də tam olaraq ortaya çıxdı. Tərk etdikləri hər şəhəri, kəndi və tarlanı yandırır-yaxdılar. İzmirə çıxdıqlarında yapıqları vəhşilik on mislinə qalxmışdı.

Qərbi Anadolunu yunanlıların istilasından 15 may 1919-dan 9 sentyabr 1922-də İzmirdən dənizə tökülmələrinə, 17 sentyabr 1922-də Mudanyadan qovulmalarına qədər yandırdıqları yerlərin sayı 55.800-dür.

Dörd yüz əlli il Türklərin ədalətli idarəsində din, dil və ticarətlərində azadlığın ən genişini yaşatdığımız tophuluqların Türkə layiq gördükləri vəhşilik. Bu gün Türkiyəni işgəncəçilikdə suçlayan qafillərə elanən bildirilir...

Elə bununla bağlı bir xatirə...

İstefadakı general Nuri Bərköz deyir ki:

«Düşməni qovalayan Türk qüvvətləri İzmirə doğru axarkən məni **Uşak** mövqə komutanı təyin etdilər. Orada minlərcə yunan əsirinin

*ehtiyaclarını ödəməyə çalışırdım. Yunan Başkomandan vəkili (müavini) **Trikopis** də Uşakda idi.*

Bir gün yavərim Trikopisdən fransızca bir məktub gətirdi. Məktubda əsir general: «Dünən səlahiyyətli bir zabitdən əsir yunan zabitlərinin Ankaraya göndiriləcəklərini və Uşakdan Polatlıyaqədək piyada götürüləcəklərini öyrəndim. Bu zabitlərimiz savaşa səbəbiylə yorğundurlar. Qidasızlıqdan düşkün və halsızdılar. Nə şinel, nə yorğanları vardır. Bir neçə kilometr getdikdən sonra yıxılıb qalırlar. Məncə, ehtiyacı olanlara paltar və ayaqqabı verilməsi və avtomobillər ayrılması yaxşı olur. Bu xüsusə nəzəri-diqqətinizi çəkirəm» – deyirdi.

*Trikopisi çağırırdım və «**Mən sizləri sizin yandıra bilmədiyiniz, salamat qalmış binalarda saxlayıram. Altlarınızda yataqlar insanların diri-diri öldürdüyünüz evlərdən alındı. Hələ dünən evlərinin yanmasını seyr etdiyiniz insanlar sizlə daha necə davranın? Ankaraya gedən dəmir yollarını siz xarab etdiniz. Yol yoxdur. Səkkiz yaşlı uşaqlarımız belə kilometrə məsafəyə küvrəklərdə mərmi daşıyırlar. Məmləkətim qan ağlarkən bu göstərdiyimiz lütfkarlığı dünyada hansı millət göstərə bilər? Arxanızda buraxdığınız xarabalarda nə qoydunuz ki, nə istəyirsiniz? Bir il öncə zabitləriniz Uşakdan Sakaryaya yüyürərək gəlmişdi. O zaman necə yeridilərsə indi də elə gedəcəklər. Buralara sizi bizmi çağırırdıq? Hansı üzvlə bizlərdən mərhəmət istəyirsiniz!**».*

Bu sözlərimi gözləri yerdə dinləyən Trikopis, utandığından dodaqlarını dişləyirdi. Mənə doğru zoraki bir baxışla: «Bəzi zabitlərin israrı ilə o məktubu yazmışdım. Məni bağışlayın və o məktubu yox sayın», – dedi».

Ulu Öndər Atatürkün Akşehirdəki həyatını incəliyində izləmiş Mehmet Koç «Atatürk Akşehirdə» adlı dəyərli əsərində 1922-ci il savaşından bəhs edərkən korgeneral (general-polkovnik) Nuri Bərközün xatirələrindən də yararlanıb. Əsərin «Akşehir teleqrafxanası nəzarət altında» adlı bölümündə müəllif yazır:

*«24 avqustda (1922 – Ə.T.) yaşananları korgeneral **Nuri Bərköz**, xatirələrində:*

«Qərb Cəbhəsi Qərargahı Akşehirdən savaşa meydanına hərəkət edərkən kəşfiyyatdan bir tel gəlmişdi; bunda Trikopis ilə Diyenisin arasının pozulduğu bildirilməkdəydi. Teli Cəbhə Komandanına mən götürmüşdüm.

«Bax, bu, yaxşı xəbərdir», – dedi və qərargah Qocatəpəyə doğru hərəkətə keçdi. Cəbhə qərargahının avtomobil qismini, Adanalı dövlətliyərin Qərb Cəbhəsi Qərargahına hədiyyə etdikləri avtomobillər təşkil edirdi. Biz tam hərəkət edirdik ki, Başkomandan (Mustafa Kamal Atatürk – Ə.T.) məni çağıraraq:

«Nuri, sən burada qalacaqsan, teleqrafxananı əmrin altına alacaq, heç bir yerə xəbər sızmasını təmin edəcəksən. Gələn xəbərləri mənə çatdırarsan!» – buyurmuşdular. Tez teleqrafxananı Üçüncü Şöbə müdiri Rasim bəy ilə bərabər əmrimizə aldıq. Hücumin başladığı 26 avqustdan 30 avqusta qədər teleqraf məmurlarını evlərinə belə göndərmədim. Yeməklərini yanımızda yeyir, ayaqyoluna belə növbətçi yanında çıxırdılar. Hər kəs bu sükutdan şübhələnmişdi. Sıx-sıx Məclisdən axtarırlar, Başvəkil Rauf bəy, Daxiliyyə Vəkili Ədnan bəy Mustafa Kamal paşa ilə danışmaq istəyir, durmadan harada olduqlarını soruşurdular. Mən də verdiyim cavabda “əfəndim, Başkomandan qitəatla bərabər təftişdədir” kimi sözlərlə baş qatmağa çalışırdım. 27 avqustda Rauf bəy çox qızgın olaraq teleqraf başında: “Nuri bəy, nə olur? Hər kəs narahatdır, burada cürbəcür rəvayətlər danışılır...», – deyərək özündən çıxmışdı. Mən də cavabımda: «Əfəndim, cəbhədən top səsləri gəlir...», – deyərək cavab verdim. Halbuki mən Akşehirdəydim. Cəbhədən gələn top səsləri duyula bilməzdi.

Hücum başlayalı iki gün oldu, düşməndən bir xeyli yer qazanılmışdı. Ertəsi gün Rauf bəy maraqla təkrar sordu; mən gələn sualları cəbhəyə yetirir, Başkomandanın aldığı təlimata görə idarə edirdim. Ertəsi gün «Nuri bəy, cəbhədən nə xəbər?» – deyərək sordular. Cavabımda: «Əfəndim, top səsləri uzaqlaşır, dərinədən gəlir», – deyərək bir əndişənin olmadığı, sevinəcək bir xəbərin yaxında rəsmi bir ağızla yetişmə biləcəyi hissini oyandırırıdım.

1 sentyabrda isə Akşehirdən Başkomandanın imzası ilə Məclisə bu teli çəkdim:

«Qərbi Cəbhəsində 26 avqustda başlayan hücumumuz Afyonqarahisar, Altındaş, Dumlupınar arasında böyük bir meydan savaşı halında beş gün beş gecə davam etdi. Türkiyə Böyük Millət Məclisi Ordularının qəhrəmanlığı zəfərimizin təmin olunmasını mümkün etdi, zalım və məğrur bir düşmənin əsl qüvvələrini ağıllara dəhşət verəcək qətiyyətlə məhv etdi. Ən böyük komandanın ən gəncinə qədər ordularımıza hakim olan fikir millətinin göstərdiyi vəzifə uğrunda, həyatını belə sevə-sevə verməkdir. Bunu muharibə meydanında görərək bütün millətə xəbər verirəm».

Bunu çəkdikdən sonra Akşehirdə vəzifəm bitmişdi. Birbaşa cəbhəyə gəldim» şəklində bildirməkdədir».

Qurtuluş Savaşının sona yetməsindən sonra Mehmet Nuri bəy 1923-də başqa sinif yoldaşları ilə birlikdə Hərb Akademiyasında təhsilinə davam edib və 1925-də Akademiyanı bitirərək İzmir Məhkəmələndirilmiş Məvqə Komandanlığı İstixbarət Şöbəsi müdirliyinə təyin edilib.

O, 1927-də Ankarada Milli Əmniyyət İstixbarət Şöbəsi Müdirliyinə, 1929-da 189-cu alay 2-ci tabur komutanlığına, 30 avqust 1930-da yarıbay

**Türkiyə Cümhuriyyətinin 10-cu il törənlərində polkovnik Nuri Bärköz
Ulu Öndər Mustafa Kamal Atatürk'ün sözlərini
marşal Kliment Voroviçov'a tərcümə edir
Ankara, 1933
(Sina Bärköz kolleksiyası)**

(podpolkovnik) rütbəsinə yüksələrək Genəlkurmay İstixbarat Şöbəsi müdirliyinə təyin edilib.

Millətlər Cəmiyyəti Andının 8-ci maddəsinə görə 2 fevral 1932-də Cenevrədə toplanan Silahsızlanma Konfransına dəvət edilən Türk heyətinə Genəlkurmay Başqanlığınca «hərbi ekspert» olaraq qatılması uyğun görülüb.

Cenevrədən dönüşdə 1932–1933-də Boludakı 135-ci alayın komutan vəkili (müavini) olaraq qitə xidmətinə çıxıb və 30 avqust 1933-də albay (polkovnik) rütbəsinə yüksəlib.

Mehmet Nuri Bärköz 1933-ün oktyabrında Cümhuriyyətin 10-cu ili şənliklərinə qatılan və aralarında marşal K.Y.Voroviçov, marşal S.M.Budyonni, Sovetlərin Ankara əski Böyükəlcisi S.İ.Aralov, Sovet maarif naziri N.N.Bubnov, maarif nazirinin müavini Q.M.Krjijanovski və b. yer aldığı Sovet heyətinə mehmandar olaraq gövələndirilib. Onuncu il törənləri dönmində Voroviçov, Budyonni və başqaları ilə Atatürkün özəl danışıqlarını da məhz Mehmet Nuri bəy tərcümə edib.

1933–1935-ci illərdə Ehtiyat Zabit Məktəbinin komutanlığı ona tapşırılıb.

1935-də Kiyev manevrlərinə dəvət edilən orgeneral (ordu generalı) Fəxrəddin Altayın başqanlığında hərbi heyətin qərargah başqanı olaraq görüldür.

1936-da Moskvaya «hərbi attaşe» təyin edilib və burada bir il işləyib. Bu münasibətlə Prof. Dr. Vilayət Quluyev yazır: «*Müasir Türkiyənin qurucusu Kamal Atatürk Mehmet Nuri Bərközü yaxşı tanıyırdı, dəfələrlə şəxsi etimadını nümayiş etdirmişdi. Onun Ankaraya gələn Sovet heyətlərini müşayiət etməsi, Atatürkün qeyri-rəsmi rus dili tərcüməçisi olması, sonralar isə Moskvada Türkiyənin hərbi müşaviri vəzifəsini tutması Bərközün SSRİ ilə hərbi və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıqda Qazinin inandığı simalardan biri olduğunu söyləməyə əsas verir*».

Mehmet Nuri Bərköz 1937-də Trabzon Piyada Alayı komutanlığına, 1938-də İstanbul Maltəpədəki Piyada Atış Məktəbi komutanlığına, 30 avqust 1939-da da Sivasda və İslahiyyədə tuğay (briqada) komutanlıqlarına təyin edilib.

30 avqust 1939-da tuğgeneral (general-mayor) və 30 avqust 1941-də tümgeneral (general-leytenant) rütbələrinə yüksələrək Şərqi Bəyaziddə 53-cü sərhəd diviziyası komutanlığına, 1943-də Bornovada 57-ci diviziya komutanlığına, 1945-də İzmirdə 12-ci korpus komutanlığına təyin edilib.

30 avqust 1946-da korgeneral (general-polkovnik) rütbəsinə yüksəlib.

1947-də Genəlkurmay Başqanlığının hərəkət yarbaşqanı, 1949-da **Türkiyə Jandarmasının Baş Komutanı** təyin edilib.

1950-nin iyununda təqaüdə çıxıb. Bu təqaüdcülük əhvalatını «Hürriyyət» qəzeti yazarı Sonər Yalçımdan dinləyək:

«14 may 1950

Ümumi seçkilər oldu. Demokrat Partiyası sənəddən birinci partiya olaraq çıxdı.

.....
Cümhuriyyət tarixinin ən önəmli mülki hərəkətinin olduğu bu keçid dönməndə Ankarada bir dedi-qodu altdan-altdan danışılmağa başlandı:

«Hərbçilər dövlət çevrilişi edəcək!».

«Yüksək Hərbi Şura üzvləri toplantı edir».

«Komutanlar Çankaya Köşkünə çıxıb İnönüylə görüşdülər».

Mülki-hərbçi hər kəs gərgindi. Gözlər milli şef İsmət İnönüyə çevrildi.

İsmət paşa siyasi kulisləri hərəkətləndirən «ordunu təhrik edir» iddialarına cavab vermə ehtiyacı belə hiss etmədi.

Genəlkurmay Başqanı orgeneral (ordu generalı) Nəfiz Gürman Cəlal Bayarın evinə getdi, söz verdi: «Ordu seçki nəticələrinə sayğılıdır».

2 iyun 1950.

.....

Menderes kabinəsi Məclisdən yetərli səs aldı.
Ankarada narahatlıq sürürdü... Bəzi çevrələr hərbcilərin artıq müdaxilə edəcəyindən əmindir.

6 iyun 1950.

Gözlənilənin əksi oldu.

Cəlal Bayar ilə Adnan Menderes Türk Silahlı Qüvvələrində böyük bir təmizləmə hərəkətinə başladılar.

Ordunun yüksək komandanlığı dəryazdan keçirildi.

Genəlkürmay Başqanı orgeneral (ordu generalı) **Əbdürrəhman Nafiz Gürman**, Hava Qüvvətləri komandanı orgeneral **Zəki Doğan**, Dəniz Qüvvətləri komandanı oramiral (donanma admiralı) **Məhəmmədali Ülgən**, Jandarma Baş komandanı korgeneral (general-polkovnik) **Nuri Bərköz**, Genəlkürmay II Başqanı orgeneral **İzzət Aksalur**, Birinci Ordu komandanı orgeneral **Asım Tımaztəpə**, İkinci Ordu komandanı orgeneral **Müzəffər Tuğsavul**, Üçüncü Ordu komandanı orgeneral **Mahmud Bərköz**¹⁰ kimi yüksək səviyyəli komandanlarla birlikdə toplam 15 general və 150 polkovnik istefaya göndərildi!

İstefaya göndərilənlər arasında Hərbi Şura üzvləri orgeneral **Kazım Orbay**, orgeneral **Salih Omurtak** kimi komandanlar da vardı.

.....
DP hökuməti niyə belə böyük bir təmizləmə əməliyyatı aparmışdı?

«Bir gün Başbakanlığa bir polkovnik gəldi. Adnan Mendereslə özəl bir danışığı apardı, yüksək səviyyəli zabitlərin çevriliş hazırlığı içində olduğunu söylədi və Türk Silahlı Qüvvələrində böyük təmizləmə hərəkəti beləcə başladı».

Söylənən buydu.

Halbuki işin əslisi elə deyildi!...

Bayar-Menderes ordu içindəki «İnönüçü paşalar»ı təmizləmək istəmişdi.

Korgeneral Mehmet Nuri paşa Hərb ordeni, Gümüş Ləyaqət ordeni və İstiqlal ordeni ilə təltif olunub.

Onun yayınlanmış əsərləri:

1. *E.Pekarski*. Yakut Dili Sözlüyü. 1-ci cild. TDK, İstanbul, 1945 (tərcümə təşkilatı üzvü olaraq)¹¹.

¹⁰ Burada yanlışlıq olduğunu düşünürəm. Mahmud paşa 6 sentyabr 1951 tarixinədək orgeneral (ordu generalı) rütbəsi ilə Milli Təhlükəsizlik Təşkilatının Baş Katibi işləyib, yəni təqribən bir il sonra istefaya çıxıb.

¹¹ Əsərin tərcümə təşkilatında başda Əbdülqadir İnan olmaq üzrə Prof. Əhməd Cəfəroğlu, korgeneral Xalis Bıyıktay, tümgeneral Nuri Bərköz, Rəşid

**Türkiyə Jandarmanın Genəl Komutanı,
general-polkovnik Mehmet Nuri Bärköz**
Foto 1949

(Sina Bärköz kolleksiyası)

2. *M.P.Veltman*. Böyük Hərbdə Kiçik Asiya və Türkiyənin Təqsimi (tərcümə).

3. Rusiyadan Mevsuk Məlumat (beş-altı əsər). Ümuri-Şərqiyyə arxivlərində.

4. *General Fişmann*. Gaz Nəviləri (tərcümə).

5. 1950–1954-cü illər arasında «Ulus» qəzetində yayımlanan 10-adək məqaləsi.

Danışdığı şivələr və bildiyi yabançı dillər: Azərbaycan türkcəsini

yaxşı, tatarcanı orta, rusçanı yaxşı, fransızcanı orta dərəcədə, İsveç dilini danışq səviyyəsində, kürdcə orta dərəcədə.

Mehmet Nuri Bärköz 16 yanvar 1975-də Haqqın rəhmətinə qovuşub. «Milliyət» qəzetində oxuyuruq: «*Türk Ordusunun dəyərli komutanlarından, istefadakı korgeneral Nuri Bärköz dünən vəfat edib. Üç orden sahibi Bärköz 86 yaşındaydı. Bärközün cənazəsi sabah hərbi törənlə torpağa veriləcəkdir*». Bu qəzetin 24 yanvar 1975 tarixli sayından öyrənirik ki, cənazə törəninə Türkiyə Ordusunun ən yüksək görüvliləri qatılıb.

Təəssüf ki, Mehmet Nuri paşanın ölüm tarixi bəzi qaynaqlarda yanlış olaraq 17 yanvar göstərilməkdədir.

Yuxarıda bildirdiyimiz kimi, Mehmet Nuri paşa **Həsən Behcət paşanın** qızı **Ayişə Ülviyyə xanımla** (? –24.1.1993, İstanbul) ailə qurub. Bu evlilikdən onların bir oğlu – Prof. Dr. **Sina Bärköz** (1936) doğulub. Sina Bärköz uzun illər İstanbul Texnik Universitetində işləyərək professorluğa yüksəlib. 2000-ci ildə o, öz istəyi ilə təqaüdə çıxıb və akademik həyatına indi Bəhreyn Universitetində professor olaraq davam etməkdədir.

Rəhməti Arat, Əli Hüseyn Turan (Hüseynzadə Əli bəy), istifadədəki podpolkovnik Yaqub Orak, istifadədəki mayor Rəmzi Kilərcioğlu, konsul müavini İsmayıl Şərafəddin Yula, Həmdi Tokər, Qaffar Güneyden, Abdullah Battal Taymas, Fuad Toktar, Orxan Şamxal, Əbdülcabbar, Kərim Odər, Həsən Abdullah Ortəkin, Şəfiqə Qaspiralı, Sabur Rəsulun əməyi keçmişdir.
– *Sina Bärköz*.

4. ORGENERAL (ORDU GENERALI) MAHMUD HACI İLYAS OĞLU SARIKƏRİMLİ (MAHMUD BƏRKÖZ) (1895, Şəki – 1989, İstanbul)

Orgeneral (ordu generalı) Mahmud Bərköz paşa haqqında ilk bilginə böyük qardaşının oğlu Prof. Dr. Sina Bərköz İnternetdə verib, sonra Prof. Dr. Vilayət Quluyev bu bilgidən yararlanaraq öz dəyərli məqaləsini yazıb.

Mahmud Hacı İlyas oğlu Sarikərimli (Mahmud Bərköz) 1895-ci ildə Şəkidə dünyaya göz açıb, ilk təhsilini burada alıb. Ailəsi Bursaya mühacirət etdikdən az sonra Bursa Hərbi Rüşdiyyəsinə girib, 1915-də bu məktəbi bitirərək orduda xidmətə başlayıb. 1951-də orgeneral rütbəsində istefaya çıxanadək o, Türkiyə Ordusunda şərəfli bir zabit yolu keçib. Təəssüf ki, onun xidmət bəlgələri bu gün əlimizdə deyil, bu üzdən onun haqqında geniş bilgi almaq imkanımız yoxdur. Ancaq bildiklərimizi burada veririk.

Mahmud (Bərköz) Hərbiyyə Akademiyasında təhsilini davam etdirərkən Türkiyənin İstiqlal Savaşı başlanmış, o da böyük qardaşı Mehmet Nuri kimi təhsilini yarımçıq qoyaraq Vətən uğrunda ölüm-dirim savaşına atılmış, Atatürkün sadıq əsgərlərindən biri olaraq bir çox fədakarlıqlar göstərmiş, bu qutsal savaştan qazi olaraq çıxmışdı.

Savaş bitdikdən sonra Hərbiyyə Akademiyasında təhsilini tamamlayaraq topçu zabit kimi çeşidli bölgələrdə və rütbələrdə xidmətdə bulunub. Korgeneral (general-polkovnik) Mahmud Bərköz paşanı 1948-də Milli Müdafiə Nazirliyi müstəşarı (nazir müavini) olaraq görürük.

11–12 iyul 1948-də yanlarında on zabitdən ibarət bir heyətlə Ankaraya gəlmiş ABŞ Hərbiyyə Nazirliyi müstəşarı Vilyam H. Draper, Xarici İşlər Nazirliyindən rəfaqətinə təyin edilən M. Frank Visner və ABŞ Baş Qərargah Heyəti Planlar və Hərəkət Dairəsi müdiri general-polkovnik Albert C. Redemayerlə müxtəlif görüşlərə qatılanlar arasında müstəşar, korgeneral Mahmud Bərköz və Genəlkurmay Hərəkət Dairəsi yarbaşqanı, korgeneral Mehmet Nuri Bərköz də vardı.

Amerikanın Ordu günü münasibətilə Amerika Səfərti hərbi ataşesi Mr. Rominson ilə yoldaşı 6 aprel 1949-da Ankara Palasda bir kokteyl vermişdilər. Kokteyldə Türkiyənin bir sıra yüksək səviyyəli görüvçüləri arasında Milli Müdafiə Nazirliyi Baş müstəşarı (birinci müavini), orgeneral Mahmud Bərköz, Jandarma Baş komandanı, korgeneral Nuri Bərköz də vardılar.

13 iyun 1949-da diplomatik kuryer Fuad Güzaltanın cənazəsi İstanbula aparılarkən Ankaradan keçdiyi zaman qatarın Ankara vağzalında dayanması əsnasında Güzaltanın cənazəsini Milli Müdafiə Nazirliyi Baş müstəşarı orgeneral Mahmud Bərköz, quru, hava və dəniz qüvvətlərinə mənsub general, zabitlər və bir çox yüksək səviyyəli görüvçülər salamlayıb.

**Türkiyə Milli Güvənlik Kurulu
(Milli Təhlükəsizlik Təşkilatı)
Baş katibi, ordu generalı Mahmud Bərköz
Foto 1950**

Az sonra orgeneral Mahmud Bərköz **Üçüncü Ordu komandanı** təyin edilib. 6 iyun 1950-də yüksək səviyyəli komandanlarla birlikdə toplam 15 general və 150 polkovnik istefaya göndərilərkən onların arasında Üçüncü Ordu komandanı, orgeneral Mahmud Bərköz də vardı. Ancaq bir həftə sonra, 13 iyunda o daha önəmli bir görən olan **Milli Təhlükəsizlik Təşkilatının Baş katibi** təyin edildi və 6 sentyabr 1951-də bu vəzifədən təqaüdə çıxdı.

Prof. Dr. Sina Bərközün mənə bildirdiyinə görə, Mahmud Bərköz paşa 1989-cu ildə vəfat edib.

Mahmud Bərköz paşa, Qurtuluş Savaşı qazilərindən, 2-ci dönmə Sakarya millət vəkili mərhum briqada komandiri, polkovnik **Mustafa Kərəmin** qızı **Rəidə xanımla** ailə

qurmuşdu. **Canan Ülkər** və **Bəliğ Bərközün** anası, Həsən Kərəm, Nəsidə Kərəm və Vədat Kərəmin böyük bacısı olan Rəidə Bərköz ərindən 7 il öncə – 18.5.1981-də Haqqın rəhmətinə qovuşub.

İki uşağı olan (oğlu **Cihan Ülkər** və qızı **Nilüfər**) qızları **Canan Ülkər** də vəfat edib.

Mahmud paşanın oğlu Dr. **Bəliğ Bərköz** (26.5.1921, İstanbul – 18.1.2001, Los-Altos / Kaliforniya / ABŞ) ABŞ-ın Kaliforniya ştatını Los-Altos şəhərində yaşayırdı. Buradakı «Kaliforniya Türk-Amerikan Birliyi»nin (TAAC – Turkish American Association of California) qurucu və başqanlarından, genəlliklə ABŞ Türk topluluğunun liderlərindən idi. Bəliğ bəyin övladı yoxdur. Yoldaşı özündən öncə vəfat edib.

YAZARIN SON SÖZÜ

Bu məqalədə Azərbaycanın Şəki şəhərində doğulmuş 4 görkəmli kişinin yaşamını qısaca da olsa izlədik. Məbəynçi Məhəmmədəmin bəyi çıxmaqla onların 3-ü haqqında Türkiyə arxivlərində hələ araşdırmaların aparılmamış olması, onların Türkiyə və Azərbaycan toplumlarına layiq olduqları səviyyədə tanınılmaması tarixi bir ədalətsizlikdir. Umudvaram ki, yaxın dövəmdə biz onların hər biri haqqında qalın-qalın kitablar oxuyacağıq. İnşallah!

QAYNAQLAR

1. Doç. Dr. Ali Akyıldız. II. Abdulhamid'in çalıřma sistemi, yönetim anlayıřı ve Babıalı'yle (Hükümet) iliřkileri. – Osmanlı siyaset, s. 289.
2. Ali Birinci. Asya-yı Vusta Seyyahı Kurena Mehmet Emin Beyin Hikayesi. – «Türk Yurdu» dergisi, mart 2006, c. 26, sayı 223, ss. 72–77.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lügəti. I cild. Bakı: «Şərq-Qərb» nəşriyyatı, 2006.
4. Ədalət Tahirzadə. Şəkinin tarixi qaynaqlarda. Bakı: «Master» nəşriyyatı, 2005, s.188.
5. Hayriye Kerimzade. Mehmet Emin Beyin hayatı. – İstanbuldan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. Seyyah Mehmet Emin Efendi'nin Seyahatnamesi. Hazırlayan: Profesör A.Muhibbe Darga. İstanbul: Everest Yayınları, 2007.
6. İstanbuldan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. Seyyah Mehmet Emin Efendi'nin Seyahatnamesi. Hazırlayan: Profesör A.Muhibbe Darga. İstanbul: Everest Yayınları, 2007.
7. M. Ali Resulzade. Şair İsmail Nakam. – «Azerbaycan Yurt Bilgisi», yıl:3, 27.4.1934, sayı 28, ss.154–155.
8. Mehmet Koç. Atatürk Akşehirde. Akşehir Belediyesi Kültür Yayınları. Akşehir, Bahçıvanlar Basım Sanayi A.Ş., 2010, s. 59.
9. Mehmet Yavuz. Berlinde Türk-İslam mimarisi. – Sanat dergisi, s. 89.
10. «Milliyyət» qəzeti, 17.1.1975, s.3.
11. «Milliyyət» qəzeti, 10.3.1978, s.5.
12. «Milliyyət» qəzeti, 19.3.1978, s.6.
13. «Milliyyət» qəzeti, 25.1.1993, s.10.
14. Soner Yalçın. Demokrat Parti'nin 'balans ayarı' 6 Haziran 1950 darbesi ... – «Hürriyyət» qəzeti, 4 mart 2007. <<http://hursiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6056843&yazarid=218>>.
15. Soner Yalçın. Osmanlı Sarayı'nda Bir Sosyalist – Şehzade Abdulkadir. – «Hürriyyət» qəzeti, 04.10.2009.
16. Türk Kurtuluş Savaşı. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Yayını, İstanbul: Menteş Matbaası, 1968, s. 213–217.
17. «Türkiyə» qəzeti, 7 sentyabr 2005.
18. Vilayət Quluyev. Türk ordusunun azərbaycanlı generalları. Onların əksəriyyəti əslən Şəkiddən olublar. – «525-ci qəzet», 8.11.2008.

19. Yılmaz Öztuna. Devletler ve hanedanlar. Türkiye (1074–1990). Cilt:2. Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1989.
20. Zəkəriyyə Əlizadə, Nazim İbrahimov. Şəki ipəyi uzaq karvan yollarında. Bakı: «Master» nəşriyyatı, 2007, s. 42. Bu kitabda Şəkiddə ipəkçiliyin və ipək ticarətinin tarixi, ipək tacirləri haqqında geniş bilgi vardır.
21. http://en.wikipedia.org/wiki/Nuri_Berkoz.
22. <http://byegmgovtr.xn--ler-11a8h.net/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1948/temmuz1948.htm>.
23. <http://byegmgovtr.xn--ler-11a8h.net/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1949/haziran1949.htm>.
24. <http://culturecityistanbul.blogspot.com/2009/10/dolmabahce-palace-collections.html>.
25. http://www.familysearch.org/Eng/Search/SSDI/individual_record.asp?recid=552604145&lds=3®ion=-1®ionfriendly=&frompage=99.
26. <http://www.hanemiz.com/turk-kulturu-ve-medeniyeti/159355-tarihi-haritalar.html>. Xəritələrlə bağlı bütün bilgilər bu saytdandır.
27. <http://kurtmeydani.blogspot.com>.
28. <http://www.nadirkitap.com/musavver-tarif-i-hayvanat-mehmet-emin-kitap935172.html>.
29. <http://turksibersavunmakuvvetleri.tr.gg/T.ue.rkiye-Cumhuriyeti-Kronolojisi-k1-3-k2-.htm>
30. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:DaxoqeLYQRJJ:byegmgovtr.xn--ler-11a8h.net/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1949/nisan1949.htm+An%C2%ACkara+Palasta+bir+koktely+vermi%C5%9Flerdir.+Kokteyilde&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=az&source=www.google.az>
31. http://www.zerbaijan.com/azeri/MB_CV.htm.
32. http://www.zerbaijan.com/azeri/NB_CV.htm.
33. http://www.zerbaijan.com/azeri/HBP_CV.htm.
34. www.muratdarga.blogspot.com.
35. <http://www.nadirkitap.com/melange-de-poesies-turques-et-persanes-composees-et-traduites-en-francais-m-emin-bey-kitap1236095.html>.

**GÖRKƏMLİ AZƏRBAYCANLI İCTİMAİ-SİYASİ XADİM
İBRAHİM BƏY İSA BƏY OĞLU HEYDƏROV (HEYDƏROĞLU)
(1879, Dərbənd – 1949, Ankara)**

Azərbaycan torpağının yetişdirməsi olan bir çox görkəmli adamlarımızı özümüzə yad sayaraq Azərbaycan tarixindən silmişik. Onlardan biri də **İbrahim bəy Heydərov / Heydəroğlu**'dur. O, XX yüzilin başlanğıcında Azərbaycanın ictimai-ciyasi həyatında çox mühüm rol oynasa da “dağıstanlı”, “ləzgi” və başqa adlar altında yadlaşdırılaraq, haqqında, demək olar ki, heç bir araşdırma aparılmayıb.

İbrahim bəy Azərbaycanın ən əski torpaqlarından olan Dərbənd şəhərinin tariximizə bəxş etdiyi yüzlərcə görkəmli Türk aydın və siyasətçisindən biridir. Bu yazıda biz onun haqqında Azərbaycan tarixşünaslığında ilk və geniş bilgi verməyə çalışacağıq.

Məqələdə İbrahim bəyin nəvəsi, Ankarada yaşayan dostumuz **Mina xanım Tansel**'in bizə verdiyi bəzi bəlgə və bilgilərdən də yararlanmışıq. Yazının ilk variantı hazır olan kimi onu Mina xanıma göndərdik, o və anası – İbrahim bəyin qızı **Fatma xanım Alpengin** çoxlu düzəliş və əlavələr edərək, bir çox bəlgələr də artırmaqla bizə qaytardılar. Beləliklə, indiki bitkin variant ortaya çıxdı. Məqələnin bu səviyyədə alınmasında bizə hər cür yardım göstərmiş möhtərəm Fatma xanıma və Mina xanıma ən dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

DƏRBƏND DƏN PETERBURQACAN

İbrahim bəy İsa bəy oğlu Heydərov 3 avqust 1879-da ən qədim şəhərimiz olan 5000 il yaşlı Dərbənddə qədim bir zadəgan ailəsində doğulub. Bu soyun böyükləri dəfələrlə Dərbənd şəhərinin başçılarından olub. O, əla təhsil alıb – öncə Teymurxanşura real məktəbini (1897), sonra o zamanlar üçün çox nüfuzlu sayılan Sankt-Peterburq Yol Mühəndisləri

**İbrahim bəy Heydərov -
III Dumanın üzvü.
SPb., 1907**

İnstitutunu bitirib (1907). (Yeri gəlmişkən, onun qardaşı *Ömər bəy* də ali təhsilli mühəndisdi – 1915-də Sankt-Peterburqda I Nikolay adına Mülki Mühəndislər İnstitutunu qurtarmışdı).

Ali təhsilini başa vuran İbrahim bəy ana yurdu Azərbaycana üz çevirib və Bakıda müxtəlif sahələrdə yol mühəndisi işləyib. *Hacı Zeynalabdin Tağıyev*'in 1907-ci ildə Bakıda bir çox sahibkarlarla birgə çəkilməmiş fotosunda İbrahim bəyin onunla yan-yanə oturduğunu görürük.

İbrahim bəy çox ağıllı və enerjili bir insandı, bu ağıl və enerjini isə xalqın inkişafı, maariflənməsi işinə sərf etmək istəyirdi. 1907-ci ildə onu Bakıda «Nəşri-maarif» cəmiyyəti idarə heyətinin üzvləri arasında görürük. Həmin ilin 14 oktyabrında 28 yaşlı İ.b.Heydərov artıq yetərinəcə nüfuzlu bir şəxs kimi Rusiya 3-cü Dövlət Dumasına (1907–1912) Dağıstan vilayəti və Zaqatala dairəsindən deputat seçilərək Peterburqa yola düşüb.

İbrahim bəyin Sankt-Peterburqda – Rusiya Dövlət Tarix Arxivində saxlanan şəxsi işindən [RDTA, f.1278, s.9, iş 163] deputat seçilməzdən öncə onun müəyyən bir rəsmi qulluqda çalışmadığını [vərəq 4], kənd təsərrüfatı ilə məşğul olduğunu [vər. 3a], seçkiyə senz olaraq atasının 500 manatdan artıq dəyərli evi və üzüm bağı ilə qatıldığını [vər. 4], Piterdə Podolsk küçəsi, ev 31, mənzil 11-də yaşadığını [vər. 10] öyrəndik.

RUSİYA DÖVLƏT DUMASINDA

Bunu da ayrıca bildirməliyik ki, İ.b.Heydərov əqidəcə sosial-demokratdı. Dağıstanda ictimai-siyasi fikir tarixini araşdırırlar Rusiya Sosial-Demokrat Fəhlə (bolşevik) Partiyasının [RSDF(b)P-nin] Dərbənd təşkilatını məhz İbrahim bəyin *Müslüm İsrafilov* və başqaları ilə birgə yaratdığını göstərirlər. Buna görə də o, Dumada sosial-demokrat (bolşevik) fraksiyasına daxil olmuşdu. Ancaq çox keçmədən Dumada rus bolşeviklərinin millətçi velikorus şovinizmi yürütdüklərini, milli azlıqların hüquqlarına tam etinasızlıqla yanaşdıqlarını görərək bu partiyayı tərkdib və 3-cü sessiyada müsəlman fraksiyasına keçib. Bolşeviklər onun bu hərəkətini kəskin mənfi münasibət bəsləyiblər.

Sosial-demokrat (bolşevik) fraksiyasından çıxması haqqında ərizəsində İ.b.Heydərov göstərirdi: «*Əhali məni Dumada Dağıstan müsəlmanlarının yerli ehtiyaclarını müdafiə etmək üçün seçib. Fraksiyada qalmaqla mən bunu edə bilmirəm, ona görə də çıxıram... Partiyanın proqramı yerli əhalinin maraqlarını ödəmir... Əhalinin ehtiyacları, əsasən, dini sahədədir və mən onları müdafiə etməyə borcluyam*».

«*XIX yüzildə Dağıstan xalqlarının fəlsəfi və ictimai-siyasi düşüncə tarixindən*» adlı sanballı monoqrafiyanın müəllifi *M.A.Abdullayev* bu dönmədə Dağıstanda islahatçı düşüncənin yayıcıları *Həsən Əlqədari, Əli Qayayev, Maqoma-Süleyman, Bədəvi Səidov*'la bir sırada İbrahim bəy

Türkan Heydəröğlu, Leyla Tağıyeva, Fatma Heydəröğlu

Heydərövonun da adını xüsusi qeyd edir. Onlar xalqın elm və texnikadan geri düşməsinə təəssüflə qarşılayır, buna əlac etməyə çalışırdılar. İbrahim bəy Heydərövon yazırdı: *«Ağılla yaşamaq lazımdır, ağıl isə ondan ötrü gərəkdir ki, Allahu tanıyasan, sonra isə insanlarla yaxşı rəftar edəsən və zamanənin tələbinə uyğun yaşayasan».*

A.A.Afaunova'nın «Quzey Qafqazda Rusiyanın milli siyasəti və millətlərarası münasibətlərdə problemlər: tarixi təcrübə (1906–1921-ci illər)» (Vladıqafqaz, 2004) adlı dissertasiyasında İbrahim bəyin parlament fəaliyyətinin başlıca xətləri yetərincə işıqlandırılıb. İ.b.Heydərövonun Dumada çıxışlarıyla bağlı ən mühüm məqamları biz həmin əsərdən götürərək bu məqalədə yararlanmışıq.

Ümumiyyətlə, İbrahim bəy Heydərövonun Duma fəaliyyətində təhsil və maarifçilik məsələsi daim öndə durub. Milliyyətçi-oktyabrist çoxluğun təqdim etdiyi ibtidai məktəblərlə bağlı qanun layihəsi Dumada kəskin mübahisələr doğurmuşdu. Müsəlman fraksiyası ana dilinin qeyri-rus məktəblərində «imkan olduqda» öyrənilənlərdən sayılmasına qarşı çıxdı. Qanun layihəsinin müəllifləri belə hesab edirdilər ki, şagirdlərin tərkibi çoxmillətli olduğundan dolayı ana dilinin öyrənilməsi məcburi ola bilməz. Bu layihəni hazırlayanlar deputatların diqqətinə çatdırdılar ki, şagirdlər və onların valideynləri də ana dilini öyrənmək istəməzlər. Deputatlardan

İbrahim bəy Heydərov, Xəlil bəy Xasməhəmmədov, N.S.Çxeidze və b. onu kəskin tənqid edərək bildirdilər ki, bu qanun layihəsi qeyri-rus xalqlara, onların dil və mədəniyyətinə qarşı yönəldilib. Müsəlman fraksiyası adından çıxış edən İbrahim bəy bəyan etdi ki, bu qanun layihəsi ibtidai məktəbləri dövlətin şovinist siyasətinin alətinə çevirməyə yönəldilib. O, çıxışında dövləti qeyri-rusların hüquqlarının genişləndirilməsi, millətlərəarası münasibətlərdə demokratikləşmə aparılması, Rusiyada konstitusiya quruluşunun möhkəmləndirilməsi zərurətinin yarandığına inandırmağa çalışırdı. İ.b.Heydərov, X.b.Xasməhəmmədov və b. Rusiyada dini təhsilin durumunu kəskin tənqid etdilər. Onlar müsəlman, buddist və başqa dinlərə məxsus şagirdlərin hüquqlarının pozulmasına dair konkret örnəklər gətirdilər. Xristian məktəbləriylə başqa dinli məktəblərə dair bilgilərin müqayisəsi Rusiyada qeyri-xristian təhsilində hüquqca qeyri-bərabərliyin, diskriminasiyanın olduğunu göstərdi. Deputatlar məktəblərdə dini təhsil proqramlarında bərabərlik yaradılmasını tələb etdilər.

İbrahim bəy Dövlət Dumasının dövlətin demokratik quruluşu məsələlərini həll etmək gücündə olmamasını tənqid etdi. O deyirdi ki, ifrat sağlar maraqları onlarla eyni, yaxud yaxın olan fraksiyalarla, o sıradan rus millətçiləri və oktyabristlərlə (17 oktyabr 1905-ci il Manifestini yaradanlarla) birləşərək onlara gərək olan qərarları gerçəkləşdirirlər; sağlar qeyri-rus xalqlardan olan deputatlara və sollara, yəni müxalifətə münasibətdə özlərini dikbaş aparırlar, onların çıxışlarını qışqırıqla, hay-küylə qarşılayır, onlara danışmağa imkan vermirlər. *«Duma... yeni seçki qanununa görə hökumətə təşəkkür yağdırır, müxalifət tərəfdən hər hansı bir etiraza yol verməməyə çalışır»*. Deputat Heydərov böyük dövlətçi imperiya siyasətini məhkum edərək onu «çıxmaz» adlandırdı. O deyirdi: *«Sağlar özlərinin milli dözümsüzlüklərini, ən kiçik siyasi hüquqlara nifrətlərini açıq şəkildə və hündürdən bəyan edirlər, onların ideali "pravoslav, monarxist və bölünməz Rusiya"dır»*. Oktyabristlərin də qoşulduğu sağları tənqid edən İ.b.Heydərov qeyd edirdi: *«Beləliklə, bayrağı üzərinə 17 oktyabr Manifestini yazmış fraksiya azadlıq dönmənin bütün əldə etdiklərini aradan götürmək üçün indi əslində sağlarla birləşib»* (1905–1907-ci illər inqilabı nəzərdə tutulur). Rusiya hökumətini bütün məsələlərdə dəstəkləyən oktyabristləri, əlbəttə, sol deputatlar əsaslandırılmış şəkildə tənqid edirdilər, ancaq qeyri-rus xalqlardan olan deputatlara, onların xalqların bərabərliyi, yerli özünüidarəni azad şəkildə qurmaq üçün hüquqların genişləndirilməsi, gələcəyi olmayan mütləq mərkəzçilikdən imtina etmək və başqa məsələlər haqqında təkliflərinə hədsiz dözümsüz yanaşan rus şovinist monarxistlər qrupunu daha çox tənqidlə qarşılayırdılar. İ.b.Heydərov özlərinin hay-küylü və siyasi baxımdan düşünülməmiş bəyanatlarıyla Rusiyanı milli-azadlıq mübarizəsinin alovlanmasının və inqilabi hərəkatın

qorxulu həddinə çatdırmış bu şovinist deputatlar qrupunu «çox qarışıq və dumanlı siyasi görüşlü cəngavərlər» adlandırır. Bu deputatlar qrupunu siyasi uzaqgörənlikdən məhrumluğa, Qafqaz xalqlarının ən önəmli ictimai-siyasi problemlərini çözməkdə aciz olduqlarına görə tənqid edən İ.b.Heydərov bildirdi: «Onlar “Rusiya ruslar üçündür” deyərək özlərini pafosla rus millətçiləri adlandırırlar, ancaq onların siyasi yükü yenə Duma ifrat sağlarından olan Rus Xalqının Birliyinin süfrəsinin tör-töküntülərindən ibarətdir».

Çarizmin köçürmə siyasətini 1909-da 3-cü Dövlət Duması kürsüsündən məhkum edən İbrahim bəy Heydərov deyirdi: «Beləliklə, cənablar, görürsünüz ki, Qafqazda rus ünsürünü möhkəmlətmək üçün yerdə qalan heç nəyi, yerli əhalinin boş torpaqlara ehtiyacı olub-olmamasını nəzərə almırlar; hökumət də, köçürmə komissiyası da “Qafqazda rus yerləşiminin müəyyən qədər möhkəmləndirilməsinə köçürmə yoluyla nail olmaq” istəyərk öz məruzələrində eyni şeyi deyirlər. Bax, bütün bunlar üçün Qafqaz [hərbi] dəstəsini saxlamaqdan ötrü bəlli məbləğdə pul buraxmaq və oraya kəndliləri köçürmək gərəkdir. Köçürmə komissiyasının məruzəsində deyilir ki, eyni zamanda yerli Qafqaz əhalisini sakitləşdirmək üçün “bu dəstə oradakı 18 kənddə torpaqdan istifadə şərtlərini aydınlaşdıracaq..., deməli, yerli əhalinin torpaqla təminatıyla məşğul olacaq. Soruşulur: birbaşa görəvi Rusiyanın içəri vilayətlərindən köçürülmüş kəndlilər üçün köçürülmə sahələri ayırmaq... olan həmin dəstə... yerli kəndlilərin torpaqla təminatıyla necə məşğul olacaq? Göründüyü kimi, bu, doğru deyil».

Sonra o, çarizmin Qafqazda köçürmə siyasətinin sabitliyin pozulmasına, millətlərarası qarşıdurmaya apardığını əsaslandırır. İmperiyanın içəri (rus) vilayətlərindən rus kəndlilərinin köçürülməsi hesabına milli ucaqların təsərrüfat inteqrasiyasının sürətləndirilməsi üzrə dövlət tədbirləri sabitliyi pozub və millətlərarası toqquşmalara, bölgədə ictimai-siyasi gərginliyə gətirib çıxarıb.

16 mart 1910-da 3-cü Dövlət Dumasının sorğular komissiyası kazak dəstələrinin məşhur qaçaq Zəlimxan Quşmazukayev'i (1872–26.9.1913) ələ keçirmək üçün Çeçenistan və İnquşetiya öz səlahiyyətlərini aşması dərəcəsinə aydınlaşdırmaq məsələsiylə bağlı Qafqaz canişini İ.İ.Vorontsov-Daşkova ünvanlanmış 89 sayılı ərizəni araşdırmağa başladı. Əsas məruzəçi öz çıxışında guya «Xaraçoy quldurunu» və onun tərəfdarlarını gizlətməmiş suçsuz çeçenlərə və inquşlara qarşı zorakılıqlardan söz açdı. Təkrar müzakirə 4 may 1910-da 89 sayılı ərizəni imzalayanlardan birincisi İbrahim bəy Heydərovun iştirakıyla başladı. O, artıq qanuna və ədalətə inamını itirmiş dinc çeçenlərə, inquşlara və başqa yerli xalqlara qarşı törədilmiş təcavüz faktlarını obyektiv araşdırmağın zəruriliyini bildirdi. Heydərov,

**İbrahim bəyin qardaşı Ömər bəy
Heydəroğlu
(1884, Dərbənd–1973, İstanbul)**

Gegeçkori, Xasməhəmmədov və komissiyanın başqa üzvlərinin fikrincə, dinc əhaliyə qarşı kazak dəstələrinin təcavüzü məsələsinin Dumada yalnız gözdən pərdə asmaq üçün qoyulması dövlət həyatının və ictimai-siyasi həyatın önəmli məsələlərinin həllində parlament mexanizminin səmərəsiz olduğunu göstərir.

1913-ün sonunda Rusiya Daxili İşlər Nazirliyi uçarlarda yerli özünüidarə yaradılması haqqında qanun layihəsi işləyib hazırladı. Bu qanun çoxdan lazımdı və sol deputatlar bu haqda Duma kürsüsündən dəfələrlə danışırdılar. Bu məsələni *İ.b.Heydərov, N.S.Çxeidze, İ.D.Dalqat, L.A.Safonov* və bir çox başqaları qaldırmışdılar. Onlar öz təkliflərini konkret misallar və faktlarla əsaslandırirdilər. Ancaq DİN-nin qanun layihəsində Qafqaza yer tapılmadı. Sənədi hazırlayanlar bunu onunla bağlamağa çalışdılar ki,

Qafqaz xalqları özünüidarə üçün siyasi və mədəni baxımdan hələ yetişməyiblər. «Hökumətə qarşı çıxışlarda» və «inqilabi hərəkətdə» iştirak da onlara suç sayıldı.

İ.b.Heydərovun Dumadakı Rusiya müsəlmanlarının, xüsusən Cənubi Qafqazdakı dindəşlərinin hüquqlarını müdafiə edən alovlu çıxışları Azərbaycanın da türkcə və rusca mətbuatında geniş işıqlandırılırdı. Məsələn, «*Kaspi*» qəzeti özünün 23 oktyabr 1910 tarixli 240-cı sayında Dövlər Dumasının üzvü İbrahim bəylə söhbət dərc edib və burada ibtidai məktəblərdə təhsil məsələsi geniş müzakirə edilib.

Onun həmin çıxışlarından biri hətta ayrıca kitab şəklində nəşr olunub: «*Dağıstan mahalı Zağatal okruğundan intixab edilmiş Üçüncü Dövlət Duması üzvü İbrahim bəy Heydərovun 3-cü Dövlət Dumasında söylədiyi nitqinin stenografidən əxz olunan tərcüməsidir*» (Bakı, İ.b.Aşurbəyovun «*Kaspi*» mətbəəsi, 1912, 16 s.). «*İqbal*» qəzeti özünün 12 iyun 1912 tarixli sayında onun Dumadakı çıxışını, 18 iyul tarixli sayında isə portretini dərc edərək bu kişini oxucularına tanımaq istəmişdi.

GENERAL ƏRƏBLİNSKİNİN VƏ H.Z.TAĞIYEVİN QOHUMU

Ankarada yaşayan qəzetəçi dostumuz *Mina xanım Tansel*'in anası *Fatma xanım* İbrahim bəy Heydərovun qızıdır. Bu yaxınlarda öyrəndik ki, sən demə, *Fatma xanımın* anası, yəni İbrahim bəyin həyat yoldaşı **Nisə xanım** (1900–1943) general **Balakişi bəy Ərəblinski**'nin (1828–1902) oğlu **Cahangir bəy**'in qızı imiş. Başqa sözlə desək, generalın nəvəsi ilə evlənmiş (1915) İbrahim bəy generalın qızı *Sona xanım*'la ailə qurmuş millət atası *Hacı Zeynalabdin Tağıyev*'lə də qohumdur.

İbrahim bəy Türkiyəyə getdikdən sonra onun ailəsiylə Tağıyevin Türkiyəyə mühacirət etmiş övladları arasında sıcaq münasibətlər yenə davam edib. Bunu *Mina Tanselin* bugünlərdə bizə yazdığı məktubdan öyrənirik. *Mina xanım* bildirir ki, *Hacının* qızı *Leyla xanımla* İbrahim bəyin yoldaşı *Nisə xanım* çox yaxın olublar. *Nisə xanım* kiçik qızı Şermiini dünyaya gətirmək üçün İstanbulla getdiyində *Leyla xanımın* evində qalıb. *Leyla xanım* daha sonralar ailəsiylə Parisə köçüb.

Oğlunun baldızı olan çox gənc qızla – *Sona xanım Ərəblinskaya* ilə evləndiyinə görə atasıyla münasibətləri pozulmuş İsmayılın Türkiyəyə gəldiyini qeyd edən *Mina xanım* sonra yazır: «*Mən onun oğlunu (yəni H.Z.Tağıyevin heç görmədiyini nəvəsini) – Əbdürrəhman Tağı bəyi tanıdım. Mən çocuqkən İstanbulda oturur, Ankaraya gəldikcə bizə uğradı. Anam ona “dayı” deyərdi – anasının bibisi oğlu olduğu üçün... Əbdürrəhman bəy İstanbulda atasız çocuqların oxuduğu Darüşşəfəqəni bitirdikdən sonra Mühəndis Məktəbindən məzun olmuşdur*».

Doğrudur, İbrahim bəyin öz əsil-nəcabəti və bacarığı ona Bakıda nüfuz qazanmaq üçün yetərli idi, ancaq general Ərəblinski və H.Z.Tağıyevlə qohumluğu, sözsüz ki, bir çox bağlı qapıların açılmasında yardımçı ola bilərdi.

YENİDƏN BAKIDA

İbrahim bəy Heydərovun Dumadan sonrakı həyatı da Bakı ilə bağlıdır. Əlimizdə onunla bağlı 1913-cü ilə aid bir arxiv bəlgəsi var; həmin sənəd AMEA Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Bakı Şəhər İdarəsinin (Uprava) üzvü İ.b.Heydərovun 27 mart 1913-də imzaladığı, *açıq vərəq* adlanan bu bəlgədə *Teymur bəy Rzabəyov*'un, sorğu qiymətlərinin toplanması üzrə şəhər komissarı olması təsdiqlənib. Deməli, İbrahim bəy 1913-dən Bakı Şəhər İdarəsinin üzvü, eləcə də İdarənin Təsərrüfat bölmünün rəsisimüş. Bunu «Qafqaz təqvimi»nin 1913–1917-ci il nəşrləri də (Tiflis, 1912–1916) təsdiqləyir.

İbrahim bəy 1913-cü ildə A.Babayevlə birlikdə «Dəyanət» və «Şərakət» neft-sənaye cəmiyyətlərini təşkil edərək sahibkarlıqla da məşğul olub [«Kaspi» qəzeti, 1913. №№86, 116].

«Baku» qəzetinin yanvar 1914-cü il tarixli 5-ci sayında oxuyuruq ki, *Məhəmmədhasən Həsənov*'un sədrliyi altında «Səfa» müsəlman maarif cəmiyyətinin ləğv olunaraq onun yerinə yeni (qeyri-maarifçi) «Səfa» cəmiyyətinin yaradılması məqsədiylə yığıncaq keçirilib. Yeni cəmiyyətin sədri *Tağı Nağıyev*, onun müavini *S.M.Kazımov*, katib *İslam bəy Qəbulzadə*, xəzinədar *Kərbəlayı Abdulla Zərbəliyev* seçiliblər. Cəmiyyətin İdarə Heyətinin üzvləri arasında hamıdan öncə İbrahim bəy Heydərovun adı çəkilir.

«Kaspi» qəzeti 1914-cü ildəki 58-ci sayında Bakı Şəhər İdarəsi rəhbərlərindən *Bıç*, *Məhəmmədhasən Hacınski*, *İbrahim bəy Heydərov* və başqalarının «*Qafqazı Öyrənən Cəmiyyət*» yaratmağa təşəbbüs göstərdiklərini yazıb. Xəbərdə bildirilir ki, Cəmiyyətin nizamnaməsi Bakı şəhər qradonaçalnikinə verilib.

İbrahim bəy Heydərov 1916-cı ilin martında «*Nicat*» cəmiyyəti sədrinin müavini seçilib. Bu dövrdə o artıq Azərbaycanın ən fəal və nüfuzlu ictimai-siyasi xadimlərindən biri sayılırdı. Bunu o dönəmin mətbuatı da təsdiqləyir. Məsələn, «*Açıq söz*» qəzeti 28 yanvar 1916 tarixli sayındakı «*Müsəlman fraksiyasında*» adlı yazıda Rusiya Dövlət Duması müsəlman fraksiyasının təşəbbüsü ilə Petroqradda, fraksiyanın tutacağı yolu müəyyənləşdirmək üçün bir Məsləhət Məclisi qurulduğunu və bu Məclisə Rusiyanın hər yerindən görkəmli müsəlman aydınların, o sıradan Bakıdan *Əlimərdan bəy Topçubaşov*, *İbrahim bəy Heydərov* və *Məhəmmədəmin Rəsulzadə*'nin, Gəncədən *Xəlil bəy Xasməhəmmədov*'un çağırıldığını bildirir. («*Açıq söz*»ün 2 oktyabr 1917 tarixli 579-cu sayından onların bu Məclisə gedə bilmədiyini öyrənirik). Deməli, İbrahim bəy artıq millət vəkili olmasa da millətin işinə Əlimərdan bəy Topçubaşov və Məhəmmədəmin Rəsulzadə qədər faydalı ola biləcək bir xadim sayılırdı.

1917-nin fevralında Rusiyada burjua inqilabı qalib gələrək çarizm devrildikdən sonra *Kerenski*'nin başçılığı altında Müvəqqəti Hökumət yarandı və Cənubi Qafqaz xalqları bu hakimiyyəti tanıdı. İndiyədək Bakıda qanuni hakimiyyətin təmsilçisi olmuş İbrahim bəy bu ağır və olduqca qarışıq dövərdə doğulduğu torpaqda ona daha çox ehtiyac olduğunu görərək Dağıstana döndü.

DAĞIŞTANDA

İnqilabın lap başlanğıcında Zaqafqaziyanın hər bölgəsində böyük-küçüklüyündən asılı olmayaraq bütün xalqlar özlərinin Milli Komitəsini yaratmışdı. Müsəlmanların yaratdığı belə qurum ya «Milli Komitə», ya da

«Müsəlman Komitəsi» adlanırdı. Həmin komitələrin sədrləri çox keçmədən yerli İcraiyyə Komitələrinin sədri təyin edildi. İbrahim bəy Heydərov da Dağıstanda yaradılan Müsəlman Komitəsinin sədri seçildi. Bunu nəzərə alan *Zaqafqaziya Xüsusi Komitəsi* («OZaKom») 9 mart 1917-də onu Dağıstan Vilayəti Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsinin sədri təyin etdi.

Mart ayında Bakıda Müsəlman İctimai Təşkilatları Komitəsi yaradıldı. 16 mart 1917-də Bakıda Azərbaycan ziyalıları nümayəndələrinin iclası keçirildi və ona İbrahim bəy sədrlik etdi. Ancaq 22 martda F.x.Xoyskinin sədrliyi altında keçirilən yığıncaq öncəkində seçilmiş büronu tanımadı və Məhəmmədhəsən Hacınskinin başçılığı altında Müsəlman İctimai Təşkilatları Müvəqqəti Komitəsinin Milli Bürosunu seçdi. Bu rəhbərliyə ruhani Molla Ağa Əlizadə, jurnalist Məhəmmədəmin Rəsulzadə, neft sahibkarları Yusifəli Əlizadə və Mirzə Əsədullayev, müəllimlər İslam bəy Qəbulzadə və S.B.Axundov, mühəndislər *İbrahim bəy Heydərov* və Behbud xan Cavanşir, tacir Ağarza Tağıyev seçildilər. Müvəqqəti Komitənin İcraiyyə Komitəsinə isə Əlimərdan bəy Topçubaşov və Fətəli xan Xoyski, onların müavinləri N.Nərimanov və Əbdüləli bəy Əmircanov daxilidilər (bax: «Kaspi» qəzeti, 29.3.1917).

Xüsusi Komitə 5 aprel 1917-ci il sərəncamıyla İbrahim bəyi *Dağıstan vilayətinin komissarı* (valisi) təyin etdi.

Bakıda Qafqaz müsəlmanlarının I qurultayında da (15–20 aprel 1917) rəyasət heyətinin üzvü seçilməsi onun artıq bütün Cənubi Qafqazda ən nüfuzlu siyasətçilərdən birinə çevrildiyini göstərirdi.

Komissar (vali) İ.b.Heydərov öz fəaliyyətində yenə maarifçiliyi önə çəkir, Türk dilinin təhsil dilinə çevrilməsi ideyasını dəstəkləyir və bu düşüncəni gerçəkləşdirməyə çalışırdı. O, 15 iyun 1917-də Teymurxanşurada müəllimlər üçün Türk dili kursları açılmasına nail olmuşdu.

1917-nin noyabrında Rusiyanın hər yerində Müəssislər Məclisinə seçkilər keçirildi. Dağıstan üzrə seçkilərdə iki partiya iştirak edirdi. O dönəmin təbliğat vərəqlərinin birində oxuyuruq: *«Dağıstanda iki partiya var. Onlardan biri müsəlmanların mənafeyini qoruyan Dağıstan Milli Komitəsidir. Milli Komitə tələb edir ki, müsəlmanların problemləri şəriət üzrə həll edilsin. Buna görə də Dağıstanın ən ağıllı alimlərinə: imam Nəcmüddin Qotsoluya (Qotsinskiyə), İbrahim bəy Heydərova, Heydər Bammata, Məhəmməd Kadi Dibiroya, həkim [Bəybala bəy] Sultanova, Cəmaləddin Qarabudaxkəndliyə, Zübair Temirxanova səs verin. İkinci partiya Dağıstan Sosialistlər qrupudur. Oraya Cəlaləddin Qorxmazov, Mahaç Dahadəyev, Məhəmməd-Mirzə Xizroyev, Əli bəy Taxo-Qodi, Əbdülməcid Zülpükarov daxildir. Sosialistləri heç kim tanımır. Onlar Allahu inkar edir, Dağıstan haqqında düşünməzlər».*

12 noyabrda İbrahim bəy Heydərov Rusiya Müəssislər Məclisinə üzv seçildi. Ancaq 1918-in yanvarında *Lenin* Müəssislər Məclisini qovduqdan və Məclisi müdafiə edən nümayişçilər Petroqradda güllələndikdən sonra Zaqafqaziya hakimiyyəti də bolşevikləri tanımadı. Bu zaman sosialistlər Dağıstanda da ayaqlandılar və birləşib İbrahim bəyin yerinə başqa komissar seçdilər. Bu haqda N.P.Taxo-Qodi (Semyonova) öz «Xatirələr»ində söyləyir: «1917-ci ilin başlanğıcında Dağıstana Müvəqqəti hökumətin əyalət komissarı (valisi) olaraq azərbaycanlı İbrahim Heydərov göndərildi; bu vaxtadək o, Dövlət Dumasının üzvü olmuşdu. Sosialistlər qrupuyla onun arasında ciddi münaqişə yarandı, o, işə əngəl oldu və onu götürmək qərara alındı.

Camaatin da qatıla bildiyi növbəti iclasda hücum nitqiylə çıxış etmək Ə.Ə.-yə (xatirə müəllifinin əri Əli bəy Əlibəyovü Taxo-Qodi nəzərdə tutulur – müəl.) tapşırıldı və o, bu işi elə məharətlə yerinə yetirdi ki, Heydərov Dağıstanda daha qalmağın heç cür mümkün olmadığını görərək elə həmin gecə Bakıya yola düşdü. Onun yerinə bu vaxtadək Vladiqafqazda vəkil işləmiş Bəsiyət Şahanov seçildi» [«Nauçnyy mir» dərgisi, 2011. № 11. S. 34–35].

Dağıstanlı professor *Məhəmməd Abdullayev* bir məqaləsində İbrahim bəy Heydərovu nəzərdə tutaraq yazır: «*Bu dönmədə Dağıstan ictimai-siyasi xadimlərinin bir hissəsi onun komissar təyin edilməsinin əleyhinə, bir hissəsi isə lehinəydi. Özəlliklə M[a]haç] Dahadayev onu maddi məsələlərdə və pantürkizmdə suçlandıraraq ona qarşı kəskin çıxışlar edirdi, sonra isə onu münsiflər məhkəməsinə verdi, ancaq Mahaçın özü gəlmədi; görünür, ortada bir şey olmadığını dərk etdi. Dahadayev qızıışaraq ağızına gələnə deməyə başladı ki, onun Dövlət Dumasındakı çıxışları məşhur irticaçı Purişkeviçin və onun tərəfdaşlarının mövqeyini dəstəkləməyə xidmət edib... Onun hücumları şəxsi nifrətindən doğurdu. Burada onların münaqişəsinin səbəblərini araşdırmayacağıq. İstəyənlər “İbrahim bəy Heydərov. Dağıstan: zaman, talelər” adlı monoqrafiyamızdan (Mahaçqala, 1999) bunu öyrənə bilərlər» [«Daqestanskaya pravda» qəzeti, 19.08.2006. № 210]. (Təəssüf ki, hörmətli alimin həmin kitabını hətta Moskvadakı Lenin adına kitabxanadan və Sankt-Peterburqdakı Rusiya Milli Kitabxanasından tapa bilmədik).*

ZAQAFQAZIYA SEYMİNİN ÜZVÜ

1918-ci ilin başlanğıcında Tiflisdə, Müəssislər Məclisinə seçilmiş deputatlardan ibarət *Zaqafqaziya Seymi* yaradıldı. İbrahim bəy Heydərov da Dağıstanı təmsilən Seymdə Müsəlman Sosialist blokunun üzvü oldu. 15 fevral 1918-də o, Seymin 3-cü iclasında Müsəlman Sosialist bloku adından geniş çıxış etdi və qarşıda duran başlıca vəzifələrdən söz açdı: «*Müsəlman*

Sosialist bloku Rusiya İnkilabının gedişi nəticəsində meydana çıxmış Zaqafqaziyanın səlahiyyətli ali hakimiyyət orqanı olan Zaqafqaziya Seyminin açılışını alqışlayır. Mütləqiyyət hökumətinin əsarətində daha çox uğramış müsəlman əməkçi kütlələri azadlıq qazanaraq Rusiya İnkilabı ideyalarının və sosializmin təntənəsi üçün bütün Rusiya xalqlarının demokratiyası ilə əl-ələ vermək arzusu ilə Zaqafqaziya Seyminə daxil olurlar.

Müsəlman Sosialist bloku müharibə məsələsiylə bağlı belə düşündür ki, müharibəni Rusiya İmperialist Hökuməti Rusiya demokratiyasının iradəsinə, o sıradan Zaqafqaziya xalqlarının iradəsinə qarşı olaraq başlayıb, buna görə də Zaqafqaziya xalqları müharibənin bundan sonra da davam etməsində qətiyyətlə maraqlı deyil və biz – müsəlman sosialistləri Rusiya İnkilabının elan etdiyi millətlərə özünütəyin hüququ verməklə anneksiyasız və təminatlı sülh prinsipləri əsasında təcili demokratik sülh bağlanmasını tələb edirik.

Rusiya İnkilabının irəli sürdüyü ən böyük məsələlərdən biri torpaq məsələsidir. Müsəlman Sosialist bloku hesab edir ki, bütün torpaqları təmənnsiz olaraq zəhmətkeş kütlələrin əlinə vermək gərəkdir. Rus inkilabı bu məsələni öz tələblərinin başlıcası saysa da aradan bir il ötməsinə baxmayaraq onu əslində hələ də gerçəkləşdirə bilməyib, bunun nəticəsində də aqrar hərəkəti Zaqafqaziyanın müxtəlif yerlərində talanlar, yandırmalar, qətlər kimi eybəcər bir şəkil alıb, ona görə də biz Seymədə torpaq məsələsinə təcili baxılmasına təkid edirik.

Sosial və işçi qanunvericiliyi sahəsində Müsəlman Sosialist bloku Zaqafqaziyanın çağdaş iqtisadi durumunda onun məhsuldar qüvvələrinin daha uğurlu inkişafı üçün əməkçi kütlələrin tələblərini mümkün qədər maksimum gerçəkləşdirməyin tərəfdarıdır; bunlar 8-saatlıq iş günü, sosial sığorta və işsizliklə mübarizə üzrə dövlət tədbirlərinin tətbiqi və b. məsələlərdir.

Zaqafqaziya Seyminin qarşısında duran ən böyük və həlli ən çətin olan məsələlərdən biri milli məsələdir. Rusiya inkilabı siyasi baxımdan bütün millətləri mütləqiyyətçi rus hökumətinin əsarətindən xilas etdi. Böyük əminliklə deyə bilərik ki, milli məsələnin iki cəhəti var. Sırf milli-siyasi

**İbrahim bəyin oğlu Minnətullah
Heydəroğlu**
(5.9.1918, Bakı–16.8.2006, Bürhaniyə)

cəhət; bunda hər bir tarixi millət özünün müstəqil dövlət vahidinin yaradılmasınadək tam ayrılmaya can atır. Sırf iqtisadi cəhət; bunda hər bir millət qonşu millətlərlə öz həyatını elə bağlamağa çalışır ki, iqtisadi gücünün uğurlu inkişafı üçün sərhəd münaqişələri ortaya çıxmasın.

Milli məsələdə bu iki cəhəti nəzərə alaraq biz Zaqafqaziya Seyminin, hətta mümkün olarsa ümumi hökumətli və hər millət üçün mədəni-millî muxtariyyətli, geniş yerli özünüidarəli vahid Qafqaz Seyminin yaradılmasını zəruri sayırıq. Milli məsələnin yalnız bu cür həlli Qafqazda xalqların sıx əməkdaşlıq həyatı və onların milli-iqtisadi inkişafı üçün əlverişli zəmin yaradar» [Zaqafqaziya Seymi. Stenoqrafik hesabat. Birinci sessiya. Üçüncü iclas. Tiflis, 15 fevral 1918-ci il. S. 23–24].

İbrahim bəy Seymin 17 fevral 1918 tarixli qərarı ilə yaradılmış xüsusi nümayəndə heyətinin tərkibində Trabzon sülh konfransında iştirak etdi (fevral-mart 1918). Hələ Trabzonda olarkən – Seymin 13 martdakı 17-ci iclasında *Y.P.Gegeçkori*'nin başçılıq etdiyi ilk Zaqafqaziya hökumətində İbrahim bəyə *ümumi müfəttiş (dövlət nəzarəti naziri)* vəzifəsi tapşırıldı. Xatırladaq ki, Müsəlman Sosialist blokunun üzvü olan İbrahim bəy Heydərov bu konfransa Zaqafqaziya nümayəndə heyətinin tərkibində müsəlmanlardan *Məhəmməd həsən Hacınski* (Müsəvat), *Miryaqub Mehdiyev* (Rusiyada müsəlmanlıq), *Xəlil bəy Xasməhəmmədov* (Müsəvat), *Əkbər ağa Şeyxülislamov* (Hümmət) və *Heydər Abaşidze* (sosial-demokrat) ilə birgə qatılmışdı. *Məhəmmədəmin Rəsulzadə* (müşavir) və *Əhməd Pepinov* (katib) da nümayəndə heyətində çalışırdılar.

Martın sonunda danışıqlar dalana dirənəndə heyətin sədri *A.İ.Çxenkeli* İbrahim bəy Heydərovu və biri gürcü, biri erməni olmaqla 3 nümayəndəni 22 martda Tiflisə göndərdi ki (M.Rəsulzadə və M.Mehdiyev də onlarla birgə döndü), danışıqlar haqqında Seymə bilgi versinlər və danışıqları davam etdirmək üçün Seymədən gərəкли göstərişlər alsınlar.

Zaqafqaziya hökuməti və Seym ilə Seym qruplarının 25 martdakı birgə iclasında İbrahim bəyin təklifiylə Trabzon konfransının ilk 5 iclasının qərarları oxundu. Çıxışında o dedi: «...*Brest-Litovsk sülhünə dayanan Türkiyə Batum, Qars və Ərdəhandan vaz keçmək fikrində deyildir, çünki Türkiyənin keçmişdə zəbt edilmiş vilayətlərini geri alması xalqın və ordunun ruh yüksəkliyinin artmasına səbəb olmuşdur*».

Y.P.Gegeçkorinin baş nazir olduğu 2-ci kabinədə də İbrahim bəy dövlət nəzarətçisi vəzifəsində saxlanıldı (26 mart 1918). İ.b.Heydərov onunla Tiflisə gəlmiş dörd nəfərlə birgə həmin gün Trabzona qayıtdı. 29 martda bu şəhərə çatan İbrahim bəy 30 martda yenidən Tiflisə geri çağırıldı. O, həmin gün Türkiyə heyəti ilə «xüsusi və məhrəmanə» bir görüş keçirərək Qafqazdakı son durumla bağlı düşüncələrini belə açıqlamışdı: «*Yeni kabinədə müsəlmanlara verilən vəzifələrin gərəçək bir qiyməti yoxdur. İcraat*

gürcülərlə ermənilərin əlindədir... Ermənilər Sarıqamış yolunda çalışan 500 Osmanlı əsirini qətl etmişlər. Ümumqafqaz müsəlmanları Osmanlı ordusunun gecikmədən Qafqaza girərək anarxiyanı yatdırmasını arzu edirlər. Erməni və gürcülər isə Osmanlı ordusunun gəlməsindənsə alman ordusunun gəlməsini üstün tuturlar...».

Burada İbrahim bəy heyət başçısı Çxeneliyə «...gürcülər və ermənilər Osmanlılarla hər b edərlərsə Qafqaz müsəlmanlarının onların bu hərəkətlərində qətiyyəni iştirak etməyəcəyini mütləq olaraq bilmələri lazım gəldiyini» demiş və Tiflisə dönmüşdü.

İbrahim bəyin qızı *Fatma xanım Alpengin* bizə onun atasını bir Türk kimi səciyələndirən çox maraqlı bir əhvalat danışmış. Onun xatırladığına görə, İbrahim bəy Osmanlı hərbiçisi Rauf bəylə görüşərək ona Qafqazla bağlı, ancaq Türkiyəyə verilməsi yasaq olan gizli bilgiləri ötürüb. Rauf bəy ondan soruşur: «Bizə bu gizli bilgiləri veriniz! Bəs bunu öyrənərlərsə başınıza gələcəkləri düşünmürsünüz mü?». İbrahim bəyin cavabı açıqdır: «MƏN TÜRKƏM! TÜRK LÜK UĞRUND A ÖLMƏYƏ HAZIRAM!». Fatma xanım bu görüşün haçan, harada və hansı ortamda gerçəkləşdiyini yadına sala bilməsə də sənədlər bu xanıməfəndinin söylədiklərini bütünlüklə təsdiqləyir.

İbrahim bəy Rauf bəylə iki gizli görüş keçirib. Onların birincisi 13 mart 1918-də axşam üstü Trabzonda olub. Bu görüşdə Trabzon konfransına qatılan Osmanlı nümayəndə heyətinin başçısı, Bəhriyyə Nəzarəti ərkani-hərbiyyə rəisi, miralay (polkovnik) *Hüseyn Rauf bəy*, heyət üzvləri: 3-cü Türk Ordusunun Səhiyyə rəisi, miralay *Tofiq Səlim bəy* və 3-cü Türk Ordusu Hərəkət Şöbəsi müdiri, ərkani-hərb minbaşısı (mayor) *Xosrov bəy*, Zaqafqaziya nümayəndə heyətindən isə *İbrahim bəy Heydərov* və *Miryaqub Mirmehdiyev* iştirak ediblər. Həmin görüş Zaqafqaziya nümayəndə heyətinin Türkiyəyə düşmən olan erməni və gürcü nümayəndələrindən tam gizli şəkildə gerçəkləşib. İbrahim bəyginin verdiyi bilgi Trabzon danışıqlarında Osmanlı tərəfinin tam üstünlüyünü təmin edib. (Bax: *Enis Şahin*. Trabzon ve Batum konfransları ve antlaşmaları (1917–1918). Türk Tarih Kurumu basımevi. Ankara, 2002. S. 310–311).

İbrahim bəylə Türk heyəti arasındakı ikinci “xüsusi və məhrəmanə” görüş 30 mart 1918-də olub. Burada da İ.b.Heydərov Rauf bəyə gizli bilgilər verib və Rauf bəy onları Xariciyyə Nəzarətinə ötürüb (Bax: *Enis Şahin*. Trabzon ve Batum konfransları ve antlaşmaları (1917–1918). Türk Tarih Kurumu basımevi. Ankara, 2002. S. 381–382).

31 martda Bakıda Leninin birbaşa göstərişi ilə Şaumyan bandasının törətdiyi qanlı qırğından sonra Seym 2 aprel (20 mart) tarixli 17-ci yığıncağında *İbrahim bəy Heydərov*, *Mustafa Mahmudov* və *Cavad bəy Məlikyevanov*’la birlikdə biri erməni, biri gürcü olmaqla başqa 2 deputatı da

danışıqlar aparmaq üçün Bakıya göndərməyi qərara aldı. Bakı qırğınından dərhal sonra Trabzondan Tiflisə dönmüş *Məhəmmədəmin Rəsulzadə* isə qəti şərt qoydu ki, Seym, bolşevikləri Bakıdan çıxarmağa çalışmasa müsəlman fraksiyası Seymdən çıxacaq. (Bundan sonra Seym Bakıya 6 min nəfərlik hərbi qüvvə yolladı və həmin qüvvə məğlub edildi).

Qərardan həmən sonra yola düşən İbrahim bəyi aprelin ortalarında bolşeviklər Bakıda həbs etdilər. Onun azad edilməsi üçün tədbirlər görülməsi məsələsi iki dəfə Seymin gündəliyinə salınsa da (22-ci və 23-cü iclaslar) əməli bir iş görülmədi.

Baş nazir A.İ.Çxenkeli 26 aprel 1918-də yeni kabinəsini elan etdi. Burada da İbrahim bəyə keçmiş vəzifəsi – dövlət nəzarətçiliyi ayrılmışdı, ancaq bu vaxt o, hələ də Bakıda həbsdəydi.

Düzdür, İ.b.Heydərovun azad edilməsi tarixi dəqiq bilinməsə də bunun may ayına düşüyünü güman edə bilərik. Tiflisdə çıxan «*Kavkazskoye slovo*» («Qafqaz sözü») qəzeti 21 may 1918 tarixli 100-cü sayında bolşeviklərin ona ölüm hökmü çıxarması haqqında şayiələrin əsassız olduğunu və onun yaxın zamanlarda azad ediləcəyini yazırdı.

QUZEY QAFQAZ HÖKUMƏTİNDƏ

Həbsdə olmasına baxmayaraq o, 11 may 1918-ci ildə elan edilmiş Qafqazın Dağlı Xalqlarının Birliyi Cümhuriyyətinin (Dağlılar Cümhuriyyətinin) *Əbdülməcid Tapa Çermoyev* tərəfindən təşkil edilən 2-ci hökumətində (11.05.1918–15.12.1918) *nəqliyyat, poçt və teleqraf naziri* vəzifəsini tutmuşdu.

1918-ci il noyabrın sonunda başda sədr *Əbdülməcid Çermoyev* və *İbrahim bəy Heydərov* olmaqla Qafqaz Dağlıları Birliyinin nümayəndə heyəti Bakıya gəldi. Burada onlar Dağlılar Cümhuriyyətinin tanınması haqqında üç gün (27–29 noyabr) İttifaq dövlətlərinin nümayəndələriylə danışıqlar apardılar. Birlik dövlətləri Dağlılar Cümhuriyyəti hökumətini dəstəklədilər və bildirdilər ki, dağlıların bağımsızlığı məsələsinə Birinci dünya müharibəsindəki qalib dövlətlərin Paris sülh konfransında baxılacaq.

İbrahim bəy Heydərov hökumətin səlahiyyətli nümayəndəsi kimi Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə öz dövləti arasında 28 noyabr 1918-də müqavilə imzalayanlardan biriydi. [Dağlılar Cümhuriyyətindən bu sənədi həm də *Bahadır bəy Malaçixan* (sonralar Azərbaycan onu Zaqatalanın valisi təyin etmişdi), Azərbaycan tərəfindən isə ticarət və sənaye naziri *Behbud xan Cavanşir* və maliyyə naziri *Məhəmmədhasən Hacinski* imzalamışdılar. Həmin müqaviləyə görə, Qafqazın Dağlı Xalqlarının Birliyi Cümhuriyyəti Azərbaycan Cümhuriyyətindən iki ilə qaytarmaqla on milyon manat faizsiz borc götürürdü; bax: ARDA, fond 894, siyahı 10, iş 149, vərəq 87–88].

Həmin ilin 15 dekabrında *İttifaq Şurası* (Qafqazın Dağlı Xalqlarının Birliyi Cümhuriyyətinin Parlamenti) fəaliyyətə başladı. İttifaq Şurası Çermoyevin istefasını qəbul edərək yeni kabinə təşkilini keçmiş daxili işlər naziri *Pşimaxo Kotsev*'ə həvalə etdi. Kotsevin kabinetində İbrahim bəyə *yollar naziri* görəvi verildi (15.12.1918–25.03.1919).

Xatırladaq ki, bu hökumətin maarif naziri yurddaşımız *Nurməhəmməd bəy Şahsuvarov*'du.

Dağlılar Cümhuriyyəti hökumətlərinin birində başqa bir yurddaşımız – general Əsəd bəy Talıxanov da nazir vəzifəsi tutmuşdu. O, knyaz *Rəşid xan Qaplanov*'un sədrliyi altındakı Tersk-Dağıstan diyarı müvəqqəti hökumətində (1.12.1917–6.03.1918) hərbi idarənin komissarı – baş idarəçisi (yəni hərbi nazir) və 1918-in başlanğıcınadək yollar idarəsinin komissarı – baş idarəçisi (yəni yollar naziri) əvəzi vəzifəsində çalışmışdı. (Bu bilgini bizə vermiş Eldar İsmayılova minnətdarlığımızı bildiririk).

PARİS SÜLH KONFRANSINDA

1919-cu ildə hökumətin Avropa dövlətləri ilə danışıqlar aparmaq üçün Paris sülh konfransına göndərdiyi nümayəndə heyətinə İbrahim bəy də daxil edilmişdi. Bu heyətdə ondan başqa, Şimali Qafqazın ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamış *Əbdülməcid Tapa Çermoyev* (sədr), *Heydər Bammət* (Şimali Qafqaz Xalqları Cümhuriyyəti xarici işlər naziri, üzv) və *Həsən Hazarak* (üzv) da təmsil olunurdular.

İbrahim bəy Avropa dövlətlərinin Sovet Rusiyasını Şimali Qafqaz Xalqları Cümhuriyyətinin müstəqilliyini tanımağa məcbur edəcəyinə umud bəsləyirdi. Yola düşməzdən öncə o, qəzet müxbirlərinə demişdi: *«Mən öz missiyamın Parisdə uğur qazanacağına inanıram, çünki uğrunda bizim çalışdığımız iş bütün demokratiya üçün ümumidir»* [«Daqestanskaya pravda» qəzeti. 19.08.2006. № 210]. Ancaq Parisdə onun missiyası istədiyinə yetmədi.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivində Parisdə bulunan Azərbaycan və Dağlılar Cümhuriyyəti nümayəndə heyətlərinin İbrahim bəyin də qatıldığı, biri tarixsiz olmaqla 27 və 29 iyun 1919-da birgə keçirdikləri 3 birgə toplantının protokolları saxlanılmaqdadır [ARDA. F. 970. S. 1. İş 142. Vər. 187–190, 194–196, 203–204].

İbrahim bəyin qızı *Fatma xanım Alpengin* bizə başqa bir maraqlı əhvalat da danışdı.

Paris sülh konfransından dönüşdə işğal altındakı İstanbula uğrayan İbrahim bəy bu şəhərdəki «Cercle d'Orient» binasından (bura bir yabançılar klubuydu; işğal öncəsində də oraya müsəlman və Türklər girə bilməzdi) musiqi və əyləncə səsləri duyunca içəri girir. Orkestr marşlar çalmaqdadır. Yanında duran yabançı yaşlı bir kişidən fransızca soruşur:

«Bu, hansı ölkənin marşdır?». Adam da bir-bir «bu, filan ölkənin, bu da falan ölkənidir» deyər açıqlayır, sonra ondan soruşur: «Siz haralısınız?». İbrahim bəy «dağıstanlıyam» deyir. Qalib ölkələrin marşları çalınmaqda davam edir. Onları bir qədər də dinlədikdən sonra İbrahim bəy az öncə verdiyi cavabdan narazı qalaraq adama yanaşır deyir: «Siz bayaq məndən nə soruşdunuz, mən sizə nə cavab verdim?.. Xeyr, mən sizə yanlış söylədim: mən Türkəm!». İllər sonra o günü oğlu Minnətullaha anladarkən «o axşam Türklüyümü çox güclü və dərinədən hiss etdim» demişdi.

General Denikin Dağıstanı işğal etdikdən sonra 1919-cu ilin payızında Şimali Qafqaza dönməyə İbrahim bəy Denikinə qarşı silahlı mübarizəyə qatıldı.

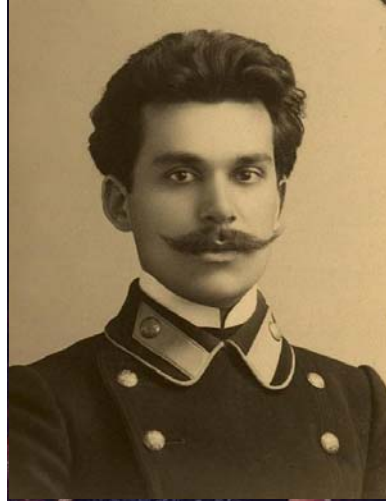
BAKI – PARİS – ANKARA

Onun təmsil etdiyi hakimiyyət rus sakinlərin və qırmızı ordu birliklərinin əliylə devrildəndən və Şimali Qafqazda bolşevik rejimi qurulandan (1920-ci il) sonra bu bölgənin bir çox ziyalıları kimi İbrahim bəy də ana yurdu Azərbaycana sığındı. O, Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında, xeyriyyə konsertlərinin, teatr tamaşalarının, o sıradan *Üzeyir bəy Hacıbəyli*'nin «Leyli və Məcnun» operasının, *Ağa Əminov*'la birlikdə «Azərbaycan gecələri»nin təşkilində fəal iştirak etdi.

Təəssüf ki, İbrahim bəyin həyatının bu dönəmi qaranlıqlara bürünüb, çünki əlimizdə onun həmin dövrdəki fəaliyyətini işıqlandıracaq yetərincə bəlgələr yoxdur. Ancaq Azərbaycanın görkəmli ictimai-siyasi xadimi *İsa bəy Aşurbəyli*'nin (1878–1938) «NKVD» zindanı zirzəmisində verdiyi ifadələrdən aydınlaşır ki, İ.b.Heydərrov yerli kommunistlərlə (bolşeviklərlə) əməkdaşlıqda bulunub. İsa bəy Aşurbəylinin öz əliylə yazdığı sənəddə oxuyuruq:

«Dağıstanda Denikin'ə qarşı bolşevik hərəkəti başlandı. Muxtarovun indi qadınlar klubu yerləşən yeni evində türk kommunistlərinin qərargahı vardı. Mustafa Sübhi gələnədək orada katib Yaqub bəy'di. Məni oraya yol. Mikoyan, Nərimanov və Tevosyan (y. Mirzoyan'ın arvadı) Qırmızı Dağıstanın (sovet Dağıstanının – müəl.) xeyrinə dərnək vəsaiti toplamaqdan ötrü dəvət etmişdilər. İlk dərnək toplantısında 40.000 manat yığıldı. Pulu saxlamaqçün mənə verdilər. İbrahim bəy Heydərrov'un xahişi və yol. Xvolis'in tapşırığına əsasən mən Qırmızı Dağıstana rəğbət bəsləyən 10 türk zabiti cəlb etdim və yol. Nərimanovun razılığıyla onlara 10.000 manat verdim, Dağıstanın partiyacı və bitərəf qüvvələrini birləşdirməkçün dağıstanlılarla birgə oraya yola düşdülər. Heydərrov və Yaqub bəylə birlikdə onların nümayəndə heyəti Bəha Səid adlı birisini oraya göndərməyi qərara aldı, o isə üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməyi bacarmadı.

Sonra qərara aldılar ki, Batumda ingilislərin əsiri olan Nuru paşanı nəyin bahasına olursa olsun oradan çıxarmaq gərəkdir. Mən getdim, əlimdən heç nə gəlmədi və qayıtdım. İttihadçılardan bir göyçaylı (Əhmədov Yusif Yaqub oğlu – müəl.) getdi və qaçışı təşkil etməyi bacardı. Bir qəddərdən sonra bildim ki, Nuru paşa gəlib və [Behbud xan] Cavanşirin yanındadır. Sonra bolşeviklər onu öz yanına çağırmağı mənə təklif etdilər və bizdə bolşeviklərin ([Həmid] Sultanov, [Əliheydər] Qarayev, [İbrahim bəy] Heydərrov və [RK(b)P] Zaqaqaziya Diyar Komitəsinin nümayəndəsi) gizli yığılacağı keçirildi və onu – Nuru paşanı Dağıstana yolladılar. Sonra Xəlil paşa gəldi, AKP MK ilə yanaşı evdə [qaldı]. İş sovetləşməyədək getdi» [AR MTN arxivi. İş PR–34807. Vər. 43a–44].

Osman bəy Heydərrov
(25.2.1888, Dərbənd–1917, Peterburq) –
Peterburq Universitetinin tələbəsi

Azərbaycan Dövlət Arxivindən yeni əldə etdiyimiz bəlgələrdən İbrahim bəyin həyatıyla bağlı indiyədək heç yerdə qeyd olunmamış bir fakt üzə çıxdı – sən demə, o, Azərbaycan Cümhuriyyəti dönməində üç ay (06.01.1920–10.03.1920) *daxili işlər nazirinin müavini* işləyibmiş [ARDA, F. 894. s. 2. İş 140. Vər. 1, 3]. (Xatırladaq ki, Şəfi bəy Rüstəmbəyli İbrahim bəy istefa verdikdən sonra onun yerinə təyin edilib).

Yeni bəlgələr İ.b.Aşurbəyli'nin yazdığını tam təsdiqləməkdədir. Daxili işlər nazirinin müavini İbrahim bəy Heydərrov *Xəlil paşa*'nın Azərbaycandakı bütün fəaliyyətindən xəbərdar olub. 23 yanvar 1920-də Bakıdan Qarabağ valisinin birinci müaviniyə aşağıdakı məzmununda şifrəli teleqram göndərilib: «*Şuşa. Hüseyin bəy Mahmudbəyova. Səlim bəyə* (görünür, Qarabağdakı kürd süvari divizionunun komandiri rotmistr Səlim bəy Sultanov nəzərdə tutulur – *müəl.*) *çatdırın ki, Xəlil paşa ona Xosrov bəy Sultanovun sərəncamında olmasını əmr edir. – Nömrə 423. Daxili işlər naziri əvəzi Heydərrov»* [ARDA. F. 894. S. 7. İş 21. Vər. 23]. 24 yanvarda isə vali X.b.Sultanova göndərdiyi teleqramda Xəlil paşanın bu gün axşam qatarı ilə Şuşaya yola çıxacağını, onun üçün Yevlax stansiyasına avtomobil göndərməyi əmr edir [ARDA. F. 894. S. 7. İş 21. Vər. 27].

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra sosialist İbrahim bəy burada da mühüm vəzifə tutdu – Azərbaycan SSR *yollar nazirinin müavini* oldu. Ancaq aradan heç bir ay keçməmiş Fövqəladə Komissiya («ÇК») onu həbs etdi. «*Krasni voin*» («Qırmızı döyüşçü») qəzetində (25.06.1920. № 135) həbsin səbəbi kimi İbrahim bəyin Müsavat hökumətinin görkəmli xadimlərinin azad olunmasına yardım etdiyi göstərilir.

1920-ci ilin sonunda Azərbaycan bolşeviklərinin lideri və eyni zamanda onun köhnə dostu *N.Nərimanov*'un müdaxiləsi ilə həbsdən azad edilən İbrahim bəy menşevik Gürcüstanına getdi.

1921-ci ildə rus süngüləri burada da milli hakimiyyət devirdikdən sonra İ.b.Heydəröv Fransaya mühacirət etdi və 1925-ci ilədək ailəsi ilə birlikdə orada yaşadı. O, burada da siyasi fəaliyyətlə məşğul oldu. Görkəmli diplomat Ramiz Abutalıbov öz kitabında yazır: «...Parisdə 1924-cü ilin oktyabr-noyabrında oradakı Qafqaz nümayəndələri Qafqaz Konfederasiyası şəklində üç Qafqaz cümhuriyyətinin dövlət birliyini yaratmağı qərara aldılar. Gələcək konfederasiyanın Anayasasının layihəsini işləyib hazırlamaq üçün xüsusi komissiya yaradıldı. Xarici ölkələrdə aparılan diplomatik işi birləşdirmək və Qafqaz xalqlarının azadlıq mübarizəsinə rəhbərlik etmək məqsədiylə Qafqaz Komitəsi yaratmaq qərara alındı və buraya Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin sədri Ə.b.Topçubaşı və C.Насирбейли, Şimali Qafqazdan isə Dağlılar Cümhuriyyətinin başçısı Ə.Çermoyev, İ.Heydəröv və H.Вамматов daxil oldular» [*Абуталыбов Р.А. Мамед Эмин Расулзаде и Кавказская Конфедерация. Москва, 2011. С. 32*].

1925-ci ildə Türkiyə hökuməti onu bu ölkəyə çağırdı. O, Türkiyədə «Heydəröglü» soyadını qəbul etdi.

İbrahim bəy Türkiyəyə gəldiyində Ankara – Kayseri dəmiryolu xətti çəkilibdi. O, bu gün adı belə anılmayan, Qaranlıqdərə deyə bilinən bir dağ başında dəmiryolu işçiləri üçün qurulan «qısıım» deyilən müvəqqəti yerləşimdə çalışmağa başlayır, ailəsi ilə orada yaşayır. Dəmiryolu Kayseriyə uzanınca aile Kayseriyə köçür. Oğlu orada məktəbə gedir. Sonra Sivasa doğru uzanan yolda çəşidli qısıımlarda çalışır. Ən son 1939-un qışında Ərzincanın içində oturduqları zaman (qızları İstanbulda Amerikan Kollecinə, oğlu universitetdə ikən) dəhşətli bir zəlzələ Ərzincanı yerlə yeksan edir. İbrahim bəyin oturduğu ev əski bir təkkəymiş; hətta atları da sağ qalır, ancaq gənc iş yoldaşlarını itirdiyinə görə sarsılır və mərkəzə alınmasını tələb edərək Ankaraya gəlir. 1940-cı ildə onu T.C. Yollar Nazirliyinə iş götürürlər və o, ömrünün sonunadək burada çalışır.

1949-cu ildə Abadlaşdırma Nazirliyi yüksək elmi heyətinin üzvü ikən Ankarada dünyasını dəyişən İbrahim bəy bu şəhərdəki Cəbəci məzarlığında dəfn edilir.

İbrahim bəy məqalə, məruzə və çıxışlar şəklində böyük irs qoyub gedib. Bu irs əsasən Rusiya imperiyasının, Şimali Qafqazın və Dağıstanın sosial-siyasi və milli problemlərinə həsr edilib.

BİR QƏDƏR DƏ İBRAHİM BƏYİN NƏSLİ HAQQINDA

Biz bu hissəni Sankt-Peterburq şəhərindəki iki arxivdən: Mərkəzi Tarix Arxivindən və Rusiya Dövlət Tarix Arxivindən əldə etdiyimiz bəlgələrə, Dərbəndin alovlu pərəstişkarı, onun 5000 illik tarixinin qızğın təbliğatçısı və araşdırıcısı, üstündə «Dərbənd» yazılmış 6 kitabın müəllifi olan rəhmətlik *Səftər Sultanov*'un (1913–2007) rusca «*Dərbənd. Məşhur ailələrin şəcərələri*» (Bakı: «Dərbənd» cəmiyyəti, 2005. S. 70–73) və Moskvada yaşayan, daha çox hərbi tariximizi araşdıran dəyərli dostumuz *Eldar İsmayilov*'un arxiv sənədləri əsasında yazılaraq 2005-də Moskvada nəşr edilmiş «*Azərbaycanlı Georgi ordeni kavalərləri*» (S. 122–129) kitablarından yararlanmaqla, eyni zamanda İbrahim bəyin qızı *Fatma xanım*'la nəvəsi *Mina xanım*'ın lütfkarlıqla bizə göndərdiyi bilgilərə əsasən hazırlamışıq.

İbrahim bəyin mənsub olduğu nəslin başçısı **Hacı Qasım bəy Heydərov** Dərbəndin köklü sakinlərindəndi. O, tanınmış qədim bir zadəgan ailəsindən çıxmışdı. Hacı Qasım bəyin iki oğlu vardı: **Nemətulla** və **Minətulla**. 1835-ci ildə şəhərdə ilk rus ibtidai məktəbi açılanda yalnız iki sakin öz uşaqlarını ora verməyə razılaşmışdı – Hacı Qasım bəy öz oğlu Nemətullanı və Nəcəfqulu bəy Xıdırbəyov isə oğlu Hüseyni buraya vermişdi.

Nemətulla Heydərov sonralar məşhur adam oldu. Ruslar savaşı tarixlərində onu «*Nimatul bəy*», «*Minatul bəy*», «*Naum Kasyanoviç*» kimi müxtəlif adlarla xatırlayırlar.

Eldar İsmayilov Rusiya Dövlət Hərbi Tarix Arxivindəki bəlgələrə dayanaraq Nemətulla bəyin bütün döyüş yolunu ən incəliyinədək öyrənərək öz kitabında genişliklə verib. Ancaq bir məqalədə o qədər təfsilata ehtiyac olmadığına görə biz oradan yararlanmaqla yalnız ən mühüm faktları oxuculara çatdırırıq.

Beləliklə, *Nemətulla bəy Hacı Qasım oğlu Heydərov* 4 oktyabr 1827-ci ildə Dərbənddə anadan olub. İbtidai dünyəvi təhsilini Dərbənd qəza məktəbində alıb. 1843-cü ildə Qazıqumuq atlı milis dəstəsində qulluğa təyin edilib. Sonrakı illərdə Qafqazdakı rus qoşunlarının tərkibində Şamilə, dağlılara qarşı çoxlu savaflara qatılıb. 1854-dəki savaşa fərqləndiyinə görə 1857-də ştabs-kapitan çini alıb, 1861-də isə o, kapitan rütbəsinə yüksəlib.

1859-dan bölük komandiri görəvində təsdiqlənib. 1869-da mayor çini alıb və batalyon komandiri vəzifəsinə keçirilib. Bu dövəmdə Rusiyanın bir çox hərbi ordenləriylə təltif edilib. 1878-də Nemətulla bəy Heydərov Rusiya imperiyasının ən nüfuzlu hərbi ordeni olan 4-cü dərəcəli Müqəddəs Georgi ordeninə layiq görülmüş. 1880-1881-ci illərdə podpolkovnik Heydərov Axaltəkə yürüşünə qatılıb, Göytəpə qalasının alınmasında iştirak edib, 4 hücum dəstəsindən üçüncüsünün başçısı olub. 1881-də ona 3-cü dərəcəli Müqəddəs Georgi ordeni verilib, bununla da Nemətulla bəy həmin ordeni alan ilk müsəlman olub. Bu orden adətən generallara verilən mükafatdı və N.b.Heydərov bu ordenlə təltif edilmiş ilk podpolkovnikdir. 1881-də ona polkovnik, 1884-də isə general-mayor çini verilib və ehtiyat piyada alayına keçirilib. Bütün qalan həyatını Nemətulla bəy Dərbənd şəhərində keçirib və 27 yanvar 1901-də orada vəfat edib. «Qafqaz təqvimi»nin bilgilərinə görə, Nemətulla bəy ömrünün son çağlarında Teymurxanşura dustaqqanaları quberniya himayə komitəsi Dərbənd bölümünün sədrlik edən direktoru vəzifəsində çalışıb.

Nemətulla bəy üç dəfə evlənib. İlk nikahdan oğlu *Hüseyn bəy* (31.08.1868-?) və qızı *Hürnisə xanım* (24.07.1870-31.12.1960, İstanbul) doğulub. Üçüncü nikahı *Leyla bikə Əhməd bəy qızı* ilədir və ondan qızı *Nurcahan xanım* (17.03.1882-?) dünyaya gəlib. Onun bu övladlarının taleyi haqqında bizdə bilgi yoxdur.

Mina Tanselin bizə yazdığına görə, Nemətulla bəyin qızı *Hürnisə xanım Tabasaran* İbrahim bəyin qardaşı Ömər bəyin qayınanasıdır (onun yoldaşı *Bikə xanım* Hürnisə xanımın qızı imiş). Yaşları arasında fərq böyük olmadığına görə həm İbrahim bəy, həm də Ömər bəy ona «bacı» deyirmiş.

Nemətulla bəyin qardaşı **Minətulla bəy Heydərov** haqqında da az şey bilirik. Fatma xanımın bizə bildirdiyinə görə o, əsgərliyi erkən yaşda buraxaraq Dərbəndə dönüb və buradakı evində yaşayaraq öz təsərrüfatı ilə məşğul olub. Minətulla bəyin 3 oğlu olub: **İsa bəy**, **Musa bəy** və **Qasım bəy**.

1. **İsa bəy Heydərov** 1869-da hərbi xidmətə Əlahəzrət imperatorun Özəl qoruması Qafqaz eskadronu Leyb-qvardiyasının 3-cü (ləzgi) bölüyündə silahdaşyan vəzifəsində başlayıb. Bu bölüyə Car-Balakən dairəsi və Xəzəryanı diyarın «ən tanınmış ailələrindən» çıxanları götürürdülər.

Onun 8 iyun 1873-də tərtib edilmiş xidmət sicilində Dağıstan vilayəti bəylərindən çıxdığı, müsəlman, savadlı, subay, 22 yaşlı olduğu (deməli, 1851-də doğulmuş ola bilir) göstərilib. Cərimə edilməyib, məhkəməyə verilməyib, düşmənə qarşı yürüşlərdə və işlərdə olmayıb. Orden və fərqlənmə nişanları almayıb. Əlahəzrət imperatorun Özəl qoruması üzrə 19 iyul 1873 tarixli 2193 sayılı əmrə əsasən, İsa bəy əla-

çalışqan xidmətinə və yaxşı davranışına görə yunkerliyə keçirilib. Əlahəzrət imperatorun Özəl qorumasında məcburi 4 illik xidməti başa vurduqdan sonra hərbi çinlər haqqında 10 avqust 1873 tarixli ali əmrə əsasən milis praporşikliyinə keçirilib və üstündə «Şahənşah imperator Aleksandr Nikolayeviçin Özəl qorumasında xidmətə görə» yazılmış gümüş medalla təltif edilib [Rusiya Dövlət Hərbi-Tarix Arxivi. F. 970. S. 1. İş 1147. Vər. 118–119, 158, 162–163, 173a]. (Bu bilginə bizə vermiş Eldar İsmayılova minnətdarlığımızı bildiririk).

İsa bəyin 2-ci mahalda (Meqri bulağın qarşısında) torpaq sahəsi, bağı və 2 qatlı evi vardı. Onun *Hacər Əcvəd xanım İbrahimova*'dan 3 oğlu və 2 qızı olub. Oğlanları: **İbrahim bəy**, **Ömər bəy** və **Osman bəy**. Qızları haqqında bilginə yalnız Mina Tanseldən öyrənirik. Onun yazdığına görə, Azərbaycanca qalmış bacılarında İbrahim və Ömər bəylər heç bir məlumat ala bilməyiblər. Qardaşları Türkiyədə olduğuna görə onları sovet hakimiyyəti dəhşətli əzablara düçar edib. *Ümranım* adlı bacı yoldaşını erkən itirib və körpə oğluyula dul qalıb. SSRI II Dünya savaşına girincə «əksinqilabi cinayət törətmiş» Heydərov İbrahim İsa bəy oğlunun bacısı, 1898 doğumlu *Umxanım* ilə oğlu, 1924 doğumlu *Əfəndiyev İsabəy Məhəmmədtahir oğlu* inzibati qaydada Şərqi Qazaxıstana (Semipalatinsk vilayətinin Ayaquz stansiyasına) sürülmüş, o tarixlərdə evli olan qızı *İmamət* də yoldaşı ilə birlikdə Şimali Qazaxıstana (Petropavlovsk, Mamlyutka sovxozu) sürgün edilərək müharibənin sonunadək orada qalmışlar.

İbrahim bəy haqqında yuxarıda danışdıq, ancaq onun ailə həyatına toxunmadıq. O, 1915-də Dərbənddə **Nisə xanım Cahangir bəy qızı Ərəblinsakaya** (1900–1943) ilə ailə qurub. Bu evlilikdən onların biri oğul, üçü qız olmaqla 4 övladı dünyaya gəlib: **Minnətullah Heydəroğlu** (5.9.1918, Bakı – 16.8.2006, Burhaniyə), **Leyla Heydəroğlu** (1920, Dərbənd – 1955, İstanbul), **Fatma Alpengin** (21.11.1921, Tiflis) və **Şermin Özgen** (22.4.1926, İstanbul – 24.1.2011, İstanbul).

İbrahim bəyin oğlu vəkil *Minnətullah Heydəroğlu* Türkiyənin tanınmış aydınlarından, hüquqşünas və siyasətçilərindəndi. O, sosialist təmayüllü bir sıra siyasi partiyaların öndərliyində bulunmuşdu. O, yaşının son 15 ilini İzmirdə keçirib, ancaq Burhaniyədəki yay evində dünyasını dəyişib. Minnətullah bəy atasından çocuqkən öyrəndiyi şahmatı 80 yaşından sonra da oynar, hətta turnirlərə qatılardı. Bu gün İzmirdə onun adına şahmat turnirləri düzənlənir.

İbrahim bəyin qızı *Fatma Alpengin* də indi Ankarada yaşayır.

Yeri gəlmişkən, İbrahim bəyin yoldaşı Nisə xanımın Bakıda qalmış bacısı **Maidə xanım**'ın əri də 1920-ci illərdə repressiyaya uğrayıb və ailənin sonrakı taleyindən heç bir xəbər alınmayıb. (Bir faktı da qeyd etmək

yerinə düşər. Nisə xanım ilə Məidə xanımın anaları Mina xanım gənc yaşda, qızları kiçikkən öluncə generalın yoldaşı Ayna xanım ölən qardaşının arvadını öz oğlu Cahangirə alıb. Ərəblinskilərin indi Azərbaycanda və Moskvada yaşayan nəsiləri bu ikinci evlilikdəndir.

Ömər bəy Heydəroğlu (1884, Dərbənd – 1973, İstanbul) mühəndisdi. Fatma xanımın dediyinə görə, Ömər bəy Sankt-Peterburqa hərbi məktəbə girmək üçün gedərkən böyük qardaşı İbrahim bəy onu «rus zabiti olacaqsan?» deyərək danlamış və onu mühəndisliyə yönəltdi. Ömər bəy 1904-də Sankt-Peterburqda I Nikolay adına Mülki Mühəndislər İnstitutuna girərək 1915-də oranı qurtarıb. [Onun tələbəlik dönməsi şəxsi işi Sankt-Peterburq Mərkəzi Tarix Arxivindədir: F. 184. S. 3. İş 820]. Mınətullah bəyin nəvəsi olan Ömər bəy onun qardaşı general Nəmətullah bəyin nəvəsi ilə (qızı *Hürnisə xanım*'ın qızı *Bikə xanım*'la) Dərbənddə ailə qurmuşdu. Onun bəyin böyük oğlu *Əli* 1918-də burada doğulub. 1920-ci ildə ailəsini də götürərək Qafqazdan Türkiyəyə gedən Ömər bəy öncə Sarıqamışda mühəndis olaraq çalışıb. Qızı *Türkan* 10.1.1923-də burada, kiçik oğlu *Haluk* isə 1930-un martında Doğu Bayəziddə doğulub. Bundan bir az sonra Ömər bəy ailəsiylə İstanbula köçüb, orada bələdiyyəyə girərək işləyib. 1973-də o və həyat yoldaşı üç həftəlik ara ilə dünyalarını dəyiblər. İndi onların yalnız kiçik oğlu həyatdadır.

Osman bəy Heydərov (25.2.1888, Dərbənd – 1917, Peterburq) – İbrahim bəy Heydərovun nəvəsi Mina xanım Tanselin yazdığına görə, Osman bəy rus ordusunun zabiti idi və 1917-ci ilin oktyabrında Peterburqda Qış sarayına hücum zamanı həlak olub. O, 1909-cu ildə Sankt-Peterburq Universiteti hüquq fakültəsinin 1-ci kursuna qəbul olunub və ən müxtəlif səbəblər üzündən dərslərə ardıcıl getmədiyinə və imtahanları vaxtında vermədiyinə görə 3 dəfə universitetdən çıxarılıb və heç 1-ci kursu belə bitirə bilməyib. (Onun da tələbəlik dönməsi şəxsi işi Sankt-Peterburq Mərkəzi Tarix Arxivindədir: F. 14. S. 3. İş 61325).

2. **Musa bəy Heydərov** kənd təsərrüfatı ilə məşğul olub. Dərbənddə Azadlıq meydanında 2 qatlı evi vardı (indi ora xəstəxanadır). Musa bəyin oğlu *Hüseyn bəy* Dərbənddə ibtidai məktəb bitirib və öz təsərrüfatı ilə məşğuldu.

Mina Tansel bizə yazır ki, Musa bəyin oğlu Hüseyn də zabit imiş. Əmisi Qasım bəy partiya qurultayına gedərkən onu da özünə götürüb və geri döndüklərində onu da ermənilər Qasım bəylə birlikdə öldürüblər.

3. **Qasım bəy Heydərov** (15.11.1858–1918) Mınətulla bəyin kiçik oğludur. Dərbənddə ibtidai məktəbi, Bakıda real məktəbi bitirib, hüquq təhsili alıb. Az müddət Peterburqda rus ordusunda qulluq edib və ştabkapitan rütbəsində ehtiyata buraxılıb. Bir rus qızıyla evlənib. 1878-ci ildə

onunla Dərbəndə gəlib və ömrünün sonuna qədər burada onunla yaşayıb, Bakı dairə məhkəməsində özəl vəkil işləyib. Uşaqları olmayıb.

Qasım bəy Peterburq Tibbi Cərrahiyyə Akademiyasının (TCA) sərbəst dinləyicisi olaraq tələbə yürüş və çıxışlarına qatılıb. 1878-də Xarkov Universiteti tələbələriylə həmrəylik məqsədiylə TCA binası qarşısında keçirilən tələbə nümayişlərinin ilk cərgəsindəydi və ilk tutulanlardan oldu (jandarmeriyada «nizamsızlıqlarda daha çox suçlu olanlar» sırasında dindirilmişdi). DİN-lə razılaşma əsasında o, vətəninə sürgün edərək polis nəzarətinə verilib.

Dərbənddə onun geniş həyətli, xüsusi evi (Buynak küçəsində) və Calqan gədiyinin ətəyində böyük üzüm bağı vardı (yerli sakinlər ondan indi də istifadə edir, oranı Qasım bəy bağı adlandırıb). O, üzümçülük və şərabçılıqla məşğul olaraq bu sahədə xeyli uğur qazanıb. 1900-cü ildə Dərbənddə olmuş məşhur fransız səyyahı və arxeoloqu *baron Jozef dö Bay*'ın (1853–1931) «*Türklərin yanına. Dərbənddən Yelizavetpola*» kitabında onun haqqında fikirlərini belə bildirir: «*Dərbəndin başçısı türkdür, sözün çağdaş anlamında mədənidir, Avropa qaydasında geyinib, yaxşı şərabçidir, əla idarəçidir; onun söhbəti onun irqindən olan adamlarda necə böyük keyfiyyətlər tapmaq mümkün olduğunu mənə sübut etdi*». Elə bu keyfiyyətləri sayəsində Qasım bəy Dağıstan vilayətinin ən fəal xadimlərindən biri sayılıb. O, ciddi ictimai-siyasi fəaliyyətlə məşğuldu. 1900-cü ildə *Dərbənd şəhərinin başçısı* seçilərək şəhər yığıncağının 3-cü və 4-cü çağırışlarında da təkrarən bu vəzifəyə layiq görülüb.

Sankt-Peterburq Rusiya Dövlət Tarix Arxivində Qasım bəy Heydərovla bağlı bəlgələr bulunmaqdadır [F. 733. S. 123. İş 149. Vər. 55–58, 194]. Bunların birindən öyrənirik ki, Dərbənd şəhərinin başçısı Qasım bəyin, onun çox yaxından qatqısıyla qurulmuş Dərbənd real məktəbinə fəxri himayəçi təyin edilməsi məsələsi ortaya çıxarkən çar Nikolay qərar layihəsi üzərində 8 mart 1903-də öz əliylə «razıyam» yazmışdı (həmin qaynaq, vər. 194).

1909-cu ildə Qafqaz canişini *Vorontsov-Daşkov* Qasım bəyin soyadını inqilabi fəaliyyətinə görə şəhər başçılığına namizədlər siyahısından çıxarıb və *Həmid bəy Vəkilov* başçı seçilib.

«Qafqaz təqviminə» görə, Qasım bəy Heydərov 1900–1908-ci illərdə Dərbənd Şəhər İctimai İdarəsinin başçısı vəzifəsində çalışıb. O, eyni zamanda 1900–1904-cü illərdə Teymurxanşura dustaqxanaları himayə komitəsi direktorlarından biri, 1903–1908-ci illərdə Dərbənddə imperator II Nikolay adına real məktəbin (1900-də yaradılıb) fəxri himayəçisi, 1904–1908-də Dərbənd şəhər yoxsulları himayə idarəsinin sədri, 1904–1908-də Dərbənd qadın progimnaziyası (1900-də yaradılıb) himayə şurasının üzvü

vəzifələrində çalışıb. 1909-da Qasım bəy Dərbənd bağçılıq, üzümçülük, şərabçılıq və bostançılıq məktəbinin hamisiydi.

Bu dövəmdə biz Qasım bəyin Azərbaycanın mətbuat həyatıyla sıx bağlılığını görməkdəyik. Belə ki, o, Bakıda nəşr edilən «Həqiqəti-əfkar» qəzetinin (1911–1912) nəşiri (redaktoru Mirzə Cəlal Yusifzadə idi), «Təzə xəbər» qəzetinin (1912–1915) redaktoru və sahibi-imtiyazı olub.

1912–1916-da o, yenidən Dərbənd Şəhər İctimai İdarəsində çalışıb, ancaq bu dəfə başçı yox, idarə müvəkkillərindən biri olub. (Bu faktları «Qafqaz təqvimi»ndən toplayaraq bizə təqdim etmiş Eldar İsmayılova təşəkkürümüzü bildiririk).

1914-cü ildə Qasım bəy Heydərov Müsəlman Milli Komitəsinin yerli bölümünü yaradıb və 1918-ci ildə Dərbənddə sovet hakimiyyəti qurulanaqk ona başçılıq edib.

1918-ci ildə Vladiqafqazda sosial-demokrat partiyasının qurultayı keçirilib və Qasım bəy də heyətlə buraya dəvət edilib. Qurultaydan sonra onlar evə qayıdarkən Məhəmmədqala stansiyasında erməni komitəçiləri qatari dayandırır və başda Qasım bəy olmaqla 5 nəfəri vaqondan çıxararaq meşəyə aparır və orada güllələyiblər.

Mina xanım Tansel yazır: *«İsa bəy İspaniya qripindən ölüm döşəyində yatarkən “qardaşımın qanını yerdə qoydum” deyərə hayıfılanır. Onun intiqamını almaq İbrahim bəyə düşür. O, ÇeKa'daki son məhbusluğunda bir gecə əmisinin qatili olan erməni komitəçinin adının səsləndiyini eşidincə həyəcanlanır, “əliboş gəl!” əmrini eşidincə sevinir, “üstümdən bir yük qalxdı” deyir, çünki komitəçini edama götürmüşlər – “əşyanla gəl!” dedikləri məhbusları isə başqa yerə aparırdılar...».*

SON BİR-İKİ SÖZ

İbrahim bəy Heydərov/Heydəroğlu haqqında, *Hikmət Hacızadə* demişkən, 55 min işarəni – Azərbaycanda ondan danışılan ilk ayrıca məqaləni ortaya qoyduq. Çox arzu edirik ki, Azərbaycan və Türkiyənin bu görkəmli ziyalısı özünə layiq biçimdə araşdırılaraq xalqlarımıza tanıtılsın.

**ВИДНЫЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДЕЯТЕЛЬ
ИБРАГИМ-БЕК ИСА-БЕК ОГЛУ ГАЙДАРОВ (ГАЙДАРОГЛУ)
(1879, Дербент – 1949, Анкара)**

В своё время мы стёрли из нашей истории имена многих людей, считая их чужими, хотя на самом деле они были достойными сынами Азербайджана. Одним из них является **Ибрагим-бек Гайдаров (Гайдароглу)**. В начале XX в. он играл очень важную роль в общественно-политической жизни Азербайджана. Но в дальнейшем, под тем предлогом, что он является дагестанцем или лезгином, у нас не было проведено ни одной научно-исследовательской работы, посвященной его деятельности.

Ибрагим-бек является одним из сотен представителей тюркской интеллигенции и политической элиты, родившейся в Дербенте – неотъемлемой части исторического Азербайджана. В данной работе

мы постараемся впервые за всю историю азербайджанской историографии дать о нём широкую информацию. В частности, нами был использован ряд сведений и документов, любезно предоставленных нашим другом из Анкары, внучкой Ибрагим-бека, **Миной-ханум Тансел**. Как только был готов первый вариант статьи, мы отправили его Мине-ханум, и она вместе со своей матерью, **Фатьмой-ханум Альпенгин**, дочерью Ибрагим-бека, внесли ряд исправлений и дополнений в нашу статью. Так появился нынешний вариант статьи. Мы выражаем свою самую глубокую признательность Фатьме-ханум и её дочери Мине-ханум за то, что они оказали нам посильную помощь в этой работе.

**Ибрагим-бек Гайдаров
Турция, 1940-е г.г.**

ИЗ ДЕРБЕНТА В ПЕТЕРБУРГ

Ибрагим-бек Иса-бек оглу Гайдаров родился в аристократической семье 3 августа 1879 г. в одном из древнейших городов Азербайджана, возраст которого насчитывает 5 тысяч лет. Представители его рода не раз за историю этого города занимали самые высокие посты в его управлении. Сам Ибрагим-бек сначала закончил реальную школу в Темир-Хан-Шуре (1897 г.), а затем поступил в престижный в то время Санкт-Петербургский институт инженеров путей сообщения и окончил его в 1907 г. (кстати, его брат Омар-бек также был инженером с высшим образованием; Омар-бек в 1915 г. окончил Институт гражданских инженеров императора Николая I в Санкт-Петербурге).

Завершив учёбу и получив высшее образование, Ибрагим-бек вернулся в Азербайджан и работал в Баку в разных отраслях инженером путей сообщения. На фотографии 1907 г., которая была выполнена в Баку, он изображён с группой Бакинских промышленников рядом с Гаджи Зейналабдином Тагиевым. Ибрагим-бек был умным, энергичным человеком и хотел посвятить себя прогрессу и просвещению своего народа. В этом же году мы видим его в числе руководителей Бакинского общества «Нашри-маариф» («Просвещение»). 14 октября 1907 г. 28-летний И.-б.Гайдаров, как весьма влиятельное лицо, был избран депутатом в 3-ю Государственную Думу Российской империи (1907–1912 гг.) от Дагестанской области и Закатальского округа и отпраздновал в Петербурге.

Из его личного дела, находящегося на хранении в Санкт-Петербурге – в Российском государственном историческом архиве (РГИА, фонд 1278, опись 9, дело 163), мы уточнили, что к началу выборов он не состоял на службе (лист 4), а занимался сельским хозяйством (л. 3а). Цензом, по которому он участвовал в выборах, являлся дом и виноградный сад его отца, стоимость которых оценивались свыше 500 рублей (л. 4). Сам Ибрагим-бек Гайдаров проживал в Санкт-Петербурге по адресу: ул. Подольская, дом 31, кв. 11.

РОССИЙСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДУМА

Следует отметить, что Гайдаров по своим убеждениям был социал-демократом. Исследователи, изучающие историю общественно-политической мысли в Дагестане, отмечают, что Дербентская организация РСДРП(б) была создана именно Ибрагим-беком вместе с Муслимом Исрафиловым и другими лицами. Поэтому, находясь в Думе, он сначала примкнул к социал-демократической (большевистской) фрак-

ции. Однако, очень скоро поняв, что русские большевики не придают никакого значения интересам национальных меньшинств, покинул эту партию и во время 3-й сессии перешёл в мусульманскую фракцию. Большевики отнеслись к его поступку негативно.

В своём заявлении о выходе из социал-демократической (большевистской) фракции Гайдаров писал: *«Население избрало меня в Думу депутатом для того, чтобы я защищал интересы дагестанских мусульман. Оставаясь в этой фракции, я не могу служить данной цели, и потому выхожу из нее... Программа данной партии не отвечает интересам местного населения... Интересы местного населения, главным образом, касаются религиозной сферы, и я обязан их защищать».*

М.А.Абдуллаев, автор солидной монографии под названием *«Из истории философской и общественно-политической мысли народов Дагестана в XIX веке»*, наряду с именами Гасана Алькадари, Али Гаяева, Магома Сулейманова и Бадави Саидова, в числе пропагандистов прогрессивного мышления особо отмечает и имя Ибрагим-бека Гайдарова. Эти люди, переживавшие из-за научно-технической отсталости народа, пытались решить данную проблему. Ибрагим-бек Гайдаров писал: *«Нужно жить разумом, а значение разума состоит в том, чтобы признавать Бога, а затем хорошо обращаться с людьми и жить, как того требует эпоха».*

В диссертации А.А.Афаунова *«Национальная политика России и проблемы межнациональных отношений на Северном Кавказе: исторический опыт (1906–1921 гг.)»* (Владикавказ, 2004) достаточно освещены основные линии парламентской деятельности Ибрагим-бека. Мы почерпнули из данной работы наиважнейшие моменты относительно выступлений И.-б.Гайдарова в Думе.

Можно сказать, что в думской деятельности Ибрагим-бека центральное место занимали вопросы образования и просвещения. Острые дебаты в Думе развернулись при обсуждении проекта закона о начальных училищах, выдвинутого октябристско-националистическим большинством. Мусульманская фракция выступила против отнесения родного языка к изучаемым в инородческих школах лишь «по возможности». Авторы законопроекта считали, что родной язык не может быть обязательным из-за интернационального состава учащихся. Разработчики законопроекта обращали внимание депутатов также и на возможное нежелание учащихся или их родителей его изучать. Депутаты Х.-б.Хасмамедов, И.-б.Гайдаров, Н.С.Чхеидзе и другие указывали, что в таком виде законопроект направлен против «инородцев», их языков и культур. Ибрагим-бек Гайдаров от имени мусульманской фракции зая-

вил, что законопроект о начальных училищах направлен на превращение начальной школы в проводника великодержавной шовинистической политики. Он убедительно говорил о назревшей необходимости расширения прав «инородцев», демократизации в сфере международных отношений, укреплении конституционного строя в России. И.-б.Гайдаров, Х.-б.Хасмамедов и др. обоснованно критиковали состояние религиозного образования. Они приводили конкретные примеры ущемления прав учащихся-мусульман, буддистов и последователей других религий. Сопоставление данных в христианских и иноверческих школах свидетельствовало об их неравноправном положении, о дискриминационном характере нехристианского образования в России. Депутаты выступали за равенство религиозных образовательных программ в школах.

Ибрагим-бек критиковал Государственную Думу за неспособность решать вопросы демократического устройства государства. Он говорил о том, что крайне правые блокируются с фракциями, интересы которых едины или близки, в частности, с русскими шовинистами и октябристами, и проводят угодные им решения. По его словам, правые ведут себя по отношению к депутатам нерусских народов, и к левым, т.е. к оппозиции, вызываяюще, встречают их криком и шумными возгласами, не дают им говорить. *«Дума... в пылу благодарности правительству за новый избирательный закон, – подчеркивал И.-б.Гайдаров, – не желает допустить хоть какого-нибудь возражения ему со стороны оппозиции».* Депутат Гайдаров осуждал великодержавную имперскую политику, называя ее «тупиком». Он говорил о том, что «правые открыто и громко заявляют о своей национальной нетерпимости, о своей ненависти к самым элементарным политическим правам, их идеал – это «Русь: православная, самодержавная, единая». Критикуя правых, к которым примкнули, по мнению И.-б.Гайдарова, и октябристы, депутат подчеркивал: *«Таким образом, та фракция, которая начертала на своем знамени Манифест 17 октября, фактически слилась теперь в один блок с правой для ликвидации всех приобретений освободительного времени»* (имеется в виду революция 1905–1907 гг. – авт.). Октябристы, поддерживавшие во всех вопросах правительство России, конечно же, подвергались аргументированной критике со стороны левых депутатов. Однако еще большей критике подвергалась группа русских монархистов-шовинистов, которая проявляла крайнюю нетерпимость по отношению к депутатам от нерусских народов, к их предложениям о равноправии народов, расширении прав свободной организации местного самоуправления, отказа от бесперспективного абсолютного централизма и т.д. Эту группу депута-

тов-шовинистов, которая своими громкими и необдуманно с политической точки зрения заявлениями подводила Россию к опасной черте всплеска национально-освободительной борьбы и революционного движения И.-б.Гайдаров называл «рыцарями с весьма смутными и туманными политическими воззрениями». Критикуя депутатов этой группы за политическую недалекость, за бессилие в решении важнейших общественно-политических проблем народов Кавказа, И.-б.Гайдаров говорил: *«Они с пафосом именуют себя русскими националистами, говоря, что «Россия для русских», а политический багаж их состоит из крох, падающих со стола, – Союза русского народа, – что тоже думские крайне правые».*

Ибрагим-бек Гайдаров, осуждая переселенческую политику царизма с трибуны III Государственной Думы в 1909 г., говорил: *«Итак, господа, вы видите, что для того, чтобы усилить русский элемент на Кавказе, не принимают во внимание всего остального, нуждается ли местное население в свободных землях или нет; и Правительство, и переселенческая комиссия говорят то же самое в своем докладе, желая именно «достичь некоторого усиления русской колонизации Кавказа путем переселения». Вот для всего этого нужно отпустить известную сумму денег на содержание Кавказского отряда и переселять туда крестьян. В то же самое время, чтобы успокоить местное кавказское население, в докладе переселенческой комиссии говорится о том, что «этот отряд будет выяснять условия землепользования в 18 туземных селениях..., значит будет заниматься землеустройством местного населения. Спрашивается, каким же образом этот отряд..., прямая обязанность которого заключается в отведении переселенческих участков для крестьян, переселяющихся из внутренних губерний России..., будет еще заниматься землеустройством местных крестьян? Очевидно, это неправильно».*

Далее он обосновал вывод о том, что переселенческая политика царизма на Кавказе ведет к дестабилизации обстановки, межнациональному противостоянию.

Государственные мероприятия по ускорению хозяйственной интеграции национальных окраин, в том числе в Терской области, за счет переселения русского крестьянства из внутренних (русских) губерний империи играли дестабилизирующую роль и приводили к межнациональным конфликтам, общественно-политической напряженности в регионе.

16 марта 1910 г. комиссия III Государственной Думы по запросам стала разбираться в заявлении № 89 о запросе заместителю на Кавказе И.И.Воронцову-Дашкову по вопросу выяснения степени превы-

шения казачьими отрядами своих полномочий в Чечне и Ингушетии при поимке знаменитого абрека Зелимхана Гушмазукаева. О насилиях в отношении безвинных чеченцев и ингушей, которые будто бы скрывали «харачоевского разбойника» и его единомышленников, говорил в своем выступлении основной докладчик. Повторное обсуждение состоялось 4 мая 1910 г. в присутствии первого из подписавших заявление № 89 депутата Ибрагим-бека Гайдарова, который подчеркивал необходимость объективного разбирательства фактов насилия в отношении мирных чеченцев, ингушей и других местных народов, которые уже потеряли веру в закон и справедливость. По мнению Гайдарова, Гегечкори, Хасмамедова и других членов комиссии, формальная постановка вопроса о насилиях казачьих отрядов в отношении мирных жителей свидетельствует о малой эффективности парламентских механизмов для решения насущных задач государственной и общественно-политической жизни.

В конце 1913 г. Министерство внутренних дел России разработало законопроект об учреждении земского самоуправления на окраинах. Необходимость такого закона давно созрела и об этом неоднократно говорили левые депутаты с трибуны Думы. Этот вопрос поднимали И.-б.Гайдаров, Н.С.Чхеидзе, И.Д.Далгат, Л.А.Сафонов и многие другие, которые обосновывали свои предложения конкретными примерами и фактами. Однако в законопроекте МВД не нашлось места для Кавказа. Разработчики документа мотивировали это тем, что народы Кавказа в политическом и культурном отношении для самоуправления недостаточно созрели. В вину народам Кавказа ставилась также их участие «в антиправительственных выступлениях» и «революционном движении».

Пламенные речи Гайдарова, произносимые им в Думе и посвящённые правам российских и, в особенности, северокавказских мусульман, широко освещались как в тюркоязычной, так и в русскоязычной азербайджанской прессе. В 240-м номере газеты «Каспий» от 23 октября 1910 г. было опубликовано интервью с депутатом Государственной Думы Ибрагим-беком, посвященное проблемам начального образования.

Текст одного из его выступлений даже был издан отдельной брошюрой под названием *«Стенографическ. отчет избранных речей члена 3-ей Государствен. Думы от Дагест. обл. и Закаталск. округа Ибрагим-бека Гайдарова»* (Баку, типография «Каспий», И.-б. Ашурбекова, 1912 г., 16 стр.). В своём номере от 12 июня 1912 г. газета «Игбал» опубликовала его речь, а в номере от 18 июня – фотографию Ибрагим-бека и его биографические данные.

Ибрагим-бек и Ниса-ханум с детьми в период постройки железнодорожной линии в Кайсери

Слева направо:

Фатьма Алпэнгин (р. 21.11.1921, Тифлис),

Ниса-ханум Джахангир-бек гызы Араблинская (1900, Дербент–1943, Анкара),

**Миннатулла Гейдароглу (5.9.1918, Баку–16.8.2006, Бурханийе),
русская служанка Машурина (когда она умерла в 1941 г., священника не
нашли и отпевание совершил молла; она была похоронена по
мусульманским обычаям),**

Шермин Озген (22.4.1926, Стамбул–24.1.2011, Стамбул),

Ибрагим-бек Гайдаров (1879, Дербент–1949, Анкара),

Лейла Гейдароглу (1920, Дербент–1955, Стамбул)

РОДСТВЕННИК ГЕНЕРАЛА АРАБЛИНСКОГО И Г.З.ТАГИЕВА

Мать Мины-ханум Тансел – Фатьма-ханум, приходится дочерью Ибрагим-беку Гайдарову. Недавно нам стало известно, что мать Фатьмы-ханум, то есть жена Ибрагим-бека, **Ниса-ханум** (1900–1943) была дочерью **Джахангир-бека**, сына генерала **Балакиши-бека Араблинского** (1828–1902). Другими словами, Ибрагим-бек, женившийся (1915 г.) на внучке генерала, является родственником отца нации Гаджи Зейналабдина Тагиева, который был женат на Соне-ханум, дочери вышеупомянутого генерала Араблинского.

После своего переезда в Турцию семья Ибрагим-бека продолжала поддерживать тёплые отношения с детьми Тагиева, которые также эмигрировали в эту страну. Мы узнаём об этом из недавнего письма Мины Тансел. В этом письме Мина-ханум сообщает о том, что Лейла-ханум, дочь Тагиева, близко дружила с женой Ибрагим-бека, Нисой-ханум. Когда Ниса-ханум приехала в Стамбул и родила там свою младшую дочь Шермин, она остановилась в доме Лейлы-ханум. Позже Лейла-ханум вместе со своей семьёй переехала в Париж.

После того, как у сына Г.З.Тагиева – Исмаила – испортились отношения со своим отцом из-за того, что отец женился на очень молодой девушке Соне-ханум Араблинской, Исмаил приехал в Турцию. Мина-ханум пишет: *«Мне довелось узнать у Абдурахмана Таги, его сына (т.е. внука Г.З.Тагиева, которого он так и не увидел). В годы моего детства он жил в Стамбуле, а когда приезжал в Анкару, посещал наш дом. Мама называла его «дайы» (дядей), поскольку он был сыном тётки её матери по отцовской линии... После того, как Абдурахман-бек окончил обучение в Стамбульской «Дар Аль-Шафака» – школе для сирот, он окончил также и Инженерную школу».*

Конечно, для приобретения влияния в Баку Ибрагим-беку было достаточно и собственной родовитости и личного таланта, однако его родственные связи с генералом Араблинским и Г.З.Тагиевым несомненно открывали перед ним многие двери.

СНОВА В БАКУ

После завершения деятельности в Думе Ибрагим-бек вернулся в Баку и некоторое время прожил здесь. Первый архивный документ, связанный с этим фактом, относится к 1913 г. Этот документ хранится в Институте Рукописей НАНА. «Открытый лист» был подписан 27 марта 1913 г. Гайдаровым, который в тот период был одним из членов Городской управы. Согласно документу, *Теймур-бек Рзабеков* утверждался в должности Городского комиссара по собиранию справочных цен. Значит, начиная с 1913 г., Ибрагим-бек был одним из членов Городской управы, а также начальником Хозяйственного отделения Городской управы, что подтверждается выпусками «Кавказского календаря» на 1913–1917 гг. (издание: Тифлис, 1912–1916 гг.).

Ибрагим-бек в 1913 г. вместе с А.Г.Бабаевым организовал нефтепромышленные общества «Деянет» и «Шеракет» и активно подключился к предпринимательской деятельности (газ. «Каспий», 1913, №№86, 116).

В 5-м номере газеты «Баку» за январь 1914 г. мы читаем информацию о том, что просветительское мусульманское общество «Сафа», руководимое Мамедгасаном Гасановым, было ликвидировано, а вместо него было создано новое общество с тем же названием, но уже не просветительское. Председателем нового общества стал Таги Нагиев, его помощником – С.М.Кязымов, секретарём – Ислам-бек Габулзаде, казначеем – Кербелай Абдулла Зарбалиев. Среди членов Правления общества первым упоминается имя Ибрагим-бека Гайдарова. В 58-м номере газеты «Каспий» за 1914 г. имеется информация о том, что Лука Лаврентьевич Быч, Мамедгасан Гаджинский, Ибрагим-бек Гайдаров и ряд других лиц из числа членов Бакинской управы, решили создать «Общество изучения Кавказа». Устав общества был представлен на рассмотрение градоначальнику города Баку.

В марте 1916 г. Ибрагим-бек Гайдаров был избран заместителем председателя общества «Ниджат» («Спасение»). В этот период Ибрагим-бек считался одним из самых активных и влиятельных общественно-политических деятелей. Это подтверждает и периодика того времени. Например, газета «Ачыг сёз» («Ясное слово») в своём номере от 28 января 1916 г. в статье под названием «В мусульманской фракции» пишет о том, что по инициативе мусульманской фракции Российской Государственной Думы в Петрограде был создан совещательный орган, который должен был определить направление деятельности данной фракции, и что со всех уголков России для участия в этом совете были созваны видные представители мусульманской интеллигенции. В том числе из Баку были привлечены Алимардан-бек Топчибашев, Ибрагим-бек Гайдаров, Мамедэмин Расулзаде, а из Гянджи – Халил-бек Хасмамедов. (Из 579-го номера той же газеты от 2 октября 1917 г. следует, что указанные лица не смогли участвовать в деятель-

**Дочь Ибрагим-бека
Шермин –ханум Озген
(22.4.1926, Стамбул – 24.1.2011,
Стамбул)**

ности данного совета). Значит, Ибрагим-бек к этому моменту уже считался человеком не менее полезным и важным, чем такие люди, как Алимардан-бек Топчибашев и Мамедэмин Расулзаде.

В феврале 1917 г. в России произошла буржуазная революция, в результате которой был свергнут царский режим и создано Временное правительство во главе с Керенским, которое было признано народами Северного Кавказа. В этот тяжёлый и сложный период Ибрагим-бек, до этого входивший в состав администрации города Баку, счёл необходимым вернуться в Дагестан, поскольку был уверен, что там он нужнее.

ДАГЕСТАН

В самом начале революции во всех больших и малых областях Закавказья все народы организовали свои национальные комитеты. Подобные комитеты, созданные мусульманами, назывались либо «Национальными Комитетами», либо «Мусульманскими». Очень скоро председатели этих комитетов были назначены на должности председателей местных исполнительных комитетов. Ибрагим-бек Гайдаров был избран на должность председателя Дагестанского Мусульманского Комитета. Принимая во внимание этот факт, Особый Закавказский Комитет («ОЗаКом») 9 марта 1917 г. назначил его председателем Временного Исполнительного Комитета Дагестанской Области.

В марте в Баку был создан Комитет Мусульманских Общественных Организаций. 16 марта 1917 г. в Баку было проведено собрание представителей азербайджанской интеллигенции, на котором председательствовал Ибрагим-бек. Однако, 22 марта на собрании, проведённом под руководством Фатали-хана Хойского, предыдущее Бюро было ликвидировано, а вместо него было избрано Национальное Бюро Временного Комитета Мусульманских Общественных Организаций под руководством Мамедгасана Гаджинского. В руководстве нового бюро также состояли – духовное лицо Молла Ага Ализаде, журналист Мамедэмин Расулзаде, нефтепромышленники Юсифали Ализаде и Мирза Асадуллаев, учителя Ислам-бек Габулзаде и С.Б.Ахундов, инженеры Ибрагим-бек Гайдаров и Бехбуд-хан Джаваншир, а также купец Агарза Тагиев. В Исполнительный Комитет Временного Комитета входили Алимардан-бек Топчибашев, Фатали-хан Хойский, Нариман Нариманов и Абдулали-бек Амирджанов (см. газета «Каспий», 23.03.1917 г.).

Согласно указу Особого Комитета от 5 апреля 1917 г., Ибрагим-бек был назначен комиссаром по управлению Дагестанской областью.

Тот факт, что и на 1-м съезде Кавказских мусульман, проведённом в Баку (15–20 апреля 1917 г.) Ибрагим-бек был избран членом Президиума, показывает, что на тот момент он стал одной из наиболее влиятельных политических фигур на всём Южном Кавказе.

В своей деятельности на посту комиссара Ибрагим-бек отдавал предпочтение решению проблем просвещения, оказывал поддержку идее внедрения тюркского языка в систему образования и прилагал усилия к тому, чтобы эта идея была осуществлена на практике. Он добился того, что 15 июня 1917 г. в Темир-Хан-Шуре были открыты учительские курсы тюркского языка.

В ноябре 1917 г. по всей России были проведены выборы в Учредительное Собрание. В выборах по Дагестану участвовали 2 партии. Вот что мы читаем в обращении Казикумухского национального комитета к народам Дагестана: *«В Дагестане имеются две партии. Одна – Дагестанский национальный комитет, который защищает интересы мусульман. Поэтому Милли комитет требует, чтобы проблемы мусульман решались по шариату. Вот почему голосуйте за самых умных ученых Дагестана – имама Нажмутдина Гоцинского, Ибрагим-бека Гайдарова, Гайдара Бамматова, Магомед-Кади Дибирова, доктора [Бейбала-бека] Султанова, Джамалутдина Карабудахкентского, Зубаира Темир-Ханова. Другая партия – Дагестанская социалистическая группа. В нее входят Джалалутдин Коркмасов, Махач Дахадаев, Магомед-Мирза Хизроев, Алибек Тахо-Годи, Абдулмеджид Зулпукаров. Социалистов никто не знает. Они не признают Аллаха, не думают о Дагестане».*

12 ноября Ибрагим-бек Гайдаров был избран в Учредительное Собрание России, однако в январе 1918 г. Ленин разогнал Учредительное Собрание, а демонстранты, защищавшие его, были расстреляны. Закавказские власти не признали большевиков. В это время активизировались социалисты Дагестана и общими усилиями избрали вместо Ибрагим-бека другого комиссара. Вот что говорится об этом в «Воспоминаниях» Н.П.Тахо-Годи (Семенов): *«В начале 1917 года в Дагестан в качестве областного комиссара Временного правительства был прислан азербайджанец **Ибрагим Гайдаров**, он до этого был членом Государственной Думы. У него начались большие трения с Социалистической группой, он мешал работе, и было решено его убрать.*

Выступить с разгромной речью на очередном заседании, которые были открыты для публики, было поручено А.А. (имеется в виду ее муж Алибек Алибекович Тахо-Годи – авт.), что он исполнил с таким успехом, что Гайдаров увидел полную невозможность оставить».

ся дальше в Дагестане и в ту же ночь выехал в Баку. На его место был избран Басият Шаханов, бывший до этого присяжным поверенным во Владикавказе» [журнал «Научный мир», 2011. № 11. С. 34–35].

Профессор Магомед Абдуллаев в своей статье пишет: *«В этот период часть общественно-политических деятелей Дагестана выступила против его назначения комиссаром, другая – за. Особенно резко выступал М.Дахадаев, обвиняя его в прегрешениях материального характера и в пантюркизме, а затем вызвал его на третейский суд. На все выступления и письма Гайдаров отвечал ему убедительно и дал согласие на третейский суд, но Махач не явился, видимо, понял, что это ни к чему не приведет. В горячке Дахадаев зашел далеко, утверждая, что его выступления в Государственной думе служили поддержке позиции известного реакционера Пуришкевича и его сторонников. ...Его нападки были вызваны личной неприязнью. Здесь мы не станем разбираться в причинах их конфликта. Желающий может узнать это по нашей монографии «Ибрагим-Бек Гайдаров. Дагестан: время, судьбы» (Махачкала, 1999)»* [Газ. «Дагестанская правда», 19 августа 2006 г. № 210]. (К глубокому сожалению, нам до сих пор не удалось ознакомиться с данной книгой уважаемого ученого – авт.).

ЧЛЕН ЗАКАВКАЗСКОГО СЕЙМА

В начале 1918 г. был создан Закавказский Сейм, в который вошли лица, прежде избранные в Учредительное Собрание. Ибрагим-бек Гайдаров вошёл в мусульманский социалистический блок в Сейме и представлял Дагестан. 15 февраля 1918 г. на 3-м заседании Сейма он выступил от имени мусульманского социалистического блока и произнёс речь об основных задачах текущего момента: *«Мусульманский социалистический блок приветствует открытие Закавказского Сейма, как высшего полномочного органа власти Закавказья, выдвинутого в результате хода Российской Революции. Мусульманские трудовые массы, наиболее терпевшие от ига самодержавного правительства, получив освобождение, вступают в Закавказский Сейм с непреклонным желанием идти рука об руку с демократией народов всей России для торжества идей Российской Революции и социализма.*

По вопросу о войне мусульманский социалистический блок считает, что война была начата помимо воли российской демократии и в частности помимо воли народов Закавказья Русским Империалистическим Правительством, а потому в дальнейшем ведении войны Закавказские народы совершенно не заинтересованы, и мы, мусульманские социалисты, требуем немедленного заключения демократи-

ческого мира на основе принципов, провозглашенных Российской Революцией, т. е., мир без аннексий и контрибуций с предоставлением права на самоопределение национальностям.

Одним из крупных вопросов, выдвинутых Российской Революцией, является земельный вопрос, по которому мусульманский социалистический блок считает необходимым безвозмездную передачу всей земли в руки трудящихся масс. Русская революция, поставив этот вопрос во главу угла своих требований, несмотря на годичный срок, ещё не смогла практически осуществить его, вследствие чего аграрное движение приняло уродливую форму погромов, поджогов, убийств в различных частях Закавказья, а потому мы настаиваем на немедленном рассмотрении земельного вопроса в Сейме.

В области социального и рабочего законодательства мусульманский социалистический блок стоит за проведение возможного максимума требований трудящихся масс, необходимого при современном экономическом состоянии Закавказья для наиболее успешного развития производительных сил её, как то: установления 8-ми часового рабочего дня, введения социального страхования и государственных мероприятий по борьбе с безработицей и проч.

Одним из крупных вопросов и едва не самым трудным для его разрешения стоит перед Закавказским Сеймом вопрос национальный. Российская революция освободила политически всех национальностей из под ига самодержавного русского правительства. Мы должны высказать, что по нашему глубокому убеждению в национальном вопросе есть два момента. Момент чисто национально-политический, по которому каждая историческая нация стремится к полному обособлению вплоть до образования самостоятельной государственной единицы, и момент чисто экономический, в силу которого каждая нация стремится так тесно связать свою жизнь с соседними национальностями, чтобы не существовало никаких пограничных препон для успешного развития экономической мощи.

Принимая во внимание два этих основных момента в национальном вопросе, мы считаем необходимым образование общего Закавказского Сейма, а если возможно и единого Кавказского Сейма с общим правительством и культурно-национальной автономией для каждой нации, с широким местным самоуправлением. Только такое разрешение национального вопроса создаст благоприятную почву для тесной солидарной жизни народов на Кавказе и культурному экономическому развитию их» [Закавказский Сейм. Стенографический отчет. Сессия первая. Заседание третье. Тифлис, 15-го февраля 1918 года. С. 23–24].

Ибрагим-бек участвовал в Трабзонской мирной конференции (февраль-март 1918 г.) в составе группы особых представителей, созданной по решению Сейма 17 февраля 1918 г. Ещё находясь в Трабзоне, Ибрагим-бек, по решению Закавказского Правительства, под руководством Е.П.Гегечкори, на 17-м заседании Сейма, проходившем 13 марта, был назначен на должность общего контролера (министр государственного контроля). Напомним, что Ибрагим-бек Гайдаров (мусульманский социалистический блок) участвовал в этой конференции, как представитель Закавказской группы, наряду с Мамедгасаном Гаджинским («Мусават»), Мирьягубом Мехтиевым (от российских мусульман), Халил-беком Хасмамедовым («Мусават»), Акбер-агой Шейхульисламовым («Гуммет»), и Гейдаром Абашидзе (социал-демократ). Мамедэмин Расулзаде (советник) и Ахмед Пепинов (секретарь) также входили в состав этой группы.

В конце марта переговоры зашли в тупик. 22 марта председатель группы А.И.Чхенкели отправил группу из трёх человек – Ибрагим-бека Гайдарова, одного армянина и одного грузина – в Тифлис, чтобы они информировали Сейм о ходе переговоров и получили от Сейма необходимые указания для продолжения переговоров (М.Расулзаде и М.Мехтиев вернулись вместе с ними).

25 марта на общем заседании Закавказского правительства, Сейма и групп Сейма, по предложению Ибрагим-бека, были зачитаны решения пяти заседаний Трабзонской конференции. В своём выступлении Ибрагим-бек заявил: «...*Турция, опираясь на Брест-Литовское Соглашение, не намерена отказываться от Батума, Карса и Ардахана, потому что возвращение Турции этих ранее принадлежавших ей территорий укрепило моральный дух народа и армии*».

Во 2-м кабинете, премьер-министром которого был Гегечкори, Ибрагим-бек Гайдаров продолжил занимать пост министра государственного контроля (26 марта 1918 г.). В этот же день он вернулся в Трабзон вместе с четырьмя другими представителями, с которыми приезжал в Тифлис. 29 марта он уже был в Трабзоне, а на следующий день был отозван обратно в Тифлис. В тот день он провёл с турецкими представителями закрытую встречу и обрисовал им существующую ситуацию на Кавказе. Вот что он им заявил: «Должности, полученные мусульманами в новом кабинете, не имеют никакого реального значения. Настоящая исполнительная власть сосредоточена в руках грузин и армян... Армяне убили 500 османских солдат на Сарыкамышском направлении. Кавказские мусульмане хотят, чтобы Османская армия как можно быстрее пришла на Кавказ и пресекла анархию. Армяне и грузины скорее согласятся на ввод немецкой армии, нежели осман-

ской...». Обращаясь к председателю группы Чхенкели, Ибрагим-бек заявил: «...Если грузины и армяне начнут войну с османами, то они должны знать, что Кавказ и мусульмане ни в коем случае не будут помогать им в войне с османами».

Дочь Ибрагим-бека – *Фатьма-ханум Алпэнгин* рассказала нам очень поучительную историю, характеризующую ее отца как Турка-гражданина. По ее воспоминаниям, Ибрагим-бек передал офицеру Османской армии Рауф-беку очень секретные сведения. При этом Рауф-бек на свой вопрос «Вы передали нам эти сведения! А вы не думаете о том, что случится с вами, если узнают о вашем поступке?» получил достойный ответ: «Я – ТЮРК! И Я ГОТОВ УМЕРЕТЬ РАДИ ТЮРКИЗМА!». Правда, Фатьма-ханум не смогла вспомнить дату, местность и обстановку данной встречи, однако документы полностью подтверждают сказанное уважаемой госпожи.

Ибрагим-бек провел две секретные встречи с Рауф-беком. Первая из них состоялась в Трабзоне вечером 13 марта 1918 г. Здесь участвовали: руководитель Османской делегации на Трабзонской конференции начальник Штаба Морского Министерства, полковник Гусейн Рауф-бек, члены делегации: начальник здравоохранения 3-й Турецкой Армии, полковник Тофик Салим-бек и начальник Отдела Движением 3-й Турецкой Армии, штабной майор Хосров-бек, а от Закавказской делегации – Ибрагим-бек Гайдаров и Мирзягуб Мирмехтиев. Встреча было организована тайно от грузинских и армянских делегатов, которые вражески отнеслись к Турции. Информация, переданная теми азербайджанскими делегатами, содействовала полному успеху Османской делегации на Трабзонской конференции [См. *Enis Şahin. Trabzon ve Batum konferansları ve antlaşmaları (1917–1918). Türk Tarih Kurumu basımevi. Ankara, 2002. S. 310–311*].

Вторая конфиденциальная встреча между Ибрагим-беком и турецкой делегацией прошла 30 марта 1918 г. И здесь И.-б.Гайдаров передал Рауф-беку ценные сведения, которые последний передал Министерству иностранных дел [См: *Enis Şahin. Trabzon ve Batum konferansları ve antlaşmaları (1917–1918). Türk Tarih Kurumu basımevi. Ankara, 2002. S. 381–382*].

После кровавого побоища, которое 31 марта, по личному приказу Ленина, учинил в Баку С.Шаумян вместе со своей бандой, на 17-м заседании Сейма от 2 апреля (20 марта) было принято решение – вместе с Ибрагим-беком Гайдаровым, Мустафой Махмудовым и Джавад-беком Мелик-Егановым отправить в Баку на переговоры ещё двух депутатов – армянина и грузина. Сразу после кровавых событий в Баку, вернувшись из Трабзона в Тифлис, Мамедэмин Расулзаде поставил

Дочь Ибрагим-бека Фатма-ханум Алпэнгин
(р. 21.11.1921, Тифлис)

категорическое условие перед Сеймом, что если Сейм не приложит максимальные усилия к изгнанию из Баку большевиков, то мусульманская фракция выйдет из состава Сейма (именно после этого Сейм направил в Баку военные силы в составе 6 000 человек, однако эти силы были побеждены большевиками).

В середине апреля, сразу после принятия решения Сейма, Ибрагим-бек по приезде в Баку был арестован большевиками. Дважды на заседаниях Сейма (на 22-м и 23-м заседаниях) было решено обсудить вопрос о принятии мер для освобождения Ибрагим-бека из-под ареста, однако никакие меры к тому так и не были приняты.

26 апреля 1918 г. премьер-министр А.И.Чхенкели объявил состав нового кабинета. Ибрагим-бек снова получил прежний пост государственного контролера, однако в тот момент он продолжал находиться под арестом. Хотя мы не знаем, когда именно он был освобожден, можно предположить, что это произошло в мае. Газета «Кавказское слово», выходившая в Тифлисе, в своём 100-м номере от 21 мая 1918 г. писала, что слухи о смертном приговоре, вынесенном большевиками Ибрагим-беку, не имеют никакого основания, и в ближайшее время он будет освобождён из-под ареста.

В СЕВЕРОКАВКАЗСКОМ ПРАВИТЕЛЬСТВЕ

Несмотря на нахождение под арестом, Ибрагим-бек Гайдаров получил пост министра транспорта, почты и телеграфа от Абдульмеджид Тапа Чермоева, 11 мая 1918 г. организовавшего 2-е правительство (11.05.1918–15.12.1918) Республики Союза Горских Народов Кавказа (Горской Республики).

В конце ноября 1918 г. делегация Союза горцев во главе с председателем правительства *А.-М.Чермоевым* и *И.-б.Гайдаровым* выехала в Баку, где на протяжении трех дней (27–29 ноября) вела переговоры с

представителями Союзных держав о признании независимости республики. Союзные державы поддержали правительство Горской Республики и заявили, что вопрос независимости горцев будет рассмотрен на Парижской мирной конференции держав-победительниц в первой мировой войне.

Ибрагим-бек Гайдаров, как полномочный представитель своего правительства, 28 ноября 1918 г. подписал договор с Азербайджанской Республикой [данный документ подписали: второй представитель Горской Республики – *Багадур-бек Малачихан* (позже правительством Азербайджанской Республики он был назначен Закатальским губернатором), а от Азербайджана – министр торговли и промышленности *Бebut-хан Джеванишир* и министр финансов *Мамедгасан Гаджинский*. По этому договору, Республика Союза Горских Народов Кавказа принимала у Азербайджанской Республики десять миллионов рублей без процентов с возвратом их в течение двух лет; см.: ГААР. Ф. 894. Оп. 10. Д. 149. Л. 87–88].

15 декабря того же года начал действовать Союзный Совет (парламент Республики Союза Горских Народов Кавказа). Приняв отставку Чермоева, Союзный Совет поручил состав нового кабинета бывшему министру внутренних дел, *Пишмахо Коцеву*. В правительстве Коцева Ибрагим-бек получил портфель министра путей сообщения (15.12.1918–25.03.1919). Напомним, что министром просвещения в этом правительстве был другой наш земляк *Нурмагомед-бек Шахсуваров*.

Еще один наш земляк – генерал *Асад-бек Талыханов* – также в одном из правительств Горской республики занимал пост министра: во временном правительстве Терско-Дагестанского края (1.12.1917–6.03.1918) под председательством князя *Рашид-хана Капланова* он являлся комиссаром-главноуправляющим военным ведомством (т.е. военным министром) и до начала 1918 г. – и.о. комиссара-главноуправляющего ведомством путей сообщения.

НА ПАРИЖСКОЙ МИРНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

В 1919 г. для ведения переговоров с европейскими государствами на Парижскую Мирную Конференцию была отправлена группа представителей Республики Народов Северного Кавказа, в которую также был включён и Ибрагим-бек. Кроме него в эту группу вошли видные представители общественно-политической жизни Северного Кавказа – Абдульмеджид Тапа Чермоев (председатель), Гейдар Баммат

(министр внутренних дел Республики Народов Северного Кавказа) и Гасан Хазарак.

Ибрагим-бек надеялся на то, что европейские державы заставят Советскую Россию признать независимость Республики Народов Северного Кавказа. В своём интервью, которое он дал перед выездом в Париж, Ибрагим-бек сказал: «Я верю в успех своей миссии в Париже, так как дело, за которое мы беремся, является общим для всей демократии» (газ. «Дагестанская правда», 19 августа 2006 г., № 210). Однако его миссия в Париже не принесла ожидаемых результатов.

В Государственном архиве Азербайджанской Республики хранятся протоколы 3 совместных заседаний делегаций Азербайджана и Горской Республики в Париже от 27 и 29 июня 1919 г. (один протокол – без даты), на которых участвовал и Ибрагим-бек [см.: ГААР. Ф. 970. Оп. 1. Д. 142. Л. 187–190, 194–196, 203–204].

Дочь Ибрагим-бека – *Фатьма-ханум Альпэнгин* передала нам еще одну интересную историю, связанную с периодом возвращения ее отца из Парижа проездом через Стамбул, оккупированный вражескими силами. Прогуливаясь по городу, он слушал музыку и крики подвыпивших интервентов, доносившиеся из клуба «Cercle d'Orient», куда не было доступа для мусульман и турков. Прослушав музыку, он спросил старика-иностранца по-французски: «Эта музыка какой страны?». Ответив на вопрос Ибрагим-бека, старик сам спросил: «А Вы откуда?». Ибрагим-бек ответил: «Я – дагестанец». Продолжая слушать музыку держав-победительниц, И.-б.Гайдаров вдруг повернулся к старику-иностранцу и гордо ответил: «Только что вы спрашивали о моей принадлежности и я вам ответил, что я – дагестанец. Нет, я сказал вам неправду – я являюсь ТЮРКОМ!». Через десятки лет он, вспоминая данный случай, сказал своему сыну Миннетуллаху: «в тот вечер свою Тюркскую сущность я почувствовал сильнее и глубже»...

После того, как осенью 1919 г. Ибрагим-бек вернулся в Дагестан, он включился в вооруженную борьбу против армии Деникина, которая к тому моменту оккупировала Дагестан.

БАКУ – ПАРИЖ – АНКАРА

После свержения Красной армией власти (1920 г.), которую представлял Ибрагим-бек, подобно многим представителям мусульманской интеллигенции, Ибрагим-бек вернулся на свою родину, в Азербайджан. После этого, он некоторое время продолжал оставаться одним из активных участников общественно-политической жизни Азербайджана, участвовал в организации благотворительных концер-

тов и спектаклей, в том числе в постановке оперы «Лейли и Меджнун» Узеир-бека Гаджибейли и «Азербайджанских вечеров» с Ага Аминовым.

К сожалению, данный отрывок жизни Ибрагим-бека окутан неизвестностью, ибо нет архивных документов, освещающих его деятельность того периода. Однако из показаний в подвале НКВД известного азербайджанского общественно-политического деятеля *Иса-бека Ашурбейли* (1878–1938) выясняется, что И.-б.Гайдаров сотрудничал с местными коммунистами. Вот что гласит автограф Иса-бека Ашурбейли:

«Началось большевистское движение на Дагестане против Деникина. В новом доме Мухтарова, где в настоящее время находится женский клуб, был штаб турецких коммунистов, где секретарем до прибытия Мустафа Субхи был Ягуб-бек. Я был приглашен туда тов. Микояном, Наримановым и Тевосяном (жена т. Мирзояна) для организации кружечного сбора в пользу Красного (советского – авт.) Дагестана. В первом кружечном сборе было собрано 40 000 руб. Деньги дали мне на хранение. И по просьбе Ибрагим-бека Гейдарова и поручению тов. Хволиса мною вербовано около 10 турецких офицеров, сочувствующие красным дагестанцам и с разрешением тов. Наримана мною им были выданы 10 000 руб., которые с дагестанцами выехали туда для объединения партийных и беспартийных сил Дагестана. Их делегация совместно с Гайдаровым и Ягуб-беком решили отправить туда некто Баха-Саида, который не сумел выполнить возложенную на него задачу.

Затем решили во что-бы не стало достать Нуру-пашу, который был в плену у англичан в Батуме. Я поехал, ничего не мог добиться, вернулся. От иттихатистов поехал какой-то геокчаец (Ахмедов Юсиф Ягуб оглу – авт.) и сумел устроить побег. И через некоторое время я узнал, что Нури-паша приехал и остановился у [Бехбуд-хана] Джеваншира.

Затем большевики предложили мне его пригласить к себе и у меня состоялось секретное заседание большевиков ([Гамид] Султанов, [Алигейдар] Караев, [Ибрагим-бек] Гайдаров и представитель Заккрайкома [РКП(б)]) и его – Нури-пашу отправили в Дагестан. Далее приехал Халил-паша, который [расположился] в доме рядом с ЦК АКП. И дело дошло до советизации» [архив МНБ АР. Д. ПР–34807. Л. 43а–44].

Недавно выявленные нами в Государственном архиве Азербайджана документы проливают свет на неизвестный доселе момент жизни Ибрагим-бека – в период первой Азербайджанской Республики он

три месяца (06.01.1920–10.03.1920) занимал пост заместителя министра внутренних дел [ГААР. Ф. 894. Оп. 2. Д. 140. Л. 1, 3]. Напомним, что *Шафи-бек Рустамбеков* назначен был на эту же должность именно после отставки Ибрагим-бека.

Новые документы полностью подтверждают написанное Исабеком Ашурбековым. Заместитель министра внутренних дел Ибрагим-бек Гайдаров был в курсе всей деятельности *Халил-паши*. 23 января 1920 г. из Баку была направлена нижеследующая шифрованная телеграмма первому заместителю Карабахского генерал-губернатора: «*Шуша. Гусейн-беку Махмудбекову. Передайте Селим-беку (видимо, подразумевается ротмистр Селим-бек Султанов, командир курдского конного дивизиона в Карабахе – авт.), что ему приказывает Халил-паша быть в распоряжении Хосров-бека Султанова. – Номер 423. За министра внутренних дел Гайдаров*».

После установления советской власти в Азербайджане Ибрагим-бек, который по своим убеждениям был социалистом, занял важный пост – заместителя министра путей сообщения Азербайджанской ССР. Однако не прошло и нескольких месяцев после его назначения, как он, по решению Чрезвычайной Комиссии («ЧК»), был взят под арест. В газете «Красный воин» (26.06.1920. № 135) в качестве причины ареста Ибрагим-бека указывался тот факт, что он оказывал помощь в освобождении видных деятелей мусаватского правительства.

Благодаря вмешательству лидера азербайджанских большевиков и его старого друга – Наримана Нариманова, в конце 1920 г. Ибрагим-бек был освобождён из под ареста и отправился в меньшевистскую Грузию. После того, как в 1921 г. большевистские штыки добрались и до Грузии и свергли национальное правительство, Ибрагим-бек Гайдаров эмигрировал во Францию и проживал там со своей семьёй до 1925 г.

Он и здесь занимался политической деятельностью. Видный дипломат Рамиз Абуталыбов в своей книге пишет: «...в Париже, в октябре-ноябре 1924 г. находящимися там кавказскими представителями было принято решение о создании государственного союза трех кавказских республик в форме Кавказской Конфедерации. Образовалась специальная комиссия для выработки проекта конституции будущей конфедерации. С целью объединения дипломатической работы за рубежом и руководства освободительной борьбой народов Кавказа было решено создать Кавказский комитет, куда вошли председатель парламента АДР А.М.Топчибаши и Дж.Гаджибейли, от Северного Кавказа – глава Горской Республики А.-М.Чермоев, И.Гайдаров и Г.Бамматов»

[Абуталыбов Р.А. Мамед Эмин Расулзаде и Кавказская Конфедерация. Москва, 2011. С. 32].

В 1925 г. турецкое правительство пригласило Ибрагима-бека в Турцию. Приехав в Турцию, он сменил свою фамилию на Гейдароглу (Haydaroglu).

К моменту переезда Ибрагим-бека в Турцию, там осуществлялось строительство железной дороги по маршруту Анкара-Кайсери. Он получил место работы в горном местечке на участке с ныне забытым названием «Гаранлыгдере» и переехал туда с семьёй на временное место жительства. Оно было временным, поскольку было обустроено в качестве рабочего посёлка, необходимого для строительства данного участка железной дороги. Когда железнодорожные пути были доведены до города Кайсери, Ибрагим-бек вместе со своей семьёй переехал в этот город. В Кайсери сын Ибрагим-бека пошёл в школу. Впоследствии Ибрагим-бек работал на различных участках Сивасской железной дороги.

На строительстве железных дорог в Турции Ибрагим-бек показал себя не только как высококвалифицированный профессионал, но и как ученый. Предвидев какие серьезные проблемы могут создать для движения поездов снежные заносы в Турции, он перевел с русского на турецкий книгу Б.А.Сталя и издал ее в Стамбуле в 1937 г. под названием «*Kar siperleri ve sureti istimali*».

Зимой 1939 г., когда Ибрагим-бек вместе со своей семьёй проживал в городе Эрзинджан (дочери его учились в Стамбульском американском колледже, а сын – в университете), там произошло ужасное землетрясение, сравнявшее город с землёй. Ибрагим-бек со своей семьёй жили в старой дервишеской обители, которая осталась целой и невредимой. Не пострадали даже лошади. Однако Ибрагим-бек потерял несколько своих молодых сослуживцев, что сильно его потрясло. Он отправился в Анкару для того, чтобы потребовать для себя должность в столице Турции. В 1940 г. его приняли на работу в Министерство путей сообщения Турецкой Республики, где он и прослужил до конца своих дней.

В 1949 г. Ибрагим-бек скончался, будучи членом Высшего научного совета Министерства благоустройства в Анкаре и был похоронен на Анкарском кладбище Джебечи.

Ибрагим-бек оставил после себя довольно богатое публицистическое наследие, в виде статей, докладов и речей. Основная их масса посвящена общественно-политическим и национальным проблемам Российской империи, Северного Кавказа и Дагестана.

НЕМНОГО О РОДЕ ИБРАГИМ-БЕКА

Эту часть мы подготовили на основе книги *«Дербент. Родословная известных семей»* (Баку: Общество «Дербент», 2005 г. С. 70–73), автором которой является ныне покойный Сафтар Султанов (1913–2007), пламенный патриот Дербента, исследователь и пропагандист его пяти тысячелетней истории, перу которого принадлежат 6 книг, посвященных Дербенту. Была использована также книга *«Георгиевские кавалеры – азербайджанцы»* (стр. 122–129), написанная на основе архивных материалов и изданная в Москве в 2005 г. Автором этой книги является наш дорогой друг, Эльдар Исмаилов, посвятивший большую часть своих исследований нашей военной истории и проживающий ныне в Москве. Помимо этого мы воспользовались материалами, предоставленными нам Миной-ханум – дочерью Фатмы-ханум и внучкой Ибрагим-бека.

Родоначальник фамилии, к которой принадлежал Ибрагим-бек – **Гаджи Гасым-бек Гайдаров**, был одним из коренных жителей Дербента. У него было два сына – **Ниматулла** и **Минатулла**. Когда в 1835 г. в Дербенте открылась первая русская начальная школа, только 2 жителя города согласились отдать туда на обучение своих детей. Это были Гаджи Гасым-бек, отправивший в школу своего сына Ниматуллу, и Наджафгулу-бек Хыдырбеков, отправивший в школу своего сына Гусейна.

Впоследствии Ниматулла Гайдаров стал известным человеком. В своей военной истории русские авторы называют его «Ниматул-бек», «Минатул-бек» или «Наум Касьянович».

На основе документов Российского государственного военно-исторического архива (РГВИА) Эльдар Исмаилов смог детально проследить весь жизненный путь и военную карьеру этого человека. Поскольку возможности одной статьи не позволяют нам изложить полностью всю информацию об этом человеке, мы сообщим читателям лишь об основных фактах его жизни.

Ниматулла-бек Гаджи Гасым оглу Гайдаров родился в Дербенте 4 октября 1827 г. Начальное образование он получил в Дербентском уездном училище. В 1843 г. он был определен на службу в Казикумухскую конную милицию. В последующие годы в составе Кавказской русской армии он принимал участие в боях против Шамиля и горцев. За отличия в боях ему было присвоено звание штабс-капитана (1857), а в 1861 г. капитаны. С 1859 г. он был утвержден в должности ротного командира. В 1869 г. за отличия по службе был произведен в майоры и в следующем году был утвержден в должности командира

батальона. За этот период Ниматулла-бек Гайдаров был награжден многими российскими военными орденами, а в 1878 г. был пожалован самым престижным военным орденом Российской империи – орденом Св. Георгия 4-й ст. В 1880–1881 гг. подполковник Гайдаров участвовал в Ахалтекинской экспедиции, в том числе во взятии крепости Геок-Тепе. Во время штурма крепости он командовал третьей из четырех штурмовых колонн. В 1881 г. он был пожалован орденом Св. Георгия 3-й ст., став первым мусульманином-кавалером 3-й степени ордена Св. Георгия. Более того, 3-я степень ордена Св. Георгия считалась «генеральской» наградой и Ниматулла-бек Гайдаров стал единственным на тот период подполковником-кавалером того ордена. В 1881 г. он был произведен в полковники, а в 1884 г. – в генерал-майоры с зачислением в запас армейской пехоты. Всю оставшуюся жизнь Ниматулла-бек провёл в Дербенте, где и скончался 27 января 1901 г. Он некоторое время перед своей смертью, согласно данным «Кавказского календаря», являлся председательствующим директором Дербентского отделения Темир-Хан-Шурина губернского попечительного о тюрьмах комитета.

Ниматулла-бек был трижды женат. От первого брака у него был сын **Гусейн-бек** (31.08.1868–?) и дочь **Хурниса-ханум** (24.07.1870–31.12.1960, Стамбул). В третий раз он женился на Лейле-Бике, дочери Ахмед-бека, подарившей ему дочь **Нурджахан-ханум** (17.03.1882–?).

По информации Мины Тансел, дочь Ниматулла-бека **Хурниса-ханум Табасаран** была свекровью **Омар-бека** – брата Ибрагим-бека Гайдарова (жена Омар-бека **Бике-ханум** – дочь Хурнисы-ханум). Из-за небольшой разницы в возрасте и Ибрагим-бек, и Омар-бек называли ее «баджи» («сестра»).

О судьбах детей генерала Ниматуллы-бека Гайдарова у нас нет информации.

О брате Ниматуллы-бека, **Минатулле-беке Гайдарове** у нас также нет достаточной информации. Согласно сведениям, которые нам предоставила Фатъма-ханум, он рано оставил военную службу и, вернувшись в Дербент, занимался хозяйством. У него было три сына – **Иса-бек, Муса-бек и Гасым-бек**.

1. Иса-бек Гайдаров в 1869 г. поступил на службу оруженосцем в 3-й взвод (Лезгин) Лейб-гвардии Кавказского эскадрона Собственного Его величества конвоя. В этот взвод принимали на службу выходцев «из знатнейших фамилий» Джаро-Белоканского округа и Прикаспийского края.

Согласно его послужному списку, составленному 8 июня 1873 г., «*Иса Бек Минатулла Бек Гайдаров*» происходил из беков Дагестан-

ской области, вероисповедания магометанского, был грамотен, холост и от роду имел 22 года, т.е. мог родиться около 1851 г. В штрафах, под судом, походах и делах против неприятеля не был. Орденов и знаков отличия не имел. Приказом по Собственному Его величества конвоем № 2193 от 19 июля 1873 г. *Иса-бек* за отлично-усердную службу и хорошее поведение был произведен в юнкеры. Отслужив положенные 4 года в Собственном Его величества конвое *Иса-бек* Гайдаров высочайшим приказом о военных чинах 10 августа 1873 г. был произведен в прапорщики милиции и награжден серебряной медалью с надписью «За службу в Собственном конвое государя императора Александра Николаевича» [РГВИА. Ф. 970. Оп. 1. Д. 1147. Л. 118–119, 158–158об., 162–163, 167, 173об.]. (Данная информация предоставлена нам уважаемым Эльдаром Исмаиловым, за что выражаем ему признательность).

Иса-бек владел двухэтажным домом, садом и земельным участком во втором магале (напротив Мегринского родника). У него было три сына и две дочери от *Хаджар Асвад-ханум Ибрагимовой*. Сыновей звали – **Ибрагим-бек**, **Омар-бек** и **Осман-бек**. А сведения о его дочерях мы смогли получить только от Мины Тансел. Согласно тому, что она нам сообщила, *Ибрагим-бек* и *Омар-бек* не смогли ничего узнать о судьбе своих сестёр, оставшихся в Азербайджане. Поскольку братья проживали в Турции, советская власть превратила существование их сестёр в кошмар.

Их сестра **Умханум** рано овдовела и осталась с маленьким ребёнком на руках. Когда началась Великая Отечественная война сестра «контр-революционного преступника» *Ибрагим-бека* Гайдарова *Умханым* (р. 1898) вместе с сыном *Исабеком Магомедтаир оглу Эфендиевым* (р.1924) в административном порядке была выслана в Восточный Казахстан (станция Аягуз Семипалатинской области), а ее дочь *Имамет* вместе с мужем были высланы в Северный Казахстан (совхоз Мамлютка Петропавловской области), где все они проживали до конца войны. После смерти Сталина *Умханум* была реабилитирована и вернулась на родину. Когда в 2008 г. Мина Тансел приехала в Баку, она встретила в Сумгаите с **Исабеком Эфендиевым**, сыном *Умханум*.

К сожалению, о второй сестре у нас нет никаких сведений.

О самом *Ибрагим-беке* мы уже дали подробную информацию. Добавим лишь сведения о его семейной жизни. В 1915 г. он женился в Дербенте на **Нисе-ханум** (1900–1943), дочери Джухангир-бека Араблинского. От этого брака у *Ибрагим-бека* родились один сын и три дочери – **Миннатулла Гейдароглу** (05.09.1918, Баку – 16.08.2006, Бурхание), **Лейла Гейдароглу** (1920, Дербент – 1955, Стамбул),

Фатьма Алпэнгин (21.11.1921, Тифлис) и **Шермин Озген** (22.04.1926, Стамбул – 24.01.2011, Стамбул).

Сын Ибрагим-бека, адвокат **Миннатулла Гейдароглу**, был одним из ярких представителей турецкой интеллигенции, известным юристом и политиком. Он был одним из лидеров политических партий социалистического направления. Последние 15 лет своей жизни он провёл в Измире, но скончался в своём летнем доме в Бурхание. Он и после своего восьмидесятилетия продолжал играть в шахматы. Игре в шахматы его научил отец. И даже в преклонном возрасте он принимал участие в шахматных турнирах. В современном Измире периодически организуются шахматные турниры, посвященные его памяти.

Дочь Ибрагим-бека, **Фатьма Алпэнгин**, в настоящее время проживает в Анкаре.

К слову, родная сестра Нисы-ханум (жены Ибрагим-бека), **Маида-ханум**, осталась в Баку и овдовела в 20-е годы, после того как её муж стал жертвой политических репрессий. О её дальнейшей судьбе ничего неизвестно. (Было бы уместно упомянуть и о следующем: Ниса-ханум, жена Ибрагим-бека, будучи ещё ребёнком, вместе со своей сестрой Маидой лишилась своей матери, Мины-ханум, и их отец, Джахангир-бек (сын генерала Араблинского), по настоянию своей матери, Айны-ханум, женился на вдове своего дяди по материнской линии. Нынешние потомки Араблинских, проживающие в Азербайджане и в Москве, появились на свет благодаря этому, второму браку).

Омар-бек Гейдароглу (1884, Дербент – 1973, Стамбул) был инженером. Согласно сведениям, которые были нам предоставлены Фатьмой-ханум, когда Омар-бек собирался поступить в военную школу в Петербурге, его старший брат Ибрагим-бек упрекнул его: «Ты что, хочешь стать русским офицером?!», и настоял на том, чтобы его брат стал инженером.

В 1915 г. Омар-бек окончил Санкт-Петербургский институт гражданских инженеров Николая I. Его студенческое личное дело находится на хранении в Санкт-Петербургском Центральном историческом архиве [Ф. 184. Оп. 3. Д. 820]. Омар-бек в Дербенте женился на внучке генерала Ниматулла-бека Гайдарова – Бике-ханум (см. выше). Их старший сын **Али** родился в 1918 г. в Дербенте, где Омар-бек женился на Бике-ханум. В 1920 г. Омар-бек вместе со своей семьёй покинул Кавказ и перебрался в Турцию, где сначала работал инженером в Сарыкамыше. Его дочь **Тюркан** родилась там же 10.01.1923 г., а младший сын **Халуг** родился в марте 1930 г. в Догу Баязиде. Спустя некоторое время, Омар-бек вместе со своей семьёй переехал в Стамбул и работал в городском муниципалитете. В 1973 г. Омар-бек и его суп-

руга скончались с разницей в 3 недели. В данный момент жив только их младший сын.

Осман-бек Гайдаров (25.2.1888, Дербент – 1917, Петербург) – по данным внуки Ибрагим-бека Гайдарова – Мины-ханум Тансел, Осман-бек был офицером русской армии и погиб в Петербурге во время штурма Зимнего дворца в октябре 1917 г. В 1909 г. он поступил на 1-й курс юридического факультета Санкт-Петербургского университета. Он был исключен из числа студентов в только 1919 г., как не внесший плату за весну 1917 г. Это было его 3-е исключение и Осман-бек не окончил обучение даже первого курса (его студенческое личное дело также находится на хранении в Санкт-Петербургском Центральном историческом архиве: ф. 14. Оп. 3. Д. 61325).

2. Муса-бек Гайдаров занимался сельским хозяйством. У него в Дербенте на площади Свободы имелся двухэтажный дом. (В данный момент это здание используется, как больница). Сын Муса-бека – **Гусейн-бек** – закончил в Дербенте начальную школу и занимался хозяйством.

3. Гасым-бек Гайдаров (15.11.1858–1918) – младший сын Минатуллы-бека. В Дербенте он окончил начальную, в Баку – реальную школы, затем получил юридическое образование. Он женился на русской девушке, вместе с которой в 1878 г. переехал в Дербент, впоследствии он работал в Бакинском окружном суде в качестве частного адвоката. Детей у него не было.

Гасым-бек, будучи вольным слушателем Петербургской Медицинско-хирургической академии, участвовал на сходах и демонстрациях студентов. Он был в первых рядах демонстрантов, собравшихся в ноябре 1878 г. напротив здания Академии с целью солидарности со студентами Харьковского университета и был одним из первых арестованных (в жандармерии он был допрошен среди «наиболее виновных в бесчинствах»). По согласованию с МВД он был сослан на родину под полицейским надзором.

В Дербенте у него был широкий двор, собственный дом на ул. Буйнакского и большой виноградник у Чалганского перевала. (Им до сих пор пользуется местное население и называет этот виноградник «Садом Гасым-бека»). Гасым-бек занимался виноградарством и виноделием и весьма преуспел в этой деятельности. Известный французский путешественник и археолог барон Жозеф де Бай (1853-1931), в 1900 г. посетивший Дербент, в книге «К татарам. Из Дербента в Елизаветполь» писал о Гасым-беке следующее: *«Мэр Дербента – татар (т.е. турк – авт.), цивилизованный в современном значении слова, одетый по-европейски, хороший винодел, превосходный администра-*

тор; его разговор доказал мне, какие великие качества можно найти у людей его расы». Именно благодаря этим качествам Гасым-бек считался самым активным деятелем, посвятившим себя Дербенту. Он занимался серьёзной общественно-политической деятельностью. В 1900 г. он был избран городским старостой Дербента и на 3-м и 4-м созывах Городского Собрания был вновь переизбран на эту должность. В 1909 г. из-за его революционной деятельности Кавказский наместник Воронцов-Дашков исключил его фамилию из списка претендентов на указанную должность. И вместо Гасым-бека главой Дербента был избран Гамид-бек Векилов.

Согласно «Кавказскому календарю» *Касум-бек Гайдаров* являлся городским старостой Дербентского городского общественного управления в 1900–1908 гг. Одновременно в 1900–1904 гг. он являлся одним из директоров Темир-Хан-Шурина попечительного о тюрьмах комитета, в 1903–1908 гг. – почетным попечителем Дербентского реального училища имени императора Николая II (было основано в 1900 г.), в 1904–1908 гг. – председателем Дербентского городского попечительного о бедных управления, в 1904–1908 г. – членом попечительного совета Дербентской женской прогимназии (была основана в 1900 г.) [см.: Кавказский календарь на 1901–1909 гг. Тифлис, 1900–1908]. В 1909 г. *Касум-бек Гайдаров* был попечителем Дербентской школы садоводства, виноградарства, виноделия и огородничества [см.: Кавказский календарь на 1910 г. Тифлис, 1909].

В данный период Гасым-бек активно занимался и журналистской деятельностью в Азербайджане. А именно он был издателем газеты «Хагигати-афкар» (1911–1912) (редактором которой был Мирза Юсиф Джалалзаде), редактором и издателем газеты «Тазе хайат» (1912–1915), издававшихся в Баку.

В 1912–1916 гг. он вновь работал в Дербентском городском общественном управлении, правда, уже не в качестве городского старосты, а являлся одним уполномоченных управления [см.: Кавказский календарь на 1913–1917 гг. Тифлис, 1912–1916].

В 1914 г. Гасым-бек Гайдаров организовал местное отделение Мусульманского Национального Комитета, которым руководил до 1918 г., до того момента пока в Дербенте не установилась советская власть.

В 1918 г. во Владикавказе проводился съезд социал-демократической партии, куда был приглашён и Гасым-бек с группой представителей. По окончании съезда эта группа была остановлена на пути в Дербент у станции Мухаммедгала и расстреляна в лесу армянскими террористами, неподалеку от железнодорожной станции.

Мина-ханум Тансел пишет: «Когда Иса-бек умирал от испанки, он всё время повторял: «Я так и не смог отомстить за брата». Свидетелем смерти бандитов стал Ибрагим-бек. Дело в том, что когда он находился в ЧК под арестом, он услышал, как охрана оглашала фамилию армянина-убийцы его дяди и вызвала его на выход без вещей. Это означало, что его повели на расстрел. Потому что, когда арестантов переводили в другое место, их вызывали с вещами. Ибрагим-бек с радостью говорил: «С моих плеч словно свалился непомерный груз».

ПОСЛЕСЛОВИЕ

По словам Хикмета Гаджизаде, «55 000 знаков» об Ибрагим-беке Гайдарове / Гайдароглу, т.е. первую отдельную статью, мы написали. Хотелось бы надеяться, что жизнь этого видного азербайджанского интеллигента будет достойным образом изучена и предложена вниманию нашего народа.

ZAQAFQAZIYA SEYMINİN ÜZVÜ CƏFƏR AXUNDOV

Zaqafqaziya Seyminin müsəlman fraksiyasına mənsub deputatların, özəlliklə Azərbaycandan olan üzvlərin həyat və fəaliyyəti təəssüf ki, indiyədək tam araşdırılmayıb. Biz Seymin Azərbaycandan olan üzvlərinin bir çoxu haqqında indiyədək, demək olar ki, heç nə bilmirik. Bugünədək tarixin qaranlıqlarına gömülmüş həmin şəxsiyyətlərdən biri də **Cəfər Axundovdur**. Bu yazıda mən Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq Cəfər Axundov haqqında geniş bilgi verirəm. Onu da bildirim ki, bu məqalədə Gürcüstan Dövlət Mərkəzi Tarix Arxivinin materiallarından və C.Axundovun qardaşı nəvəsi Rasim Axundovun verdiyi bilgilərdən yararlanmışam.

Cəfər Axundov

Cəfər Hacı Şeyx Həsən oğlu Axundov 1878-ci ildə Naxçıvanın Nehrəm kəndində anadan olub. Anası

Məşədi Xədicə xanım Cəlil Məhəmmədquluzadənin məşhur «Usta Zeynal» hekayəsinin baş qəhrəmanı Usta Zeynalın qardaşı qızıdır.

Cəfər ailənin 2-ci uşağı idi. Atası **Hacı Şeyx Həsən Mollazadə Gəncəvi** 1848-ci ildə indiki Daşkəsən rayonunun Qabaqtəpə kəndində dünyaya gəlib. O, Qazaxlar tayfasından idi. Bu tayfa XVIII əsrin 40-cı illərində Nadir şahın ölümündən və Azərbaycanda xanlıqların yaranmasından sonra indiki Qazax rayonu ərazisindən Daşkəsənə və bir sıra başqa yerlərə köçmüşdü. Məsələn, Molla Pənah Vaqifin ailəsi Qarabağ xanlığına pənah aparmışdısa, Hacı Şeyx Həsənin ailəsi də Cavad xanın dövründə Gəncə xanlığına sığınmışdı. Bu üzdükdür ki, indi Azərbaycanın bir çox yerlərində «Qazax» toponiminə rast gəlinir. Qazaxlar maldar tərəkəmə tayfası idi, yəni onlar tam köçərilərdən fərqli olaraq daimi qışlaq və yaylaq yerlərinə malikdilər, həm də az da olsa əkinçiliklə məşğul idilər.

Hacı Şeyx Həsən uşaqlıqda çobanlıq edib. Ona atası Molla İmamqulu oxumağı və yazmağı öyrədib. Kəndlərini tərk edərək Gəncəyə gələndə Həsənin 12 yaşı vardı. O, burada Şah Abbas mədrəsəsində oxuyaraq savadını artırıb, daha sonra isə 5 il Təbrizdə Hacı Səfərəli mədrəsəsində təhsil alaraq (Abdulla Şaiqin atası ilə birlikdə) ərəb və fars dillərini də mükəmməl öyrənib. Burada təhsilini bitirdikdən sonra o, Nəcəf şəhərinə gedərək 5 il də burada dini elmlərin incəliklərinə yiyələnib və müctəhid rütbəsinə çatıb.

Əldə olan bilgilərə görə, Həsən təhsilini başa vurduqdan sonra müqəddəs Həcc ziyarətinə gedib və bundan sonra «hacı» titulu qazanıb.

Artıq ali savadlı ruhani kimi özünü təsdiqləmiş Hacı Şeyx Həsən doğma yurdu Naxçıvana dönərək Nehrəm kəndində yaşayıb. Burada o, dostunun qızı Məşədi Xədicə xanımla ailə qurub. Nehrəm mühiti, təbii ki, onun daxili potensialının tam gerçəkləşməsinə imkan vermir, buna görə də Gəncəyə qaçıdaraq burada ruhani kimi fəaliyyət göstərib. Yerli camaat Molla Hacı Həsənə onun üçün Gəncədə Səbzikar qəbiristanlığının yanında indiki İsmət Qayıbov küçəsi ərazisində torpaq sahəsi alıb. Hacı Şeyx Həsən ömrünün sonunadək burada yaşayıb.

Gəncədə müctəhidinin qızı Həbibə xanımla yeni ailə quran Hacı Şeyx Həsən bu izdivacdən 2 il sonra Naxçıvandakı ailəsini də Gəncəyə gətirib.

XX yüzilin başlanğıcında Cənubi Qafqazın mərkəzi sayılan Tiflisə gedərək şeyxülislamın yanında imtahan verən Hacı Şeyx Həsən Gəncə Şiəməzhəb Ruhani Məclisinin üzvü və Gəncə şəhərinin axundu təyin edilib. O, Şah Abbas məscidindəki ruhani seminariyasında ilahiyətdən dərs deyirdi.

Hacı Şeyx Həsən Mollazadə Gəncəvi dərin ilahiyətçi alimdi. Araşdırmalarımıza görə, Mollazadə 10-a yaxın kitabın müəllifidir. Bu əsərlərin içərisində 4 cildlik *«Zübdət-ət-təvarix. Həzrəti Adəmdən zəmanəmizə qədər keçən vüquati-təvarixiyyəyi-came dörd cild üzərinə yazılmış tarixi-ümumdür»* (I cild, Tiflis: «Qeyrət» mətbəəsi, 1905, 261 səh.; II cild, Gəncə: Əsgər Hacı Həsənzadə mətbəəsi, 1909, 128 səh.; IV cild, Gəncə: Əbilov və Haqverdiyev mətbəəsi, 1912, I kitab, 100 səh., II kitab, 92 səh.; III cild, I kitab, Gəncə: Əbilov və Haqverdiyev mətbəəsi, 1913, 155 səh.), 2 cildlik *«Müxtəsər tarixi-islam. Tarix elmləri ümumdür və ayineyi-cəhannümadır»* (Gəncə: Haqverdiyev, Rzayev və Əbilov mətbəəsi, 1908, I cild, 119 səh.), *«Tarixi-ənbiyəyi-üzam əleyhüssəlam»* (Gəncə: Əbilov və Haqverdiyev mətbəəsi, 1913, 60 səh.), *«Hidayətül-müslimin və yaxud Mizanül-ədyan»* (Gəncə: Haqverdiyev və Əbilov mətbəəsi, 1910, 116 səh.), *«Əqaidül-İslam və firuiddin»* (Gəncə: Haqverdiyev və Əbilov mətbəəsi, 1911, 118 səh.), *«İbtidai-əqaidül-İslam və firuiddin»* (Gəncə: Haqverdiyev

və Əbilov mətbəəsi, 1911, I hissə, 36 səh.), «*Bəsrətül-islam. Müfəssəl əqaidül-islam və firuiddin*» (Gəncə: Haqverdiyev və Əbilov mətbəəsi, 1911, 120 səh.) və b. mühüm yer tutur.

Hacı Şeyx Həsən Mollazadə Gəncə şəhərinin mədəni-maarif həyatında da yaxından iştirak edirdi. «Gəncə quberniyasının 1903-cü il üçün yaddaş kitabı»nda Mollazadənin adını şəhər Dumasının üzvləri arasında görürük. O, buraya müsəlman din xadimləri zümərəsindən seçilmişdi.

1919-cu ildə vəfat etmiş Hacı Şeyx Həsən Gəncədə Səbzikar məzarlığında dəfn edilib.

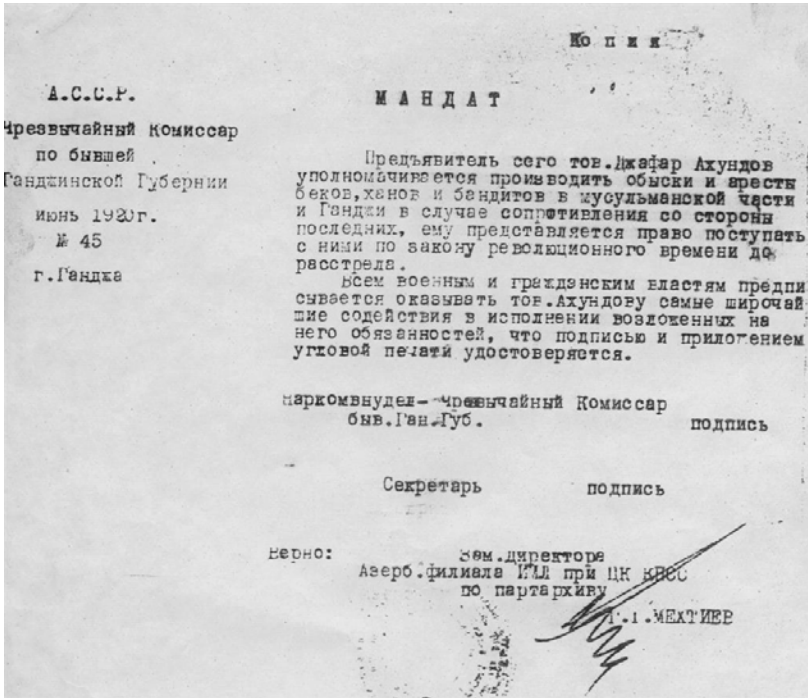
Bunu da bildirmək vacibdir ki, bir sıra ciddi elmi nəşrlərdə Axund Hacı Şeyx Həsən Mollazadə Gəncəvi (1848 – 1919) Şəkinin Gəncəlilər məhəlləsində doğulduğuna görə özünə «Gəncəvi» nisbəsi götürmüş görkəmli din alimi və şeyxülislam Axund Hacı Məhəmməd Həsən İsmayıl oğlu Mövlazadə Şəkuyi (1853 – 1932) ilə qarışdırılıb. Şeyxülislam Mövlazadə bir çox başqa dəyərli əsərləriylə yanaşı, Qur'anın dilimizə ilk tərcüməsi olan 2 cildlik «*Kitabül-bəyan fi təfsirül-Qur'an*» adlı möhtəşəm əsərin (Tiflis: «Qeyrət» mətbəəsi, 1908) müəllifidir.

Azərbaycanın mənəvi həyatında görkəmli rol oynamış Hacı Şeyx Həsən Mollazadə Gəncəvinin həyatı haqqında verdiyimiz bu qısa bildirdən sonra qeyd edək ki, onun aşağıdakı övladları olmuşdur: **Hüseyn, Cəfər, Həmid, Məcid, İsrafil, Həsən, Səriyyə** və **Sürəyya**. Göründüyü kimi, Cəfər ailədə ikinci uşaqdır.

Cəfər Axundov təhsilini Gəncə gimnaziyasında alıb. O, erkən yaşlarından siyasətlə maraqlanmağa başlayıb. 1903-cü ildən RSDFP-yə daxil olan «Hümmət» partiyasının mənşevik üzvü və Azərbaycanda ilk marksist dərnəklərini quranlardan biri olaraq gizli fəaliyyət göstərib. Qardaşı nəvəsi Rasim Axundovun bildirdiyinə görə, Leninin ona yazdığı məktub onların ailəsində saxlanılmış və sonralar DTK-dan gələnlər o məktubu aparıblar.

1905-ci ildə Gəncə sənət məktəbi şagirdlərinin nümayişini təşkil etdiyinə görə həbs edilən C.Axundov Gəncədə və Bakıda zindanda yatıb və az sonra Yekaterinodar (Krasnodar) quberniyasına 5 illik sürgünə göndərilib. Atası Hacı Şeyx Həsəni jandarm idarəsinə çağıraraq deyiblər ki, sənin oğlun kafirdir (sosialistləri kafir kimi qələmə verirdilər), halbuki sən axundsan.

1909-cu ildə Parisə mühacirət edən Cəfər Axundov burada rusca nəşr edilən «Musulmanın» jurnalında əməkdaşlıq etmişdir. Məsul redaktorun imzaladığı 15 may 1909-cu il tarixli 49 sayılı şəhadətnamədən bilinir ki, o, jurnalın əməkdaşı və təmsilçisidir. Bu jurnalda C.Axundovun bir sıra yazıları nəşr edilib.

Cəfər Axundova verilmiş mandat. İyun 1920

Cəfər Axundov 1913-cü ildə Romanovlar sülaləsinin 300 illiyi münasibətiylə Rusiyada verilmiş amnistiyadan sonra ana vətəninə qayıda bilib.

1917-ci ilin fevralında Rusiyada burjuva inqilabı baş verdikdən sonra Gəncədə də Kerenskinin müvəqqəti hökumətini təmsil edən hakimiyət qurumları fəaliyyətə başladı. C. Axundov Gəncə Şəhər Fəhlə və Əsgər Deputatları Şurası sədrinin müavini seçilib.

Həmin ildə Rusiya Müəssislər Məclisinə keçirilən seçkilərdə C. Axundov oraya üzv seçilib. Bu Məclis bir gün fəaliyyət göstərüb və Lenin onu qovduqdan sonra fəaliyyətinə xitam verilib. Zaqafqaziya seçilmiş deputatlar Tiflisdə toplaşaraq Zaqafqaziyanın müstəqilliyini elan edərək Zaqafqaziya Seymini qurublar. Cəfər Axundov da Seymin Məhəmmədəmin Rəsulzadənin başçılıq etdiyi müsəlman fraksiyasının üzvü olub.

28 may 1918-ci ildə Tiflisdə Azərbaycanın İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edildikdə həm də Azərbaycan Milli Şurasının üzvü olan Cəfər Axundov səsvermədə bitərəf qalıb (müstəqilliyə səs verməyən ikinci

deputat isə «İttihad» partiyasının rəhbərlərindən biri Sultanməcid Qənizadə idi).

Cəfər Axundov Azərbaycan Cümhuriyyəti dönməndə müstəqil dövlətimizə gəlməyərək Gürcüstanda yaşayıb və bir müddət Borçalı torpaq şöbəsində çalışıb.

1920-ci ildə Azərbaycanın müstəqilliyi rus süngüləri ilə məhv edildikdən sonra C.Axundov Gəncəyə qayıdaraq yerli «Hümmət» (menşevik) partiyasına rəhbərlik edib (Səməd Ağamalıoğlu ilə birlikdə). Ancaq o, sırası bir partiya işçisi olaraq qalmayıb və gerçək kommunist kimi sovet hakimiyyətinə qarşı olanlarla (ilk növbədə müstəqillik tərəfdarlarıyla) amansız mübarizəyə başlayıb. 4 iyun 1920-ci ildə Gəncədə Fövqəladə Komissiyanın (ÇK-nın) ona verdiyi 35 sayılı mandatda oxuyuruq: «Bu mandatı təqdim edən Cəfər Axundov Gəncə şəhərinin müsəlman hissəsinin müvəqqəti komissarı təyin edilir və ona tapşırılmış bölgədə xüsusi sərəncam olanadək inqilabi qayda-qanunu bərpa etmək həvalə edilir».

Azərbaycan xalq daxili işlər komissarı – Gəncə şəhəri üzrə Fövqəladə Komissiyanın sədrinin (Həmid Sultanovun) 1920-ci ilin iyununda imzaladığı 45 sayılı başqa bir mandatda isə yazılıb: «Bu mandatı təqdim edən yol. Cəfər Axundova Gəncə şəhərinin müsəlman hissəsində bəyləri, xanları və banditləri axtarmağa və həbs etməyə səlahiyyət verilir və müqavimət göstərilərsə onlarla inqilab dövrünün qanunlarına əsasən güllələmək də daxil olmaqla rəftar etməyə hüquq verilir. Bütün hərbi və mülki hakimiyyət orqanlarından yol. Cəfər Axundovun üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirməkdə ona ən geniş yardım göstərmək tələb edilir».

Gəncə fövqəladə komissarının Gəncə şəhər 3-cü sahə komissarına 25 iyun 1920-ci ildə yazdığı 130 sayılı məxfi məktubda göstərilir: «Bununla yol. Axundova görkəmli əks-inqilabçıları həbs etmək səlahiyyəti verilib; bu zaman müvəqqəti həbsdə saxlanmalı olan Mikayıl Rəfibəyovdan istifadə etmək gərəkdir, çünki o, ifadə vermək üçün lazımdır və adı keçən komissar Axundovun yanında olacaqdır».

Bu sənədlərdən də görüldüyü kimi, 1920-ci ildəki Gəncə üsyanının qan içərisində boğulmasından sonra Cəfər Axundov cəllad Həmid Sultanova üsyançıların tapılıb məhv edilməsində əlindən gələni edib.

Sonrakı illərdə C.Axundov Azərneftdə mühəndis vəzifəsində çalışıb. Ancaq qədərbilməz bolşeviklər kommunist partiyası qarşısındakı xidmətlərini unudaraq 1928-ci ildə onu «nərimanovçu» damğası ilə partiyadan qovublar.

Cəfər Axundov 1931-ci ildə Gəncə şəhərində vəfat edib və atasının sərdabəsində dəfn edilib.

QAX QƏBULZADƏLƏRİ Nəsillər üzrə şəcərə cədvəli

36/169. Abdulla əfəndi
Qəbulzadə
(1853–1943)

Qəbulzadələr nəslə sayca çox genişdir. Tale onları dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşamağa məhkum edib. Bu gün Qəbulzadə / Qəbulov / Qəbulzadə / Qəbulov soyadı daşıyan nəslin nümayəndələri, Azərbaycan və Gürcüstanda, Orta Asiya respublikalarında, Rusiyada və Ukraynada, qardaş Türkiyədə yaşayırlar.

Qax Qəbulzadələrinin tarixi üzrə ilkin məlumat görkəmli ictimai-siyasi xadim, maarifsevər, ilahiyyatşünas alim, Zaqatala dairəsi Qax bölgəsinin qazısı, Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918–1920) Parlamentinin üzvü *Abdulla əfəndi İbrahim (Hacı baba) əfəndi oğlu Qəbulzadəyə* (1863–1943) məxsusdur. Sənəddə yazılmışdır: «*Şirvandan (Qobustandan) gəlir Qaxa Şeyx Bünyad, oğludur Məhəmməd, oğludur Pirməhəmməd, oğludur Molla Qəbul,*

oğludur Molla Xəlil, oğullarıdır: Qəbul və Hacı Musa». Nəslimizin soykötüyünü (şəcərəsini) tərtib edərkən məhz bu sənədi əsas götürmüşəm. Beləliklə, soyun ilk altı nəslə bu qaynaqda göstərilmiş şəxslərdir.

1977-ci ilin noyabrında Zaqatala şəhərində ezamiyyətdə olarkən Abdulla əfəndinin kiçik oğlu olan mərhum dayım *Sədidən* nəslin tarixini soruşdum. O, mənə VII, VIII və IX nəsilləri söylədi və mən yazdım. Sonralar bu siyahıyı böyük bacım *Zinyət Qəbulova* ilə davam etdirdik.

Əşitdiklərimizə görə, Qəbulzadələr Şirvan xanının sarayında qonaqların qəbulu və onlara qulluqla (qəbulçuluqluq / mehmandarlıqla) məşğul olmuşlar.

Təxminən 2002-ci ildə Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru *Eybalı Mehrəliyevlə* təsadüfən görüşdüm. O, qətiyyətlə dedi ki, Qəbulovları Şirvandan Nadir şah Əfşar uzaqlaşdırıb. Nadir şahın 1734–1747-ci illərdə

şahlıq etdiyini nəzərə alsaq Qax Qəbulzadələrinin soybaşısı Şeyx Bünyad Qaxa XVIII yüzilin ikinci rübündə gəlməlidir. Ancaq VIII nəslin nümayəndələrinin 1860–1880-ci illərdə doğulduğunu nəzərə alsaq Şeyx Bünyadın Zaqatala dairəsinin Qax-Muğal kəndinə təxminən XVII yüzilin ikinci yarısında gəldiyini güman edə bilərik.

1953-cü ilin iyul ayında (bu zaman artıq Stalin ölmüşdü) mənəi qohumum *Həşim Əhməd bəy oğluna* qoşub Bakıya qəbul imtahanları verməyə göndərdilər. Həddən artıq düzgünlüyünə, doğruculluğuna və namusluluğuna görə Həşimə rayonda adı vətəndaşdan tutmuş rayon rəhbərliyində hamı dərin hörmət bəsləyirdi. İkimiz də qəbul üçün ərizə yazdıq – Həşim hidromeliorasiya fakültəsinə, mən nəqliyyat fakültəsinə (orada «üç» alana təqaüd verilirdi). İş belə gətirdi ki, o, sənədlərini məndən bir gün qabaq verdi. Ertəsi gün mən ərizə vermək üçün qəbul komissiyasına yaxınlaşanda oradakı elana gözümlə sataşdı. Həşimi və başqa bir abuturiyenti qəbul komissiyasına çağırırdılar. Bizim ərizələrimizin məzmununu təxminən eyni idi: «Atam XDİK üçlüyünün qərarıyla həbs edilib və xalq düşməni adlandırılıb». Ona ərizənin məzmununu dəyişməyi təklif etdilər, mən də öz növbəmdə «atam 1938-ci ildə vəfat etmişdir» yazdım.

Repressiyadan sonra Qəbulzadələrin bir çoxu nəinki soyadlarını, hətta atalarının adını da dəyişdirmək məcburiyyətində qalmışlar. Soyun xeyli nümayəndəsi labüd ölümdən qurtulmaq, amansız çekistlərin iti gözlərindən yayınmaq üçün ən ağılagəlməz ucqarlarda sığınacaq taparaq ailəsini gizlədirdi. Bunun nəticəsində qohumlarının çoxunun bir-biriylə əlaqəsi kəsildi. O üzdən də bu gün həmin əlaqələri bərpa etmək olduqca müşkül məsələdir. Elə buna görə də mən Qəbulzadələrin hələlik yalnız Qax qolunun soykötüyünü – şəcərəsini ortaya qoymaqla kifayətlənməli oldum.

Mən bu yaxınlarda AR Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin arxivindən repressiya olunmuş Qəbulzadələr / Qəbulovlar haqqında geniş bir arayış aldım. Həmin sənəddə indiyədək bizə bəlli olmayan bəzi şəxslərin də adı çəkilir. 2011-ci ilin dekabrında mən iki dəfə Tiflisdə – Gürcüstan Dövlət Tarix Arxivində olaraq nəslimiz haqqında sənədlər əldə etdim və nəticədə çoxlu maraqlı faktlar aşkarladım. Beləliklə, son iki ayda bugünədək adını eşitmədiyim bir çox Qəbulzadələr / Qəbulovlar üzə çıxdı. Onların adı burada təqdim etdiyim şəcərələrə düşməyib, çünki onları da daxil etmək həm çox vaxt aparar və bu məqalənin çapını imkansız edərdi, həm də araşdırmalarım hələ bitmədiyinə və yenə bir çox adamların tapılması ehtimalı olduğuna görə mən bu yazıda indiyədək görülmüş işin nəticələrini təqdim edir, inşallah, yaxın gələcəkdə oxuculara tam dəqiqləşdirilmiş yeni soykötüyünü verməyi öhdəmə götürürəm.

Gördüyüm işin ideal olduğunu deyə bilmərəm, ancaq mən – ahıl yaşlı, sağlamlığı yerində olmayan və maddi imkanları məhdud bir müəllim,

varlığından şərəf duyduğum dogma soyumun tarixini incəliklə öyrənməyə və həmin tarixin gələcək nəsillərə çatdırılmasına son bir neçə ildə bütün qüvvəmi sərf etmiş, bu işə hədsiz məsuliyyətlə yanaşmışam. İnanıram ki, nəslimizin gənc nümayəndələri bu gərəkli və şərəfli işi davam etdirərək tamamlayacaqlar.

Nəslimizin tarixini incəliklə araşdırmağa məni daim ruhlandıran, bu sahədə öz tədqiqatlarıyla da mənə ciddi yardım edən, bu məqalənin də ərsəyə gəlməsinin səbəbkarı olan yorulmaz tədqiqatçı alim *Ədalət Tahirzadəyə* həm öz adımdan, həm də bütün Qəbulzadələr adından dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

1-Cİ CƏDVƏL. QABUL MOLLA XƏLİL OĞLUNUN NƏSLİ

VI nəsil – Şeyx Bünyaddan gələn
6/5. Qabul Molla Xəlil oğlu.
7 oğlu olub.

VII nəsil – Şeyx Bünyaddan gələn
8/6. Qabulov Bünyad Qabul oğlu.
1 oğlu olub.
9/6. Qabulov Abakar bəy Qabul oğlu.
2 oğlu olub.
10/6. Qabulov Həbibulla bəy Qabul oğlu.
2 oğlu olub.
11/6. Qabulov Mustafa bəy Qabul oğlu (?–1937).
Qabulova Nicabət Sultan bəy qızı ilə evlənib, övladı olmayıb.
12/6. Qabulov Rəsul bəy Qabul oğlu.
2 oğlu olub.
13/6. Qabulov İsgəndər bəy Qabul oğlu.
3 oğlu olub.
14/6. Qabulov Hacı Abbas bəy Qabul oğlu.
1 oğlu olub.

VIII nəsil – Şeyx Bünyaddan gələn
18/8. Qabulov İbrahim bəy Bünyad oğlu.
3 oğlu olub.
19/9. Qabulov Məhəmməd bəy Abakar bəy oğlu.
1 oğlu olmuşdur.
20/9. Qabulov İsmayıl bəy Abakar bəy oğlu.
1 oğlu və 2 qızı olmuşdur.

Qəbulzadələr. Foto. Qax, təx. 1930

(Soldan). Ön cərgə: 161/85. Zinət Hüseyn bəy qızı, 165/90. Lütfullah Baba oğlu, 166/90. Fətullah Baba oğlu;

orta cərgə: Səltənət biçə (Abdurrahman əf. yoldaşı, №35/16), 162/85. Gülarə Hüseyn bəy qızı (qucaqda), Şirinbacı (Həşim bəy Qəbulovun nənəsi), 150/71.

Dürnisə biçə (Abdulla əf. yoldaşı, №36/16), Əfruz (Səltənət biçənin bacısı);

arxa cərgə: 91/36. Sədi Abdulla əf. oğlu, 86/35. Dostu Abdurrahman əf. qızı, 85/35. Hüseyin Abdurrahman əf. oğlu (1894–1938)

21/10. Qəbulov Mahmud bəy Həbibulla bəy oğlu.

3 oğlu və 1 qızı olmuşdur. Oğulları Cahangir və Tələtlə birgə Türkiyəyə köçüb.

22/10. Qəbulov Həmzət bəy Həbibulla bəy oğlu (Həmzət bəy Şirvanlı) (1884–09.01.1912).

Azərbaycan ziyalılarının görkəmli nümayəndəsi, maarif xadimi və publisist Həmzət bəy Qəbulov (Şirvanlı) Stavropol gimnaziyasında oxumuş, sonra isə Kiyev hərbi məktəbində təhsilini davam etdirmişdir.

Tiflisdə rus dilində nəşr olunan «Zakavkazye» qəzetində müsəlman şöbəsinin müdiri işləmişdir.

H.b.Qəbulov publisistik yazılarında bir çox başqa həmkarları kimi, əsas diqqəti mədəni tərəqqiyə, maarifə, yeni ədəbiyyatın, klassik irsin təbliğinə, ana dili, qadın azadlığı məsələlərinə və digər sahələrə yönəlmişdir, maraqlı fikirlər irəli sürürdü.

Həmzət bəyin dövrünün görkəmli nümayəndələri Nəcəf bəy Vəzirov, Firudin bəy Köçərli, Hüseyn bəy Minasazov, Cəlil Məhəmmədquluzadə və b. ilə sıx əlaqələri vardı. O, Mirzə Fətəli Axundzadənin 100 illik yubileyinin keçirilməsinin təşəbbüskarı və təşkilatçısı olmuşdur. Onun M.F.Axundzadə haqqında məqalələri Rusiya qəzetlərində və Parisin “Musulmanın” jurnalında dərc edilmişdir.

Həmzət bəy Şirvanlının məqalələri «Molla Nəsrəddin» jurnalında da çap edilirdi. Belə məqalələrin birində o yazırdı: «...*əli qələm tutan, qəlbində vətən, xalq məhəbbəti olan hamını fəaliyyətə çağırır, şəxsi mənafe güdmədən qol çirmələyib işləməli, istirahət bilmədən gecəli-gündüzlü çalışmalıyıq. Bunun üçün çox səbirlə, diqqətlə, fasilə vermədən ağır, lakin nəcib məqsədə xidmət edən iş görmək lazımdır; əlbir, dilbir olmağı, uzun vaxt, ağır zəhmət, ikiqat əziyyət tələb edən iş görmək lazımdır.*»

Həmzət bəyin fikrincə, dil millətin mədəni varlığının məhək daşı, «milli qəlbin güzgüsüdür», buna görə hər bir namuslu ziyalı onu göz bəbəyi kimi yad təsirlərdən qorunmalıdır. Ancaq Həmzət bəyin özü də təəssüf hissi ilə qeyd edirdi ki, Türk yazıçılarının bir çoxu xalq dilində yazdığına nəinki lazım bilmir, əksinə, özləri üçün əskiklik hesab edirlər.

Həmzət bəy Şirvanlı qısa, ancaq mənalı və şərəfli ömür sürmüşdür.

H.b.Qəbulovun vaxtsız vəfatı münasibətilə «Baku»qəzetinin 1912-ci il 11 yanvar tarixli nömrəsində H.b.Minasazov yazırdı: «*Daim millətin mənafeyi kəşiyində duran cavan bir... jurnalistin ölümü hiss ediləcək itkidir. Bu itki adamı bir də ona görə yandırır ki, mərhum Həmzət bəy kimi səmimi, təmiz qələm sahibləri bizim aramızda azdır.*»

23/12. Qabulov İdris Rəsul bəy oğlu (1874–09.09.1937).

24/12. Qabulov İlyas Rəsul bəy oğlu (?–1941/45).

Qulluqçusu Bəkiri oğulluğa götürüb.

26/13. Qabulov Mahmud bəy İsgəndər bəy oğlu.

2 oğlu və 4 qızı olub.

27/13. Qabulov Zəkəriyyə bəy İsgəndər bəy oğlu (1875/77–1912).

2 oğlu olub.

28/13. Qabulov Səməd bəy İsgəndər bəy oğlu.

3 oğlu və 1 qızı olub.

29/14. Qabulov Məhəmməd bəy Hacı Abbas bəy oğlu.

2 oğlu və 5 qızı olub.

IX nəsil – Seyx Bünyaddan gələn.

41/18. Qabulov Muxtar İbrahim bəy oğlu (?–1968).

42/18. Qabulov Sultan İbrahim bəy oğlu.

43/18. Qabulov Musa İbrahim bəy oğlu (1906–1984).

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirdikdən sonra rayonun müxtəlif məktəblərində ixtisası üzrə dərs demişdir. 1969-cu ildə pensiyaya çıxmışdır. 6 uşağı olub.

44/19. Qabulov Aslan Məhəmməd bəy oğlu (1894–1965).

Maliyyə texnikumunu bitirmişdir. 1941-ci ilə qədər və müharibədən sonrakı illərdə (1948–1963) orta məktəblərdə və Qax şəhər xəstəxanasında mühasib işləmişdir. İki qızı və iki oğlu olmuşdur.

45/20. Qabulov Abakar İsmayıl bəy oğlu (1922–1943).

46/20. Qabulova Tutu İsmayıl bəy qızı (1910–1995).

Pedaqoji texnikumu bitirib, rayon məktəblərində ibtidai sinif müəlliməsi işləyib.

47/20. Qabulova Münəvvər İsmayıl bəy qızı (doğ. 1929).

İbtidai dini təhsil almışdır. Evdar qadındır. Oğlu Əliyev Nadir Abdurahman oğlu (doğ. 1952) Azərbaycan Neft Akademiyasını bitirmişdir, orada kafedra müdiri, dosentdir. Qızı Əliyeva Məriət Abdurahman qızı (doğ. 1959) pedaqoji universiteti bitirmişdir. Bakı şəhərində müəllimə işləyir.

48/21. Qabulov Rza Mahmud bəy oğlu (1901/03–1971/73).

Azərbaycan Tibb İnstitutunu bitirmişdir. Müharibə iştirakçısıdır. Müharibə illərində həkim-cərrah kimi fəaliyyət göstərmişdir. Medal və ordenlərlə təltif olunmuşdur. Müharibə illərindən ömrünün sonunadək Kalininqrad şəhərində podpolkovnik rütbəsində hərbi həkim işləmişdir. İki övladı var.

49/21. Qabulov Cahangir Mahmud bəy oğlu.

Atası və qardaşı ilə birlikdə Türkiyəyə keçmişlər.

50/21. Qabulova Gözəl Mahmud bəy qızı.

Sabirabad rayonunda kolxozçu işləmişdir.

51/21. Qabulov Tələt Mahmud bəy oğlu.

Atası və qardaşı ilə Türkiyəyə keçmişdir.

53/26. Qabulov Bəxtiyar Mahmud bəy oğlu (1911–18.08.1971).

İbtidai təhsil almışdır. Müharibədə iştirak etmişdir. Uzun illər Qaxmuğal kəndində briqadir işləmişdir. Bir neçə dəfə kənd sovetinin deputatı seçilib. Üç qızı var.

54/26. Qabulov Niyazi Mahmud bəy oğlu (1916–1997).

Kənd təsərrüfatı texnikumunu bitirmişdir. Qax rayonun Qaxmuğal kəndində aqronom işləmişdir. 2 oğlu və 2 qızı olmuşdur.

55/26. Qabulova Hürü Mahmud bəy qızı (1939–2010).

Kolxozda işləyib.

56/26. Qabulova Pəri Mahmud bəy qızı (1930–2009).

57/26. Qabulova Bədircahan Mahmud bəy qızı (doğ. 1929).

Bakı pedaqoji texnikumu bitirib, 7 il ibtdai sinif müəlliməsi işləyib, daha sonra kənd təsərrüfatı institutunu bitirib və kənd sovetində baş mühasib işləyib.

58/27. Qabulov İsgəndər Zəkəriyyə bəy oğlu (1906–1941).

59/27. Qabulov Əhməd Zəkəriyyə bəy oğlu (1910–1961).

Qax rayonunun sənaye artelində sex müdiri işləmişdir. 5 uşağı olmuşdur.

60/28. Qabulov Osman Səməd bəy oğlu (1903/05–1988).

1 oğlu olmuşdur.

61/28. Qabulov Müzəffər Səməd bəy oğlu (1928–2001).

1 oğlu və 3 qızı olmuşdur.

62/28. Qabulov Mustafa Səməd bəy oğlu.

1 oğlu olmuşdur.

63/28. Qabulova Maral Səməd bəy qızı (?–1995).

3 oğlu olmuşdur.

64/29. Qabulov Həsən Məhəmmədəğa oğlu (1898–1937).

Üç oğlu olub.

65/29. Qabulov Abbas Məhəmmədəğa oğlu (1917–1943).

Ali Pedaqoji təhsilli olub. Mühəribədə həlak olub.

66/29. Qabulova Əfruz Məhəmmədəğa qızı.

67/29. Qabulova Gəntin Məhəmmədəğa qızı.

68/29. Qabulova Cəntin Məhəmmədəğa qızı.

69/29. Qabulova Əntin Məhəmmədəğa qızı.

70/29. Qabulova Əsbət Məhəmmədəğa qızı.

X nəsil – Şeyx Bünyaddan gələn.

117/43. Qabulova Nazilə Musa qızı (1933–1972).

Tibb məktəbini bitirib. Qax rayon xəstəxanasında mama işləyib. Ailə qurmayıb.

118/43. Qabulova Elza Musa qızı (1937–2009).

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirdikdən sonra Qax şəhər orta məktəblərində ixtisası üzrə işləmişdir.

119/43. Qabulov Vaqif Musa oğlu (1940–1980).

Xəstələndiyindən ali təhsili başa çatdırı bilməyib.

120/43. Qabulova Sevil Musa qızı (doğ. 1944).

Tibb texnikumu bitirib. Qax və Sumqayıt şəhərlərinin, hal-hazırda Bakı şəhərinin tibb müəssisələrində işləyir.

121/43. Qabulov İbrahim Musa oğlu (1949–1984).

Xəstələndiyinə görə təhsili yarımçıq qalıb. Evlənməyib.

- 122/43. Qabulova Minirə Musa qızı** (doğ. 1951).
Pedaqoji texnikumunu bitirib. Bir müddət ixtisası üzrə işləyib.
Hazırda evdar qadındır.
- 123/44. Qabulova Rəna Aslan qızı** (1935–2010).
Azərbaycan Politehnik institutunu bitirmişdir, ixtisası üzrə işləyib.
- 124/44. Qabulova Həlimə Aslan qızı** (1937–2007).
Dövlət Pedaqoji institutunu bitirdikdən sonra Qax şəhərində uşaq
bağçasında tərbiyəçi işləmişdir.
- 125/44. Qabulov Məhəmməd Aslan oğlu** (1946–1997).
1972-ci ildə Balakən politexnik texnikumunu bitirmişdir. 1973-1997-ci
illərdə təmir ustası, qaraj müdiri və Qax avtobazasının baş mexaniki olmuşdur.
- 126/44. Qabulov Nizami Aslan oğlu** (təx. 1948).
Ukraynada yaşayır və işləyir.
- 127/48. Qabulov Valeriy Rza oğlu** (təx. 1947).
RF-də yaşayır
- 128/48. Qabulova Svetlana Rza qızı** (təx. 1946).
RF-də yaşayır.
- 129/53. Qabulova Gülarə Bəxtiyar qızı** (doğ. 1936).
1959-cu ildə tibb institutunu bitirmişdir və Tovuz rayonunun
Daşqırıqlı kəndinə həkim təyin olunmuşdur. Dəfələrlə kənd sovetinin
deputatı seçilmişdir. Kənd bələdiyyəsinin üzvüdür. Hal-hazırda Daşqırıqlı
kənd xəstəxanasında baş həkim işləyir.
- 130/53. Qabulova Güləndam Bəxtiyar qızı** (doğ. 1938).
1964-cü ildə pedaqoji institutu bitirmişdir. Qax şəhərinin 4 nömrəli
məktəbində riyaziyyat müəlliməsi işləyir.
- 131/53. Qabulova Müslimat Bəxtiyar qızı** (doğ. 19.06.1951).
1974-cü ildə tibb institutunu bitirmişdir. Qax rayon doğum evində
pediatr işləməyə başlamışdır. Hal-hazırda Qax şəhər uşaq xəstəxanasında
həkim işləyir.
- 132/54. Qabulova Kəmalə Niyazi qızı** (doğ. 1961).
133/54. Qabulova Baxı Niyazi qızı.
134/54. Qabulov Mahmud Niyazi oğlu (1951–1983).
Kənd təsərrüfatı texnikumunu bitirmişdir. Qax şəhərində aqronom
işləmişdir. Üç oğul və bir qız atasıdır.
- 135/54. Qabulova Mahirə Niyazi qızı** (doğ. 1976).
136/59. Qabulov Mais Əhməd oğlu (1938–1998).
Qax rayon avtobazasında qaraj müdiri işləmiş, sonralarsa ehtiyat
hissələr mağazasının müdiri olmuşdur. Xatın Məmmədova ilə evlənmişdir.
1 oğlu olmuşdur.
- 137/59. Qabulova Həqiqət Əhməd qızı** (doğ. 1941).
Sumqayıt şəhər 10 nömrəli məktəbində müəllimə işləyir.

138/59. Qabulov Rasim Əhməd oğlu (1945–2000).

Sumqayıt şəhər ictimai işə İdarəsinin təmir-tikinti sahəsində mühəndis işləmişdir. Züleyxa Əhmədova ilə ailə qurmuşdur.

138/59. Qabulova Əsbət Əhməd qızı (1948–2000).

Evdarlıqla məşğul olmuşdur.

140/59. Qabulov Qalib Əhməd oğlu (doğ. 1951).

Sumqayıt «SK» zavodunda növbə ustası işləmişdir, hal-hazırda pensiyadadır. Allahverdieva Mətanətlə ailə qurub. 2 qızı var.

141/60. Qabulov Məhəmməd Osman oğlu (1950–2006).

Qax Rayon Hərbi Komissarlığında işləyib. 2 oğlu və 2 qızı var.

142/61. Qabulova Təranə Müzəffər qızı (doğ. 1965).

Gəncə Texnologiya İnstitutunu bitirib. Evdar qadındır.

143/61. Qabulova Yeganə Müzəffər qızı (doğ. 1965).

Tibb məktəbini bitirib, hazırda Qax şəhər xəstəxanasında tibb bacısı işləyir.

144/61. Qabulova Canana Müzəffər qızı (doğ. 1969).

Gəncə texnoloji institutu bitirib.

145/61. Qabulov Səməd Müzəffər oğlu (doğ. 1971).

Gəncə Texnologiya İnstitutunu qurtarıb. İxtisası üzrə müxtəlif vəzifələrdə çalışıb, hal-hazırda ərzaq mağazasının sahibidir. İki oğlu var.

146/62. Qabulov Teymur Mustafa oğlu (doğ. 1963).

Bakı şəhər tikintilərində məşinist işləyir.

146A/64. Qabuloba Humay Həsən qızı (1922–1987).

Pedaqoji İnstitutu bitirib, Zaqatala şəhər məktəblərində müəmlək edib. İsayev İsada ərde olub. Altı övladları var: Minəxatın, Məhəmməd, İslam, Oruc, Şahin, Ənvər.

147/64. Qabulov Hacı Tələt Həsən oğlu (doğ. 4.02.1929).

8 yaşlı Tələt Zaqatala şəhər pioner evi nəzdindəki musiqi dərnəyinə yazılıb. Musiqi təhsili ilə yanaşı Şəki 2-illik müəllimlər institutunu və Zaqatala kənd təsərrüfatı texnikumunu bitirib. O, 18 yaşında artıq rayonun tanınmış musiqiçisi kimi ad-san qazanmışdı.

1947-ci ildə «Qızılgül» xalq çalğı alətləri ansamblını yaradıb. Müxtəlif illərdə tanınmış müğənnilərdən Rübabə Muradova, Şövkət Ələkbərova, Gülağa Məmmədov, Baba Mirzəyev, Mirzə Babayev, Flora Kərimova, Məmmədbağır Bağırzadə, Nəzakət Məmmədova və başqaları həmin ansamblın müşaiyəti ilə konsertlər vermişlər.

Məlumdur ki, müasir tarı ilk dəfə XIX əsrin ortalarında məşhur musiqiçi Sadıq Əsəd oğlu (Sadıqcan) təkmilləşdirmişdir. Sonralar isə Səid Rüstəmov müəyyən əlavələr etmişdir. Tələt müəllim öz növbəsində tərda iki təkmilləşmə aparıb - tarın kəllə hissəsini kiçildib və qol hissəsini 1,5 sm artırıb.

Tələt müəllim həm musiqi alətlərini təmir edən, həm də onları düzəldən mahir usta kimi şöhrətlənmişdir. Odur ki, evində kiçik bir emalatxana təşkil etmişdir. Tanınmış tarzənlərdən Həbib Bayramov, Əhsən Dadaşov və Hacı Məmmədovun tarları da bu emalatxanada “müalicə” olunmuşdur.

1980-ci ildə «Trud» qəzetində məşhur ustanın şəkli və onun haqqında yazı çıxıb. Çox keçmədən keçmiş ittifaqın hər yerindən məktub seli axmağa başlayıb.

Tələt müəllim ilk ustadır ki, Azərbaycan tarına dünya şöhrəti gətirmişdir. Onun düzəltdiyi xalça tarları Yaponiya, Almaniya, İtaliya muzeylərini bəzəyir.

Görkəmli ustanın sənət möcüzələrini dünyanın 17 ölkəsinin kinomatoqrafçıları lentə almışlar. Bunların içində yaponların çəkdiyi 1,5 saatlıq rəngli film xüsusi yer tutur.

Tələt müəllim həm də həvəskar bəstəkar, fotoqraf və şairdir. Onun bəstələdiyi «Sevil», «Zaqatala», «Dağlar qızı», «Dağlar övladı», «Ana», «Ata», «Mənim anam», «Neyçün ağladın» «Sənin fərağındayam» mahnılarını bu gün də müğənnilərimiz oxuyurlar. O, uşaqlar üçün yazılan «Kuklam», «Qızılgül dərəndə», «A toplam», «Arzu» mahnılarının müəllifidir.

O, Abdullaeva Zinyət Nurullah qızı ilə evlənmişdir, 4 övladları var.

148/64. Qabulov Məhəmməd Həsən oğlu (1931–2000).

«Qızılgül» ansamblında təbil çalan idi. Qızılgül Məhəmmədova ilə ailə qurmuşdur. Onların 5 övladları olub.

149/64. Qabulov İsgəndər Həsən oğlu (1935–1997).

«Qızılgül» ansamblında kamança çalıb. Qalina Mixaylovna ailə ilə qurub.

XI nəsil – Şeyx Bünyaddan gələnlər.

187/119. Qabulov Akif Vaqif oğlu (doğ. 1973).

Zaqatala politexnikumunu bitirib, avtobazada çilingər işləyib, hazırda taksidürücüsüdür.

**32/15. Məhəmmədəğa Rəşid bəy
oğlu Qabulzadə
Bakı, 1931**

- 188/125. Qabulova Sevinc Məhəmməd qızı** (doğ. 1983).
2003-cü ildə 2 sayılı baza tibb məktəbini bitirmişdir. Hal-hazırda Sumqayıt uşaq poliklinikasında laborant vəzifəsində çalışır
- 189/125. Qabulova Lalə Məhəmməd qızı** (doğ. 1984).
2006-cı ildə BDU-nu bitirmişdir. 5 nömrəli məktəbdə tarix müəlliməsi, eləcə də Heydər Əliyev muzeyində işləyir (Qax şəh.).
- 190/127. Qabulov Rza Valeri oğlu** (doğ. təxm. 1972).
RF-da yaşayır və işləyir.
- 191/134. Qabulov Vüqar Mahmud oğlu** (doğ. 1975).
RF-da yaşayır və işləyir.
- 192/134. Qabulov Zülfüqar Mahmud oğlu** (doğ. 1976).
Mebel sexində usta işləyir.
- 193/134. Qabulov Zaur Mahmud oğlu** (doğ. 1978).
RF-da yaşayır və işləyir.
- 194/134. Qabulova Sevinc Mahmud qızı** (doğ. 1981).
Şəki tibb texnikumunu bitirib, rayon xəstəxanasında tibb bacısı işləyir.
- 195/136. Qabulov Əhməd Mais oğlu** (1969).
Gəncə Texnologiya İnstitutunu bitirib, ixtisasına uyğun işdə işləyir.
- Nərminə Paşayeva ilə evlənib.
- 196/140. Qabulova Aygün Qalib qızı** (doğ. 06.07.1992).
Bakı tibb kollecində təhsil alır.
- 197/140. Qabulova Günay Qalib qızı** (doğ. 20.06.1993).
Azərbaycan Texniki Universitetinin tələbəsidir.
- 198/141. Qabulova Nəcibə Məhəmməd qızı** (doğ. 10.06.1972).
Evdar qadındır.
- 199/141. Qabulov Samir Məhəmməd oğlu** (doğ. 1978).
Dəllək işləyir.
- 200/141. Qabulova Svetlana Məhəmməd qızı** (doğ. 1975).
- 201/141. Qabulov Osman Məhəmməd oğlu** (doğ. 1984).
Sürücü işləyir.
- 202/145. Qabulov Rauf Səməd oğlu** (doğ. 1995).
- 203/145. Qabulov Murad Səməd oğlu** (doğ. 1996).
- 204/147. Qabulova Ceyran Tələt qızı** (doğ. 1957).
Kənd təsərrüfatı texnikumunu bitirib. Zaqatala şəhərində işləyir.
- 205/147. Qabulova Elmira Tələt qızı** (doğ. 1958).
Xarici Dillər İnstitutunu bitirib. TQDK-da ingilis dili üzrə ekspertdir.
- Rafiq İsrailov ilə ailə qurub.
- 206/147. Qabulov Elxan Hacı Tələt oğlu** (doğ. 1966).
Özəl firmada işləyir.
- 207/147. Qabulova Leyla Hacı Tələt qızı** (doğ. 1970).
Texnoloji texnikumu bitirib, ixtisasına uyğun işləyir.

208/148. Qabulova Aygün Hacı Tələt qızı (doğ. 1964).

Xarici Dillər İnstitutunu bitirib, ingilis dili müəllməsi işləyir. İsayev Orucula ailə qurub.

209/148. Qabulov Azər Məhəmməd oğlu (doğ. 1966).

Azərbaycan Memarlıq-İnşaat Universitetini bitirib, mənzil-istismar sahəsində mühəndis işləyir. Həmidə Qabulova ilə evlənib.

210/148. Qabulova Gülbəniz Məhəmməd qızı (doğ. 1969). Bakı Dövlət Universitetini bitirib, ixtisası üzrə Xırdalan şəhəri 1 saylı məktəbin müəllimidir. Bağirov Elşənlə ailə qurub.

211/148. Qabulova İlhamə Məhəmməd qızı (doğ. 1972).

Bakı Dövlət Universitetinin biologiya fakültəsini qurtarıb, hazırda təhsilini davam etdirərək Naxçıvan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsində oxuyur. NadirQuliyevlə ailə qurub.

212/148. Qabulov Suleyman Məhəmməd oğlu (doğ. 1974).

Əla qiymətlərlə kollec bitirib, hazırda təhsilini Moskva Açıq Dövlət Universitetində davam etdirir.

2-Cİ CƏDVƏL.

HACI MUSA MOLLA XƏLİL OĞLUNUN NƏSİLLƏRİ

VI nəsil – Şeyx Bünyaddan gələn.

7/5. Hacı Musa Molla Xəlil oğlu.

3 oğlu olub.

VII nəsil – Şeyx Bünyaddan gələn.

15/7. Qabulov Rəşid bəy Hacı Musa oğlu.

5 oğlu olub.

16/7. Qabulov Hacı Baba əfənd Hacı Musa oğlu (?–cəmədiyüs-sani 1301 / aprel 1884).

2 oğlu olub.

17/7. Qabulov Hacı Pirməhəmməd Hacı Musa oğlu.

4 oğlu olub.

VIII nəsil – Şeyx Bünyaddan gələn.

30/15. Qabulov Süleyman Hacı Rəşid bəy oğlu (?–1938).

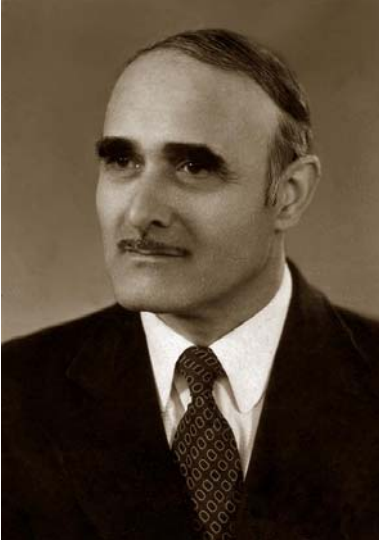
1 oğlu olub.

31/15. Qabulov Həşim bəy Hacı Rəşid bəy oğlu (?–1937).

7 övladı olub.

32/15. Qabulov Məhəmmədəğa Hacı Rəşid bəy oğlu.

6 övladı olub.

**147/64. Tələt Həsən oğlu
Qabulov
Bakı, 1985**

**33/15. Qabulov Zaman bəy
Hacı Rəşid bəy oğlu.**

Qax kənd sovetinin deputatı olub.

**34/15. Qabulov Əli bəy Hacı
Rəşid bəy oğlu.**

Gənc yaşlarında rəhmətə gedib.

**35/16. Qəbulzadə Əbdurəh-
man əfəndi İbrahim (Hacıbaba)
əfəndi oğlu (?–1919).**

İbtidai dini təhsili var idi. Səltənət Nurməhəmmədova ilə ailə qurmuşdu. Altı övladı olub.

**36/16. Qəbulzadə Abdulla
əfəndi İbrahim (Hacıbaba) əfəndi
oğlu (1853–1943).**

Abdulla əfəndi XX yüzil Azərbaycan tarixində şərəfli bir iz qoymuş Azərbaycan aydınlarının öncül nümayəndəsidir. Abdulla əfəndi maarifsevər din alimi, Zaqatala Dairəsi Qax bölgəsinin qazısı, Qaxda

maarif yayan müəllimlərdən biri, görkəmli ictimai-siyasi xadim, Azərbaycanın qurtuluşu və bağımsızlığı uğrunda fəal mücahid olmuşdur. 1909-cu ildə Zaqatala dairəsi şifahi məhkəmənin üzvü olmuşdur.

16.1.1919-cu ildən 16.10.1919-cu ilədək Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamanının üzvü olmuş böyük şəxsiyyətdir.

Son vaxtlaradək elmi ədəbiyyatda Abdulla əfəndinin tərcümeyi-halı haqqında demək olar ki, heç nə yazılmamış, yalnız Qax rayonundakı «Şəlalə» qəzetində bəzi səthi yazılar getmişdi.

Tanınmış araşdırıcı Ədalət Tahirzadənin «Qəbulzadə Abdulla əfəndi İbrahim (Hacıbaba) əfəndi oğlu» adlı məqaləsi («525-ci qəzet», 20 mart, 3, 10 aprel 2010, №№ 52, 57, 62) nəinki Abdulla əfəndini, ümumən Qəbulzadələr nəslini tanıdan ilk ən sanballı yazıdır.

Abdulla əfəndi öz çağının ən gözüaçıq və savadlı adamlarından olub. O, öncə yerli ruhanilərdən savad aldıqdan sonra Dağıstan üləmələrinin yanında dini elmlərə yiyələnib. Sonralar 2 il Bağdadda oxuması sayəsində dünyəvi elmləri də dərinləndirən mənimsəyib. Azərbaycana döndükdən sonra təkcə Qaxda deyil, bütün Zaqatala Dairəsində nüfuzlu əfəndi kimi ad qazanıb. Qaxa qazı – şəriət məhkəməsinin hakimi təyin edilib. Bu vəzifədə bütün camaatın sevgi və sayğısını qazandığına görə onu sevgiyə «Qazı

baba» adlandırılıblar. XX başlanğıcında o həm də Qax məscidinin nəzində məktəb açaraq müəllimlik edib. Onun bu məktəbdəki yetirmələri arasında 1954–1959-cu illərdə Azərbaycana rəhbərlik etmiş (Azərbaycan KP MK-nın 1-ci katibi olmuş) akademik İmam Mustafayev (1910–1997) də vardır.

Abdulla əfəndi dərin imanlı Allah adamı idi. Hətta allahsız kommunistlərin ağılığı illərində də o, ibadətindən əl çəkməyib. Hər ramazan ayında Qaxda olan dostları ilə birgə kasıb-kusub üçün iftar süfrələri təşkil edərdi.

Abdulla əfəndini sadə din xadimi, adi molla kimi qəbul etmək kobud səhv olardı. O, sözün həqiqi mənasında hərtərəfli alim idi. Onu dəfələrlə Bakıya – Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində dərs deməyə dəvət etmişlər ancaq o, ahıl yaşda və xəstə olduğundan təklifi qəbul edə bilməmişdir.

Geniş dünyagörüşü və yüksək savadı, uca şəxsiyyəti Abdulla əfəndiyə çoxlu dostlar qazandırmışdı. Onların içərisində şəkili Axund Fərəcullah Pişnamazzadə ayrıca seçilib. Hər ikisi millətin ağ günü, xoş gələcəyi üçün çalışır, bunun başlıca yolunu maarif və təhsildə görürdü.

Zaqatala Dairəsi 1918–1920-ci illərdə milli münaqişələrin ən gür yerlərdəndi. Sözsüz ki, belə ağır durumda xalq özünü qorumaqçün ilk növbədə Abdulla əfəndi kimi ağısaqqallarına sığınırdı. Bəllidir ki, 1918-ci ildə Azərbaycan xalqını məhv olmaqdan xilas etmiş Nuru paşa Qaxa da gəlib və onun burada səmimiyyətlə qarşılınması Abdulla əfəndinin adı ilə bağlıdır. Nuru paşa ilə Abdulla əfəndinin görüşü Qəbulzadələr nəslinin nümayəndəsi və dövrünün görkəmli maarifçi və siyasi xadimi – Zakavkaziya Seyminin deputatı – İslam-bəy Qəbulzadənin evində olub. Abdulla əfəndi el arasındakı bütün nüfuzunu işə salaraq əhalini paşaya yardımçı olmağa səfərbər edib. Zaqatala bölgəsində xalqın sevimlisinə çevrilmiş Abdulla əfəndi Qəbulzadə Zaqatala Dairəsindən Azərbaycan Cümhuriyyətinin Parlamentinə deputat seçilib.

O, deputatlığa partiyasızlar fraksiyasında başlayıb, sonralar «Əhrar» partiyasına keçib və eyni fraksiyada olub. Abdulla əfəndi Parlamenin ləvayihə-qanunıyyə (qanun layihələri) komissiyasında Əhməd bəy Pepinov, Ağa Eminov, Xanbaba Məhəmmədbəyov, Qasım bəy Camalbəyov, Vasili Kujim, Stanislav Vonsoviç və b. ilə birgə çalışıb. İlk vaxtlar o, Parlamenin iclaslarında fəallıq göstərüb. Ancaq 1919-cu ilin sonlarında o, Zaqataladan belə bir teleqram göndərməli olur: «Səhhətimin pozulması və evdəki şərait məni xalqa xidmət yolundakı vəzifəmdən əl çəkməyə vadar edir, buna görə də istefamı qəbul etməyinizi rica edirəm». Parlamenin 16 oktyabr 1919 tarixli iclasında onun istefası qəbul edilib.

1942-ci ildə «NKVD» onu Qaxdakı evindən aparıb. Onu 2-3 gün saxlayaraq dindiriblər. Həm əməllərində hökumətə qarşı bir fəaliyyət

tapılmadığına, həm də yaşının çoxluğuna görə (bu zaman 90-a yaxın yaşı vardı) həbsdə saxlamayaraq buraxıblar. Ancaq ona elə bir mənəvi zərbə vurublar ki, bu hətta güllədən də betər olub – onu apararkən evindəki dəyəri heç nə ilə ölçülə bilməyəcək son dərəcə qiymətli kitabxanasını: yüzlərcə qədim əlyazmanı, onlarca şairimizin nadir divanlarını, Türkiyə, Ərəbistan və Rusiyada basılmış tibb, astronomiya, riyaziyyat, kimya, ilahiyyatşünaslıq... və b. elm sahələrinə aid olduqca dəyərli daşbasma və çap kitablarını 3 tonluq «ZİS» maşınına dolduraraq «NKVD»-nin həyatında iki gün yandırılıblar! Camaat düz iki gün bu kitablardan qalanmış tonqalı uzaqdan seyr edib!.. Bundan sonra yatağa düşən Abdulla əfəndi bir daha ayağa qalxmayıb və çox keçmədən – 1943-ün yayında Haqq dünyasına qovuşub.

Abdulla əfəndinin məzarı Qax şəhər qəbiristanlığındadır.

Abdulla əfəndi Qabulova Dürrisə Hətəm qızı ilə evlənmiş və 5 övladları olmuşdur.

37/17. Qabulov Sultan bəy Hacı Pirməhəmməd oğlu.

7 övladı olmuşdur.

38/17. Qəbulzadə İslam bəy Hacı Pirməhəmməd oğlu
(03.05.1879–1920).

XX əsrin əvvəllərində İslam bəy Azərbaycanın ən qabaqcıl maarifçilərindən və ictimai-siyasi xadimlərindən biri olmuşdur.

O, Zaqatalada 4-sinifli şəhər məktəbini bitirib (1897). Müxtəlif illərdə və müxtəlif rayonlarda Türk dili müəllimi işləyib. Öz müəllimlik fəaliyyətində yazdığı dərsliklərdən istifadə etmişdir. Bu dərsliklərdən respublikanın məktəblərində də istifadə olunub.

1903-cü ildə o, öz vəsaiti ilə Qaxda 3-sinifli məktəb açmışdır.

İslam bəy müəllimliklə yanaşı, ictimai işlə də fəal məşğul olub. 1914-cü ildə o, «Səfa» cəmiyyətinin katibi seçilib. 1917-ci ilin fevralında müvəqqəti Zaqafqaziya hökuməti (Zaqafqaziya Komissarlığı) onu Zaqatala Dairəsinin Komissarı təyin edib. 1918-in başlanğıcında Tiflisdə Zaqafqaziya parlamenti – Seym yaradılarkən İslam bəy Zaqatala Dairəsindən bir müsavətçi kimi buraya deputat seçilib, ancaq çox ciddi səbəblər üzündən Seym üzvlüyündən imtina edib və yalnız müəllimliklə məşğul olub. Xalq artisti İsmayıl Dağıstanlı İslam bəyin açdığı Qax məktəbinin şagirdlərindən biridir.

Xilaskar Türk ordusu Azərbaycana gələrkən və onun komandanı Nuru paşa Qaxda olarkən İslam bəy burada onu öz evində yüksək səviyyədə qarşılanmışdı. Bu görüşə Abdulla əfəndi Qəbulzadə də qatılmışdı. Nuru paşa onların simasında bu bölgədə millətin ən qabaqcıl nümayəndələrini tanımışdı.

Azərbaycan öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra İslam bəy Bakıya köçdü. 1918–1920-ci illərdə Azərbaycan Cümhuriyyəti Maarif Nazirliyinin keçirdiyi məşavirə, qurultay və başqa tədbirlərdə fəal iştirak etdi. O, xalqa xidmətini yüksək qiymətləndirən Müsavat Partiyasının başçısı Məhəmmədəmin Rəsulzadəylə yaxından tanışdı.

1919-cu ilin dekabrında Müsavat partiyasının 2-ci qurultayı keçirilərkən o, qurultayın katibi seçilib. Qurultayda təbrik çıxışı söyləyərkən deyib ki, partiyanın 1-ci qurultayının materialları ermənilər “İsmailiyyə”ni yandıran zaman məhv olsa da o, katib kimi qərarın mətnini qoruyaraq saxlayıb. Bu məlumatı qurultay alqışlarla qarşılamışdı.

İslam bəy 1919-cu ildə Bakıda keçirilən müəllimlərin 1-ci qurultayını protokollaşdırmışdı.

İslam bəy «Molla Nəsrəddin» jurnalı ilə də əməkdaşlıq edib. Burada onun da məqalələri çap olunub.

1920-ci ildə kommunistlər onu Müsavat partiyasının fəal üzvü kimi güllələyiblər.

1 oğlu olub.

39/17. Qabulov Hacı bəy Hacı Pirməhəmməd oğlu.

5 övladı (3 oğlu və 2 qızı) olub.

40/17. Qabulov Hacı Mahmud bəy Hacı Pirməhəmməd oğlu (?–1943).

Müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı ilə məşğul olub. 9 övladı (6 oğlu və 3 qızı) olub.

IX nəsil – Şeyx Bünyaddan gələn.

71/30. Qabulov Hətəm Süleyman bəy oğlu.

1 qızı olub.

72/31. Qabulov Yusif Həşim bəy oğlu (? – kommunistlər güllələyib, tarixi bilinmir).

72/31. Qabulov Bəşir Həşim bəy oğlu.

1 qızı olub.

73/31. Qabulov Rəşid Həşim bəy oğlu (1882–18.03.1938).

Qabulova Yasəmənə evləninib, övladları olmayıb.

74/31. Qabulov Əhməd Həşim bəy oğlu (1886–16.03.1938).

Ticarətdə işləyib, Qabulova Pəricahanla evləninib, 2 övladları olub.

75/31. Qabulov Əziz Həşim bəy oğlu (1887–13.03.1938).

Çörəkbişirən işləyib. 2 övladı olub.

76/31. Qabulova Zərifə Həşim bəy qızı.

İbrahim (Baba) bəyin birinci arvadı olub (№ 90-a bax).

77/31. Qabulova Şəkər Həşim bəy qızı.

Qabulov Həsən Abdurahman oğlunda ərddə olub, övladları olmayıb (№ 84-ə bax).

78/32. Qabulov Neymət Məhəmmədağa oğlu (1917–1999).

Bakı maliyyə-iqtisad texnikumunu bitirib, hərbi komissarlıqda mühasib işləyib. 3 övladı var.

79/32. Qabulov Qaffar Məhəmmədağa oğlu (1927–?).

Leninqrad Kənd Təsərrüfatı İnstitutunu bitirib. Evlənilib, Ukraynada yaşayıb və işləyib.

İki övladı var.

80/32. Qabulova Pəricahan Məhəmmədağa qızı.

Yaxın qohumu Qabulov Rəşidə ərə gedib. Övladı olmayıb.

81/32. Qabulova Müntaha Məhəmmədağa qızı (1914–2001).

Qabulov Aslana ərə gedib. 4 övladları olub.

82/32. Qabulova Xalidə Məhəmmədağa qızı (27.08.1936–15.08.2008). Bakıda texniki peşə məktəbini bitirib, rayonda dərzi işləyib.

83/32. Qabulova Zibeydə Məhəmmədağa qızı.

Gənc yaşlarında vəfat edib.

84/35. Qabulov Həsən bəy Abdurəhman əfəndi oğlu.

Həşim bəy Qabulovun qızı Şəkərlə evlənilib, övladları olmayıb.

85/35. Qabulov Hüseyn Abdurəhman əfəndi oğlu (okt. 1894–23 mart 1938).

Əmisi qızı Qabulova Əsbətlə evlənilib, 4 övladları olub.

86/35. Qabulova Dostu Abdurəhman əfəndi qızı.

Yaxın qohumu Qabulov Hacı Mahmud bəyə ərə gedib, 7 övladları olub.

87/35. Qabulova Mahtab Abdurəhman əfəndi qızı.

Qabulov Məhəmmədağa ilə ailə qurmuşdur.

88/35. Qabulova Yasəmən Abdurəhman əfəndi qızı (?–09.05.1945).

Qabulov Rəşid bəylə ailə qurmuşdur.

89/35. Qabulova Gülarə Abdurəhman əfəndi qızı.

Gənc yaşlarında vəfat edib.

90/36. Qəbulzadə Baba (İbrahim) bəy Abdulla əfəndi oğlu (10.12.1893–29.10.1937).

Baba bəy Qəbulzadə XX yüzil Azərbaycan aydınlarının öncül nümayəndələrindən biri, görkəmli ictimai-siyasi xadim, «Əhrar» partiyasının üzvü, Azərbaycanın qurtuluşu və müstəqilliyi uğrunda fəal mücahid, Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918–1920) Parlamentinin üzvü və nəhayət, sovet repressiyasının şəhidi. Onun haqqında Azərbaycan

Baba bəy Qəbulzadənin qızları Minirə xanım (№169/90) və Naimə xanım (168/90)

tarixşünaslığında ilk məqaləni Ədalət Tahirzadə yazıb¹ və biz daha çox bu yazıya istinad edirik.

Baba bəy Abdulla əfəndi oğlu Qəbulzadə (rusca sənədlərdə çox vaxt: *Qəbulov*) 10 dekabr 1893-cü ildə Qaxmuğal kəndində anadan olub. İlk təhsilini evdə atasından – Qax və Zaqatalanın ən sayılan ruhanilərindən biri olan Abdulla əfəndidən aldıqdan sonra 1910-cu ildə Zaqatalada ali ibtidai məktəbi bitirib. İxtisasca müəllimdir. Zaqatala və Şəki şəhərlərində əsasən tarixdən dərs deyib.

Gənc yaşlarından siyasətlə maraqlanıb. Azərbaycanın müstəqilliyini önə sürən müsavətçi ideyalara rəğbət bəsləyib, 1918-ci ildə Şəki şəhərində Müsavat Partiyasının canlanmasına əlindən gələn yardımı göstərüb, ancaq heç vaxt bu partiyanın üzvü olmayıb. O, atası Abdulla əfəndinin də mənsub olduğu «Əhrar» partiyasını seçib və 1920-də ilk Cümhuriyyətimiz məhvi edilənədək bu partiyada olub. Parlamentin üzvü olan atası 1919-cu ildə xəstəliyinə görə burada fəaliyyətini davam etdirə bilmədikdə «Müsavət»

¹ *Ədalət Tahirzadə*. Baba bəy Abdulla əfəndi oğlu Qəbulzadə. – «525-ci qəzet», 2011. 22, 29 oktyabr, 5 noyabr; №№ 194, 199, 204.

Partiyasının ozamankı öncüllərindən olan görkəmli maarifçi *İslam bəy Qəbulzadə*'nin (1879–1920) tövsiyəsi ilə Baba bəy Zaqatala dairəsindən Parlamentə deputat seçilib.

Sovet hakimiyyəti qurulan zaman Azərbaycandan bir çox adamlar xarici ölkələrə mühacirətə gedib. Baba bəy atası Abdulla əfəndiyə deyib ki, gəl biz də Türkiyəyə gedək. Atası razılıq verməyərək deyib ki, mən ölümlərimə arxa çevirə bilmərəm. Gələcək acı taleyini gözünlün önünə almış Baba bəyə, gerçəkdən də, kommunistlər hədsiz zülmələr veriblər. Sovet dönməsində o, dəfələrlə həbs edilib. İlk dəfə 24 may 1920-də “ÇeKa” onu keçmiş Parlaman üzvü kimi həbs edib, ancaq hec bir günəki olmadığına görə 16 gündən sonra buraxmalı olub. O, 1927-ci və 1937-ci illərdə də «ÇeKa» zindanına düşüb və sonuncu dəfədə həyatı orada sona yetib.

Sovet ağalığı illərində də Baba bəy əsasən müəllimliklə məşğul olub. Öncə Zaqatala məktəblərində, o sıradan Kənd Təsərrüfatı Texnikumunda işləyib. 1923–1927-ci illərdə o, Şəki seminariyasında (sonralar 2-illik Müəllimlər İnstitutuna çevrilib) tarixdən dərs deyib.

B.b.Qəbulzadə Şəkiddə müəllim işləyərkən *Məhəmmədəmin Rəsulzadə*'nin Türkiyədə nəşr etdirdiyi «*Yeni Qafqaziya*» dərgisini tələbələr arasında ucadan oxutduğuna görə 1927-ci ildə işdən çıxarılıb, az sonra müsavətçi kimi həbs edilərək 11 iyunda 3 il iş alıb və Bakıya sürgün edilib.

Azadlığa buraxıldıqdan sonra o yenə Zaqatalada məskunlaşıb, müəllimlik edib. Aramsız təqiblərə, həbslərə baxmayaraq daim Azərbaycanın azadlığı ideyasını yayıb. Bir çox çağdaşları onda müstəsna təbliğat bacarığının olduğunu göstərirlər.

Görünür, gənclər arasında təbliğat aparmasını əngəlləmək üçün onu məktəbdən uzaqlaşdırıblar və Baba bəy təbiətinə yad olan bütünlüklə başqa sahədə çalışmalı olub. Öncə Şəkiddə İttifaq Meyvə-Tərəvəz Birliyinin (ruscası: «Soyuzplodoovos») tədarükçüsü işləyib. Sonra hansı səbəbdənsə iş yerini Gəncəyə dəyişdirməli olub – bu şəhərdə Moskva Yeməxanalar Birliyinin (ruscası: «Prodsnabmos») tədarük üzrə müvəkkili olub. Son iş yeri də buradır.

Təqiblər üzündən yaşayış yerini tez-tez dəyişdirməyə məcbur olub. Ömrünün son illərini Şəki və Bakı şəhərlərində yaşayıb. Bakıda 1932-ci ildən onun özəl mənzili olub.

Həbs ediləcəyini duyan Baba bəy iki ay yarım müxtəlif yerlərdə gizləniб. Çekistlər xüsusi əməliyyat keçirərək 18 sentyabr 1937-də onu Bakıda həbs edərək 29 oktyabr 1937-də güllələyiblər. 1956-cı ildə bəraət alıb.

Baba bəy iki dəfə evləniб. Birinci dəfə yaxın qohumu Zərifə Haşım bəy qızı ilə, ikinci dəfə isə Cariyət Qaravayeva ilə ailə qurub. 5 övladı olub.

91/36. Qabulov Sədi Abdulla əfəndi oğlu (1916/18–1980).

Ali pedaqoji təhsili olub, Zaqatala məktəblərində riyaziyyat müəllimi, sonralar maarif müfəttişi işləmişdir.

Mariya Pavlovna Qriqoloşvili ilə ailə qurmuşdur. Bir qızı olmuşdur.

92/36. Qabulova Əsbət Abdulla əfəndi qızı (1903–1950).

Qabulov Hüseynlə ailə qurmuşdur. 4 övladları olub.

93/36. Qabulova Vəzifə Abdulla əfəndi qızı.

Qabulov Əzizlə ailə qurmuşdur.

94/36. Qabulova Salihə Abdulla əfəndi qızı.

Xəlilov Hacı Rəcəblə ailə qurmuşdur.

95/37. Qabulov Bəhram Sultan bəy oğlu.

Bir oğul atası olub.

96/37. Qabulov Hidayət Sultan bəy oğlu (1898–29.10.1937).

97/37. Qabulov Yunus Sultan bəy oğlu (1909–1958).

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirib, həyat yoldaşı Əliyeva Sima ilə birlikdə Tbilisi Dövlət Universitetində və sonralar 73 sayılı orta məktəbdə müəllim işləyiblər. Üç qızı olub.

98/37. Qabulova Nicabət Sultan bəy qızı.

Mustafa bəydə ərdə olub. Övladları olmayıb.

99/37. Qabulova Gülənbər Sultan bəy qızı (1907–1971).

Əfəndiyev Zakirə ərə gedib. 5 övladı olmuşdur (Ürfan, Kənan, Tofiq, Nilufər, Zahidə). Nəvəsi Saleh Ankara İqtisadiyyat və Texnologiya Universitetinin professorudur.

100/37. Qabulova Cahan Sultan bəy qızı.

Azərbaycan Tibb Universitetini bitirmiş, Yasamal rayonu 16 sayılı poliklinikada işləmişdir.

101/37. Qabulova Fatimə Sultan bəy qızı.

102/38. Qabulov Rüfət İslam bəy oğlu (təx. 1918–1942/1943).

Pedaqoji İnstitutu bitirib. Qax rayonun Zərnə kəndində müəllim və tədris hissə müdiri işləyib. Əzizə Hacı Mahmud bəy qızı Qabulova ilə evlənib. 1 oğlu olub.

103/39. Qabulov Şirin Hacı bəy oğlu (?–1941/45).

Pedaqoji texnikumu bitirib, Qax 1 sayılı orta məktəbin ibtidai siniflərində müəllim işləyib. Qabulova Fatma ilə evlənib. Bir övladı var.

104/39. Qabulov Xalis Hacı bəy oğlu (1916–1941).

105/39. Qabulov Nuru Hacı bəy oğlu (1920–1943).

106/39. Qabulova Minayə Hacı bəy qızı (1915–1993).

Zaqatala pedaqoji texnikumuna daxil olub, ancaq ailə vəziyyətinə görə təhsilini başa çatdırıb bilməyib. Mustafayev Cabbarla ailə qurub.

107/39. Qabulova Bahar Hacı bəy qızı (1902/03–1966).

108/40. Qabulov Əhməd Hacı Mahmud bəy oğlu (1901–1951).

Pedaqoji texnikumu bitirdikdən sonra Qax-Muğal məktəbində müəllim işləyib. Əliyeva Səfiyyə ilə evlənib, üç övladı olub.

109/40. Qabulov Şakir Hacı Mahmud bəy oğlu (?–1969).

Ayaqqabı təmiri ilə məşğul olub. Evlənməyib.

110/40. Qabulov Nurməhəmməd Hacı Mahmud bəy oğlu (1917–1999).

Maliyyə texnikumunu bitirib, vergi müfəttişi işləyib. Övladı olmayıb.

111/40. Qabulova Rəfiqə Hacı Mahmud bəy qızı (1920–1990).

Tibb məktəbini bitirib, uzun illər Bakı xəstəxanalarında tibb bacısı işləyib.

112/40. Qabulova Əzizə Hacı Mahmud bəy qızı (1922–2007).

Pedaqoji texnikumu bitirdikdən sonra Qax rayonunun Ləkit kəndində müəllim, sonra isə 1 saylı Qax şəhər məktəbində laborant işləmişdir.

113/40. Qabulov Nazim Hacı Mahmud bəy oğlu (1924–1985).

Kənd təsərrüfatı texnikumunu bitirib, əsas iş yeri Mingəçevir kabel məmulatları zavodu olub. Bir oğlu olub.

114/40. Qabulov Fikrət Hacı Mahmud bəy oğlu (1926–1979).

Qax şəhər peşə məktəbində usta-təlimatçı işləyib. 5 övladı olub.

115/40. Qabulova Şəfiqə Hacı Mahmud bəy qızı.

116/40. Qabulov Arif Hacı Mahmud bəy oğlu (1934–1970).

Yeyinti texnikumunu bitirib, müxtəlif idarələrdə aşpaz işləyib. Bir övladı olub.

X nəsil – Şeyx Bünyaddan gələn.

150/71. Qabulova Durnisə Hətəm qızı.

151/72. Qabulova Fatimə Bəşir qızı.

Şirin Hacı bəy oğlu Qabulov ilə ailə qurub. 1 qızları olub.

152/74. Qabulov Həşim Əhməd oğlu (1928–1988).

Moskva Maliyyə İnstitutunu bitirib. Mühəssib, böyük mühəssib və uzun illər (20 ildən çox) Zaqatala Rayon Maliyyə Şöbəsinin müdiri işləyib. Bayramova Şura ilə ailə qurmuşdur. 1 övladı olub.

153/74. Qabulov Mustafa Əhməd oğlu (1930–1995).

Orta təhsillidir. Qax şəhərində taksi sürücüsü işləyib. Davudova Firuzə ilə ailə qurub. Üç övladı var.

154/75. Qabulov Ürfan Əziz oğlu (24.03.1935–20.11.1998).

Azərbaycan Politexnik və Azərbaycan Sənaye İnstitutlarını qurtarıb. Politexnik İnstitutda fizika fənnini tədris edib, daha sonra EA Fizika İnstitutunda elmi işçi və laboratoriya müdiri işləmişdir. Bu müddətdə o, Azərbaycanda nazik polimer təbəqə və liflər elminin inkişafına təkan vermişdir. 1975-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutunda müdafiə edərək fizika-riyaziyyat elmləri namizədi alimlik

dərəcəsi almışdır. Qədimova Elmira ilə evlənmişdir. Üç oğulları var: Əziz, Sübhan, Rəşid.

155/75. Qabulova (Cəfərova) Ləbudə Əziz qızı (1930–2001).

Həsən bəy Zərdabi adına Gəncə Pedaqoji institutu bitirib və təyinatla Balakən rayonuna işləməyə göndərilmişdir. Rayonun Qabaqçöl kəndində bir neçə il fizika müəllimi işlədikdən sonra Qazax rayonunda ixtisası üzrə işləməyi davam etdirmişdir. Cəfərov Mustafa ilə ailə qurmuşdur. 4 övladı olub.

156/78. Qabulova Dilrubə Nemət qızı (doğ. 1960).

Tibb Universitetini bitirmişdir. Həkim-laborant işləyir. Məmmədov Fəxrəddinlə ailə qurmuşdur.

157/78. Qabulov Kamal Nemət oğlu (doğ. 1962).

Azərbaycan Texniki Universitetini bitirib. Daimi iş yeri yoxdur. Həşimova Cənənə ilə evlənib.

158/78. Qabulov İftixar Nemət oğlu (doğ. 1964).

Texniki Universiteti bitirib. Sürücü işləyir. Üç övladı var.

159/79. Qabulova Svetlana Qaffar qızı (təx. 1951). RF-da yaşayır və işləyir.

160/79 Qabulov Aleksandr Qaffar oğlu (təx. 1954). RF-da yaşayır və işləyir. 1 oğlu var.

161/85. Qabulova Zinyət Hüseyn qızı (doğ. 1924).

1956-cı ildə Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirdikdən sonra təyinatla Zaqatala şəhərinə göndərilib. 1958-ci ildə köçürmə yolu ilə Balakən rayonuna göndərilib. Balakəndə 1989-cu ilədək uşaq həkimi işləyib. 1999-cu ildən pensiyadadır. Çobanov Hacı ilə ailə qurub. İki oğlu var: Maqşud Hacı oğlu Çobanov (1958) – tibb elmləri namizədi və Nizami Hacı oğlu Çobanov (1960) – tibb elmləri doktoru.

162/85. Qabulova Gülarə Hüseyn qızı (1929–2008).

1952-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirdikdən sonra təyinatla Qax rayonuna göndərilmişdir. İşə İlisu kənd orta məktəbində başlayıb, sonralar Qax şəhər 1 saylı orta məktəbinə köçürülüb. Mikayıl Heydərov ilə ailə qurub. 4 övladı olub: Fazil (1953) – Bakı Dövlət Universitetinin mexanika-riyaziyyat fakültəsini bitirib, Aydın (1955) – Bakı Dövlət Universitetinin kimya fakültəsini bitirib, Səadət (1957) Bakı Dövlət Universitetinin kimya fakültəsini bitirib, Adil (1960) Moskva Yeyinti Sənayesi İnstitutunu bitirib.

163/85. Qabulov Həsən Hüseyn oğlu (doğ. 24.03.1932, Qax-Muğal kəndi).

Həsən Qabulov 1949-cu ildə Gəncə şəhərində Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun meşə təsərrüfatı fakültəsinə daxil olmuş, 1954-cü ildə oranı bitirdikdən sonra Qax Meşə Təsərrüfatında meşələrin mühafizəsi

üzrə mühəndis işləmişdir. Ancaq o, meşə təsərrüfatı sahəsində mükəmməl ixtisaslı mühəndis olmaq, meşə təsərrüfatının bünövrəsi sayılan meşə quruluşu işlərini təcrübədə daha dərindən mənimsəmək üçün Moskvaya gedərək Ümumittifaq Meşə Layihəsi Birliyinin rəhbərliyinə müraciət etmişdir. Birlik rəhbərliyi onun seçimini və arzusunu nəzərə alaraq meşə quruluşu işində işləmək üçün şərait yaratmışdır. Belə ki, H.Qabulov Gürcüstan müşəquruluşu kontorunda öncə taksator köməkçisi və böyük taksator, sonra 1962-ci ilədək meşəquruluşu dəstəsinin rəisi vəzifəsində çalışmışdır.

Həsən Qabulov 1954–1962-ci illərdə Zaqafqaziya meşəquruluşu müəssisəsində çalışdığı müddətdə Azərbaycanın Şəki, Oğuz, İsmayılı, Gədəbəy, Lənkəran və Xaçmaz rayonlarında, habelə Dağıstanda, Çelyabensk vilayətində meşəquruluşu işlərinin aparılmasında bilavasitə iştirak etmişdir.

H.Qabulov 1962-ci ildə daimi yaşayış üçün Bakı şəhərinə köçərək Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Yerüstü və Yeraltı Su Ehtiyatı Mənbələri Komitəsinə meşəçi mühəndis, həmin ilin noyabrında isə oradan Azərbaycan SSR Meşə Təsərrüfatı Nazirliyi kollegiyasının qərarı ilə Nazirliyin Meşəquruluşu İdarəsinə böyük mühəndis vəzifəsinə dəvət olunmuşdur. 5 il sonra o, Meşə Təsərrüfatı Nazirliyində «Meşə quruluşu və meşədən istifadə» şöbəsinin rəisi, 1972-ci ilin avqustundan isə eyni adlı idarənin rəisi vəzifələrində çalışmışdır.

Həsən bəy 1978 və 1997-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Meşə Məcəlləsinin, respublika meşələrində xidmət və sanitariya qırmalarına dair Əsasnamənin, Azərbaycan meşələrində meşə bərpa qırıntılarının aparılma qaydalarının hazırlanmasında, respublika meşələrində əsas ağac cinsləri üçün qırma yaşının müəyyənləşdirilməsində, 1966, 1973, 1978, 1983 və 1988-ci illərdə meşə fondu uçotunun aparılmasında, habelə respublika hökumətinin müvafiq sahələr üzrə qərar layihələrinin hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir. Meşə fondu uçotunun aparılması, əsas meşə cinsləri üzrə meşə qırma yaşının, habelə illik meşə qırma miqdarının müəyyənləşdirilməsində, xüsusən 1960-cı illərdən qüvvədə olan illik 200 min kubmetr həcmində meşə qırmaları miqdarının azaldılması üçün müvafiq təkliflərin hazırlanması, onun mərhələlər üzrə 200 min kubmetrdən 13 min kubmetrə endirilməsi və nəhayət, 1984-cü ildə meşələrimizdə bərpa qırılmalarının ləğv edilməsi və sair məsələlərlə bağlı olaraq o zamankı İttifaq təşkilatlarında: SSRİ Dövlət Meşə Təsərrüfatı Komitəsində; İttifaq Meşə Layihəsi Birliyində və SSRİ Dövlət Plan Komitəsində Azərbaycan Meşə Təsərrüfatı Nazirliyini uğurla təmsil etmişdir.

O, respublikada gənc meşə təsərrüfatı mütəxəssislərinin meşə təsərrüfatı, meşəquruluşu, meşə taksasiyası və sair ixtisaslar üzrə istər

nəzəri, istərsə də təcrübi baxımdan hazırlanması işinə öz köməyini asirgəməmişdir.

H.Qabulov bir qrup meşə təsərrüfatı işçiləri ilə birlikdə 1986–1987-ci illərdə Çernobil qəzasının nəticələrinin ləğvində iştirak etmişdir.

Həsən bəy 4 övlad atasıdır.

164/85. Qabulzadə Abdurrəhman Hüseyn oğlu (doğ. 10.09.1936).

1958-ci ildə Azərbaycan Politeknik İnstitutunun nəqliyyat fakültəsini bitirib, təyinatla Lvov dəmir yoluna göndərilmişdir. Əmək fəaliyyətinə yol briqadiri kimi başlayıb, yol ustası, böyük yol ustası, Brodı yol distansiyasının və 1962-ci ildə birləşdirilmiş Rovno distansiyası rəis müavini vəzifələrində işləmişdir. 1963–1968-ci illərdə Azərbaycan dəmir yolunda 144 saylı Yol Maşın Stansiyasında dəstə rəisi və həmin idarənin rəisi, 1968–1981-ci illərdə Yol Xidməti mühəndisi qurğular, texniki və istehsalat şöbələrinin rəisi vəzifələrində işləyib.

1981–1998-ci illərdə Bakı Dəmiryol Texnikumuna müəllim köçürülüb. 1998-ci ildən indiyədək Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetində baş müəllim işləyir.

Bu məqalənin də yazarı olan Abdurrəhman Qabulzadə ali məktəblər üçün ana dilimizdə bu sahələr üzrə ilk dəfə yazılmış «Dəmir yollarının layihələndirilməsi» (2005, 2008) və «Yol təsərrüfatı və stansiyalar» (2006, 2008) dərsliklərinin müəllifidir. «Fəxri dəmiryolcu»dur.

Ziba Hüseyn qızı Səlimova ilə ailə qurub. 3 övladı var: Əsvəd, Fərhad, Könül.

165/90. Qabulov Lütfullah (Lütfi) İbrahim (Baba) oğlu (22.03.1916–fev. 1981).

1941-ci ildə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunu bitirib. 1941–1947-ci illərdə müharibə iştiracısı olub. 1947–1955-ci illərdə istehsalatda çalışıb: Ağstafa atçılıq zavodunda baş baytar həkimi, direktor əvəzi və direktor müavini işləmişdir. Burada o, özünü təcrübəli və bacarıqlı ixtisasçı kimi göstərmiş, özünün yaxşı işi ilə müharibədən sonrakı illərdə respublikada atçılığın bərpa olunmasını və inkişafını təmin etmiş, orta hesabla 90–100% bala almağa və respublikada atçılığın inkişafı üçün yüksək cavan cins bala almağa nail olmuşdur.

1955-ci ildə Lütfullah Sovxozlar Nazirliyi tərəfindən Bakı şəhərinə – sovxozlararası baytar-bakterioloji laboratoriyaya direktor vəzifəsinə göndərilmiş və orada 1957-ci ilin sonunadək işləmişdir. 1958–1961-ci illərdə nazirliyin Baytarlıq İdarəsinin baş baytar həkimi, 1961–1962-ci illərdə isə Azərbaycan SSR Baş Sovxozlar İdarəsinin Heyvandarlıq Sovxozları İdarəsinə baş baytar həkimi – rəis müavini təyin edilmişdir.

1962-ci ildə L.Qabulov Baytarlıq İdarəsində rəis müavini, 1965–1973-cü illərdə Baş Baytarlıq İdarəsində müavin – Azərbaycan SSR baş dövlət baytarlıq

164/85. Abdurrəhman Qabulzadə

inspektorunun müavini vəzifəsində işləmişdir. Bu vəzifədə o, heyvanların və quşların xəstəliklərinin profilaktikası və ləğvinin təmin olunması tədbirlərini təmin etmək işinə böyük əmək sərf etmiş, biliyini əsirgəməmişdir. 1958–1961-ci illərdə qoyunların çiçək xəstəliyinə tutulmasına qarşı kütləvi vaksınlaşdırma aparılmasını təşkil etmiş, bu işə şəxsən rəhbərlik etmiş və nəticədə respublikada qoyunçuluğa böyük iqtisadi ziyan vuran heyvanların epizootiyası uğurla aradan qaldırılmışdır.

1960-cı ildə L.Qabulova Azərbaycanın əməkdar baytar həkimi fəxri adı verilmişdir. Həmin ildə respublikanın Nazirlər Soveti ona fərdi pensiya təyin etmişdir.

L.Qabulov 6 dövlət mükafatı ilə – «Qırmızı Əmək Bayrağı» və «Qırmızı Ulduz» ordenləri və 4 medalla təltif olunmuşdur. Nazirliyin elmi-texniki və problemlər Şurasının, Azərbaycan Elmi-tədqiqat Baytarlıq İnstitutu Elmi Şurasının və ASE kənd təsərrüfatı redaksiyasının üzvü seçilmişdir. 1981-ci ilin fevralında vəfat etmişdir.

Tatyana Petrovna Sıqannik ilə ailə qurmuşdur. 3 övladı olub.

166/90. Qabulov Fətullah İbrahim oğlu (1918/1919–1938).

Natamam ali təhsil alıb.

167/90. Qabulov Əkrəm İbrahim oğlu (1935–2010).

Azərbaycan Sənaye İnstitutunu (indiki Neft Akademiyası) bitirdikdən sonra Sumqayıt alüminium zavodunda mühəndis, şöbə rəisi, baş mühəndis və ticarət direktoru işləmişdir.

Adilə Qocayeva ilə ailə qurmuşdur.

168/90. Qabulova (Əfəndiyeva) Naimə İbrahim qızı (doğ. 1930).

Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirmiş, təyinatla Zaqatala şəhərinə göndərilmiş və şəhərin 90 saylı aptekində provizor kimi fəaliyyətə başlamışdır. Ailə vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq Sumqayıt şəhərinə köçmüş və aptekdə işini davam etdirmişdir. Əfəndiyev Niyazi ilə ailə qurmuşdur. Üç övladı var: İlham, İradə, Xuraman.

169/90. Şükürova Minirə İbrahim qızı (1932–2011).

Bakı Dövlət Universitetinin kimya fakültəsini bitirmiş və işləmək üçün Sumqayıt sintetik kauçuk zavoduna göndərilmişdir. Zavodda ixtisası

üzrə müxtəlif vəzifələrdə işləmiş, daha sonra zavodun mərkəzi laboratoriyasına köçürülmüşdür. Şükürov Şükürlə ailə qurmuşdur. İki övladı var: Elçin, Sevda.

170/91. Qabulova Leyla Sədi qızı (1949–1995).

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirmiş, təyinatla NİLƏSUVAR rayonuna göndərimiş və orada ixtisası üzrə müəllimlik etmişdir. Qurbanov Məcidə arə gedib, övladları olmayıb.

171/95. Qabulov Faiq Bəhram oğlu (1930–1997).

Azərbaycan Sənaye İnstitutunu (indiki Neft Akademiyasını) və Azərbaycan Politexnik İnstitutunu bitirdikdən sonra Sumqayıt şəhər qaz idarəsinin rəisi, daha sonra Sumqayıt Şəhər İcrayyə Komitəsinin sədr müavini işləmişdir. Qabulova Raya xanımla ailə qurmuşdu. 3 övladları var: Bəhram, İlham və Gülnarə.

173/97. Qabulova Esmiralda Yunus qızı (doğ. 1942).

Azərbaycan Politexnik İnstitutunu bitirib, ixtisası üzrə işləyir. Şıxəmirov Kərəmdə ərdədir.

174/97. Qabulova Janna Yunus qızı (doğ. 1949).

Azərbaycan Tibb İnstitutunu bitirdikdən sonra mama-ginekoloq işləyib, hazırda tibbi servis mərkəzində çalışır. Arzuman Həsənovla ailə qurub.

175/102. İslamov / Qabulov Şahid Rüşət oğlu (1941–1994).

Bakı Dövlət Universitetinin kimya fakültəsini bitirib və orada müəllim kimi fəaliyyətə başlayıb. Universitetdə işlədiyi müddətdə kimya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi alıb, kimya fakültəsinin dekan müavini işləyib. Şahid İslamov / Qabulov bir neçə il universitetdə qəbul komissiyasının məsul katibi olub. Yeganə övladını atasının adı ilə Rüşət adlandırıb.

176/103. Qabulova Rəifə Şirin qızı (doğ. 1940).

Şəki pedaqoji texnikumu bitirib, Qax şəhərinin məktəblərində ixtisası üzrə işləyib, hazırda pensiyadadır.

177/108. Qabulov Ziya (İslam) Əhməd oğlu (1936–2009).

Peşə məktəbini bitirdikdən sonra elektrik qaynaqçısı işləyib. Elmira Ələsgərova ilə ailə qurub.

178/108. Qabulova Nazilə Əhməd qızı (doğ. 1940).

Orta təhsillididir, evdar qadındır.

179/108. Qabulov Şükür Əhməd oğlu (1941–1994).

Orta təhsilli olub, rayonun kommunal təsərrüat idarəsində işləyib. Şıxəmirova Həqiqətlə evlənib. İki övladı var: Əhməd və Səfiyyə.

180/113. Qabulov Məhəmməd Nazim oğlu (doğ. 1951).

Hazırda RF Maykop şəhərində yaşayır və avtomobil çilingəri işləyir.

181/114. Qabulov Mahmud Fikrət oğlu (doğ. 1959).

Bakı Dövlət Universitetini bitirib, geoloq işləyir.

182/114. Qabulova Dostu Fikrət qızı (doğ. 1964).

Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetini bitirib. Tatarıstanda uşaq həkimi işləyir, ərə gedib və orada yaşayır.

183/114. Qabulov Tofiq Fikrət oğlu (doğ. 1966).

Bakı maşınqayırma texnikumunu bitirib, rayonun tikintilərində usta işləyir.

184/114. Qabulov Hikmət Fikrət oğlu (doğ. 1968).

Texnoloji texnikumu bitirib, sürücü işləyir.

185/114. Qabulov Əkrəm Fikrət oğlu (doğ. 1971).

Peşə məktəbini bitirib, energetik işləyir.

186/116. Qabulov Rüşət Arif oğlu (doğ. 1963).

Texniki məktəbi bitirib, RF Krasnodar diyarında yaşayır və işləyir.

XI nəsil – Şeyx Bünyaddan gələn.

218/153. Qabulova Nazlı Həşim qızı (1967–2002).

Moskvada Texnoloqiya İnstitutunu bitirmiş, Bakıda ixtisası üzrə işləmişdir.

219/153. Qabulova Həcər Mustafa qızı (doğ. 1960).

Dövlət Pedaqoji Universitetini bitirmişdir. Qax şəhərinin orta məktəblərində ixtisası üzrə işləyir. Bayramov İlhamla ailə qurmuşdur.

220/153. Qabulov Əli Mustafa oğlu (doğ. 1962).

Zaqatala şəhərində Politexnik texnikumunu bitirmişdir. Sevinc Davudova ilə ailə qurmuşdur.

221/153. Qabulova Nigar Mustafa qızı (doğ. 1964).

222/154. Qabulov Əziz Ürfan oğlu (doğ. 26.11.1968).

Bədən Tərbiyəsi Akademiyasını bitirmişdir. 1999-cu ildən 2010-cu ilədək prezident mühafizəsində işləmişdir. Hal-hazırda pensiyadadır. Lyuda İvanova ilə ailə qurmuşdur. 1 qızı var.

223/154. Qabulov Sübhan Ürfan oğlu (doğ. 01.04.1970).

Azərbaycan Texniki İnstitutunun avtonəqliyyat fakültəsini bitirmişdir. Sexdə maşın təmirçisi kimi işləyir. Məmmədova Könül ilə ailə qurmuşdur. Bir qızı var.

224/154. Qabulov Rəşid Ürfan oğlu (doğ. 10.05.1976).

Orta təhsillidir. Bakı şəhər avtobazasında dispetçerdir. Aynurə Fərmanova ilə ailə qurmuşdur. İki oğlu var.

225/158. Qabulov Elnur İftixar oğlu (doğ. 1991).

Bakı Biznes Universitetinin tələbəsidir.

226/158. Qabulova Selcan İftixar qızı (doğ. 1992).

Bakı Biznes Universitetinin tələbəsidir.

227/160. Qabulov Qaffar Aleksandr oğlu.

RF-da yaşayır və işləyir.

228/163. Qabulov Hüseyn Həsən oğlu (doğ. 1964).

Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun pediatriya fakültəsini bitirib. 2004-cü ildə elmlər namizədi, 2010-cu ildə isə tibb elmləri doktoru alimlik dərəcəsi alıb. Tibb Universitetinin müəllimidir. Rəhimə Rəsulova ilə ailə qurub. İki qız (Leyla və Nərmin) atasıdır.

229/163. Rəsulova Bahar Həsən qızı (doğ. 1968).

Konservatoriyanı bitirib, musiqi məktəbində müəllimədir. Rəsulov Fazillə ailə qurub. Bir qızı (Ayna) və bir oğlu (Fərid) var.

230/163. Qasımova Azadə Həsən qızı (doğ. 1970).

Xarici Dillər İnstitutunu bitirib, orta məktəbdə rus dili müəlliməsidir. İlqar Qasimov ilə ailə qurub. İki oğlu (Vüsal, Cavid) və bir qızı (Ləman) var.

231/163. Qabulov Polad Həsən oğlu (doğ. 1973).

Azərbaycan Texniki Universitetini bitirib, ixtisası üzrə işləyir. 4 qızı var: Xədicə, Aişə, Həcər, Aminə.

232/164. Qabulzadə Əsvəd Abdurrəhman qızı (doğ. 1972, Balakən).

1994-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin əczaçılıq fakültəsini bitirib. 13 il əczaçılıq sahəsində menecer işləyib və 2008-ci ildən Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyinin «Azərtibbtəchizat» İnnovasiya Mərkəzində müdir müavini vəzifəsində çalışıb. 2008-ci ildən MUSKİE təqaüd proqramının qalibi kimi 2 illiyə ABŞ-a oxumağa göndərilib. 2010-cu ildə Arkanzas Universitetində təhsilini bitirərək ümumxalq səhiyyəsi üzrə magistr dərəcəsi alıb. 2010-cu ildən AR Səhiyyə Nazirliyinin Ümumxalq Səhiyyəsi İslahatlar Mərkəzində ictimai səhiyyə üzrə mütəxəssis kimi çalışır. Bir oğlu (Ceyhun) atasıdır.

233/164. Qabulzadə Fərhad Abdurrəhman oğlu (doğ. 30.09.1973).

Bakı Dövlət Universitetinin tətbiqi riyaziyyat fakültəsini bitirib. «Odlar yurdu», «Alternativ» və b. qəzetlərdə dizayner işləyib. İndi «Meridian» əczaçılıq firmasında mühasib-audit işləyir. Aynur Paşayeva ilə evlənib. İki övlad (Sahib və Fatimə) atasıdır.

234/164. Qabulzadə Könül Abdurrəhman qızı (doğ. 17.11.1978).

Azərbaycan Xarici Dillər İnstitutunu bitirib. «Umud» və «CHF International» qeyri-hökumət təşkilatlarında işləyib. 2002–2004-cü illərdə ABŞ-ın Kaliforniya ştatında Monterey Universitetinin magistraturasını bitirib. İnsan haqları üzrə mütəxəssisdir. Mahir Tamimi ilə ailə qurub. İki qızları: Əzizə və Aişə.

235/165. Qabulov Nazim Lütfullah oğlu (doğ. 23.09.1951).

Bakı Dövlət Universitetinin geoloji-cografiya fakültəsini, Moskva Patentləşdirmə İnstitutunu bitirib. BDU-da patent-lisensiya bölməsinin rəisi işləyib. Dövlətova Varvara ilə evlənib. Ailə vəziyyəti ilə əlaqədar

Leninqrada köçüb. Leninqrad metropoliteninin eskalator sexində işləyib. İndi pensiyadadır. 4 övladı var: Kəmalə, Aliya, Ariana, Sofiya.

236/165. Qabulova Ləman Lütfullah qızı (doğ. 03.02.1942).

Bakı Dövlət Universitetinin kimya fakültəsini bitirib, təyinatla Tatarıstan elmi-tədqiqat institutunda kimyaçı-mühəndis işləyib. Orada Alfred Salihova ərə gedib. Köçürmə ilə Ukrayna SSR Kremençuq şəhərində Neft Kəmərləri İdarəsində dispetçer və neft mühəndisi-metroloq işləyib. Hazırda pensiyadadır.

237/165. Qabulova Tamilla Lütfullah qızı (doğ. 15.06.1946).

1970-ci ildə BDU-nun kimya fakültəsini bitirdikdən sonra Azərbaycan EA-nın Geologiya İnstitutunda kimyaçı mühəndis, daha sonra Azərbaycan Respublikası Sənaye və dağ işlərinin görülməsində təhlükəsizlik üzrə dövlət nəzarəti komissiyasında texniki və lisenziya şöbələrinin rəisi işləmişdir. Hazırda pensiyadadır.

238/171. Qabulov Bəhram Faiq oğlu (doğ. 1956).

Politexnik İnstitutu bitirib. Moskva şəhərinin tikinti təşkilatlarında mühəndis işləyir. 2 övladı var.

239/171. Qabulova Gülnara Faiq qızı (doğ. 1957).

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirib. Fizika müəllimi işləyir. Akif Əhmədovla ailə qurub.

240/171. Qabulov İlham Faiq oğlu (doğ. 1964).

Azərbaycan Sənaye İnstitutunu (indiki Neft Akademiyasını) bitirib, neft sektorunda işləyir. İki oğul atasıdır.

241/175. İslamov (Qabulov) Rüfət Şahid oğlu (doğ. 1973).

Bakı Dövlət Universitetinin beynəlxalq hüquq fakültəsini bitirib. Az müddət məsləhətçi hüquqşünas işləyib. Hazırda «Qafqaz-Yodis» firmasının baş direktorudur.

242/179. Qabulov Əhməd Şükür oğlu (doğ. 1987).

Orta təhsillidir. Rayonun kommunal təsərrüfat sistemində çalışır.

QAYNAQLAR / ИСТОЧНИКИ:

1. Zaqatala Dairəsi Qax rayon qazısı Abdulla əfəndinin Qəbulzadələr nəsilinin ilk altı nümayəndəsi haqqında qeydi.
2. Qəbulzadələrin ailə arxivləri.
3. Qax rayon diyarşünaslıq muzeyinin materialları.
4. *Ədalət Tahirzadə*. Qəbulzadə Abdulla əfəndi İbrahim (Hacıbaba) əfəndi oğlu. – «525-ci qəzet». 20 mart, 3, 10 aprel 2010. № 52, 57, 62.
5. *Ədalət Tahirzadə*. Qəbulzadə Baba bəy Abdulla əfəndi oğlu. – «525-ci qəzet». 22, 29 oktyabr, 5 noyabr 2011, №№ 194, 199, 204.
6. *Şamil Qurbanov*. Açılmamış səhifələr. Bakı: «Gənclik», 1974.

7. Кавказские календари на 1905–1917 гг. Тифлис, 1904–1916.
8. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918–1920). Parlament. (Stenoqrafik hesabatlar). 2-ci cild. Bakı: «Azərbaycan» nəşriyyatı, 1998. S. 830–832, 872–873.
9. *Həşim İsmayılov*. Zaqatalanın görkəmli xadimləri. Bakı, 2009. (Hacı Tələt Həsən oğlu Qabulov haqqında).
10. На страже лесов Азербайджана. – «Лесное хозяйство» журналы, 2008, № 2. (Həsən Hüseyn bəy oğlu Qabulov haqqında).
11. «Azərbaycan qadını» журналы, 1996. № 6. (İslam bəy Hacı Pirməhəmməd oğlu Qəbulzadə haqqında).
12. «Hesabat» журналы, 2011. № 6. (Qax rayonuna həsr olunmuş bu nömrədə İslam bəy və Baba bəy Qəbulzadələrdən də danışılır).
13. «Şəlalə» (Qax r-nu), «Zaqatala» (Zaqatala r-nu), «Azərbaycan», «Panorama» qəzetləri (1989–2010-cu illər).
14. *Hikmət Əzimov*. Qaxlı döyüşçülərin xatirə kitabı. Heç kim unudulmur, heç nə yaddan çıxmır. Bakı, 1997.

ГАХСКИЕ ГАБУЛЗАДЕ
Поколенная родословная роспись

38/17. Ислам-бек Кабулзаде
(1879–1920)

Род Габулзаде по численности очень обширный. Его представители в настоящее время проживают в разных уголках мира. Фамилию Габулзаде / Габулов / Кабулов носят люди разных поколений в Азербайджане и Грузии, в республиках Средней Азии, в России и на Украине, в братской Турции.

Первым письменным источником по истории рода гахских (азерб. – *Qax*, русск. – *Кахи* – село, затем поселок, с 1967 г. – город, центр одноименного района в Азербайджане) Габулзаде является записка, написанная рукой видного общественно-политического деятеля, просветителя, ученого-богослова, кадия Гахского района Закатальского округа, члена Парламента Азербайджанской Республики (1918–1920) Абдулла-эфенди Ибрагим (Гаджибаба) эфенди оглу

Габулзаде (1863–1943). В этом документе написано: *«В Гах прибыл из Ширвана (Шемахи) Шейх Буньяд, сын его Мухаммед, сын его Пир-мухаммед, сын его Габул, а его сыном является Мулла Халил, его сыновья: Габул и Гаджи Муса»*. При составлении генеалогического древа нашего рода за основу я принял именно данный документ. Таким образом, первые шесть поколений рода гахских Габулзаде перечислены в записке Абдулла-эфенди.

В ноябре 1977 г., когда я был командирован в г. Закаталы, посетил своего покойного дядю Саади (младший сын Абдулла-эфенди). С его слов я записал VII, VIII и IX поколения рода Габулзаде / Габуловых / Кабуловых. Позже я пополнил и уточнил родословную гахских Габулзаде (VII–XII поколения) с помощью своей старшей сестры *Зияят Кабуловой*.

По преданию, род Габулзаде был на службе у Ширванского хана. В обязанность представителей этого рода входило принятие гостей и оказание им услуг (азерб. – *qəbulçuluq / mehmandarlıq* – обязанность церемониймейстера).

Приблизительно в 2002 г. я имел случайную встречу с профессором Государственной управленческой академии *Эйбалы Мехралыевым*. Он уверенно сказал мне, что Кабуловы были удалены из Ширвана Надир-шахом Афшаром. Если учесть, что Надир-шах правил в 1734–1747 гг., то в таком случае родоначальник гахских Габулзаде – Шейх Буньяд – должен был прибыть в Гах во второй четверти XVIII в. Однако если принять во внимание, что представители VIII поколения рода были рождены в 1860-х – 1880-х гг., тогда можно предположить, что Шейх Буньяд мог прибыть в село Гах-Мугал Закатальского округа примерно во второй половине XVII столетия.

В июле 1953 г., когда уже Сталина не было, меня отправили в Баку для сдачи вступительных экзаменов в ВУЗ в сопровождении двоюродного брата, тоже абитуриента, *Гашима Ахмед-бек оглу*, которого за исключительную (до фанатизма) честность и порядочность уважали в районе от рядового до руководства. Мы оба написали заявление о приеме документов, только он в гидромелиоративный факультет, а я в транспортный факультет (там с удовлетворительной оценкой выплачивали стипендию). Получилось так, что он подал свое заявление за день до меня. На следующий день, когда я принес свое заявление для подачи в приемную комиссию, то обратил внимание на доску объявлений. Моего двоюродного брата и еще одного абитуриента приглашали в приемную комиссию. Дело в том, что наши заявления, в основном, были одинакового содержания, примерно такого: «Отца арестовали по решению тройки НКВД и признали врагом народа». Тогда ему посоветовали изменить формулировку, а я, в свою очередь, написал новое заявление о том, что отец умер в 1938 г.

После репрессий немало представителей Габулзаде / Габуловых / Кабуловых вынуждены были отказаться не только от своей фамилии, но и от отчества. Многие из них, чтобы спасти свою семью от неминуемой гибели, скрывались от зорких глаз чекистов в самых отдаленных краях, в результате чего была потеряна связь между многими родственниками. Сегодня восстановить их родственные связи – дело чрезвычайно трудное. Именно по этой причине я вынужден был ограничиться составлением родословного древа лишь гахских Габулзаде / Габуловых / Кабуловых.

Уже после составления родословного древа мне удалось получить справку из архива Министерства национальной безопасности

Азербайджанской Республики о репрессированных Габулзаде / Габуловых / Кабуловых. В данном документе перечисляются лица, имена которых доселе не были мне известны. В декабре 2011 г., посетив в Тбилиси Государственный исторический архив Грузии, я обнаруживал документы, относящиеся к нашему роду, в результате чего также выявил много интересных фактов. Таким образом, после составления родословного древа был выявлен ряд неизвестных до сих пор представителей рода Габулзаде / Габуловых / Кабуловых. Имена их не отражены в настоящей статье, ибо включение их в статью потребовало бы много времени. Так как я все еще продолжаю свои исследования, существует вероятность выявления еще ряда представителей рода Габулзаде / Габуловых / Кабуловых. Поэтому я ограничусь представлением читателям результатов моих предыдущих изысканий.

Я не претендую на точность проделанной мной работы, однако что было в моих силах я, старый и большой человек, сделал добросовестно и с любовью к родной фамилии. Надеюсь, что молодые представители нашего рода продолжают и дополнят мою работу.

Хочу лишь отметить, что в составлении поколенной росписи, а также в уточнении многих фактов и оформлении данной статьи мне помог неустанный ученый-исследователь *Адалет Тагирзаде*, за что от своего имени и от имени всех Габулзаде / Габуловых / Кабуловых выражаю ему глубокую признательность.

РОСПИСЬ № 1. ПОТОМКИ ГАБУЛА МОЛЛА ХАЛИЛ ОГЛУ

VI поколение от Шейха Буньяда

6/5. Габул молла Халил оглу.

Имел 7 сыновей.

VII поколение от Шейха Буньяда

8/6. Кабулов Буньяд Габул оглу.

Имел 1 сына.

9/6. Кабулов Абакар-бек Габул оглу.

Имел 2 сыновей.

10/6. Габулов Габибулла-бек Габул оглу.

Имел 2 сыновей.

11/6. Габулов Мустафа-бек Габул оглу (?–1937).

Был женат на Габуловой Ниджабат Султан-бек гызы; детей не имели.

12/6. Габулов Расул-бек Габул оглу.

Имел 2 сыновей.

13/6. Габулов Искендер-бек
Габул оглу.

Имел 3 сыновей.

14/6. Кабулов Гаджи Аббас-бек
Габул оглу.

Имел 1 сына.

VIII поколение от Шейха Буньяда

18/8. Кабулов Ибрагим-бек
Буньяд оглу.

Имел 3 сыновей.

19/9. Кабулов Мухаммед-бек
Абакар-бек оглу.

Имел 1 сына.

20/9. Кабулов Исмаил-бек
Абакар-бек оглу.

Имел 1 сына и 2 дочерей.

21/10. Кабулов Махмуд-бек
Габидулла-бек оглу.

Имел 3 сыновей и 1 дочь.

Вместе с двумя своими сыновьями –
Джахангиром и Талятом – эмигри-
ровал в Турцию.

22/10. Кабулов Гамзат-бек Габидулла-бек оглу (Гамзат-бек
Ширванский) (1884–9.01.1912).

Достоинный представитель азербайджанской интеллигенции, деятель
просвещения и публицист Гамзат-бек Габулов (Ширванский) окончил гим-
назию в Ставрополе и продолжил образование в военной школе в Киеве.

Работал заведующим мусульманским отделом газеты «Закавказье»
(Тифлис). Основные его статьи в газете были посвящены литературе, про-
свещению, культуре, родному языку, свободе женщин и пр.

Гамзат-бек имел тесные связи с такими выдающимися деятеля-
ми своего времени, как Наджаф-бек Везиров, Фиридун-бек Кочарли,
Гусейн-бек Минасазов, Джалил Мамедкулизаде и др. Он был инициа-
тором и организатором проведения 100-летнего юбилея Мирзы Фатали
Ахундзаде. Его статьи об Ахундзаде печатались в газетах России и в
журнале «Мусульманин» в Париже.

Статьи Гамзат-бека Ширванского публиковались также и в
журнале «Молла Насреддин». В одной из своих статей он писал:
«...*тот, кто способен держать ручку, у кого в душе родина, каждого*
– кто завоевал любовь народа – приглашаю к действию, не ожидая

90/36. Баба-бек Кабулзаде
(1893–1937)

личной выгоды, работать, засучив рукава, без отдыха, день и ночь. Для этого необходимо с большим терпением, непрерывно, внимательно, выполнять тяжелый, но благородный труд, быть вместе».

По мнению Гамзат-бека родной язык – пробный камень культурного существования народа, «зеркало народной души», поэтому каждый честный интеллигентный гражданин должен как зеницу ока оберегать его от постороннего влияния. Однако он с большим сожалением отмечал, что многие тюрко-язычные писатели не только не считали нужным писать на родном языке, наоборот, считали это ниже своего достоинства.

Гамзат-бек Ширванский прожил короткую, но очень содержательную и достойную жизнь.

Его безвременная смерть глубоко отозвалась в сердцах друзей-единомышленников. По поводу его смерти в газете «Баку» от 11 января 1912 г. Гусейн Минасазов писал: «Смерть журналиста, постоянно стоящего на страже народа, чувствительная потеря. Это потеря обжигает человека еще и тем, что среди нас мало обладателей пера, как покойный Гамзат-бек Ширванский».

23/12. Кабулов Идрис Расул-бек оглу (1874–09.09.1937).

24/12. Кабулов Ильяс Расул-бек оглу (?–1941/45).

Имел приемного сына – Бакира.

26/13. Кабулов Махмуд-бек Искендер-бек оглу.

Имел 2 сыновей и 4 дочерей.

27/13. Кабулов Закарийя-бек Искендер-бек оглу (1875/77–1912).

Имел 2 сыновей.

28/13. Кабулов Самед-бек Искендер-бек оглу.

Имел 3 сыновей и 1 дочь.

29/14. Кабулов Мухаммед-бек Гаджи Аббас-бек оглу.

Имел 2 сыновей и 5 дочерей.

IX поколение от Шейха Буньяда.

41/18. Кабулов Мухтар Ибрагим-бек оглу (?–1968).

42/18. Кабулов Султан Ибрагим-бек оглу.

43/18. Габулов Муса Ибрагим-бек оглу (1906–1984).

Окончил Азербайджанский государственный педагогический институт. Работал по специальности в разных школах Гахского района. После 1969 г. – на пенсии.

Имел 6 детей.

44/19. Кабулов Аслан Мухаммед-бек оглу (1894–1965).

Окончил финансовый техникум. До 1941 г. и в послевоенные годы (1948–1963) работал бухгалтером в средних школах и больнице Гаха.

Имел 2 дочерей и 2 сыновей.

45/20. Кабулов Абакар Исмаил-бек оглу (1922–1943).

46/20. Кабулова Туту Исмаил-бек гызы (1910–1995).

Окончила педагогический техникум, работала учительницей начальных классов.

47/20. Кабулова Минаввар Исмаил-бек гызы (род. 1929).

Имеет начальное религиозное образование. Домохозяйка.

Была замужем за Абдурахманом Алиевым. У них двое детей: Надир Алиев (род. 1952) – окончил Азербайджанскую нефтяную академию, работает там же заведующим кафедрой, доцент; Мариат Алиева (род. 1959) – окончила педагогический университет, работает учительницей в Баку.

48/21. Габулов Рза Махмуд-бек оглу (ок. 1901–?).

Окончил медицинский институт. Участник Великой Отечественной войны. В военные годы работал врачом-хирургом. Награжден многими орденами и медалями. В послевоенные годы и до кончины работал войсковым врачом в г. Калининград (подполковник).

Имел 2 детей.

49/21. Габулов Джахангир Махмуд-бек оглу.

Вместе с отцом Махмуд-беком и с братом Талыатом эмигрировал в Турцию.

50/21. Габулова Гёзал Махмуд-бек гызы.

Работала в сельском хозяйстве в Сабирабадском районе.

51/21. Габулов Талыат Махмуд-бек оглу.

Вместе с отцом Махмуд-беком и с братом Джахангиром эмигрировал в Турцию.

53/26. Кабулов Бахтияр Махмуд-бек оглу (1911–18.08.1971).

Имел начальное образование. Участник Великой Отечественной войны. Долгие годы работал бригадиром в селе Гах-Мугал. Несколько раз избирался депутатом сельсовета.

Имел 3 дочерей.

54/26. Габулов Ниязи Махмуд-бек оглу (1916–1997).

Окончил сельскохозяйственный техникум. Работал агрономом в селе Гах-Мугал Гахского района.

Имел 2 сыновей и 2 дочерей.

55/26. Габулова Хуру Махмуд-бек гызы (1939–2010).

Работала в колхозе.

56/26. Габулова Пери Махмуд-бек гызы (1930–2009).

Была домохозяйкой.

57/26. Габулова Бадирджан Махмуд-бек гызы (род. 1929).

Окончила Бакинский педагогический техникум, после чего преподавала в начальных классах; затем окончила народнохозяйственный

институт и работала главным бухгалтером сельсовета.

58/27. Габулов Искендер Закарийя-бек оглу (1906–1941).

59/27. Габулов Ахмед Закарийя-бек оглу (1910–1961).

Работал заведующим цехом в промышленной артели Гахского района.

Имел 5 детей.

60/28 Габулов Осман Самед-бек оглу (1903/05–1988).

Имел 1 сына.

61/28. Габулов Музаффар Самед-бек оглу (1928–2001).

Имел 1 сына и 3 дочерей.

62/28. Габулов Мустафа Самед-бек оглу.

Имел 1 сына.

63/28. Габулова Марал Самед-бек гызы (?–1995).

Была домохозяйкой.

64/29. Габулов Гасан Мухаммедага оглу (1898–1937).

Был женат на Габуловой Зарифе. Имел 3 сыновей и 1 дочь.

65/29. Кабулов Аббас Мухаммедага (Мамед) оглу (1917–1943).

Окончил Педагогический институт. Участник Великой Отечественной войны. Лейтенант. Погиб на фронте.

66/29. Кабулова Эфруз Мухаммедага гызы.

67/29. Кабулова Гантин Мухаммедага гызы.

68/29. Кабулова Джантин Мухаммедага гызы.

69/29. Кабулова Энтин Мухаммедага гызы.

70/29. Кабулова Асвят Мухаммедага гызы.

X поколение от Шейха Буньяда

117/43. Габулова Назиля Муса гызы (1933–1972).

Окончила медицинскую школу. Работала акушеркой в Гахской районной больнице. Замужем не была.

118/43. Габулова Эльза Муса гызы (1937–2009).

Окончила Государственный педагогический институт. Работала по специальности в средних школах г. Гах.

119/43. Габулов Вагиф Муса оглу (1940–1980).

Из-за болезни не смог завершить высшее образование.

120/43. Габулова Севиль Муса гызы (род. 1944).

Окончила медицинский техникум. Работала в медицинских учреждениях Гаха и Сумгаита; в настоящее время работает в Баку.

121/43. Габулов Ибрагим Муса оглу (1949–1984).

Из-за болезни не смог завершить учебу и по той же причине не работал. Не был женат.

**165/90. Лютфуллах Баба оглу Кабулов (1916–1981) с сыном Назимом (№235/165)
Фото. Ок. 1965–1966**

122/43. Габулова Минира Муса гызы (род. 1951).

Окончила педагогический техникум. Работала по специальности. В настоящее время домохозяйка.

123/44. Габулова Рена Аслан гызы (1935–2010).

Окончила Азербайджанский политехнический институт; работала по специальности.

124/44. Габулова Халима Аслан гызы (1937–2007).

Окончила Государственный педагогический институт и работала воспитателем в детском саду в г. Гах.

125/44. Габулов Мухаммед Аслан оглу (1946–1997).

В 1972 г. окончил Белоканский политехнический техникум. В 1973–1997 гг. работал мастером по ремонту, заведующим гаражом и главным механиком Гахской автобазы.

126/44. Габулов Низами Аслан оглу (род. 1948).

Живет и работает в Украине.

127/48. Габулов Валерий Рза оглу (род. 1947).

Живет и работает в России.

128/48. Габулова Светлана Рза кызы (род. 1946).

Живет и работает в России.

129/53. Габулова Гюлара Бахтияр гызы (род. 1936).

В 1959 г. окончила медицинский институт и по распределению начала работать врачом в селе Дашгырыглы Товузского района. Неоднократно избиралась депутатом сельсовета. Является членом сельского муниципалитета. В настоящее время работает главным врачом больницы села Дашгырыглы.

130/53. Габулова Гюландам Бахтияр гызы (род. 1938).

Окончила педагогический институт в 1964 г. Преподает математику в Гахской городской школе № 4.

131/53. Габулова Муслимат Бахтияр гызы (род. 19.06.1951).

В 1974 г. окончила медицинский институт, после чего работала врачом-педиатром в Гахском родильном доме. В настоящее время работает врачом детской больницы г. Гах.

132/54. Габулова Кямаля Ниязи гызы (род. 1961).

133/54. Габулов Бахы Ниязи гызы.

134/54. Габулов Махмуд Ниязи оглу (1951–1983).

Окончил сельскохозяйственный техникум. Работал агрономом в селе Гах.

Имел 3 сыновей и 1 дочь.

135/54. Габулова Махира Ниязи гызы (род. 1976).

136/59. Габулов Маис Ахмед оглу (1938–1998).

Работал заведующим гаражом в Гахской районной автобазе, затем заведовал магазином автозапчастей.

Был женат на Хатын Мамедовой. У них 1 сын.

137/59. Габулова Хагигат Ахмед гызы (род. 1941).

Работает учительницей в городской школе № 10 в г. Сумгаит.

138/59. Габулов Расим Ахмед оглу (1945–2000).

Работал инженером ремонтно-строительного участка Управления Сумгаитского городского общепита.

Был женат на Зулейхе Ахмедовой.

139/59. Габулова Асбат Ахмед гызы (1948–2000).

Была домохозяйкой.

140/59. Габулов Галиб Ахмед оглу (род. 1951).

Работал сменным мастером на заводе «СК» г. Сумгаит. В настоящее время – пенсионер.

Женат на Матанет Аллахвердиевой. У них 2 дочери.

141/60. Габулов Мухаммед Осман оглу (1950–2006).

Работал в военной комиссариате гор Гах.

У него 2 сына и 2 дочери.

142/61. Габулова Тарана Музаффар гызы (род. 1965).

Окончила Гянджинский технологический институт. Домохозяйка.

143/61. Габулова Егяна Музаффар гызы (род. 1964).

Работает медсестрой в городской больнице.

144/61. Габулова Джанана Музаффар гызы (род. 1969).

Окончила Гянджинский технологический институт.

145/61. Габулов Самед Музаффар оглу (род. 1971).

Окончил Гянджинский технологический институт. Работал по специальности. В настоящее время заведует магазином.

Имеет 2 сыновей.

146/62. Габулов Теймур Мустафа оглу (род. 1963).

Работает машинистом башенного крана на стройках гор Баку.

146А/64. Габулова Хумай Гасан кызы (1922–1987).

Окончила Педагогический институт. Работала учительницей в г. Закаталы.

Была замужем за Иса Исаевым.

147/64. Габулов Талят Гасан оглу (род. 4.02.1929).

В восемь лет Талят Габулов начал посещать музыкальный кружок при доме пионеров в г. Закаталы. Имеет двухгодичное педагогическое образование; также окончил сельскохозяйственный техникум. В 18 лет Талят Габулов стал известным музыкантом района.

В 1947 г. он организовал при доме пионеров ансамбль народных инструментов «Гызылгюль». В разные годы в сопровождении ансамбля выступали известные певцы Рубаба Мурадова, Шовкет Алекперова, Гюлага Мамедов, Баба Мирзоев, Мирза Бабаев и др.

Известно, что знаменитый музыкант Садыгджан впервые усовершенствовал тар в XIX в. Позже композитор Саид Рустамов продолжал эту работу. Молодой тарист Талят Габулов в свою очередь вывел два усовершенствования: уменьшил размеры черепной части, а также удлинил гриф на 1,5 см. Создал свою мастерскую, Талят-муаллим организовал ремонт и изготовление музыкальных инструментов, в том числе народных: тара, кеманчи, саза, а также узбекской дутары, украинской бандуры и др.

В мастерской Талят-муаллима «лечились» инструменты таких знаменитостей, как Габиб Байрамов, Ахсан Дадашов, Гаджи Мамедов и др. В 1980 г. в газете «Труд» была опубликована статья о работе знаменитого мастера с фотографией, после чего в его адрес посыпались сотни писем.

Тары, изготовленные Талят-муаллимом, украшают музеи Японии, Германии и Италии. Чудеса профессии мастера сняли кинематографисты 17 стран. Среди них особое место занимает полуторачасовой фильм, снятый японцами.

Талят-муаллим также композитор-любитель, фотограф и поэт. Он является автором песен для детей: «Куклам», «Гызылгулу деренде», «А Топлан» и «Арзу».

Он женат на Зинят Нуруллах гызы Абдуллаевой. У них 4 детей.

148/64. Габулов Мухаммед Гасан оглу (1931–2000).

Играл на барабане в составе ансамбля «Гызылгюль».

Был женат на Гызылгюль Мамедовой. У них 5 детей.

149/64. Габулов Искендер Гасан оглу (1935–1997).

Играл на кеманче вместе с братьями в ансамбле «Гызылгюль».

Был женат на Галине Михайловне. У них 5 детей.

XI поколение от Шейха Буньяда

187/119. Габулов Акиф Вагиф оглу (род. 1973).

Окончил Закальский политехнический техникум, работал слесарем автобазы. В настоящее время – таксист.

188/125. Габулова Севиндж Мухаммед гызы (род. 1983).

В 2003 г. окончила базовую медицинскую школу № 2; в настоящее время работает лаборантом в Сумгаитской городской детской поликлинике.

189/125. Габулова Лала Мухаммед гызы (род. 1984).

В 2006 г. окончила Бакинский государственный университет. Работает в музее, а также преподает историю в городской школе № 5 (г. Гах).

190/127. Габулов Рза Валерий оглу (род. ок. 1972).

Живет и работает в России.

191/134. Габулов Вугар Махмуд оглу (род. 1975).

Живет и работает в России.

192/134. Габулов Зюльфугар Махмуд оглу (род. 1976).

Работает мастером мебельного цеха.

193/134. Габулов Заур Махмуд оглу (род. 1978).

Живет и работает в России.

194/134. Габулова Севиндж Махмуд гызы (род. 1981).

Окончила Шекинский медицинский техникум, работает медсестрой в районной больнице.

195/136. Габулов Ахмед Маис оглу (род. 1969).

Окончил Технологический институт в г. Гянджа. Работает по специальности.

Женат на Нармине Пашаевой.

196/140. Габулова Айгюн Галиб гызы (род. 06.07.1992).

Учится в Бакинском медицинском колледже

197/140. Габулова Гюнай Галиб гызы (род. 20.06.1993).

Студентка Технического университета.

- 198/141. Габулова Наджиба Мухаммед гызы** (род. 10.06.1972).
Домохозяйка.
- 199/141. Габулов Самир Мухаммед оглу** (род. 1978).
Парихмахер.
- 200/141. Габулова Светлана Мухаммед гызы** (род. 1975).
- 201/141. Габулов Осман Мухаммед оглу** (род. 1984).
Шофер.
- 202/145. Габулов Рауф Самед оглу** (род. 1995).
- 203/145. Габулов Мурад Самед оглу** (род. 1996).
- 204/147. Габулова Джейран Талят гызы** (род. 1957).
Окончила сельскохозяйственный техникум. Работает в г. Закаталы.
- 205/147. Габулова Эльмира Талят гызы** (род. 1958).
Окончила Институт иностранных языков. Учительница английского языка. Является экспертом ГКПС по английскому языку.
Замужем за Рафигом Исафиловым.
- 206/147 Габулов Эльхан Талят оглу** (род. 1966, Закаталы).
Работает в частной фирме.
- 207/147. Габулова Лейла Талят гызы** (род. 1970).
Окончила технологический техникум. Работает по специальности.
- 208/148. Габулова Айгюн Мухаммед гызы** (род. 1964).
Окончила Азербайджанский государственный институт иностранных языков. Работает учительницей английского языка.
Замужем за Оруджем Исаева.
- 209/148. Габулов Азер Мухаммед оглу** (род. 1966).
Окончил Азербайджанский архитектурно-строительный институт. Работает инженером в ЖЭКе.
Женат на Хамиде Габуловой.
- 210/148. Габулова Гюлбениз Мухаммед гызы** (род. 1969).
Окончила Бакинский государственный университет. Преподает физику в школе № 1 г. Хырдалан. Замужем за Эльшаном Багировым.
- 211/148. Габулова Ильхама Мухаммед гызы** (род. 1972).
Окончила факультет биологии Бакинского государственного университета. В настоящее время учится на юридическом факультете Нахичеванского госуниверситета.
Замужем за Надиром Кулиевым.
- 212/148. Габулов Сулейман Мухаммед оглу** (род. 1974).
С отличием окончил колледж, продолжает образование в Московском государственном открытом университете.

РОСПИСЬ № 2.
ПОТОМКИ ГАДЖИ МУСЫ МОЛЛА ХАЛИЛ ОГЛУ

VI поколение от Шейха Буньяда

7/5. Гаджи Муса молла Халил оглу.

Имел 3 сыновей.

VII поколение от Шейха Буньяда

15/7. Кабулов Гаджи Рашид-бек Гаджи Муса оглу.

Имел 5 сыновей.

16/7. Кабулов Гаджи Баба-эфенди Гаджи Муса оглу (? – джу-мада-сани 1301 / апрель 1884).

Имел 2 сыновей.

17/7. Кабулов Гаджи Пирмухаммед Гаджи Муса оглу.

Имел 4 сыновей.

VIII поколение от Шейха Буньяда

30/15. Кабулов Сулейман-бек Гаджи Рашид-бек оглу (?–1938).

Имел 1 сына.

31/15. Кабулов Гашим-бек Гаджи Рашид-бек оглу (?–1937).

Имел 7 детей.

32/15. Кабулов Маммедага Гаджи Рашид-бек оглу.

Имел 6 детей.

33/15. Кабулов Заман-бек Гаджи Рашид-бек оглу.

Был депутатом Гахского сельсовета Закатальского округа.

34/15. Кабулов Али-бек Гаджи Рашид-бек оглу.

Умер в юном возрасте.

35/16. Габулзаде Абдуррахман-эфенди Ибрагим (Гаджибаба)-эфенди оглу (?–1919).

Имел начальное религиозное образование.

Был женат на Салтанат Нурмухаммедовой. У них 6 детей.

36/16. Габулзаде Абдулла-эфенди Ибрагим (Гаджибаба)-эфенди оглу (1853, с. Гах –1943).

Абдулла-эфенди – видный просветитель и общественно-политический деятель, ученый-богослов, активный борец за независимость Азербайджана.

Он являлся кадием Гахского района Закатальского округа, одним из лучших педагогов Гахского района.

В 1909 г. был членом Закатальского окружного словесного суда.

С 16.01.1919 г. по 16.10.1919 г. являлся членом Парламента первой Азербайджанской Республики.

Вплоть до недавнего времени как в периодической, так и в научной литературе, о нем почти ничего не было написано за исключением небольших заметок в газете «Шалала» Гахского района.

Статья же известного ученого-публициста Адалета Тагирзаде «Габулзаде Абдулла-эфенди Ибрагим (Гаджибаба)-эфенди оглу» в газете «525-джи газет» (от 20 марта, 3 и 10 апреля 2010 г.) явилась фундаментальным исследованием не только об Абдулла-эфенди, но и в целом о роде Гахских Кабуловых (Габулзаде).

Абдулла-эфенди, получив начальную грамоту у местных духовных лиц, продолжил усваивать религиозные науки в Дагестане. Затем 2 года учебы в Багдаде помогли ему глубоко усвоить и светские науки. После возвращения в Азербайджан он не только в Гахе, но и по всему Закатальскому округу прославился как влиятельный-эфенди. Он был назначен кадием – шариатским судьей Гаха. На этой должности он завоевал большую популярность в народе – его стали называть «Газы баба». В начале XX в. на свои средства он открыл школу при мечети. Среди его воспитанников был и будущий I секретарь ЦК КП Азербайджана (в 1954–1959 гг.) академик Имам Мустафаев (1910–1997).

Абдулла-эфенди был истинным мусульманином. Даже в годы господства коммунистов он не прекращал богослужение. В месяц рамазан со своими близкими организовывал для неимущих трапезу *ифтар*.

Было бы грубой ошибкой принимать Абдулла-эфенди как простого религиозного деятеля, как обычного молла. Он, в прямом смысле слова, был всесторонним ученым. Он неоднократно был приглашаем в Баку – для преподавания на факультете востоковедения, но учитывая преклонный возраст и состояние здоровья, был вынужден не принимать приглашения.

**152/74. Гаши́м Ахмед оглу Кабулов
(1928–1988)**

Широкий кругозор, высокая образованность и признанный авторитет дали ему возможность иметь много друзей. Среди них особо выделялся шекинец Ахунд Фараджуллах Пишнамазаде. Оба они старались обеспечить достойное будущее народу. Основными средствами для достижения этой цели они видели в образованности и просвещенности народа.

В 1918–1920 гг. Закатальский округ являлся очагом национальной розни. Безусловно, в этой критической ситуации народ искал защиту у таких авторитетных аксакалов, как Абдулла-эфенди. Именно он организовал приезд всеми любимого Нуру-паши в Гах. Они встретились в доме другого видного просветителя и политического деятеля своего времени и представителя рода Габулзаде – депутата Закавказского Сейма Ислам-бека. Пользуясь своим авторитетом, Абдулла-эфенди призывал народ повсеместно оказать помощь в выполнении освободительной миссии турецких войск во главе с Нуру-пашой.

В Парламент Азербайджанской Республики Абдулла-эфенди был избран депутатом от Закатальского округа и начал свою депутатскую деятельность во фракции беспартийных, но позже перешел в ряды партии «Ахрар». Он вместе с Ахмед-беком Пепиновым, Агой Эминовым, Ханбабой Мухаммадбековым, Гасым-беком Джамалбековым, Станиславом Вонсовичем и др. являлся членом законодательной комиссии. На начальном этапе своей парламентской деятельности он проявил активность. Но в октябре 1919 г. Абдулла-эфенди направил телеграмму в Парламент с просьбой об отставке ввиду тяжелой болезни и семейного положения. 16 октября его просьба об отставке была принята депутатами Парламента.

В 1942 г. Абдулла-эфенди Габулзаде был арестован, но через несколько дней, учитывая отсутствие «контрреволюционной» деятельности, а так же преклонный возраст, его выпустили. Однако ему нанесли сильный моральный удар – была конфискована и уничтожена его уникальная библиотека! Старинные рукописи, книги, изданные в Турции, Аравии и России по медицине, астрономии, математике, химии, теологии и др., были погружены в 3-тонную машину и сожжены во дворе НКВД! После этого Абдулла-эфенди тяжело заболел и больше не смог подняться с постели. Он умер в 1943 г. и был похоронен на Гахском городском кладбище.

Абдулла-эфенди Габулзаде был женат на Дурнисе Гатам гызы Кабуловой (см. № 150).

Имел 5 детей.

37/17. Кабулов Султан-бек Гаджи Пирмухаммед оглу.

Имел 7 детей.

38/17. Кабулов Ислам-бек Гаджи Пирмухаммед оглу (05.05.1879–1920).

В начале XX столетия Ислам-бек прославился как один из самых передовых просветителей и общественно-политических деятелей Азербайджана.

Ислам-бек окончил Закатальскую 4-классную начальную школу (1897). В разные годы и в разных районах преподавал родной язык. В своей педагогической деятельности использовал учебники, составленные им самим. Этими учебниками пользовались и в других школах Азербайджана.

В 1903 г. за свои средства в селе Гах-Мугал открыл 3-х классную школу.

Наряду с педагогической деятельностью Ислам-бек был активно занят и общественно-политической работой. В 1914 г. он был избран секретарем общества «Сафа» в Баку. В феврале 1917 г. Закавказское Временное правительство назначило Ислам-бека комиссаром Закатальского округа, а через год он стал членом Закавказского Парламента – Сейма, как представитель партии Мусават. Однако по серьезным причинам он вынужден был подать в отставку от членства в Сейме и продолжил занятия исключительно педагогической деятельностью. Народный артист Исмаил Дагестанлы был одним из учеников Гахской школы, которую открыл Ислам-бек.

Когда освободительная турецкая армия вошла в Азербайджан и ее командующий Нуру-паша побывал в Гахском районе, он был торжественно принят Ислам-беком в его собственном доме. В этой встрече участвовал и Абдулла-эфенди Габулзаде. Нуру-паша в их лице увидел самых достойных представителей нации в данном регионе.

После приобретения независимости Азербайджаном Ислам-бек переехал в Баку. В 1918–1920 гг. он активно участвовал в проводимых совещаниях, съездах и в других мероприятиях Министерства народного просвещения Азербайджанской Республики. Близко был знаком с лидером мусаватистов Мухаммедэмином Расулзаде, который высоко ценил его неутомимую службу народу.

В декабре 1919 г. он был избран секретарем 2-го съезда партии Мусават. Выступая от имени Закатальских мусаватистов, Ислам-бек напомнил депутатам, что материалы 1-го съезда партии Мусават были сожжены армянами при пожаре в «Исмаилие», но он, как секретарь съезда, сохранил копию текстов. Съезд с овацией встретил данное сообщение.

Ислам-бек Габулзаде протоколировал проходивший в Баку в 1919 г. съезд учителей Азербайджана.

Ислам-бек сотрудничал также с журналом «Молла Насреддин», где печатались его статьи.

В 1920 г. он, как активной член мусаватской партии, был расстрелян коммунистами.

Имел 1 сына.

39/17. Кабулов Гаджи-бек Гаджи Пирмухаммед оглу.

Имел 3 сыновей и 2 дочерей.

40/17. Кабулов Гаджи Махмуд-бек Гаджи Пирмухаммед оглу (?–1943).

Занимался торговлей сельскохозяйственных продуктов. Он был избран депутатом Закатальского округа. Имел 6 сыновей и 3 дочерей.

IX поколение от Шейха Буньяда

71/30. Кабулов Гатам Сулейман-бек оглу.

Имел 1 дочь.

72/31 Кабулов Юсиф Гашим оглу.

Расстрелян, дата неизвестна.

72/31. Кабулов Башир Гашим-бек оглу.

Имел 1 дочь.

73/31. Кабулов Рашид Гашим-бек оглу (1882–18.03.1938).

Был женат на троюродной сестре Ясамен Кабуловой. Детей не имели.

74/31. Кабулов Ахмед Гашим-бек оглу (1886–16.03.1938).

Работал в сфере обслуживания (торговли).

Был женат на двоюродной сестре Кабуловой Париджахан. Имели 2 сыновей.

75/31. Кабулов Азиз Гашим-бек оглу (1887–13.03.1938).

Работал в сфере обслуживания (хлебопечение).

Имел 2 детей.

76/31. Кабулова Зарифа Гашим-бек гызы.

Была замужем за своим троюродным братом Ибрагимом (Баба) Кабуловым (см. № 90).

77/31. Кабулова Шекер Гашим-бек гызы.

Была замужем за своим троюродным братом Гасаном Кабуловым (см. № 84).

78/32. Кабулов Неймат Маммедага оглу (1917–1999).

Окончил Бакинский финансово-экономический техникум. Работал бухгалтером в военном комиссариате.

Имел 3 детей.

79/32. Кабулов Гаффар Маммедага оглу (1927–?).

Окончил Ленинградский сельскохозяйственный институт. Женился, жил и работал на Украине.

Имел 2 детей.

80/32. Кабулова Париджахан Маммедага гызы.

Была замужем за своим троюродным братом Кабуловым Рашидом. Детей не имели.

81/32. Кабулова Мунтаха Маммедага гызы (1914–2001).

Была замужем за Кабуловым Асланом. Имели 4 детей.

82/32. Кабулова Халида Маммедага гызы (27.08.1936–15.08.2008).

Окончила ПТУ, работала швеей.

83/32. Кабулова Зибейда Маммедага гызы.

Умерла в раннем возрасте.

84/35. Кабулов Гасан Абдурахман-эфенди оглу.

Был женат на своей троюродной сестре Шекер Гашим-бек гызы Кабуловой (см. № 77).

85/35. Кабулов Гусейн Абдурахман-эфенди оглу (октябрь 1894–март 1938).

С 1909 по 1934 г. преподавал в начальных классах села Гах-Мугал. С 1934 до ареста – инспектор РОНО.

Был женат на своей двоюродной сестре Асбат Абдулла-эфенди гызы Кабуловой (см. № 92). Имел 4 детей.

86/35. Кабулова Досту Абдурахман-эфенди гызы.

Была замужем за Гаджи Махмуд-беком.

87/35. Кабулова Маитаб Абдурахман-эфенди гызы (?–09.05.1945).

Была замужем за Маммедага Кабуловым.

88/35. Кабулова Ясемен Абдурахман-эфенди гызы.

Была замужем за Рашид-беком Кабуловым.

89/35. Кабулова Гюлара Абдурахман-эфенди гызы.

Умерла в юности.

90/36. Кабулзаде Баба (Ибрагим)-бек Абдулла-эфенди оглу (10.12.1893–29.10.1937).

Баба-бек Кабулзаде – один из передовых представителей азербайджанской интеллигенции XX века, видный общественно-политический деятель, активный борец за спасение и независимость Азербайджана, член партии «Эхрар», член Парламента Азербайджанской Республики (1918–1920) и наконец, шехид советской репрессии. О нем первую статью в азербайджанской историографии написал Адалет Тагирзаде, на которую мы и ссылаемся¹.

¹ См.: *Ədalət Tahirzadə. Baba bəy Abdulla əfəndi oğlu Qəbulzadə. – «525-ci qəzet», 2011. 22, 29 oktyabr, 5 noyabr; №№ 194, 199, 204.*

**154/75. Урфан Азиз оглу Габулов
(1935–1998)**

Баба-бек Абдулла-эфенди оглу Кабулзаде (в русских документах часто: *Кабулов*) родился 10 декабря 1893 г. в селе Гах-Мугал. После получения начального домашнего образования у своего отца Абдулла-эфенди окончил в 1910 г. Закаतालскую начальную школу. По профессию – педагог. Преподавал в основном историю в городах Закаатала и Шеки.

С юных лет интересовался политикой. Предпочитал мусаватские идеи, выдвигающие независимость Азербайджана. Для оживления партии Мусават в городе Шеки 1918 г. сделал все зависящее от него, однако никогда не состоял членом этой партии. Он выбрал партию «Эхрар», членом которой был и его отец Абдулла-эфенди и до уничтожения в 1920 г. первой Азербайджанской Республики состоял в данной партии. Когда его отец в 1919 г. по состоянию здоровья не смог продолжить членство в Парламенте, по рекомендацию активного деятеля мусаватской партии и видного просветителя *Ислам-бека Кабулзаде* (1879–1920) Баба-бек Кабулзаде был избран депутатом от Закаतालского округа.

После установления советской власти многие эмигрировали из Азербайджана. Баба-бек предложил своему отцу переселиться в Турцию, однако Абдулла-эфенди ответил ему, что не сможет повернуться спиной к могилам своих родных.

В советский период Баба-бек Кабулзаде не раз арестовывался новыми властями. Первый его арест произошел 24 мая 1920 г., однако через 16 дней его были вынуждены отпустить, т.к. не нашли никакого преступления. Затем его арестовывали в 1927 и 1937 гг. При последнем аресте он был расстрелян.

В годы советского владычества Баба-бек занимался, в основном, педагогической деятельностью. Сперва преподавал в Закаतालских школах, в том числе и в Сельскохозяйственном техникуме. В 1923–1927 гг. преподавал историю в Шекинской семинарии (потом преобразовалась в 2-годичный Шекинский Педагогический институт).

В 1927 г., когда Б.-б. Кабулзаде работал учителем в Шеки, его освободили с работы за прочтение среди студентов журнала «Йени Кафкасия», который издавался в Турции *Мамедэмином Расулзаде*. Его вскоре арестовали как мусаватиста, лишив свободы на 3 года, и выслали в Баку.

После освобождения он снова обосновался в Закатале, учительствовал. Несмотря на непрекращающиеся преследования и аресты, он постоянно пропагандировал идеи свободы Азербайджана. Многие современники отмечали его исключительную способность оратора.

Видимо, чтобы препятствовать его пропаганде среди юного поколения, его удалили от школы и Баба-бек был вынужден заниматься в отраслях, которые были совсем чуждыми его натуре. Сперва он работал заготовщиком в предприятии «Союзплодоовощ». Затем по какой-то причине сменил место работы и перебрался в Гянджу, был уполномоченным по заготовке в Московском объединении столовых «Продснабмос», где и проработал до своего последнего ареста.

Из-за преследований он вынужден был часто менять места жительства. Последние годы жизни проживал в городах Шеки и Баку. В Баку имел собственную квартиру с 1932 г.

Предвидя свой последний арест, он два с половиной месяца скрывался в разных местах. Б.-б. Кабулзаде был арестован 18 сентября 1937 г. и расстрелян 29 октября 1937 г.

Посмертно реабилитирован в 1956 г.

Баба-бек Кабулзаде был женат дважды – на своей троюродной сестре Зарифе Гашим-бек гызы Габуловой (см. № 76) и на Джариат Гараджаевой. Имел 3 сыновей и 2 дочерей.

91/36. Кабулов Сади Абдулла-эфенди оглу (1916/18–1980).

Имел высшее педагогическое образование. Был в Закатальских школах сперва учителем математики, а потом инспектором в РОНО.

Был женат на Марии Павловне Григолашвили. Имел 1 дочь.

92/36. Кабулова Асбат Абдулла-эфенди гызы (1903–1950).

Была замужем за своим двоюродным братом Гусейном Кабуловым (см. № 85).

93/36. Кабулова Вазифа Абдулла-эфенди гызы.

Была замужем за Азизом Кабуловым.

94/36. Кабулова Салеха Абдулла-эфенди гызы.

Была замужем за Гаджи Раджабом Халиловым.

95/37. Кабулов Бахрам Султан-бек оглу.

Имел 1 сына.

96/37. Кабулов Хидаят Султан-бек оглу (1898–29.10.1937).

97/37. Кабулов Юнус Султан-бек оглу (1909–1958).

Окончил Государственный педагогический институт. Преподавал в Грузинском педагогическом университете.

Был женат на Симе Алиевой. Она преподавала в том же университете, а затем оба работали в 73-й школе. Имели 3 дочерей.

98/37. Кабулова Ниджабат Султан-бек гызы.

Была замужем за Мустафа-беком. Детей не имели.

99/37. Кабулова Гюльанбар Султан-бек гызы (1907–1971).

Была замужем за Закиром Эфендиевым. Имели 5 детей (Урфан, Кенан, Тофик, Нилуфер, Захида). Ее внук Салех – профессор Анкарского Университета экономики и технологии.

100/37. Кабулова Джахан Султан-бек гызы.

Окончила Азербайджанский медицинский институт, работала в поликлинике № 16 Ясамальского района Баку.

101/37. Кабулова Фатима Султан-бек гызы.

102/38. Кабулов Руфат Ислам-бек оглу (род. ок. 1918–1942/1943).

Окончил педагогический институт. Работал учителем и заведующим учебной части школы Зарна Гахского района.

Был женат на Азизе Гаджи Махмуд-бек гызы Кабуловой. Имел 1 сына.

103/39. Кабулов Ширин Гаджи-бек оглу (?–1941/45).

Окончил педагогический техникум. Работал учителем в Гахской средней школе.

Был женат на Фатиме Кабуловой. Имел 1 сына.

104/39. Кабулов Халис Гаджи-бек оглу (1916–1941).

105/39. Кабулов Нуру Гаджи-бек оглу (1920–1943).

106/39. Кабулова Миняя Гаджи-бек гызы (1915–1993).

Училась в Закатальском педтехникуме. По семейному положению учебу не завершила.

Была замужем за Джаббаром Мустафаевым.

107/39. Кабулова Бахар Гаджи-бек гызы (1902/03–1966).

108/40. Кабулов Ахмед Гаджи Махмуд-бек оглу (1901–1951).

Был учителем в школе села Гах-Мугал.

Был женат на Сафийят Алиевой. Имел 2 сыновей и 1 дочь.

109/40. Кабулов Шакир Гаджи Махмуд-бек оглу (?–1969).

Занимался ремонтом обуви. Детей не имел.

110/40. Кабулов Нурмухаммед Гаджи Махмуд-бек оглу (1917–1999).

Окончил финансовый техникум, работал инспектором налогов. Детей не имел.

111/40. Кабулова Рафига Гаджи Махмуд-бек гызы (1920–1990).

Окончила медицинскую школу, работала медсестрой в разных больницах города Баку.

112/40. Кабулова Азиза Гаджи Махмуд-бек гызы (1922–2007).

Окончила педагогический техникум, работала учительницей в начальных классах сельской школы села Лекит Гахского района, а затем лаборантом школы № 1 г. Гах.

113/40. Кабулов Назим Гаджи Махмуд-бек оглу (1924–1985).

Окончил сельскохозяйственный техникум; основным рабочим местом являлся завод кабельных изделий г. Мингечаур.

Имел 1 сына.

114/40. Кабулов Фикрет Гаджи Махмуд-бек оглу (1926–1979).

Был мастером-инструктором училища в г. Гах.

Имел 5 детей.

115/40. Кабулова Шафига Гаджи Махмуд-бек гызы.

116/40. Кабулов Ариф Гаджи Махмуд-бек оглу (1934–1970).

Окончил пищевой техникум, работал поваром в разных организациях.

Имел 1 сына.

X поколение от Шейха Буньяд

150/71. Габулова Дурниса Гатам гызы.

Была замужем за Абдулла-эфенди Ибрагим (Гаджибаба)-эфенди оглу Габулзаде (см. № 36).

151/72. Габулова Фатима Башир гызы.

Была замужем за двоюродным братом своего отца Ширином Гаджи-бек оглу Габуловым (см. № 103). У них 1 дочь.

152/74. Габулов Гашим Ахмед оглу (1928–1988).

Окончил Московский финансовый институт. Работал бухгалтером, старшим бухгалтером; затем более 20 лет был заведующим финансовым отделом г. Закаталы.

Был женат на Шуре Байрамовой. У них 1 дочь.

153/74. Габулов Мустафа Ахмед оглу (1930–1995).

Имел среднее образование. Работал шофером в Гахской автобазе.

Был женат на Фирузе Давудовой. У них 3 детей.

154/75. Габулов Урфан Азиз оглу (24.03.1935–20.11.1998).

Окончил Азербайджанский политехнический институт, а также Азербайджанский индустриальный институт (нынешнюю Нефтяную академию). Преподавал физику при Политехническом институте. Являясь заведующим лабораторией, он развивал науку полимерных пленок и волокон. Создал цельную современную лабораторию для выяс-

нения свойств полупроводников и диэлектриков. В 1975 г. защитил кандидатскую диссертацию. Участвовал во многих республиканских и всесоюзных семинарах и конференциях по вопросам механики полимеров. Своей научной работой содействовал созданию ряда цехов по производству полимеров.

Был женат на Эльмире Гадимовой. Имел 3 сыновей.

155/75. Габулова Лабуда Азиз гызы (1930–2001).

Окончила Гянджинский педагогический институт им. Гасанбека Зардаби. По распределению была направлена в Белооканский район. Первые годы работала педагогом физики в селе Габахчёл Белооканского района. Впоследствии она была переведена в Газахский район и работала учительницей физики в селе Дашгырыглы.

Была замужем за Мустафой Джафаровым. Имела 4 детей.

156/78. Габулова Дилрубa Неймат гызы (род. 1960).

Окончила Медицинский университет, работает врачом-лаборантом.

Замужем за Фахрадином Мамедовым.

157/78. Габулов Кямал Неймат оглу (род. 1962).

Окончил Технический университет.

Женат на Джанане Гашимовой.

158/78. Габулов Ифтихар Неймат оглу (род. 1964).

Окончил Технический университет; работает шофером.

Имеет 2 детей.

159/79. Габулова Светлана Гаффар гызы (род. ок. 1951).

Живет и работает в России.

160/79. Габулов Александр Гаффар оглу (род. ок. 1954).

Живет и работает в России. Имеет 1 сына.

161/85. Габулова Зинят Гусейн гызы (род. 1924).

В 1956 г. окончила Азербайджанский медицинский институт и в том же году была направлена на работу в г. Закаталы. В 1958 г. была переведена в г. Белоокан, где работала до 1989 г. С 1999 г. находится на пенсии.

Была замужем за Гаджи Чобановым. Имеет двоих сыновей: Магсуда Гаджи оглу Чобанова (род. 1958) – кандидата медицинских наук и Низами Гаджи оглу Чобанова (род. 1960) – доктора медицинских наук.

162/85. Габулова Гюларa Гусейн гызы (1929–2008).

В 1952 г. окончила Педагогический институт; в том же году начала преподавать азербайджанский язык и литературу в средних школах села Илису, а затем и в школах г. Гах.

Была замужем за Микаилом Гейдаровом. Имела 4 детей: Фазиль Микаил оглу Гейдаров (род. 1953) – окончил Бакинский государственный университет по специальности механико-математический факультет; Айдын Микаил оглу Гейдаров (род. 1955) – окончил химический факультет Бакинского государственного университета; Саадет Микаил гызы Манташова (род. 1957) – окончила химический факультет Бакинского государственного университета; Адил Микаил оглу Омаров (род. 1960) – окончил Московский институт пищевой промышленности.

163/85. Габулов Гасан Гусейн оглу (род. 24.03.1932, село Гах-Мугал).

В 1949 г. Гасан Габулов поступил на лесохозяйственный факультет Азербайджанского сельскохозяйственного института в г. Гянджа. В 1954 г., получив диплом инженера лесного хозяйства, по распределению был направлен в Гахский лесхоз на должность инспектора охраны лесов. Однако, понимая, что для того, чтобы стать полноценным специалистом в области лесного хозяйства, необходимо освоить основу основ всего лесного хозяйства – лесоустройство, он избрал другой путь. Приехав в Москву, Гасан Габулов обратился к руководству Всесоюзного объединения «Леспроект». Идя навстречу желанию молодого специалиста, руководство Леспроекта направило его на работу в Грузинскую аэрофотолесоустроительную контору, где он трудился в качестве помощника таксатора, таксатора и начальника лесоустроительной партии вплоть до 1962 г.

Работая в Закавказском аэрофотолесоустроительном предприятии ВО «Леспрект», Гасан Габулов непосредственно участвовал в устройстве лесов Азербайджана, Дагестана и Челябинской области.

В июне 1962 г. Гасан Габулов переехал на постоянное место жительства в Баку, где непродолжительное время трудился в должности инженера-лесоведа в Комитете Совета Министров Азербайджанской ССР по использованию и охране поверхностных и подземных водных ресурсов.

В ноябре 1962 г. его перевели в Главное управление лесного хозяйства при Совете Министров Азербайджанской ССР на должность старшего инженера по лесоустройству. Через 5 лет он стал начальником отдела лесоустройства и лесопользования, а с августа 1972 г. – начальником одноименного Управления Минлесхоза Азербайджана.

Он принимал непосредственное участие в определении и установлении размера расчетной лесосеки, при подготовке и обсуждении Лесных кодексов Азербайджана в 1978 и 1997 гг., правил рубкой лесов республики при определении возрастов рубок, установлении категории защищенности лесов, проведении учета лесного фонда в 1966, 1973,

1978, 1983 и 1988 (последний учет) гг., а также в подготовке проектов постановлений правительства Азербайджанской ССР. По этим и другим вопросам лесного хозяйства Гасан Габулов представлял Азербайджан в ВО «Леспроект», Гослесхозе СССР, Госплане СССР.

Он неоднократно выступал как в республиканской, так и во всеобъединенной печати по актуальным вопросам отрасли, был активным участником многих семинаров и конференций, посвященных проблемам лесостроительства и лесопользования. Кроме того, он много времени уделял подготовке молодых специалистов – будущих лесоводов. Во исполнение указаний директивных органов республики в 1986–1987 гг. Гасан Габулов во главе группы работников участвовал в ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС.

Имеет 4 детей.

164/85. Габулзаде Абдурахман Гусейн оглу (род. 10.09.1936, Гах).

В 1958 г. окончил Политехнический институт. По распределению МПС был направлен на Львовскую железную дорогу, где работал с 1958 по 1962 г. Начал работу как бригадир; затем работал мастером, старшим дорожным мастером и заместителем начальника Бродской и Ровенской дистанций пути. В 1963–1968 гг. работал ПМС начальником колонны и начальником ПМС 144. В 1968–1981 гг. работал начальником отделов инженерных сооружений, технического и производственного службы пути Азербайджанской дороги.

В 1981–1998 гг. преподавал в Бакинском железнодорожном техникуме. С 1998 г. по настоящее время является старшим преподавателем Азербайджанского архитектурно-строительного университета.

Почетный железнодорожник

Абдурахман Габулзаде является автором учебников для ВУЗов: «Проектирование железных дорог» (издан в 2005 г., повторно в 2008 г. – впервые на азербайджанском языке) и «Путевое хозяйство и станции» (издан в 2006 г., повторно в 2008 г.). Автор настоящей статьи.

Женат на Зибе Гусейн гызы Салимовой. Имеет 3 детей.

165/90. Кабулов Лютфуллах (Лютфи) Ибрагим (Баба) оглу (22.03.1916, Закатала – февраль 1981).

В 1941 г. окончил Азербайджанский сельскохозяйственный институт; ветеринарный врач. В 1941–1947 гг. служил в армии, участник Великой Отечественной войны. В 1947–1955 гг. работал на производстве: главным ветеринарным врачом, и.о. директора, а затем заместителем директора Акстафинского конного завода. Здесь он проявил себя опытным и способным специалистом. Своей работой способствовал восстановлению и развитию коннозаводства в республике в послевоенный период, получению в среднем 90–100% приплода и выращива-

нию высокоценного племенного молодняка для нужд коневодства республики.

В 1955 г. Лютфуллах Кабулов был переведен на работу в Баку на должность директора межсовхозной ветеринарно-бактериологической лаборатории, где проработал до конца 1957 г. В 1958–1961 гг. он работал главным ветеринарным врачом ветеринарного Управления Министерства, а в 1961–1962 гг. – главным ветеринарным врачом-замначальника Управления животноводческих совхозов Главного управления совхозов Совета Министров Азербайджанской ССР.

В 1962 г. он был назначен на должность заместителя начальника ветеринарного управления, а в 1965–1973 гг. работал в должности замначальника Главного управления ветеринарии – заместителем главного государственного ветеринарного инспектора Азербайджанской ССР. На этой должности Лютфуллах Кабулов много труда и знаний отдал работе, направленной на обеспечение мер профилактики и ликвидации заболеваний скота и птицы. В частности, в 1958–1961 гг. он организовал массовую профилактическую вакцинацию против оспы овец и лично руководил ее проведением, благодаря чему эпизоотия этого заболевания, наносившего тогда большой экономический ущерб овцеводству в республике, была успешно ликвидирована.

В 1960 г. Лютфуллаху Кабулову было присвоено почетное звание Заслуженного ветеринарного врача Азербайджанской ССР. В том же году Советом Министров республики ему назначена персональная пенсия.

Он имел 6 правительственных наград – орден «Трудового Красного Знамени», орден «Красная Звезда» и 4 медали. Дважды (в 1967 и в 1971 гг.) утверждался участником ВСХВ, был награжден бронзовой медалью ВДНХ, являлся членом научно-технического и проблемного Советов Министерства, Ученого совета АзНИИ Ветеринарии и сельскохозяйственной редакции АСЭ.

Был женат на Татьяне Петровне Цыганник. Имел 2 детей.

166/90. Кабулов Фатуллах Ибрагим оглу (род. 1918/1919–1938).

Имел неоконченное высшее образование.

163/85. Гасан Гусейн оглу Габулов

167/90. Кабулов Акрам Ибрагим оглу (1935–2010).

Окончил Азербайджанский индустриальный институт. Работал инженером, начальником отдела и главным инженером Сумгаитского алюминиевого завода. В последние годы работал коммерческим директором того же завода.

Был женат на Адиле Годжаевой.

168/90. Эфендиева Наима Ибрагим (Баба) гызы (род. 1930).

Окончила Государственный медицинский институт. После окончания института работала провизором в аптеке в г. Закаталы, в последующее годы в аптеках г. Сумгаита. В настоящее время пенсионерка.

Была замужем за Ниязи Эфендиевым. Имеет детей: Ильгам, Ирада, Хураман.

169/90. Шукюрова Минира Ибрагим (Баба) гызы (1932–2011).

Окончила химический факультет Бакинского государственного университета. Работала на разных должностях Сумгаитского каучукового завода, затем была переведена на центральную лабораторию того же завода.

Была замужем за Шукюром Шукюровым. Имеет детей: Эльчин, Севда.

170/91. Кабулова Лейла Саади гызы (1949–1995).

Окончила Педагогический институт, работала по специальности.

Была замужем за Маджидом Курбановым. Детей не имела.

171/95. Габулов Фаиг Бахрам оглу (1930–1997).

Окончил Азербайджанский индустриальный и Политехнический институты. Работал руководителем управления газа города Сумгаита и затем был назначен заместителем председателя Сумгаитского Городского Исполнительного Комитета. В 1987–1997 гг. был директором Закаतालского Политехнического техникума.

Был женат на Рае Габуловой. У них трое детей: Бахрам, Ильгам и Гюльнара.

173/97. Габулова Эсмиральда Юнус гызы (род. 1942).

Окончила Азербайджанский политехнический институт, работает по специальности.

Замужем за Керемом Шихамировым.

174/97. Габулова Жанна Юнус гызы (род. 1949).

Окончила Азербайджанский медицинский институт, работала мамой-гинекологом. В настоящее время работает в медицинском сервисном центре.

Была замужем за Арзуманом Гасановым.

175/102. Габулов Шахид Руфат оглу (1941–1994).

Окончил химический факультет Бакинского государственного университета. Преподавал органическую химию в том же университете. Кандидат химический наук. Был заместителем декана химического факультета. Был избран секретарем приемной комиссии университета.

Имел 1 сына.

176/103. Габулова Раифа Ширин гызы (род. 1940).

Окончила Шекинский педагогический техникум. Работала учительницей в начальных школах г. Гах.

177/108. Габулов Зия (Ислам) Ахмед оглу (1936–2009).

Работал электросварщиком.

Был женат на Эльмире Алескеровой.

178/108. Габулова Назиля Ахмед гызы (род. 1940).

Имеет среднее образование.

179/108. Габулов Шукюр Ахмед оглу (1941–1994).

Работал в системе коммунального хозяйства района.

Был женат на Хагигат Шихамировой. Имел 2-х детей: Ахмед и Сафийя.

180/113. Габулов Мухаммед Назим оглу (род. 1951).

Живет и работает в городе Майкоп России. Автослесарь.

181/114. Габулов Махмуд Фикрет оглу (род. 1959).

Окончил Бакинский государственный университет, работает геологом.

182/114. Габулова Досту Фикрет гызы (род. 1964).

Окончила Азербайджанский медицинский университет. Работает детским врачом в Татарстане.

183/114. Габулов Тофик Фикрет оглу (род. 1966).

Окончил Бакинский машиностроительный техникум, работает на стройках района.

184/114. Габулов Хикмет Фикрет оглу (род. 1968).

Окончил технологический техникум, работает шофером.

185/114. Габулов Акрам Фикрет оглу (род. 1971).

Работает энергетиком.

186/116. Габулов Руфат Ариф оглу (род. 1963).

Окончил техническую школу. Живет и работает в Краснодарском крае России.

XI поколение от Шейха Буньяда

218/152. Габулова Назлы Гашим гызы (1967–2002).

Окончила технологический институт в Москве. Работала по специальности в Баку.

- 219/153. Габулова Гаджар Мустафа гызы** (род. 1960).
Окончила Государственный педагогический институт. Работает по специальности в средних школах Гахского района.
Замужем за Ильхамом Байрамовым.
- 220/153. Габулов Али Мустафа оглу** (род. 1962).
Окончил Политехнический техникум в г. Закатала.
Женат на Севиндж Давудовой.
- 221/153. Габулова Нигяр Мустафа гызы** (род. 1964).
222/154. Габулов Азиз Урфан оглу (род. 26.11.1968).
Окончил Академию физкультуры. С 1999 по 2010 г. служил в президентской охране. В настоящее время находится на пенсии.
Женат на Людмиле Ивановой. Имеет 1 дочь.
- 223/154. Габулов Субхан Урфан оглу** (род. 01.04.1970).
Окончил автотранспортный факультет Азербайджанского политехнического института; работает в цехе по ремонту автомобилей.
Женат на Кенуль Мамедовой. Имеет 1 дочь.
- 224/154. Габулов Рашид Урфан оглу** (род. 10.05.1976).
Получил среднее образование. Работает диспетчером автобазы Баку.
Женат на Айнур Фермановой. Имеет 2 сыновей.
- 225/158. Габулов Эльнур Ифтихар оглу** (род. 1991).
Студент Бакинского Бизнес университета.
- 226/158. Габулова Сельджан Ифтихар гызы** (род. 1992).
Студент Бакинского Бизнес университета.
- 227/160. Габулов Гаффар Александр оглу**.
Живет и работает в России.
- 228/163. Габулов Гусейн Гасан оглу** (род. 1964).
Окончил факультет педиатрии Азербайджанского медицинского института. В 2004 г. защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата медицинских наук, а в 2010 г. – доктора медицинских наук.
Женат на Рагиме Расуловой. У них 2 дочери: Лейла и Нермин.
- 229/163. Расулова Бахар Гасан гызы** (род. 1968).
Окончила консерваторию; преподавательница музыки в музыкальной школе.
Замужем за Фазилем Расуловым. У них 1 сын (Фарид) и 1 дочь (Айна).
- 230/163. Гасымова Азада Гасан гызы** (род. 1970).
Окончила Институт иностранных языков. Преподавательница русского языка в средней школе.
Замужем за Ильгаром Гасымовым. У них 2 сына (Вусал, Джавид) и 1 дочь (Ляман).
- 231/163. Габулов Полад Гасан оглу** (род. 1973).
Окончил Азербайджанский технический университет; строитель.

Имеет 4 детей: Хадиджа, Аиша, Хаджар, Амина.

232/164. Габулзаде Асвад Абдурахман гызы (род. 1.08.1972, Белакан).

В 1994 г. окончила Азербайджанский медицинский университет и получила образование провизора. В течение 13 лет работала в фармацевтической индустрии в качестве провизора, а затем менеджера в фармацевтических депо. В 2008 г. поступила на работу в Центр инновации замдиректора «АзерТиббТеджхизат». В 2008 г. выиграла стипендию MUSKIE и была направлена на обучение в США. В 2010 г. завершила двухгодичное обучение на мастера общенародного здоровья в университете Арканзас. В том же году приступила к работе в Центре общенародного здравоохранения при Министерстве здравоохранения Азербайджана в отделе политики здравоохранения.

Имеет одного сына (Джейхун).

233/164. Габулзаде Фархад Абдурахман оглу (род. 30.09.1973, Баку).

В 1995 г. окончил факультет прикладной математики Бакинского государственного университета. Работал дизайнером в таких газетах, как «Одлар юрду», «Альтернатив» и т.д. В данный момент работает в фармацевтической фирме «Меридиан» бухгалтером-аудитором.

Женат на Айнур Пашаевой. Имеет 2 детей: Сахиб и Фатима.

234/164. Габулзаде Кенуль Абдурахман гызы (род. 17.11.1978, Баку).

В 2000 г. окончила Азербайджанский институт иностранных языков. Работала в неправительственных организациях «Умуд» и «CHF International». С 2002 по 2004 г. обучалась в США и получила образование магистра в Монтерейском университете в Калифорнии; специалист по правам человека.

Замужем за Махиром Тамими. Имеет 2 дочерей: Азиза, Аиша.

235/165. Кабулов Назим Лютфуллах оглу (23.09.1951).

Окончил геолого-географический факультет Азербайджанского государственного университета и Московский институт патентоведения. Был начальником патентно-лицензионного отдела БГУ. После женитьбы переехал в Ленинград, где работал в эскалаторном цехе метрополитена. Ныне на пенсии.

Женат на Варваре Довлятовой. Имеет 4 детей: Кямал, Алия, Ариана, София.

236/165. Кабулова Ляман Лютфуллах гызы (род. 03.02.1942).

Окончила химический факультет Азербайджанского госуниверситета. По распределению работала инженером-химиком научно-исследовательского института в Татарстане. Позже была переведена в

Кременчугское нефтетрубопроводное управление, где работала диспетчером и инженер-метрологом нефти. В настоящее время на пенсии.

Замужем за Альфредом Салиховым.

237/165. Кабулова Тамилла Лютфуллах гызы (род. 15.06.1946).

Окончила химический факультет Азербайджанского государственного университета. Работала инженером-химиком Института геологии Азербайджанской Республики. Позже работала начальником технического и лицензионного отделов Государственной комиссии Азербайджанской Республики по безопасности при производстве промышленных и горных работ. В настоящее время на пенсии.

237/171. Габулов Бахрам Фаиг оглу (род. 1956).

Окончил Политехнический институт. В настоящее время работает инженером строительной организации в г. Москва.

Имеет 2 детей.

238/171. Габулова Гюльнара Фаиг гызы (род. 1957).

Окончила Азербайджанский государственный педагогический институт. Преподает физику.

Замужем за Акифом Ахмедовым.

239/171. Габулов Ильхам Фаиг оглу (род. 1964).

Окончил Азербайджанский индустриальный институт. Работает в нефтяном секторе.

Имеет 2 сыновей.

240/175. Исламов (Кабулов) Руфат Шахид оглу (род. 1973).

Окончил международный юридический факультет Бакинского государственного университета. Непродолжительное время работал юристом-консультантом. В настоящее время – генеральный директор фирмы «Qafqaz-Yodis».

241/179. Габулов Ахмед Шукюр оглу (род. 1987).

Имеет среднее образование. Работает в системе коммунального хозяйства района.

İRƏVAN XANLARININ DİPLOMATİK MƏKTUBLARI

1747-ci ildə Azərbaycanda yaranan xanlıqlardan biri də İrəvan xanlığı olub. Əsasən Qacarların idarə etdiyi İrəvan xanlığı da Naxçıvan xanlığının siyasi taleyini yaşamışdır. O da Naxçıvan xanlığı kimi 1747–1797-ci illərdə müstəqil dövlət olmuş, 1797–1828-ci illərdə isə burada Fətəli şahın hakimiyyəti hökm sürmüşdür.

Tarixən qədim Azərbaycan torpaqlarını əhatə edən İrəvan xanlığı mürəkkəb və uzun tarixi yol keçmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində erməni tarixşünasları İrəvan xanlığının yaranması, ictimai-iqtisadi vəziyyəti və siyasi tarixi haqqında arxiv sənədlərini öz xeyirlərinə dəyişmiş, uydurma kitablar yazmışlar. Bu azmış kimi, İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının tarixini şərq Ermənistanının tarixi kimi yazıb ictimaiyyəti aldatmışlar.

Bu sırada M.Q. Nersesyanın, Q.A. Ezovun, B.M. Arutyunyanın, V.R. Qriqoryanın yazdıqlarında olan kobud səhvləri, uydurmaları İrəvan xanlığı haqqında tədqiqat aparan alimlərimiz elmi faktlarla, ilkin mənbə olan arxiv sənədləri ilə təkzib etmişlər. Ciddi tədqiqat əsərlərindən Fuad Əliyevin, Urfan Həsənovun «İrəvan xanlığı» (1997 və 2007-ci illər nəşri) və «İrəvan xanlığı: Rusiya işğalı və ermənilərin Şimali Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi» (2010) monoqrafiyalarını qeyd etmək yerinə düşər.

Naxçıvan xanlığının tarixinə dair yazılmış monoqrafiyalarda İrəvan xanlığı ilə də bağlı xeyli məsələlərə toxunulmuşdur. Akademik İsa Həbibbəylinin «İrəvan şəhəri necə varsa» adlı elmi məqaləsi tariximizdə mühüm hadisədir. Çünki müəllif bu məqaləsində İrəvan şəhərinin tarixinə aktual yanaşmış və saxtakar ermənişünaslara layiqli cavab vermişdir.

Konstantin Nikolayeviç Smirnov

Hər bir xanlığın tarixində olduğu kimi, İrəvan xanlığının keçdiyi inkişaf yolunda onun xarici siyasəti əsas yer tutur. Gürcüstanın paytaxtı Tiflis şəhərindəki Milli Əlyazmalar Mərkəzində rus şərqşünası Konstantin Nikolayeviç Smirnovun 39 nömrəli fondunda XVIII əsrdə İrəvan xanlarının qonşu dövlətlərlə yazışmaları (Məktublar külliyyatı) saxlanılır [1].

İrəvan xanlarının məktublarını (təxminən 197 məktub) 1936-cı ildə K.N. Smirnov kitab kimi nəşrə hazırlasa da bugünədək nəşr olunmamışdır [2].

Alimin «Giriş»də yazdıqlarından məlum olur ki, o, ərəbşünas C.Qayıbovla birlikdə İrəvana yaradıcılıq ezamiyyətinə getmişdir.

Smirnovun yazdığına görə, məktublarnın orijinalı Ermənistanın Ədəbiyyat Muzeyində saxlanılır. Məktublarnın əksəriyyəti fars dilində, bir neçəsinin isə ərəbcə olduğunu qeyd edən tərcüməçi daha sonra bildirir ki, diplomatik yazışmaların hamısının fotosurətini çıxartmış və gətirib Tiflisdə Dövlət Tarix Muzeyinə təqdim etmişdir [3].

Maraqlı haldır ki, şərqşünas Smirnov İrəvan xanlarının diplomatik məktublarını olduqca səmimi bir dillə oxuculara təqdim edir. O, bu məktublarla tanış olandan sonra Rusiya hərbiçilərinin Azərbaycan xanlıqları, o cümlədən İrəvan xanlığı haqqında olan bəsit fikirlərini kəskin tənqid etmişdir. Hətta göstərir ki, bu diplomatik yazışmalara ancaq qibtə etmək olar. Məqamındaca deyək ki, Məhəmməd xanın hakimiyyəti dövründə İrəvan xanlığının diplomatiyasının çox orijinal olduğunu önə çəkən müəllif yazır ki, görəsən, gənc xanın apardığı siyasətin arxasında kim dayanırdı?

Müəllif belə bir maraqlı suala özü də cavab verir: Bəzən deyirlər ki, onun anası əsas diplomatik yazışmaların sahibidir, ancaq bu, doğru deyil, çünki son illərdə aparılan araşdırmalar təsdiq edir ki, həyata keçirilən xarici siyasətin arxasında Qacarların kürəkəni, Məhəmməd xanın bacısının əri naxçıvanlı Kəlbəli xan Kəngərli dayanırdı. Əslində dolayısıyla alim bu suala sualla da cavab verib: belə ağıllı bir siyasəti istiqamətləndirən İrəvan Taleyranı kimdir? Sonra alim davam edərək deyir: «Gənc xan belə yüksək səviyyədə hərəkət edə bilməzdi, ola bilər, bəlkə bu, onun Şadlı tayfasından olan anasıdır?».

Həmin illər İrəvan xanlığını idarə edən İrəvan Taleyranı Kəlbəli xan idi. Yeri gəlmişkən, Smirnov məktublarda rast gəldiyi bir fikri burada da təkrarlayır: «Məhəmməd xanın anası Şadlı tayfasındandır» [4].

Onun anasının gürcü qızı olduğunu yazanlar səhv edirlər. Smirnov qeyd edir ki, məktublar külliyyatı nəfis xətlə yazılıb. Elə şairanə dildə yazılıb ki, bəzi yerləri tərcümə etməkdə çətinlik çəkirdik.

Bu məktublarda İrəvan xanlığının münşisi (katibi) Mirzə Məhəmməd Müslüm (ədəbi ləqəbi *Qüdsi*) haqqında da ətraflı məlumat vardır. Elə məktublar külliyyatını nəfis, orijinal və diplomatik dillə nəşrə hazırlayan da Qüdsidir.

K.N. Smirnov Qüdsi və onun yazı üslubu haqqında danışmaqla bərabər, həm də qeyd edir ki, Qüdsinin özü belə yazı formasına təxminən 40 səhifə ithaf etmişdir. Münşinin üslubu haqqında Smirnov yazır: «Qüdsinin üslub nümunələri göstərir ki, ruslar Cənubi Qafqazın əyalətlərini tutmazdan əvvəl yuxarı təbəqənin mədəniyyət səviyyəsi işğalçıların fikirləşdiyi qədər köhnə, bəsit olmayıb. Xanlar utanırdılar ki, təhsilli insanlarda elmi yarımçıqlıq hiss olunsun» [5].

Elə bunun özü Smirnov kimi çox bilikli və nüfuzlu hərbi şərqşünasın «Məktublar külliyyatı»na verdiyi qiymətdir.

Bunu Naxçıvan xanlığının da diplomatik məktublarına şamil etmək olar. Heç də əbəs yerə çar Rusiyası kimi böyük hərbi güclü dövlət Naxçıvanın cəsur xan sərkərdələri Kəlbəli xana və Ehsan xana diqqət yetirməzdi.

Naxçıvan ölkəsinə aid yazdığı kitablarda Smirnov müəyyən qədər ermənipərəst mövqe tutsa da İrəvan xanlarının məktublarından vəcdə gəldiyini gizlətməyərək bu çapa hazır kitablarda Yermolovu, Qriboyedovu və Sisyanovu tənqid atəşinə tutub.

«Məktublar külliyyatı» olmadan İrəvan və Naxçıvan xanlıqları haqqında ətraflı, doğru-dürüst söhbət açmaq, yazmaq mümkündürmü? Əlbəttə ki, yox!

Külliyyatda Türkiyə hökuməti ilə 13 məktub, o cümlədən Həsənəli xanın (Sarı Aslanın) 3 məktubu aşkar edildi.

Dağıstan ləzgilərinə ərəb dilində 6 maraqlı məktub və gürcülərlə, ruslarla diplomatik yazışmalar xanlıqlar dövründə aparılan xarici siyasət bəzi tədqiqatçıların yazdıqları ilə üst-üstə düşür.

«Məktublar külliyyatı»nın orijinalının fotosurətləri Tiflis arxivlərinin hansı küncündəsə tədqiqatçılarımızı gözləyir. İndi İrəvanda Matenadaranda (Əlyazmalar İnstitutunda) saxlanılan orijinallara əlimiz çatmırsa, Smirnovun 1936-cı ildə İrəvandan Tiflisə gətirdiyi fotosurətlər köməyimizə çata bilər. K.N. Smirnovun şəxsi arxivində çapa hazırlanmış kitabları nəşr etdirə bilsək xalqımız bundan çox faydalana bilər.

Burada bir haşiyyə çıxmaq yerinə düşərdi. Smirnov yazır: «1936-cı ilin əvvəlində 564 sənədi (12 qovluqda) Tiflisə gətirdim. Onlar əsasən fars və türk, bir neçəsi isə ərəb dillərində idi. Ən köhnə sənədlər XVI əsrə aiddir» [6]. Əlbəttə, alim sənədlərin orijinalını yox, fotosurətini dövlətin tapşırığı ilə Tiflisə gətirib. Onun yazdığına görə, Qafqazda «Şərq dillərində olan sənədlərin kolleksiyası» Gürcüstan Dövlət Tarix Muzeyində olub. İndi zaman Azərbaycanın xeyrinə işlədiyindən, ciddi elmi axtarışlar bu sənədləri də üzə çıxara bilər.

K.N. Smirnovun şəxsi arxivində 13 səhifəlik bir əlyazma da saxlanılır: «Cənubi Qafqazın İran xanlıqları XVI–XIX əsrlər sənədlərində». Burada Naxçıvan xanlığından da ətraflı söhbət açılır [7].

50 səhifəlik «Eçmiədzin-İrəvan sənədləri» (Üçkilsədəki arxivdən gətirilən) də bizim tariximizi əks etdirir [8]. İrəvan xanlarının «Məktublar külliyyatı»nda Naxçıvan xanı Abbasqulu xanın İrəvan xanı Hüseynəli xana yazılmış məktubuna cavab olaraq Hüseynəli xanın Naxçıvan xanına, Kəngərli tayfasının ağsaqqalı, vəkili Kərim sultana və naxçıvanlılara məktubu, İrəvan xanının münşisinin naxçıvanlı naşir Molla Məhəmmədə yazılan məktubları da vardır [9].

QAYNAQLAR

1. Gürcüstan Milli Əlyazmalar Mərkəzi (GMƏM). F. 39 (K.N. Smirnovun fondu). İş. №№ 36–38.
2. GMƏM. F. 39. İş № 36, 1936 il, 268 s.
3. GMƏM. F. 39. İş № 44, 11 s.
4. GMƏM. F. 39. İş № 38. V. 46–47.
5. GMƏM. F. 39. İş № 38. V. 46–47.
6. GMƏM. F. 39. İş № 44. V. 2.
7. Cənubi Qafqazın İran xanlıqları XVI–XIX əsrlər sənədlərində. 1937-ci il // GMƏM. F. 39. İş № 40, 3 s., İş № 41, 13 s.
8. GMƏM. F. 39. İş № 45 (Üçmüəzzin-İrəvan seriyalı sənədlər, 50 s.).
9. GMƏM. F. 39. İş № 36. V. 53.

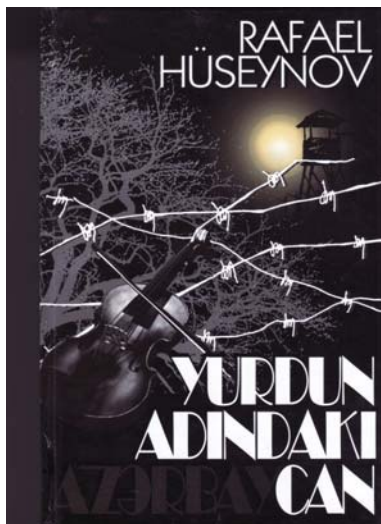
БИБЛИОГРАФИЯ, РЕЦЕНЗИИ

Ф.Н.Гаджиев

О СЕМЬЕ, СЕМЕЙНОМ РОМАНЕ И РОДЕ РАФИБЕЙЛИ (О книге: Rafael Hüseyinov. Yurdun adındaki can. Bakı: «Elm» nəşriyyatı, 2010. 904 səh., şəkilli. Sayı: 1500)

Что такое семья? «Ячейка общества» – скажут одни и будут правы; «организованная социальная группа» скажут другие и тоже будут недалеко от истины. Непопулярный сейчас Фридрих Энгельс вообще считал, что без семьи не было бы деления общества на рода, классы, на все то, что составило основу современного общества, а, следовательно, и государства. Это мнение словно иллюстрируется литературой, для которой семья – не только средство отображения страстей человеческих, но и зеркало времени, посредством которого отцы и деды находят лазейку к сердцам молодых, как правило, скептически оценивающих опыт прошедших поколений. Литературоведами даже был вычленен жанр – семейный роман.

Мировая литература дает нам много примеров того, как вымышленные истории семьи, семейных кланов становятся своеобразными вехами развития нации, квинтэссенцией хорошего и плохого, что кроется в сокровенных глубинах человеческого сознания, окрашенного в те или иные национальные тона. Однако сугубо национальное, как это часто бывает, лучшего всего отражается в инородном. Начиная с германских эпических карликов – Нибелунгов, русские Карамазовы и Турбины, английские Форсайты, немецкие Будденброки, французские Тибо, польские Поланецкие, и другие заставляли русских мыслить, как французы; американцев, чувствовать, как русские, французов – жить страстями и идеями англичан. Так, не в последнюю очередь, посредством семейного романа литература стала основой обмена мыслями, мировоззрениями, дала необычайно сильный импульс развитию челове-

ческой души, связывающей воедино незримой, но необычайно крепкой нитью весь род человеческий, нивелируя расовые, религиозные, этнические различия.

И, если в капле воды отражается мир, то в семейном романе часто отражается жизнь того или иного общества в переломный момент истории. Ведь не случайно «Сага о Форсайтах» появилась в конце Викторианской эры и начале новой эпохи, ознаменованной Первой мировой войной, с примерно того же предвоенного периода европейской истории начинается литературная жизнь семьи Тибо, судьба Турбиных – это слепок с русской истории времен революции и гражданской войны – самого страшного в истории XX века тектонического разлома русской национальной почвы. Одним словом – семейный роман дается народу для осмысления собственной судьбы, национально-го характера, своего прошлого, откуда в настоящее пришли война и мир, ненависть и любовь, разочарование и надежда.

Не осталась в стороне от жанра семейного романа и азербайджанская литература. Черты семейного романа присущи таким ее произведениям, как «Кура неукротимая» И.Шихлы, «Магомед, Мамед, Мамиш» и «Семейные тайны» Ч.Гусейнова и многим, многим другим. Иного и быть не могло, учитывая то важное место, которое занимает семья в традициях азербайджанского общества. Писатель и публицист, политический и общественный деятель Рафаэль Гусейнов (депутат Милли Меджлиса, член-корреспондент Национальной Академии наук Азербайджана, директор Музея литературы им. Низами – *ред.*) внес незаменимый вклад в формирование такого редкого для азербайджанской литературы жанра, как документальный семейный роман. К этому жанру можно без сомнения отнести его последнюю книгу «Душа в имени Отчизны» («Yurdun adındakı can»), увидевшую свет в Баку в 2010 г. (издательство «Элм»).

Роман посвящен известной в Азербайджане семье Рафибейли, представители которой уже не первое столетие верой и правдой служат азербайджанскому народу. Самым известным представителем его во второй половине прошлого века была Нигяр Рафибейли. Поэтесса, общественный деятель, человек высокой культуры и редкого таланта, она одна была музой своего супруга – великого Расула Рзы. Н.Рафибейли несомненно была вдохновительницей жизненных успехов своих детей – маститого азербайджанского литератора – Анара, глубоко и всесторонне образованной Фидан Рзаевой, востоковеда-арабиста. Автор этих строк, бывший недолгое время студентом Фиданханум, хорошо помнит, как все девушки стремились быть похожей на нее, а молодые люди с удовольствием учили арабский язык, ибо она,

как никто, могла быть простой и общительной без панибратства, весомой и авторитетной без строгости.

Видится, что без бабушкиного влияния не состоялась бы Гюнель Анар-гызы, делающая очень уверенные шаги на литературном поприще; а брат ее Турал может и не стал бы чрезвычайным и полномочным послом...

История Азербайджана знает многих отпрысков этой известной фамилии, жизненный путь которых описан автором. Внимание привлекает одно – все они (врачи, военные, педагоги), жившие и живущие в Азербайджане, Турции, России, США, Японии избрали делом своей жизни стезю служения народу. И фамилия Рафибейли, Рафибеков или Рафиев всегда была синонимом специалиста высокой пробы, человека глубокой культуры искреннего патриота.

В центре повествования автор расположил фигуру средоточия всех этих качеств – отца Нияр ханум – Худадат-бека Рафибекова – известного врача – Гянджинского губернатора времен Азербайджанской Республики 1918–1920 гг. Примечательно то, что даже работая губернатором, он продолжал быть врачом, принимать больных, оказывать медицинскую помощь. Человек гуманной профессии, доктор Рафибеков отличался большой принципиальностью, умел, если надо и «власть употребить». И подобно всем хорошим людям, он считал такими же порядочными, как и сам всех окружавших его. Не сделав никому ничего дурного, Худадат-бек не мог понять, что местные большевики, которым он добровольно сдал власть, пришли за ним, чтобы увезти на далекий бакинский остров и там расстрелять. Такие люди, как он просто не могли предположить, что преданность своему народу и любовь к своей земле стали считаться не достоинством, а преступлением. Расправа над Худадат-беком стала определяющим событием для жизни его родни, началом рассеяния части ее по миру.

Автор скрупулезно проследживает родословную семьи, начиная с предшественников Худадат-бека и его супруги – Джавахир-ханум; дает панорамную картину деятелей Азербайджанской Республики и азербайджанской интеллигенции того времени, проследживая их незавидные судьбы жертв большевистского террора или изгнанников, живущих тоской по родине. Он знакомит нас с перипетиями нелегкой жизни разных ее поколений. Порой, следя за жизнеописанием смелых, честных и бескорыстных людей, забываешь, что имеешь дело с документальным произведением. И начинаешь чувствовать себя участником событий приключенческого романа, где есть место встречам и разлуке, богатству и бедности, радости и печали, приязни и ненависти,

словом всему, что сопровождает жизнь семьи, судьба которой вплетена в бурную историю человечества в XX веке.

Очень важно, что Р.Гусейнов смог показать, что жизнь под прицелом чекистских наганов, испытания чужбиной не смогли превратить Рафибейли в обиженных на человечество угрюмых мизантропов. В любой жизненной ситуации представители этого славного рода сохраняли достоинство, жизнелюбие, оптимизм и необычайное трудолюбие.

Лев Толстой утверждал, что «люди как реки»: «каждый имеет свой исток, своё русло. С истока – с колыбельной матери, с тепла родного очага, с заботы родных – начинается человеческая жизнь. И в какое русло она войдёт, во многом зависит от семьи, семейного уклада и традиций». Видится, что в подтверждение слов великого русского писателя, автору сполна удалось показать, как семейные традиции, мир, согласие и любовь сохранили и приумножили род Рафибейли, сделали его свидетелем нового независимого времени в жизни азербайджанского народа. Времени, которое наступило именно благодаря самоотверженности и героизму таких людей, как Худадат-бек. Рискаю повториться, скажу, что каждая нация, встав на путь новой жизни, неизбежно обращается в прошлое в поисках образца для подражания. И сделав достоянием читателя жизнь Худадат-бека, его предков и потомков, Рафаэль Гусейнов нашел верный путь такого обращения, еще раз показав нам, каким важным подспорьем для дела национального строительства, может быть литература. А помощь своему народу в поисках себя – работа трудная и неблагодарная, но достойная глубокой признательности и высокой похвалы.

ПАМЯТИ УШЕДШИХ

АРКАДИЙ АНАТОЛЬЕВИЧ МОЛЧАНОВ (27.02.1947, Москва – 18.07.2010, Москва)

18 июля 2010 г. скоропостижно скончался известный российский историк, археолог и нумизмат, член редколлегии «Известий Азербайджанского историко-родословного общества» Аркадий Анатольевич Молчанов.

Аркадий Анатольевич в 1970 г. с отличием окончил исторический факультет Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова и по распределению попал в отдел нумизматики Государственного исторического музея.

В качестве аспиранта кафедры археологии исторического факультета МГУ специализировался в области русской нумизматики и сфрагистики, славянских древностей и новгородско-скандинавских связей. В 1976 г. защитил кандидатскую диссертацию, посвященную знакам Рюриковичей.

С 1972 по 1990 г. работал в научно-производственном тресте «Мособлстройреставрация», где возглавлял Подмосковную архитектурно-археологическую экспедицию, вел раскопки во многих монастырях и исторических городах (Волоколамске, Можайске, Коломне, Серпухове), готовил реставрационные проекты для памятников архитектуры Московской области.

С 1991 г. – старший научный сотрудник Института всеобщей истории Российской академии наук.

В 1988 – 1992 гг. входил в Совет по топонимии Советского фонда культуры (под руководством Д.С. Лихачева), занимавшийся возвращением исторических названий.

Аркадий Анатольевич Молчанов был избран членом Одесского археологического общества (1969), действительным членом Русского географического общества (1990), Московского нумизматического общества (1993), Русского нумизматического общества в США (1993),

Российской ассоциации антиковедов (1995), Историко-Родословного Общества в Москве (1996), Восточного нумизматического общества (2001), а также Геральдической комиссии Российской академии наук (2000).

Он был включен в редколлегии научно-информационного бюллетеня Центра гербоведческих и генеалогических исследований Института всеобщей истории РАН «Signum» (1999), «Летописи Историко-Родословного Общества в Москве» (2000) и альманаха «Гербоведение» (2011).

В 2005 г. Аркадия Анатольевича Молчанова избрали действительным членом Азербайджанского историко-родословного общества, а с 2007 г. он состоял в редколлегии «Известий Азербайджанского историко-родословного общества». При его непосредственном участии были выпущены два последних – 6-й и 7-й – выпуска «Известий АИРО».

Аркадий Анатольевич Молчанов опубликовал около 500 научных трудов, тематика которых исключительно широка: история древнего мира и средних веков, нумизматика, сфрагистика, генеалогия, геральдика, эпиграфика, историческая география, археология, история архитектуры, история международных отношений, изобразительное искусство, лингвистика, ономастика.

Несколько его работ непосредственно посвящены азербайджанской тематике:

- Среди самых доблестных в российской армии (О книге: Исмаилов Э.Э. Георгиевские кавалеры – азербайджанцы. М., 2005) // Гербовед. Москва, 2006. № 4 (90). С. 171–173.
- Новые данные о монетном чекане Гянджи второй половины XVIII века // XIV Всероссийская нумизматическая конференция. Санкт-Петербург, Гатчина, 16–17 апреля 2007 г.: Тезисы докладов и сообщений. СПб., 2007. С. 98–99, ил.
- Герои-храбрецы, отмеченные по заслугам (О книге: Исмаилов Э.Э. Георгиевские кавалеры-азербайджанцы. М., 2005) // Известия Азербайджанского историко-родословного общества. Вып. 6. Баку. 2007. С. 142–144.
- Монетный чекан ханов Кубы конца XVIII – начала XIX в. // Пятнадцатая Всероссийская нумизматическая конференция. Ростов-на-Дону, 20–25 апреля 2009 г. М., 2009. С. 83–84, ил.
- New data on the coinage of the Quba khanate // Journal of the Oriental Numismatic Society. № 199. Spring 2009. P. 17–18, il.

- К читателям: [предисловие к книге] // Исмаилов Э.Э. Персидские принцы из дома Каджаров в Российской империи. М., 2009. С. 3–8.
- Отв. ред.: Исмаилов Э.Э. Персидские принцы из дома Каджаров в Российской империи. М., 2009. 594 с., ил.
- АИРО: вчера, сегодня, завтра // Известия Азербайджанского историко-родословного общества. Вып. 7. Баку, 2010. С. 7–12. Совместно с Исмаиловым Э.Э. и Тагирзаде А.Ш. (от имени редколлегии).
- Родовые эмблемы российских дворян восточного происхождения в «Гербовнике» А.Т. Князева 1785 года // Известия Азербайджанского историко-родословного общества. Вып. 7. Баку, 2010. С. 193–197.

Вклад Аркадия Анатольевича Молчанова в развитие исторической науки значителен и многообразен. Достаточно упомянуть, что он предложил наиболее вероятную расшифровку древнеминойского письма, основал новую дисциплину – миноистику, которая занимается изучением языка и истории догреческого Крита. Уже этого достаточно, чтобы имя его осталось в истории науки, а ведь были еще многочисленные работы по истории Древней Руси, по генеалогии, нумизматике и другим разделам гуманитарного знания, наполненные ценнейшими наблюдениями и остроумными выводами...

Одной из характерных черт исследовательской методики Аркадия Анатольевича являлось блестящая осведомленность как о письменных, так и о вещественных памятниках, что позволяло, сопоставляя их, извлекать новую, более точную информацию (например, о символике древнегреческих родов или о происхождении знатных семьях древнего Новгорода).

Он был ученым необыкновенной эрудиции, полиглотом, энциклопедистом в самом высоком смысле этого слова, и уникальными знаниями своими делился щедро, охотно, постоянно консультируя всех, кто к нему обращался. Несмотря на большое число опубликованных работ с сожалением можно констатировать, что творческий потенциал этого блистательного исследователя остался не реализован в полной мере, да и научного признания его выдающихся дарований, как часто бывает в России, не произошло. Впрочем, время всегда всё расставляет по своим местам, сохраняя память о тех, кто являлся истинным Ученым, а не о тех, кто занимался словоблудием и пустословием...

Аркадий Анатольевич Молчанов был человеком большой душевной доброты, обаяния, совести, мудрости и подлинной сердечности, умел сохранять оптимизм в самых трудных жизненных обстоя-

тельствах и честность в любых сложных ситуациях. Он принадлежал к уже почти вымершей породе истинных интеллигентов. В нем было то редкостное душевное благородство, которое исключительно редко встречается в жизни. Всем, кто имел великое счастье его знать, будет его очень не хватать.

Вечная ему память!

Э.Э.Исмаилов, О.Н.Наумов

**«AZƏRBAYCAN TARİXİ ŞƏCƏRƏ CƏMIYYƏTİNİN
XƏBƏRLƏRİ»
TOPLUSUNDA NƏŞR EDİLMİŞ MƏQALƏLƏRİN SIYAHISI
(1-ci buraxılış – Bakı, 2000; 2-ci buraxılış – Bakı, 2001;
3-cü buraxılış – Bakı, 2001; 4-cü buraxılış – Bakı, 2003;
5-ci buraxılış – Bakı, 2004; 6-cı buraxılış – Bakı, 2007;
7-ci buraxılış – Bakı, 2010)**

- A.Ə.PAŞAYEVİN Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin rəisi təyin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. – 4-cü buraxılış. – S. 70.
- ABUTALIBOV R.A. Qürbətdə qəbirlər. – 6-cı buraxılış. – S. 86–89 (rus dilində).
- ABRAMYAN R.M. İrəvan bəy komissiyasının materialları genealoji mənbə kimi. – 6-cı buraxılış. – S. 125–133 (rus dilində).
- ABRAMYAN R.M. Gültistan mülkləri (nəslin əmələ gəlməsi məsələsinə dair). – 4-cü buraxılış. – S. 103–109 (rus dilində).
- ADİL XAN Ziyadxanovun doğum haqqında şəhadətnaməsi. – 5-ci buraxılış. – S. 78 (rus dilində).
- AĞA bəy Xanlarovun Bakı dairə baş notariusu adına ərizəsi. – 4-cü buraxılış. – S. 116–117 (rus dilində).
- AŞURLU R.S. Aşur xanın nəslı. – 3-cü buraxılış. – S. 7–17.
- AŞURLU R.S. Bəylər. – 3-cü buraxılış. – S. 150–153 (rus dilində).
- AŞURLU R.S. Əfsanəvi qadın. S.B.Aşurbəylinin anadan olmasının 100 illiyi. – 6-cı buraxılış. – S. 153–164 (rus dilində).
- AŞURLU R.S., Xanlarov A.T. Bakı bəylərinin nəsil mülkləri. – 4-cü buraxılış. – S. 63–67 (rus dilində).
- «ATŞC-nin Xəbərləri» toplusunda nəşr edilmiş məqalələrin siyahısı. – 5-ci buraxılış. – S. 79–81.
- «ATŞC-nin Xəbərləri» toplusunda nəşr edilmiş məqalələrin siyahısı. – 7-ci buraxılış. – S. 208–212.
- AZƏRBAYCAN Respublikasında arxiv işinin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. – 4-cü buraxılış. – S. 68–70.
- AZƏRBAYCAN Tarixi Şəcərə Cəmiyyətinin Nizamnaməsi. – 1-ci buraxılış. – S. 55–60.
- CAMAL BƏY Vəzirovun 8 aprel 1906-cı il tarixli doğum haqqında şəhadətnaməsi. – 2-ci buraxılış. – S. 98–99 (rus dilində).
- CAVAD Əhməd oğlu Həyatovun E.E.İsmayılov tərəfindən çapa hazırlanmış arxiv materialları (doğum haqqında sənədlər, şəhadətnamələr və s.). – 6-cı buraxılış. – S. 134–136 (rus dilində).

- CAVANŞİR N.A. Abraxanovlar. Nəsil şəcərəsi. – 6-cı buraxılış. – S. 43–54 (rus dilində).
- CAVANŞİR N.A. Davatdarovlar. – 4-cü buraxılış. – S. 22–28 (rus dilində).
- CAVANŞİR N.A. Məlikaslanovların soyağacı haqqında. – 2-ci buraxılış. – S. 23–34 (rus dilində).
- CAVANŞİR N.A. «Şuşa–250» konfransında bir çıxışa dair. – 3-cü buraxılış. – S. 154–155 (rus dilində).
- CAVANŞİR N.A., ÇİNGİZOĞLU Ə. Vəlibəyovlar: şəcərənin nəsilbənəsil təsviri. – 7-ci buraxılış. – S. 57–63 (rus dilində).
- ÇİNGİZOĞLU Ə. Behbudəli ağanın törəməsi. – 5-ci buraxılış. – S. 18–29.
- ÇİNGİZOĞLU Ə. Əbülfət xan Qarabağlının törəməsi. – 6-cı buraxılış. – S. 55–70.
- ÇİNGİZOĞLU Ə. İrəvan xanları, onların mənşəyi, nəsiləri. – 6-cı buraxılış. – S. 71–77.
- ÇİNGİZOĞLU Ə. Mehmandarovlar. – 3-cü buraxılış. – S. 42–49.
- ÇİNGİZOĞLU Ə. Məhəmmədqasım ağa Sarıcalı-Cavanşir və törəmələri. – 7-ci buraxılış. – S. 48–56.
- ÇİNGİZOĞLU Ə. Qalabəyovlar. – 4-cü buraxılış. – S. 7–16.
- DUMİN S.V. Beynəlxalq genealogiya akademiyası. – 5-ci buraxılış. – S. 70–74 (rus dilində).
- DUMİN S.V. Genealogiya və heraldika üzrə XXV Beynəlxalq elmi konqres (Dublin, 16–22 sentyabr 2002-ci il). – 4-cü buraxılış. – S. 79–85 (rus dilində).
- DUMİN S.V. Zadəgan Kazım bəylər. – 2-ci buraxılış. – S. 35–45 (rus dilində).
- ƏHMƏDOV S.Ə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivində Şuşa və Bakı bəy komissiyalarının materialları. – 6-cı buraxılış. – S. 118–124 (rus dilində).
- ƏHMƏDOV S.Ə. Azərbaycan xanlarının hakimiyyət rəmzləri (Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi kolleksiyasından). – 6-cı buraxılış. – S. 78–85 (rus dilində).
- ƏLAI (MƏMMƏDOVA) G.S. Şeyx Seyid Cəmaləddin Seyid Hüseyn Qazıqumuqlunun nəslı. – 1-ci buraxılış. – S. 29–33 (rus dilində).
- ƏSGƏR BƏY Adıgözəlovun 30 oktyabr 1910-cu il tarixli evlənmək haqqında şəhadətnaməsi. – 1-ci buraxılış. – S. C. 53 (rus dilində).
- ƏZİZƏ xanım Vəlibəyovanın doğum haqqında şəhadətnaməsi. – 2-ci buraxılış. – S. 98 (rus dilində).
- FƏRRUX BƏY Vəzirovun 24 noyabr 1914-cü il tarixli pasport kitabçası. – 1-ci buraxılış. – S. 53–54 (rus dilində).
- FƏRZƏLİYEV Ş.F. Məşhur Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin soy şəcərəsi (özündən əvvəl və sonra). – 5-ci buraxılış. – S. 11–17.

- FƏTƏLİ XAN Xoyskinin doğum haqqında şəhadətnaməsi. – 5-ci buraxılış. – S. 77 (rus dilində).
- HACIBƏYOV E.Z. Məlik Hadı Rustovlunun nəslı. – 7-ci buraxılış. – S. 13–47 (rus dilində).
- HACIYEV F.N. Yaradıcı ailələrin tarixçələri (Azad Şərifin «XX əsr Azərbaycanın yaradıcı nəsiləri» kitabı haqqında). – 7-ci buraxılış. – S. 187–189 (rus dilində).
- XANLAROV A.T. Bakı taciri Ağa Ələkbər Dadaşov və onun nəslı. – 3-cü buraxılış. – S. 31–41 (rus dilində).
- XANLAROV A.T. Qan hüququ. – 3-cü buraxılış. – S. 50–55.
- İSMAYIL XAN Ziyadxanovun doğum haqqında şəhadətnaməsi. – 5-ci buraxılış. – S. 77–78 (rus dilində).
- İSMAYILOV E.E. Azərbaycanın şəhər və kəndlərinin kameral təsvirləri genealoji mənbə kimi (IX Savyolov oxumaları üçün hazırlanmış məruzə). – 5-ci buraxılış. – S. 61–70 (rus dilində).
- İSMAYILOV E.E. Bakının bəylər nəslı. Xanlarovlar. – 2-ci buraxılış. – S. 13–17.
- İSMAYILOV E.E. Bakıxanovlar: nəslin bəy qolları. – 7-ci buraxılış. – S. 64–94 (rus dilində).
- İSMAYILOV E.E. Fransada Azərbaycan nekropoluna aid materialları. – 6-cı buraxılış. – S. 90–94 (rus dilində).
- İSMAYILOV E.E. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin şəcərəsindən bəzi məlumatlar. – 4-cü buraxılış. – S. 17–21 (rus dilində).
- İSMAYILOV E.E. Həyatovlar, onların əmələ gəlməsi və nəslin əsas xətti (Məşədi Əhməd Həyatovun nəslı). – 2-ci buraxılış. – S. 58–70.
- İSMAYILOV E.E. Qafqazda təbəqələr məsələsinin həlli problemi və Azərbaycan bəy soyadlarının tarixinə dair əlavə qaynaqlar. – 7-ci buraxılış. – S. 171–180 (rus dilində).
- İSMAYILOV E.E. Məlikaslanovlar nəslinə dair dəqiqləşdirmələr. – 3-cü buraxılış. – S. 163–169 (rus dilində).
- İSMAYILOV E.E. Məşhur Xurşidbanu bəyim Natəvanın beş arxa nəsil şəcərəsi. – 1-ci buraxılış. – S. 34–36.
- İSMAYILOV E.E. Persiya şahzadələri Rusiya imperiyasında və onların nəslı (I Beynəlxalq genealoji kollokvium üçün hazırlanmış məruzə). – 1-ci buraxılış. – S. 8–16 (rus dilində).
- İSMAYILOV E.E. I Şah İsmayıl Xətayinin yunan və gürcü əcdadları (arxa nəsil şəcərəsi). – 5-ci buraxılış. – S. 40–47 (rus dilində).
- İSMAYILOV E.E. Usmiyev knyazları Azərbaycanda. – 6-cı buraxılış. – S. 7–42 (rus dilində).
- İSMAYILOV E.E. Xoy xanları. Nəsil şəcərəsi və tərcümeyi-hallarına aid sənədlər. – 4-cü buraxılış. – S. 35–58 (rus dilində).

- İSMAYILOV E.E., CAVANŞİR N.A. Məlikyeqanovlar. – 3-cü buraxılış. – S. 84–108 (rus dilində).
- İSMAYILOV E.E., MOLÇANOV A.A., TAHİRZADƏ Ə.Ş. («ATŞC Xəbərləri» redaksiya heyəti adından). ATŞC: dünən, bu gün, sabah. – 7-ci buraxılış. – S. 7–9.
- İSMAYILOV E.E., TAHİRZADƏ Ə.Ş. Azərbaycan qəbiristanşünaslığına başlamaq sınağı. – 7-ci buraxılış. – S. 114–146 (rus dilində).
- İSMAYILZADƏ N.S. İsa bəy Hacınski, onun əsli və nəslı. – 4-cü buraxılış. – S. 29–34 (rus dilində).
- KAZAKOV A.V. İrəvan xanları Kabarda süvari alayında. – 7-ci buraxılış. – S. 105–113 (rus dilində).
- KONOVALOVA İ.G. E.E.İsmayılovun «Qacar xanədanından olan Persiya şahzadələri Rusiya imperiyasında» kitabı haqqında. – 7-ci buraxılış. – S. 190–192 (rus dilində).
- QACAR Ç.O. Oxuculara. – 1-ci buraxılış. – S. 5–6.
- QACAR K.A. I Beynəlxalq genealoji kollokvium. – 1-ci buraxılış. – S. 7.
- QACAR K.A. İnternetdə Qacar soyunun beynəlxalq assosiasiyası. – 3-cü buraxılış. – S. 161–162 (rus dilində).
- QACAR K.A. Savyolov oxumaları. – 5-ci buraxılış. – S. 59–61 (rus dilində).
- QACAR K.A. II Ümumdünya Qacarlar qurultayı və Qacarları tədqiq edən Beynəlxalq assosiasiyanın II illik konfransı (Leyden, Hollandiya, 20–21 iyun 2002-ci il). – 4-cü buraxılış. – S. 74–76 (rus dilində).
- QARAYEVA N.İ. Qarayevlər. Nəsil şəcərəsi. – 5-ci buraxılış. – S. 55–58.
- QATAQOVA L.S., PÇELOV Y.V. D.İ.İsmayılzadənin çap olunmuş başlıca əsərlərinin siyahısı. – 7-ci buraxılış. – S. 203–207 (rus dilində).
- QULORDAVA D.A. İsmayılovlar nəslinin gerbi. – 3-cü buraxılış. – S. 133–136 (rus dilində).
- QULORDAVA D.A. Qavqaz genealoji və heraldika cəmiyyətləri. – 5-ci buraxılış. – S. 74–76 (rus dilində).
- QULORDAVA D.A. Naxçıvanski xanları nəslinin gerbi. – 2-ci buraxılış. – S. 84–86 (rus dilində).
- QULUYEV M.R. Abbasqulu xan İrəvanski və nəsil şəcərəsi. – 7-ci buraxılış. – S. 100–104.
- QULUYEV M.R. Konstantin Nikolayeviç Smirnov və onun şəxsi arxivi. – 7-ci buraxılış. – S. 181–186.
- MAKSİDOV A.A. Şimali Qafqazda genealogiya. – 4-cü buraxılış. – S. 94–97 (rus dilində).
- MARZOYEV İ.T. Əfsanəyə çevrilməmiş həyat. – 7-ci buraxılış. – S. 167–170 (rus dilində).

- MƏHƏMMƏD Məsum ibn Xocaqi İsfəqani. «Xülasət əs-səyyar». «Şəmna əz zikr-i Ziyadoğlu və ausəf-i Gəncə» fəslı (fars dilindən tərcüməsi və orijinalı). Ziyadoğlu nəslı və Gəncənin xüsusiyyətləri haqqında qısa məlumat. – 3-cü buraxılış. – S. 109–126.
- MİRZƏZADƏ P.X. «Almanach de Bruxelles». Qeiri-avropa sülalərinə həsr edilmiş dünyada yeganə internet nəşri. – 4-cü buraxılış. – S. 86–89.
- MİRZƏZADƏ P.X. Maku və Naxçıvan xanların xaricdəki nəsiləri. – 5-ci buraxılış. – S. 48–54 (rus dilində).
- MOLÇANOV A.A. A.T.Knyazevin 1785-ci il «Gerblər toplusu»nda Şərq köklü rus zadəganlarının nəsil emblemləri. – 7-ci buraxılış. – S. 193–197 (rus dilində).
- MOLÇANOV A.A. Rusiya ordusunda ən şücaətlilər sırasında (E.E.İsmayılovun «Georgi kavalərləri – azərbaycanlılar» kitabı haqqında) (rus dilində). – 6-cı buraxılış. – S. 142–144 (rus dilində).
- NAĞDƏLİYEV F.F. Kəngərlilər haqqında tarixi sənədlər. – 5-ci buraxılış. – S. 30–39 (rus dilində).
- NAĞDƏLİYEV F.F. Rusiya imperator ordusu tərkibində Azərbaycan Kəngərli süvariləri. XII Savyolov oxumaları üçün hazırlanmış məruzə. Moskva, 9–10.10.2005-ci il. – 6-cı buraxılış. – S. 95–117 (rus dilində).
- NAĞİSOYLU M. Ziyadoğlu nəslı haqqında dəyərli qaynaq. – 3-cü buraxılış. – S. 127–130.
- NURİYEV Z.A. Cahangirbəyovlar öz nəsil ağaclarını yaradırlar (Q.N.Qəhrəmanovun «Cahangirovlar» kitabı haqqında). – 6-cı buraxılış. – S. 137–141 (rus dilində).
- PÇELOV E.V. Dilarə İbrahim qızı İsmayılzadə (11.10.1931, Bakı – 23.01.2009, Boston). – 7-ci buraxılış. – S. 198–202 (rus dilində).
- PÇELOV E.V. Xan nəslı Rusiyanın xidmətində (F.F.Nağdəliyevin «Xan Naxçıvanskilər Rusiya imperiyasında» kitabı haqqında). – 6-cı buraxılış. – S. 145–150 (rus dilində).
- RÜXSARƏ XANIM Laləyevanın 1 dekabr 1893-cü il tarixli doğum haqqında şəhadətnaməsi. – 2-ci buraxılış. – S. 99 (rus dilində).
- RÜSTƏMZADƏ P.Q. Eldar Mansurovun «Mansurovlar» kitabı barəsində. – 6-cı buraxılış. – S. 151–152 (rus dilində).
- SƏMƏD BƏY Mehmandarovun xidməti dəftəri. – 4-cü buraxılış. – S. 110–114 (rus dilində).
- SÜRƏYYA XANIM Vəlibəyovanın 5 noyabr 1903-cü il tarixli doğum haqqında şəhadətnaməsi. – 2-ci buraxılış. – S. 98 (rus dilində).
- ŞAHZADƏ Nəvvab Friştə xanım Qacarı 17 sentyabr 1902-ci il tarixli doğum haqqında şəhadətnaməsi. – 1-ci buraxılış. – S. 51–52 (rus dilində).

- ŞAHVERDİ xan Ziyadxanovun xidməti dəftəri. – 3-cü buraxılış. – S. 157–159 (rus dilində).
- ŞAHZADƏ Darab Mirzə Qacarın xidməti dəftəri. – 4-cü buraxılış. – S. 114–115 (rus dilində).
- ŞAHZADƏ Ziba xanım Qacarın 24 aprel 1908-ci il tarixli attestatı. – 1-ci buraxılış. – S. 52 (rus dilində).
- TAHİRZADƏ Ə.Ş. Hacı İsmayıl bəy Qutqaşının özü və soyu haqqında. – 2-ci buraxılış. – S. 7–12.
- TAHİRZADƏ Ə.Ş. Tiflis müsəlman qəbiristanlığı haqqında. – 7-ci buraxılış. – S. 147–159.
- TAHİRZADƏ Ə.Ş. Ümnisə xanım Musabəyova – Qəbələ sultanlarının yadigarı. – 7-ci buraxılış. – S. 95–99.
- TƏLƏT BƏY Xanlarovun 75 illik yubeleyi. – 4-cü buraxılış. – S. 98–99.
- VƏZİROV M.A. Xatirələr (Vəzirovların şəcərəsindən bəzi məlumatlar. Şuşalı Vəzirovlar). – 1-ci buraxılış. – S. 41–50 (rus dilində).
- VƏZİROV M.A. Zümürxaçlı Vəzirovlar. – 2-ci buraxılış. – S. 87–97 (rus dilində).
- VƏZİROV M.A. Füzulili Vəzirovlar. – 3-cü buraxılış. – S. 137–149 (rus dilində).
- ZİYADLI A.Ə. Adıgözəlovlar. Mirzə Adıgözəl bəyin nəslı (onun oğlu Haqverdi bəyin qolu). – 1-ci buraxılış. – S. 17–22.
- ZİYADLI A.Ə. Fərhad Bədəlbəylinin əcdadlarının şəcərəsi (beş nəsil). – 4-cü buraxılış. – S. 59–62 (rus dilində).
- ZİYADLI A.Ə. Nuribəyovlar. – 2-ci buraxılış. – S. 46–52.
- ZİYADLI A.Ə. «Qafqaz Albaniyasının etnik və mədəni irsi» konfransında. – 3-cü buraxılış. – S. 156 (rus dilində).

**УКАЗАТЕЛЬ МАТЕРИАЛОВ,
ОПУБЛИКОВАННЫХ В СБОРНИКЕ
«ИЗВЕСТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО
ИСТОРИКО-РОДОСЛОВНОГО ОБЩЕСТВА»
(Вып. 1 – Баку, 2000; Вып. 2 – Баку, 2001; Вып. 3 – Баку, 2001;
Вып. 4 – Баку, 2003; Вып. 5 – Баку, 2004; Вып. 6 – Баку, 2007;
Вып. 7 – Баку, 2010)**

- АБУТАЛЫБОВ Р.А. Могилы на чужбине. – Вып. 6. – С. 86–89.
- АБРАМЯН Р.М. Материалы Эриванской бекской комиссии как генеалогический источник. – Вып. 6. – С. 125–133.
- АБРАМЯН Р.М. Мелики Гюлистана (к вопросу о происхождении). – Вып. 4. – С. 103–109.
- АЛАИ (МАМЕДОВА) Г.С. Потомки шейха сеида Джемаледдина Сеид-Гусейна Казикумхского. – Вып. 1. – С. 29–33.
- АРХИВНЫЕ материалы (метрики, свидетельства и т.п. Дж.А. Хаятова), подготовленные для публикации Э.Э. Исмаиловым. – Вып. 6. – С. 134–136.
- АТТЕСТАТ принцессы Зибы Ханум Гаджар от 24.05.1908 г. – Вып. 1. – С. 52.
- АХМЕДОВ С.А. Атрибуты власти азербайджанских ханов (из коллекции Национального Музея Истории Азербайджана). – Вып. 6. – С. 78–85.
- АХМЕДОВ С.А. Материалы Шушинской и Бакинской бекских комиссий в Государственном историческом архиве Азербайджанской Республики. – Вып. 6. – С. 118–124.
- АШУРЛИ Р.С. Беки. – Вып. 3. – С. 150–153.
- АШУРЛИ Р.С. Женщина-легенда. К 100-летию со дня рождения С.Б.Ашурбейли. – Вып. 6. – С. 153–164.
- АШУРЛИ Р.С. Род Ашур-хана. – Вып. 3. – С. 17–30.
- АШУРЛИ Р.С., ХАНЛАРОВ А.Т. Родовые владения Бакинских бекских фамилий. – Вып. 4. – С. 63–67.
- ВЕЗИРОВ М.А. Везиры из города Шуши. – Вып. 1. – С. 41–50.
- ВЕЗИРОВ М.А. Везиры из селения Зумурхач. – Вып. 2. – С. 87–97.
- ВЕЗИРОВ М.А. Физулинские Везиры. – Вып. 3. – С. 137–149.
- ГАДЖИБЕКОВ Э.З. Род мелика Ади Рустовского. – Вып. 7. – С. 13–47.
- ГАДЖИЕВ Ф.Н. Хроники творческих семей. (О книге: Азад Шариф. Творческие династии Азербайджана в XX веке). – Вып. 7. – С. 187–189.
- ГАТАГОВА Л.С., ПЧЕЛОВ Е.В. Список основных опубликованных работ Д.И.Исмаил-заде. – Вып. 7. – С. 203–207.

- ГУЛОРДАВА Д.А. Герб рода Исмаиловых. – Вып. 3. – С. 133–136.
- ГУЛОРДАВА Д.А. Герб рода ханов Нахичеванских. – Вып. 2. – С. 84–86.
- ГУЛОРДАВА Д.А. Кавказские генеалогические и геральдические общества. – Вып. 5. – С. 74–76.
- ДЖАВАНШИР Н.А. Абрахановы. Поколенная родословная роспись. – Вып. 6. – С. 43–54.
- ДЖАВАНШИР Н.А. Даватдаровы. – Вып. 4. – С. 22–28.
- ДЖАВАНШИР Н.А. К вопросу одного выступления на конференции «Шуша-250». – Вып. 3. – С. 154–155.
- ДЖАВАНШИР Н.А. О родословной Мелик-Аслановых. – Вып. 2. – С. 23–34.
- ДЖАВАНШИР Н.А., ЧИНГИЗОГЛЫ Э. Велибековы: поколенная родословная роспись. – Вып. 7. – С. 57–63.
- ДУМИН С.В. Дворяне Казем-Беки. – Вып. 2. – С. 35–45.
- ДУМИН С.В. Международная генеалогическая академия. – Вып. 5. – С. 70–74.
- ДУМИН С.В. XXV Международный научный конгресс по генеалогии и геральдике (Дублин, 16–22 сентября 2002 г.). – Вып. 4. – С. 79–85.
- ЗИЯДЛЫ А.А. Адыгезаловы – потомки Мирза-Адыгезал-бека (линия его сына Хагверди-бека). – Вып. 1. – С. 23–28.
- ЗИЯДЛЫ А.А. Восходящая родословная Фархада Бадалбейли. – Вып. 4. – С. 59–62.
- ЗИЯДЛЫ А.А. На международной конференции «Этническое и культурное наследие Кавказской Албании». – Вып. 3. – С. 156.
- ЗИЯДЛЫ А.А. Нурибековы. – Вып. 2. – С. 52–57.
- ИСМАИЛ-ЗАДЕ Н.Дж. Иса-бек Гаджинский, его происхождение и потомки. – Вып. 4. – С. 29–34.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Бакинский бекский род Ханларовых. – Вып. 2. – С. 17–22.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Бакихановы: бекские линии рода. – Вып. 7. – С. 64–94.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Восходящая родословная (пять поколений) Хуршидбану-беим Натаван. – Вып. 1. – С. 37–40.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Греческие и грузинские предки шаха Исмаила I Хатаи (восходящие родословные росписи). – Вып. 5. – С. 40–47.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Камеральные описания городов и сёл Азербайджана – как генеалогический источник (доклад, подготовленный для IX Савёловских чтений). – Вып. 5. – С. 61–70.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Князя Уцмиевы в Азербайджане. – Вып. 6. – С. 7–42.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Материалы к азербайджанскому некрополю во Франции. – Вып. 6. – С. 90–94.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Некоторые сведения по родословной Гаджи Зейна-лабдина Тагиева. – Вып. 4. – С. 17–21.

- ИСМАИЛОВ Э.Э. Принцы Персидские в Российской империи и их потомки (Доклад, подготовленный для I Международного Генеалогического коллоквиума). – Вып. 1. – С. 8–16.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Проблема решения сословного вопроса на Кавказе и дополнительные источники по истории азербайджанских бекских фамилий. – Вып. 7. – С. 171–180.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Уточнения к родословной Мелик-Аслановых. – Вып. 3. – С. 163–169.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Ханы Хойские. Материалы к родословной и биографиям. – Вып. 4. – С. 35–58.
- ИСМАИЛОВ Э.Э. Хаятовы, их происхождение и старшая линия рода (потомки Мешади-Ахмеда Хаятова). – Вып. 2. – С. 70–83.
- ИСМАИЛОВ Э.Э., ДЖАВАНШИР Н.А. Мелик-Егановы. Поколенная родословная роспись. – Вып. 3. – С. 84–108.
- ИСМАИЛОВ Э.Э., МОЛЧАНОВ А.А., ТАГИРЗАДЕ А.Ш. (от имени редколлегии «Известий АИРО»). АИРО: вчера, сегодня, завтра. – Вып. 7. – С. 10–12.
- ИСМАИЛОВ Э.Э., ТАГИРЗАДЕ А.Ш. Опыт составления азербайджанского некрополя. – Вып. 7. – С. 114–146.
- КАДЖАР К.А. Международные ассоциации рода Каджаров в интернете. – Вып. 3. – С. 161–162.
- КАДЖАР К.А. II Всемирный съезд Каджаров и II Ежегодная конференция Международной ассоциации по изучению Каджаров (Лейден, Нидерланды, 20–21 июня 2002 г.). – Вып. 4. – С. 76–78.
- КАДЖАР К.А. I Международный генеалогический коллоквиум. – Вып. 1. – С. 7.
- КАДЖАР Ч.О. К читателям. – Вып. 1. – С. 5–6.
- КАДЖАР К.А. Савёловские чтения. – Вып. 5. – С. 59–61.
- КАЗАКОВ А.В. Ханы Эриванские в Кабардинском конном полку. – Вып. 7. – С. 105–113.
- КАРАЕВА Н.И. Караевы. Родословная роспись. – Вып. 5. – С. 55–58.
- КОНОВАЛОВА И.Г. О книге: Э.Э. Исмаилов. Персидские принцы из дома Каджаров в Российской империи. – Вып. 7. – С. 190–192.
- КУЛИЕВ М.Р. Аббас-Кули-хан Эриванский и его родословная. – Вып. 7. – С. 100–104.
- КУЛИЕВ М.Р. Константин Николаевич Смирнов и его личный архив. – Вып. 7. – С. 181–186.
- МАКСИДОВ А.А. Генеалогия на Северном Кавказе. – Вып. 4. – С. 94–97.
- МАРЗОЕВ И.Т. Жизнь, не ставшая легендой. – Вып. 7. – С. 167–170.
- МЕТРИЧЕСКОЕ свидетельство Адиль-хана Зиядханова. – Вып. 5. – С. 78.
- МЕТРИЧЕСКОЕ свидетельство Азизы-Ханум Велибековой. – Вып. 2. – С. 98.

- МЕТРИЧЕСКОЕ свидетельство Джамал-бека Везирова от 8.04.1906 г. – Вып. 2. – С. 98–99.
- МЕТРИЧЕСКОЕ свидетельство Исмаил-хана Зиядханова. – Вып. 5. – С. 77–78.
- МЕТРИЧЕСКОЕ свидетельство о браке Аскер-бека Адигезалова от 30.10.1910 г. – Вып. 1. – С. 53.
- МЕТРИЧЕСКОЕ свидетельство принцессы Навваб-Фришты Ханум от 17.09.1902 г. – Вып. 1. – С. 51–52.
- МЕТРИЧЕСКОЕ свидетельство Рухсары-Ханум Лалаевой от 1.12.1893 г. – Вып. 2. – С. 99.
- МЕТРИЧЕСКОЕ свидетельство Сураи-Ханум Велибековой от 5.11.1903 г. – Вып. 2. – С. 98.
- МЕТРИЧЕСКОЕ свидетельство Фатали-хана Хойского. – Вып. 5. – С. 77.
- МИРЗАЗАДЕ П.Х. *Almanach de Bruxelles*. Единственное в мире интернет-издание, посвященное неевропейским династиям. – Вып. 4. – С. 90–93.
- МИРЗАЗАДЕ П.Х. Потомки ханов Макинских и Нахичеванских за рубежом. – Вып. 5. – С. 48–54.
- МОЛЧАНОВ А.А. Герои-храбрецы, отмеченные по заслугам (О книге: Исмаилов Э.Э. Георгиевские кавалеры – азербайджанцы). – Вып. 6. – С. 142–144.
- МОЛЧАНОВ А.А. Родовые эмблемы российских дворян восточного происхождения в «Гербовнике» А.Т.Князева 1785 года. – Вып. 7. – С. 193–197.
- МУХАММЕД Масум ибн-Ходжаги Исфакани. «Хуласат ас-сийар». Глава «Шамма аз зикр-и Зийад-угли ва аусаф-и Ганджа» («Краткий очерк истории рода Зийад оглы и описание Гянджи»). – Вып. 3. – С. 109–126.
- НАГДАЛИЕВ Ф.Ф. Азербайджанская конница Кенгерли в рядах российской императорской армии. Доклад, подготовленный для XII Савеловских чтений. Москва, 9–10.10.2005 г. – Вып. 6. – С. 95–117.
- НАГДАЛИЕВ Ф.Ф. Кенгерли – материалы к истории. – Вып. 5. – С. 30–39.
- НАГИСОЙЛУ М. Мухаммед Масум ибн-Ходжаги Исфакани. «Хуласат ас-Сийар». Глава «Шамма аз зикр-и Зийад-угли ва аусаф-и Ганджа» («Краткий очерк истории рода Зийад оглы и описание Гянджи»). – Вып. 3. – С. 131–132.
- НУРИЕВА З.А. Джангирибековы создают свое древо (О книге: Кахраманов К.Н. Джангирибековы). – Вып. 6. – С. 137–141.

- ПАСПОРТНАЯ книжка Фаррух Бека Везирова от 24.10.1914 г. – Вып. 1. – С. 53–54.
- ПОСЛУЖНОЙ список принца Дараб-Мирзы Каджара. – Вып. 4. – С. 114–115.
- ПОСЛУЖНОЙ список Самед-бека Мехмандарова. – Вып. 4. – С. 110–114.
- ПОСЛУЖНОЙ список Шахверди хана Зиятханова (Шахверды-Хан-Абульфат-Хан-Оглы-Зиятхан). – Вып. 3. – С. 157–159.
- ПРОШЕНИЕ Ага-бека Ханларова на имя старшего нотариуса Бакинского окружного суда. – Вып. 4. – С. 116–117.
- ПЧЕЛОВ Е.В. Диляра Ибрагим кызы Исмаил-заде (11.10.1931, Баку – 23.01.2009, Бостон). – Вып. 7. – С. 198–202.
- ПЧЕЛОВ Е.В. Ханский род на службе России (О книге: Нагдалиев Ф. Ханы Нахичеванские в Российской Империи). – Вып. 6. – С. 145–150.
- РУСТАМЗАДЕ П.Г. О книге: Мансуров Э.Б. Мансуровы. – Вып. 6. – С. 151–152.
- ТАГИРЗАДЕ А.Ш. О Гаджи Исмаил-беке Куткашинском и его родословной. – Вып. 2. – С. 7–12.
- ТАГИРЗАДЕ А.Ш. О Тифлисском мусульманском кладбище. – Вып. 7. – С. 154–166.
- ТАГИРЗАДЕ А.Ш. Умниса-ханум Мусабекова – потомок габалинских султанов. – Вып. 7. – С. 95–99.
- УКАЗ Президента Азербайджанской Республики об усовершенствовании архивного дела в Азербайджанской Республике. – Вып. 4. – С. 70–72.
- УКАЗ Президента Азербайджанской Республики о назначении А.А. Пашаева начальником Национального архивного управления Азербайджанской Республики. – Вып. 4. – С. 72.
- УКАЗАТЕЛЬ материалов, опубликованных в сборнике «Известия АИРО». – Вып. 5. – С. 82–84.
- УКАЗАТЕЛЬ материалов, опубликованных в сборнике «Известия АИРО». – Вып. 7. – С. 213–216.
- УСТАВ Азербайджанского историко-родословного общества. – Вып. 1. – С. 55–65.
- ФАРЗАЛИЕВ Ш.Ф. Родословная Узун Хасана Ак-Койунлу. – Вып. 5. – С. 11–17.
- ХАНЛАРОВ А.Т. Бакинский купец Ага Алекпер Дадашев и его потомки. – Вып. 3. – С. 31–41.
- ХАНЛАРОВ А.Т. Право рождения [Поколенная родословная роспись Ханларовых]. – Вып. 3. – С. 55–83.
- ЧИНГИЗОГЛУ Э. Калабековы. – Вып. 4. – С. 7–16.

- ЧИНГИЗОГЛУ Э. Мехмандаровы. – Вып. 3. – С. 42–49.
- ЧИНГИЗОГЛУ Э. Потомки Абульфат-хана Карабахского. – Вып. 6. – С. 55–70.
- ЧИНГИЗОГЛУ Э. Потомки Бехбудали-ага. – Вып. 5. – С. 18–29.
- ЧИНГИЗОГЛУ Э. Потомки Мухаммед-Гасым-аги Сарыджалы-Джаваншира. – Вып. 7. – С. 48–56.
- ЧИНГИЗОГЛУ Э. Ханы Эриванские, их происхождение и потомки. – Вып. 6. – С. 71–77.
- ЮБИЛЕЙ Талаат-бека Ханларова. – Вып. 4. – С. 99–100.

«ATŞC XƏBƏRLƏRİ» TOPLUSU REDAKSIYA HEYƏTİNİN ÜZVLƏRİ VƏ SƏKKİZİNCİ BURAXILIŞDAKI MƏQALƏLƏRİN MÜƏLLİFLƏRİ

ÇİNGİZOĞLU (FƏRƏCOV) Ənvər (doğ. 1962) – ATŞC-nin həqiqi üzvü, «AzTV» QSC-nin böyük redaktoru, «Soy» elmi-kütləvi dərgisinin baş redaktoru.

HACIYEV Fuad Nazim oğlu (doğ. 1957) – tarix elmləri namizədi (Moskva).

XANLAROV Azər Tələt oğlu (doğ. 1959) – ATŞC-nin həqiqi üzvü, «ATŞC Xəbərləri»nin icraçı redaktoru, texniki elmlər üzrə fəlsəfə doktoru.

İSMAYILOV Eldar Elxan oğlu (doğ. 1974) – ATŞC sədrinin müavini, «ATŞC Xəbərləri»nin baş redaktoru, Beynəlxalq Genealogiya Akademiyasının müxbir üzvü.

QABULZADƏ Abdurrəhman Hüseyn oğlu (doğ. 1936) – Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin baş müəllimi.

QACAR Çingiz Oveys oğlu (doğ. 1929) – ATŞC sədri, «ATŞC Xəbərləri» redaksiya heyətinin üzvü, AMEA-nın akademiki, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, Azərbaycanın əməkdar elm xadimi.

QACAR Kamran Arif oğlu (doğ. 1974) – ATŞC sədrinin müavini, «ATŞC Xəbərləri» redaksiya heyətinin üzvü.

QULUYEV Musa Rəhim oğlu (doğ. 1952) – ATŞC-nin həqiqi üzvü, Azərbaycan MEA Naxçıvan Bölməsi Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun elmi işçisi.

MEHDİYEV Tələt Rzaqulu oğlu (doğ. 1944) – fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, AMEA Fizika İnstitutunun şöbə müdiri, «AJP Fizika» jurnalının baş redaktoru.

MEHDİYEV Ülfət Rzaqulu oğlu (doğ. 1941) – AMEA Kibernetika İnstitutunun elmi işçisi.

NAUMOV Oleq Nikolayeviç (doğ. 1970) – tarix elmləri doktoru, Moskva Dövlət Vilayət Universitetinin professoru, Beynəlxalq Genealogiya Akademiyasının həqiqi üzvü (Moskva).

TAHİRLİ Oğuztoğrul Ədalət oğlu (doğ. 1986) – AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun doktorantı.

TAHİRZADƏ Ədalət Şərif oğlu (doğ. 1951) – ATŞC-nin həqiqi üzvü, «ATŞC Xəbərləri»-nin məsul redaktoru, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Avrasiya Universitetinin professoru.

UMUDLU İsmayıl Balı oğlu (doğ. 1952) – jurnalist, tərcüməçi, tarixçi-etnoqraf, «Ayna» qəzetinin məsul redaktoru və «Zerkalo» qəzetinin icmalçısı.

**АВТОРЫ СТАТЕЙ и ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ
ВОСЬМОГО ВЫПУСКА СБОРНИКА
«ИЗВЕСТИЯ АИРО»**

ГАБУЛЗАДЕ Абдуррахман Гусейн оглу (род. 1936) – старший преподаватель Азербайджанского архитектурно-строительного университета.

ГАДЖИЕВ Фуад Назим оглу (род. 1957) – кандидат исторических наук (Москва).

ИСМАИЛОВ Эльдар Эльхан оглу (род. 1974) – заместитель председателя АИРО, главный редактор «Известий АИРО», член-корреспондент Международной генеалогической академии.

КАДЖАР Камран Ариф оглу (род. 1974) – заместитель председателя АИРО, член редакционной коллегии «Известий АИРО».

КАДЖАР Чингиз Овейс оглу (род. 1929) – председатель АИРО, член редакционной коллегии «Известий АИРО», академик НАН Азербайджана, доктор физико-математических наук, заслуженный деятель науки Азербайджана.

КУЛИЕВ Муса Рагим оглу (род. 1952) – действительный член АИРО, научный сотрудник Института истории, этнографии и археологии Нахичеванского отделения НАН Азербайджана.

МЕХТИЕВ Талат Рзакули оглу (род. 1944) – доктор физико-математических наук, руководитель отдела Института физики НАН Азербайджана, главный редактор журнала «AJP Fizika».

МЕХТИЕВ Ульфат Рзакули оглу (род. 1941) – научный сотрудник Института кибернетики НАН Азербайджана.

НАУМОВ Олег Николаевич (род. 1970) – доктор исторических наук, профессор Московского государственного областного университета, действительный член Международной генеалогической академии (Москва).

ТАГИРЗАДЕ Адалет Шариф оглу (род. 1951) – действительный член АИРО, ответственный редактор «Известий АИРО», доктор философии по филологии, профессор Бакинского евроазиатского университета.

ТАГИРЛИ Огузтогрул Адалет оглу (род. 1986) – докторант Института истории им. А.А.Бакиханова НАНА.

УМУДЛУ Исмаил Балы оглу (род. 1952) – журналист, переводчик, историк-этнограф, ответственный редактор газеты «Ауна» и обозреватель газеты «Зеркало».

ХАНЛАРОВ Азер Талаат оглу (род. 1959) – действительный член АИРО, исполнительный редактор «Известий АИРО», доктор философии в области технических наук.

ЧИНГИЗОГЛУ (Фараджев) Энвер (род. 1962) – действительный член АИРО, старший редактор ЗАО «АзТВ», главный редактор научно-популярного журнала «Soy».

GÖTÜRÜLMÜŞ QISALTMALAR

ARDA – Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi
ARDTA – Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi
ADU – Azərbaycan Dövlət Universiteti
AMEA – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
ATİ – Azərbaycan Texniki İnstitutu
ATU – Azərbaycan Texniki Universiteti
doğ. – doğulub/doğumu
EM – elmi mərkəz
F. – fond
MEA – Milli Elmlər Akademiyası
RDHTA – Rusiya Dövlət Hərbi Tarix Arxivi
RDTA – Rusiya Dövlət Tarix Arxivi
REA – Rusiya Elmlər Akademiyası
S. – səhifə; siyahı
V. – vərəq
Vər. – vərəq
авт. – автор(ы)
АКАК – Акты, собранные Кавказской археографической комиссией
АН – Академия наук
БГУ – Бакинский государственный университет
в. – век
вв. – века
Вып. – выпуск
г. – год, город
гг. – годы
ГААР – Государственный архив Азербайджанской Республики
ГИААР – Государственный исторический архив Азербайджанской Республики
гор. – город
Д. – дело
док. – документ(ы)
изд. – издание
ил. – иллюстрации
им. – имени
ИРИ – Институт российской истории
Кн. – книга
Л. – лист(ы)
НАА – Национальный архив Армении
НАН – Национальная академия наук

НАНА – Национальная академия наук Азербайджана
НЦ – Научный центр
об. – оборот
ок. – около
Оп. – описание
Отв. ред. – ответственный редактор
Пер. – перевод
прим. – примечание
РАН – Российская академия наук
РГБ – Российская государственная библиотека
РГВА – Российский государственный военный архив
РГВИА – Российский государственный военно-исторический архив
РГИА – Российский государственный исторический архив
ред. – редакция
род. – родился (родилась)
С. – страница
сел. – селение, село
сл. – слобода
слоб. – слобода
см. – смотрите
Т. – том
ЦАМО – Центральный архив Министерства обороны
ЦГА КБР – Центральный государственный архив Кабардино-Балкарской Республики
ЦГАОР – Центральный государственный архив Октябрьской революции
ЦГА РСО-А – Центральный государственный архив Республики Северная Осетия-Алания
ЦГИА СПб. – Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга
Указ. соч. – указанное сочинение
ум. – умер(ла)
Ф. – фонд
Ч. – часть
экз. – экземпляры

«Azərbaycan Tarixi Şəcərə Cəmiyyətinin Xəbərləri».
Səkkizinci buraxılış. Bakı, 2012.

Gətirilmiş faktların, sitatların, tarixlərin və başqa məlumatların doğruluğuna görə məsuliyyəti çap olunmuş materialların müəllifləri daşıyır.

Ответственность за точность приведённых фактов, цитат, дат и иных сведений несут авторы публикуемых материалов.

**TOPLUNUN MATERİALLARINDAN İSTİFADƏ
EDƏRKƏN MÜTLƏQ
«ATŞC-nin XƏBƏRLƏRİ»nə
İSTİNAD ETMƏK GƏRƏKDİR.**

**ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ
МАТЕРИАЛОВ СБОРНИКА ССЫЛКА НА
«ИЗВЕСТИЯ АИРО»
ОБЯЗАТЕЛЬНА.**

*Redaksiyanın mövqeyi
müəllifin düşüncələriylə
uyğun gəlməyə bilər.*

*Точка зрения редакции
может не совпадать
с мнением автора.*

Çapa imzalanmışdır: 24.02.2012
Kağız formatı: 60x84 1/16
H/n həcmi: 18,75 ç.v.
Sifariş: 37
Sayı: 500

Kitab «ADİLOĞLU» nəşriyyatında
nəşrə hazırlanmış və ofset üsulu ilə çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı şəh., Şərifzadə küç., 202
Tel.: 433 00 43; (050) 593 27 77
(055) 870-55-09
Web: www.adiloglu.az;
E-mail: adiloglu2000@gmail.com